ПРОФЕСОРУ У ЧАСТ
ЈОВАН Б. ДУШАНИЋ
75 година живота и 50 година истраживачког рада

Књига прва

1902
СРПСКО ПРОСВЈЕТНО
И КУЛТУРНО ДРУШТВО
„ПРОСВЈЕТА"
БАЊА ЛУКА

ПРОФЕСОРУ У ЧАСТ
ЈОВАН Б. ДУШАНИЋ
75 година живота и 50 година истраживачког рада

Књига прва

Приређивачи
Рајко Томаш
Станко Станић
Младен Иванић

Уредник
Јовица Тркуља

Издавач
СПКД "Просвјета" Бања Лука

За издавача
Жељко Вујадиновић

Дизан корице
Ненад Савковић

Припрема за штампу
Ђорђе Секерезовић

Штампа
SKANDI, Бања Лука

Тираж
300

ПРОФЕСОРУ У ЧАСТ
ЈОВАН Б. ДУШАНИЋ
75 година живота и
50 година истраживачког рада

Књига прва

Бања Лука
2025

Садржај

Предговор 9

О ЕКОНОМСКИМ РАДОВИМА
ПРОФЕСОРА ДУШАНИЋА
Округли столови (Београд, 15.05.2017. и Бањалука 08.02.2022),
рецензије, осврти, промоције, прикази и полемике

Слободан Антонић
Јован Б. Душанић, узор интелектуалца
за све нас из друштвених наука 27

Блаїоје Бабић
Јован Б. Душанић, особени стваралац и врстан полемичар 38

Борис Беїовић
Полемика о приватизацији, либерализацији
и економској пропасти србије 44

Зоран Видојевић
Неолиберализам не мора бити судбина 59

Карло Вујева и Филип Павић
Ставити праведност испред механичке ефикасности 70

Вујо Вукмирица и Слободан Максимовић
Економију треба вратити њеним моралним основама 73

Александар Гајић
Кратак курс постмодерне економије 76

Владимир Гречић
На сметлишту (нео)либерализма..... 82

Бојан Димитријевић
Размишљање поводом научног дела професора Јована Б. Душанића 92

Бранко Драгаш
Економија постмодерне 107

Бошко Живковић
Јован Б. Душанић, аутор отвореног ума и слободних идеја 110

Милена Јовичић и Огњен Радоњић
Преписке због неприхватања рада на саветовањима НДС 120

Небојша Катић
Јован Б. Душанић, једна необична академска каријера 134

Љубомир Кљакић
„Неолиберални" поредак корпоративне
дистопије има алтернативу 139

Брацо Ковачевић
Неолиоберализам – идеологија предаторског капитализма 150

Слободан Комазец
Јован Б. Душанић, критичка чистоћа и јасно научно опредељење 174

Мишо Кулић
Хуманистички смисао економске критике неолиберализма 180

Борис Малагурски
Тежина ланаца 2 195

Љубомир Мацар
Полемике о либерализму 196

Бошко Мијатовић
Полемика о либерализму 218

Ђуро Медић
Неолиберализам, транзиција и криза 258

Никола Мојовић
Економска криза као фактор пропадања
римске империје да ли нас историја нечему учи? 260

Вук Огњановић
Јован Б. Душанић, предводник нове економске школе мишљења 285

Бранко Павловић
Поводом књиге Јована Б. Душанића,
На сметлишту (нео)либерализма 292

Радован Пејановић
Допринос професора Душанића
критици неолибералне економске догме..... 295

Слободан Покрајац
Јован Б. Душанић, прелазни, а не финални омаж
истинском хуманисти међу економистима 309

Слободан Ређић
Бећарска економија, како су нам систематски
уништавали здрав разум до идиотизма 325

Марко Секуловић
Јован Б. Душанић, поборник економије као моралне науке 344

Владе Симовић
Босна и Херцеговина у „шок терапији“ неолибералне транзиције 352

Момчило Спасојевић
Неолиберализам је негација хуманог друштва 413

Станко Станић
Научни опус Јована Б. Душанића, Предговор – реч декана 419

Јовица Тркуља
Јован Б. Душанић, дисиндентство као судбина 421

Лорна Штрбац
Неолиберализам, транзивија и криза 443

Подаци о ауторима 457

ПРЕДГОВОР

Реч приређивача

Живимо у времену када се економска наука своди на трагање за начинима повећања богатства, што, на први поглед, у условима брзог раста људске популације, може дјеловати изузетно хумана мисија. Међутим, када се детаљније сагледа структура онога што је предмет и што је резултат модерне економске науке, није тешко уочити да се она бави трагањем за начином повећања богатства власника капитала, односно, тражи начин да у датим условима богати постану још богатијим. Истина, ако су богати још богатији, и мрвице са њиховог стола су многобројније и веће. Напуштајући своје филозофско исходиште по коме економија успоставља правила коришћења ограничених ресурса како би људи боље живјели, модерна економска мисао своју мисију ограничила је углавном на увећање капитала и богатства његових власника. Иако ограниченост расположивих ресурса одређује димензије економске принуде, продубљивање јаза између богатих и сиромашних у свијету, али и у структури становништва великог броја земаља, не може се правдати економском принудом. Такође, ако и робну производњу прихватимо као нужност због ограничености ресурса, тиме се не може правдати да су многе ствари, као што је истина, правда, морал, достојанство и слично, у модерном свијету постале роба. Заводљива вјера генерација економиста да су дали допринос развоју економије ако су повећавали богатство богатих лако се може довести у сумњу само ако се исти проблем погледа са аспекта сиромашних. Злоупотребљавајући слободу тржишта, али и економске проблеме сиромашних, неолиберална идеологија ширила је подаништво цијелом планетом. Људи су почели прихватати да је праведно ако су једни сиромашни, а други богати, јер је то посљедица њихових способности. На другој страни, у исто вријеме,

путем економске, а често и политичке и војне моћи, широм свијета прерасподјељивано је богатство у корист најбогатијих.

Бавећи се економијом током нашег радног вијека, излагани смо искушењима да постанемо поданици неолибералног глобализма. Истина, нису сви утицаји неолиберализма и глобализације негативни. У протеклих 50-так година, у добу згуснуте историје, тешко се било одупријети искушењима либералних доктрина и, у окружењу нагомиланих економских проблема, избјећи компромисе са њима. Један од ријетких наших учитеља и људи који су нам служили за примјер, проф. др Јован Б. Душанић, био је досљедан у сумњи да ће неолиберализам и глобализација трајно усрећити човјечанство. Његово полазиште да економија мора имати и моралну страну, те његове критике тенденција у економској науци у свијету и код нас, стално су нас „тријезнили" од опијума неолибералне идеологије. Поучност његовог приступа није се исцрпљивала само у домену економије, него много шире, као својеврсна животна филозофија која те подстиче да се бориш за своје идеје, али да, при томе, поштујеш другог, његова увјерења, осјећања и припадност и, што је изузетно важно, да увијек задржиш осјећај припадности своме роду и домовини. У његовом случају, ту би се могло додати и завичају.

У знак поштовања према достојанственом ствараоцу и захвалности за све добре примјере истрајности којима је утицао и на наше људско и професионално сазријевање, одлучили смо се да под насловом „Професору у част" приредимо текстове других аутора који су писали о радовима професора Јована Б. Душанића. Наш циљ није да се јавност само упозна са тим текстовима, него, прије свега, да њима илуструјемо погледе других на професионалне и моралне вриједности проф. др Јована Б. Душанића који је, пролазећи тешка искушења и изазове, очувао своје људско и професионално достојанство. Са његовим ставовима се може слагати или не слагати, његове животне принципе или његов однос према материјалном и духовном можете прихватити или одбацити, али у свакој прилици импресиван је достојанствен начин и упорност са којима их брани.

*

Професор Јован Б. Душанић у свом континуираном, дугогодишњем научном раду остварио је запажене резултате у неколико области економске науке и у домену научне публицистике. До сада је у земљи и иностранству објавио преко 40 књига (од којих 32 из економије), од којих су многе имале по више издања, те на стотине текстова у часописима и зборницима радова са домаћих и међународних научних скупова. Из области економије треба истаћи: *Економија йосшмодерне* (4 издања), *Бећарска економија* (2 издања), те *Доларска алхемија и казино економија*. После одласка у пензију објављује књиге из историје ужег (Усорски крај) и ширег (Република Српска и БиХ) завичаја. Међу 10-ак ових књига истичу се: *Срби Босне и Херцеīовине у XIX веку – борба за слободу и уједињење* (11 – једанаест издања), издања), *Уйемељивачи Реīублике Срйске – на йрелазу из XIX у XX век* (2 луксузна издања), *Сйрадање у Друīом свеūском раūу йарохијана Сūевана и Косūе Душанића*, те *Бенјамин Калај – некрунисани краљ Босне*.

Монетарна економија и банкарство представљају предмет његовог научног интересовања. У овој области је завршио послиједишломске студије, одбранио магистарски рад и докторску дисертацију, те објавио радове који су га сврстали у ред респектабилних познавалаца ове области и омогућили му избор у највиша универзитетска звања. Бавећи се монетарном економијом, облашћу која захтијева велику моћ апстраховања појава и тенденција, те моћ синтетизовања идеја да би се дошло до логичног закључка, Јован Б. Душанић је изградио специфичан осјећај за анализу друштвених појава, префињен метод критичког расуђивањима о тенденцијама економских односа и систем рационалног закључивања о резултатима и посљедицама. Тиме је поставио властиту платформу у избору тема, метода и предмета истраживања. Полазећи од ње, остварио је запажен опус научних и стручних радова који су постали незаобилазни у истраживању, посебно, три области:

- транзиција постсоцијалистичких земаља;
- глобална економска криза и

- неолиберализам као владајућа – мејнстрим – економска теорија.

У наставку овог предговора настојаћемо образложити специфичност професоровог приступа анализи у ове три тематске цјелине, јер смо мишљења да је приступ Јована Б. Душанића свим овим питањима битно различит од владајућих (неолибералних) трендова у економској науци, који од економије покушавају да створе егзактну науку засновану на претпоставкама које имају мало чега заједничког са реалним животом и гдје се инсистира искључиво на себичним личним интересима. Он сматра да се у новом концепту економије морају уважавати, поред личних, и општи интереси, те да посебно треба инсистира на моралном приступу како би се економија вратила својим моралним основама, јер она у својој суштини представља прије моралну него егзактну науку.

Професор Душанић је први, а годинама је био и једини критичар економске транзиције у Србији. Свјетску економску кризу из 2008. године објашњава на један сасвим нов и оргиналан начин, те је најдоследнији наш критичар неолиберализма. Он на веома аргументован и убједљив начин доказује да се теоријски корјени неуспјеха транзиције постсоцијалистичких земаља, али и глобалне кризе налазе у неолиберализму. Јован Б. Душанић не остаје само на критици него у свим својим радовима, у исто вријеме, доказује да алтернативе постоје, а предлагана конкретна рјешења увијек су у функцији борбе за општедруштвени прогрес.

У корист његових погледа, последњих година, иде и најновија историјска пракса, због чега је професор Душанић временом придобио велики број истомишљеника, обезбиједио уважавање својих опонената и постао узор генерацијама студената и младих истраживача.

*

Професор Душанић је прве године транзиције постсоцијалистичких земаља могао да прати на примјеру Русије. У Москви ће (у коауторству са супругом Татјаном) објавити и један од првих факултетских уџбеника из економије транзиције (*Экономика*

йереходноīо йериода) на руском језику. Поред тога, у то вријеме и у Србији објављује преко 70 радова и осврта (у часописима Финансије, Економска политика, Пословни круг…) посвећених транзицији у Русији. Овим радовима желио је да читаоце упозори на погрешан транзициони модел заснован на Вашингтонском договору, (*Washington consensus* – разрађен од ММФ-а, Свјетске банке, Министарства финансија САД и USAID-а) који је имао катастрофалне посљедице у Русији 90-их година.

По повратку у Србију, оштар је критичар економског програма (*Проīрам радикалних економских реформи у СР Јуīославији*) који је урадила група од 17 познатих економиста тадашње СРЈ (на челу са проф. др Љубомиром Маџаром), а који се базирао на неолибералном *Вашинīтонском доīовору*. Овај програм (познатији као: програм Г-17) ће званично као свој економски програм прихватити нове власти послије 2000. године. Умјесто да се посвете изградњи адекватне институционалне инфраструктуре за тржишну привреду, успостављању владавине права и стварању оптималних услова за конкуренцију и дугорочно одржив динамичан привредни раст, српски реформатори су, по мишљењу Јована Б. Душанића, акценат погрешно ставили на стабилизацију, либерализацију и приватизацију – који чине основне елементе *Вашинīтонскоī доīовора*.

Стабилизација се, углавном, свела на стабилан курс динара, тачније политику прецијењеног курса домаће валуте која *йоскуйљује* нашу робу на иностраном тржишту и дестимулише извоз, а подстиче увоз пошто страна роба постаје *јефйиниија*. У таквој ситуацији скоро да било какав извоз постаје нерентабилан, а увоз економски веома атрактиван, што доводи до раста спољнотрговинског дефицита и *īушења* домаће производње. Радикална либерализација трговине која је спроведена допринијела је додатном *īушењу* домаће производње пошто је просјечна увозна царинска стопа сведена на једноцифрену (у кратком року смањене су на трећину), а укинута су и готово сва ванцаринска ограничења. Стабилизација и либерализација су довели до *īушењем* домаће производње и обарања вриједности предузећа која, у условима масовне приватизације, прелазе у руке нових власника по изузетно ниским цијенама, па су, добрим дијелом, у праву и они који

говоре о распродаји државне имовине. Поред тога, приходи остварени продајом предузећа углавном се не користе за привредни развој него за текућу буџетску потрошњу.

Указујући на погрешну теоријску (неолибералну) основу овог програма, професор Душанић издваја двије основне његове слабости:

- радикализам економских реформи и повлачење државе из свих сфера економског живота,
- замјена циља и средстава у стратегији реформи.

Радикалним економским реформама створен је системски вакум у коме су старе структуре управљања биле брзо разрушене, а нове у међувремену нису створене, или су створене у релативно кратком временском периоду у коме не могу суштински да профункционишу. Уколико реформатори једноставно брзо разруше старе структуре, норме и ограничења како би смањили утицај државе, не узимајући у обзир да процес стварања нових захтијева много времена, онда се новостворене структуре и норме, по правилу, показују неефикаснијим. Стварање тржишних структура не може да се изврши *преко ноћи*, односно у релативно кратком временском периоду. То је дуготрајни процес и због тога није мудро вршити либерализацију и приватизацију које не би биле временски усклађене са таквим процесима. У противном, према професору Душанићу, добија се *дивље тржиште* које води криминализацији економског живота и може, у великој мери, успорити кретање привреде ка ефикасности и расту.

Други важан недостатак јесте замјена циља и средстава стратегије реформисања привреде која води деформацији саме стратегије и недовољном схватању њеног дејства на реалну економију. Стабилна финансијска ситуација, ниска инфлација, стабилан девизни курс, приватизација и либерализација привреде, само су средства економске стратегије, а не циљеви сами по себи. Једноставно речено, финансијска стабилизација, либерализација привреде и приватизација треба да буду средства за остварење циљева економских реформи. Међутим, они су разматрани као показатељи успјеха реформи, а не као претпоставке за остварење фундаменталних циљева.

Теоретска разматрања поткрјепљују се и егзактним подацима о учинцима економских транзиција у Русији и Србији, а који дају за право тврдњи професора Душанића да економска политика вођена на бази таквог програма неминовно производи дефиците (буџетске, спољнотрговинске...) и државу води у дужничко ропство, а њене грађане у сиромаштво и безнађе. Душанић долази до закључка да *Вашинīтонски доīовор*, на основу кога су вршене реформе, у својој суштини представља *кодификовани йроīрам економскоī неоколонијализма,* којим је Србију (као и друге постсоцијалистичке земље) требало лишити власништва над ресурсима којима располаже и довести је у такву дужничку зависност (дужничко ропство) да буде беспоговорни послушник моћних и богатих, а овај простор је третиран, прије свега, као извор јефтине и обесправљене радне снаге, те тржиште за производе и банкарске услуге западних земаља.

*

Професор Душанић глобалну економску кризу из 2008. године посматра као озбиљну системску кризу, која означава почетак завршнице једног историјски значајног хегемонистичког циклуса САД, који је свој успон започео у другој половини XIX вијека, а тријумф достигао са завршетком два свјетска рата у XX столећу. Свјетски ратови нису вођени на територији САД, а у њима су главни конкуренти привреде САД доживјели страховита материјална разарања. Током Другог свјетског рата САД су постале кредитор читавом свијету, који им је своје дугове отплаћивао златом, те се њиховом посједу нашло 70 одсто свјетских резерви злата.

САД постају хегемонистичка сила на војном, политичком и економском пољу и такву позицију одмах користе за изградњу послијератне архитектуре новог свјетског економског поретка, у коме је америчка национална новчана јединица, долар, постао свјетски новац. Када је та одлука донијета (1944. на конференцији у Бретон Вудсу), САД су на себе преузеле обавезу да гарантују конвертибилност долара у злато (35 долара за једну унцу злата). Убрзо послије тога (1971) САД једнострано укидају конвертибилност долара за злато. Папир је замијенио злато, тачније долар одштампан на папиру (без реалног покрића) и

даље је опстао као свјетски новац јер су то САД, због своје економске, политичке и војне моћи, могле да наметну осталима.

Таква позиција долара омогућиће САД да увоз реалних ресурса (материјалних добара) из других земаља плаћа доларима које саме емитују. Тако смо, како констатује професор Душанић, дошли у ситуацију у којој се чинило да су САД, напокон, успјеле да пронађу „чаробну формулу" за вишевјековне безуспјешне покушаје алхемичара да створе богатство *ни из чега*. Американци су сада могли једноставним *штампањем* долара да долазе до огромних реалних материјалних добара из цијелога свијета. За то је само требало обезбиједити тражњу за све већом количином долара. САД користе своју политичку, војну и економску силу како би ширили зону коришћења америчког долара, прије свега, преко нових актива трговања. Како је укупна количина материјалних актива ограничена, наступа период интензивног стварања нових актива с којима се тргује на финансијским тржиштима.

Од последње четвртине прошлог стољећа брзо се шире нове финансијске активе – такозвани финансијски деривати или изведене хартије од вриједности (као што су фјучерси, опције, своп), чија се вриједност изводи (деривира) не само из вриједности материјалних (на примјер, сировина – нафте, метала, житарица и слично) него и финансијских актива. Све више се губи веза између реалних материјалних актива и виртуелне трговине на финансијском тржишту која шпекулантима доноси огроман профит и они свој растући капитал поново улажу на финансијска тржишта гдје је профитабилност знатно већа него у реалном сектору економије. Међутим, улагања у виртуалну економију нису и не могу да буду мотори раста и не обезбјеђују стабилан и дугорочно одржив економски раст јер се у њој не ствара нова него исисава вриједност из реалног сектора.

На шпекулативним операцијама, практично „из ваздуха", како уочава професор Душанић, створена је маса финансијских актива, која је по вриједности неколико пута већа од укупне вриједности реалног сектора економије. *Док смо крајем деведесетих година прошлог вијека имали тржиште финансијских деривата од око 80 милијарди долара, оно је 2008. године нарасло изнад 800.000 милијарди (пораст од 10.000 пута). У исто вријеме, укупан свјетски бруто производ*

износио око 65.000 милијарди долара. Разлика између реалне и виртуелне економије се стално повећавала и све више надувавала „балон“ и било је само питање времена када ће доћи до његовог пуцања, што ће довести до економске кризе.

До тога долази 2008. године, а антикризне мјере које су предузеле најразвијеније земље (прије свих САД, одакле се криза проширила на цио свијет) своде се на огромно (неколико хиљада милијарди долара) *уџумџавање* свјежег новца, што ће имати „учинак сличан ономе који се постиже гашењем пожара бензином“. Због тога се „балон“ поново надувава што ће довести до његовог поновног пуцања и нове још озбиљније кризе. То ће, по ријечима професора Душанића, убрзати завршницу једног историјски значајног хегемонистичког циклуса САД, односно постепеног пада империје и глобалне прерасподјеле економске моћи од Запада ка Истоку, односно од САД ка Кини.

*

Професор Душанић је већ деценијама оштар критичар економског неолиберализма који је од 80-их година па све до глобалне кризе 2008. године, био неоспорна, а последње деценије још увијек владајућа економска теорија. Управо на питању неолиберализма најјасније се испољила једна од највећих врлина Јована Б. Душанића као економског теоретичара. Одликује га критичко и антидогматско мишљење, досљедно и континуирано довођење у питање тренутно владајуће – мејнстрим – теорије, односно преиспитивање и онога што се сматра неупитним и непроблематичним, те јасност и одважност у изрицању сопствених ставова и спремност да их убједљиво брани и када остаје, не само у мањини него и усамљен.

Поред многих заједничких особина, разлика између класичног либерализма и неолиберализма огледа се у томе што је либерализам био идеологија националне буржоазије која је била донекле укорјењена у сопственом народу, те није могла да буде потпуно индиферентна на социјалну заштиту сопственог народа. С друге стране, неолиберализам је идеологија транснационалне буржоазија, која није укорјењена у социјалним структурама националних друштава и формира посебно наднационално друштво – свјетску олигархију,

која инсистира само на економској ефикасности и индиферентна је на праведност, достојанство, социјалну одговорност и слично, уочава Душанић. Неолиберализам се залаже за радикалније ограничавање улоге државе (смањење државних расхода и активног учешћа државе у привреди, као и ограничавање државног регулисања тржишта), те игнорише било какву националну особеност, социјалну одговорност, морал и етичке принципе.

Савремена верзија либерализма – неолиберализам заснива се на вриједностима класичног либералног капитализма. И даље се вјерује у апсолутну ефикасност *невидљиве руке* тржишта, тј. саморегулишућег *laissez-faire* тржишта, пошто тобоже *невидљива рука* све поставља на своје мјесто и доводи до тога да сваки појединац, водећи рачуна о својим интересима, истовремено доприноси благостању за све. Често се наводи тврдња Адама Смита како хљеб добијамо, не благодарећи доброти пекара, него захваљујући његовој жељи за зарадом, а наша ситост само је узгредан производ пекарове похлепе. Због тога човјек који слиједи своје личне интересе, често на тај начин боље служи интересима друштва, него онај који свјесно настоји да то чини. Тако се невјероватном алхемијом ниски мотиви и лоше људске особине претварају у врлине и користе за постизање високих циљева и општег добра.

Неолиберализам полази од претпоставки да постоји слободна конкуренција, да економски субјекти располажу пуним информацијама, да су усредсређени на максимизирање сопствене корисности и да доносе рационалне одлуке. Међутим, економска реалност се битно разликује од оваквих, вјештачки формулисаних претпоставки. Умјесто слободне конкуренције у стварности, по правилу, имамо олигополе, економски субјекти не располажу пуним информацијама и одлуке доносе, углавном, на бази непотпуних и асиметричних информација. Веома је поједностављена и далека од стварности и претпоставка по којој је човјек искључиво усредсређен на максимизирање сопствене корисности и да увијек доноси апсолутно рационалне одлуке. Међутим, човек није само рационално биће који се руководи искључиво егоистичним економским интересима, него у његовом понашању велику улогу

играју и други мотиви као: љубав, вјера, алтруизам, праведност, навике, обичаји и слично.

Према професору Душанићу, проблем савремене економске науке лежи и у упорним настојањима да она од друштвене постане егзактна наука, то јест да буде постављена на истим принципима као и математика. Умјесто да се математика користи за рјешавање економских проблема, много је једноставније економске претпоставке вјештачки формулисати тако да омогућавају математичко рјешење. Полазећи од вјештачки формулисаних претпоставки које у реалности не постоје, умногоме се поједностављује математичко моделирање и омогућава лакше доказивање унапријед постављене хипотезе, који се проглашавају економским аксиомима које не смијемо доводити у сумњу. С друге стране, тако добијени научни докази користе се за дефинисање жељене економске политике.

*

Када се говори о професору Душанићу, неопходно је похвалити и његов полемички дух и антидогматски приступ. Послије избијања глобалне економске кризе и катастрофалних резултата прве деценије транзиције у Србији, у Академији економских наука (АЕН) је прихваћена расправа о неолиберализму. Прва расправа одржана је 2011. године, а наредних година су одржане још четири расправе (поред АЕН, суорганизатори су били Научно друштво економиста Србије и Економски факултет у Београду) на којима је вођена расправа између два доктринарно супростављена блока – присталица и противника (нео)либерализма. Како је написао, предсједник Академије економских наука, Љубомир Мађар „ова конфротација је по свој прилици најдубља и најдалекосежнија у комплексу економске мисли у Србији". У предговору за материјале са једне од расправа он пише да је „ово четврти по реду зборник са резултатима научних скупова које је организовала АЕН на тему вероватно највеће научне и политичко-филозофске контраверзе нашег времена – однос између либералних и антилибералних опредељења у институционалном уређењу привреде и темељним елементима организације свеколиког друштвеног живота". На крају

предговора Љубомир Маџар пише да ће овај зборник „остати као вредно сведочанство о заступљености идеја и нормативних опредељења која су на нашим просторима у датом времену преовладавала. Увид у конфигурацију идеја и нормативних концепата увек је истраживачки занимљив и научно релевантан. Поред осталог и зато што идеје, колико год да су у неким (не)приликама скрајнуте и маргинализоване, продукују известан, па макар био и скроман, утицај на реална кретања. Они који та кретања желе да разумеју, мораће и тај сложени конгломерат да узму у обзир. А овај зборник, као и они претходни, моћи ће у том прегнућу много да допринесе и добро да послужи".

На овим расправама ова два конфронтирана доктринарна блока предводили су Љубомир Маџар и Јован Б. Душанић, велике ерудите и врсни полемичари. Међу њима је вођена изразито жустра и бескомпромисна борба мишљења, али су упркос томе задржали академски ниво полемике, те међусобно уважавање. Као илустрација томе, могу да послуже посвете на књигама Љубомира Маџара које је поклонио Јовану Б. Душанићу: „*Свом политичком неистомишљенику, идеолошком опоненту и трајном полемичару Јовану Душанићу – човеку у вези са којим се људска раван јасно одвојила од полемичке и који ме је толико пута уверио у искрено пријатељство и чојство високо дигнуто изнад наших професионалних размирица.*" *Љубо Маџар* (књига: *Мој обрачун са њима*). На књизи *Либерали и они други – алтернатива која то није* је следећа посвета: „*Драгом Јови Душанићу који ми се увек доимао као персонификација људскости и честитости. Ни у највећем жару полемике нисам могао да не будем фасциниран његовим блиставим стилом и раскошном лексиком. У теби се, Јово, препознаје крај који је дао неке од наших најбољих писаца.*" *Љубо Маџар*

Ове двије посвете на књигама које је написао професор Маџар, човјек којег због посвећености економској науци једнако, у моралном и академском смислу, цијене и сљедбеници али и опоненти, говоре много више од куртоазног колегијалног обраћања о Јовану Б. Душанићу, његовом угледу у стручној јавности, моралним врлинама и значају идеја које заступа.

*

У претходним образложењима углавном смо се ослањали на радове професора Душанића из области економије што је и разумљиво с обзиром на нашу професионалну орјентацију. Међутим, то не значи да су његови радови из научне публицистике мање вриједни или методолошки недоречени. Напротив, професор Душанић је својим радовима о готово заборављеним или недовољно истраженим историјским догађајима и занемареној историјској грађи придобио велику пажњу јавности која, углавном, благонаклоно гледа на његов публицистички рад. При томе, професор Душанић признаје да се не бави архивским истраживањима нити примарним историјским изворима, али се ослања на провјерене историјске чињенице као полазиште. То је пут, како примјећује наш угледни политолог Ненад Кецмановић, који налазе његова дјела „до савремене прорећене читалачке публике и представљају изузетак по тиражу и броју поновљених издања. Оне су више од публицистике, али не мање од науке, нека врста научне публицистике, неретко бестселери“ (Политика, 13. 05. 2025). Душанићев метод научне публицистике Никола Маринковић, угледни књижевни критичар, оцјењује као „јасан, приступачан и документован начин“ изражавања. Такође, он посебно истиче врло важну поруку публицистичких дијела професора Душанића „да прошлост није завршена прича“ јер „она траје кроз институције, културу и колективну свест“. У публицистичким дјелима професор Душанић наглашава постојање процеса дугог трајања чије је идентификовање кључ разумијевања савремених друштвених тенденција. Говорећи о Душанићевој књизи „*Бенјамин Калај – некрунисани краљ Босне*“, можда је Маринковић управо дао најцјеловитију поруку Душанићевих публицистичких радова закључујући да „ово није само књига о историји. Ово је и књига упозорења, али и позив на истрајност, памћење и разумевање сопствених корена“.

Животни пут професора Душанића научио га је истрајности. Временом, истрајност је постала његов начин дјеловања у свим приликама. Искуство га је научило да вјеровање да остварење идеја које сматраш исправним и стрпљив рад да се оне остваре

долази на крају као награда. Како сам каже: „Чврсто верујем да уколико су нам побуде чисте и ако смо убеђени у исправност онога што јавно заступамо и за што се боримо, то треба да чинимо без обзира на то колико смо у томе усамљени или имамо мали број истомишљеника".

Вјероватно мали број људи зна детаље о улози професора Душанића у реафирмацији идеје о изградњи Руско-српске цркве (Храм Преображења Господњег, реплика храма Чуда Архангела Михаила изграђеног средином XIV вијека у Московском Кремљу) у Бањалуци. Прича о Храму је вјеродостојна илустрација Душанићеве вјере да пут до боље будућности води преко истрајности, памћења и разумијевања сопствених корјена. У *Завичајној трилогији* (*Прибинић – место у Републици Српској, Хроника српског села у Босни, Летопис српске породице из Босне*) професор Душанић је објавио и писмо протојерej-ставрофора Стевана К. Душанића (1866-1957) које је било (19.10.1956) званично упућено Преосвећеном архиепископу бањалучко-бихаћком Василију (Костићу). У том писму прота Стеван К. Душанић предлаже да се у Бањалуци, у знак захвалности српског народа Русији и њеном последњем цару, „*подигне црква – манастир на Бањалучком пољу покрај извора Богословчева врела у име светих славјанских мученика Николаја Другог и његове породице Романов, који 1914. године ступише у рат, те у граду Јекатеринбургу дадоше своје мученичке животе за спас и слободу српског народа*". Професор Душанић је Епископу бањалучком, господину Јефрему, поклонио књигу *Прибинић – место у Републици Српској* (2006) и указао на писмо које је упућено Бањалучкој епархији прије пола вијека, те предложио да се ова идеја актуелизује и у наше вријеме реализује. И управо на мјесту које је предложио прота Стеван К. Душанић већ се назиру контуре велелијепног храма који ће у Бањалуку донијети љепоту древноруске црквене архитектуре.

*

Проф. др Јован Душанић је образован економиста, влада теоријским корпусом модерне економске теорије и економске

мисли, али су његове књиге и чланци карактеристични по мултидисциплинарном приступу, у коме осим економије, постоји анализа и широко упућивање на референце из области филозофије, социологије, политичке теорије и историје. Управо на његовом примјеру се најбоље потврђује, како је примијетио колега Бојан Димитријевић, тачност сумње Џона Стјуарта Мила да неко може бити велики економист ако је само економиста. Оно што фасцинира читаоца и што заслужује сваку похвалу, јесте Душанићева ерудиција, детаљно праћење и познавање свега што се у посљедњих 30-так година дешава на плану свјетске теоријске мисли у економији и економској политици, свјежина података којима располаже, обиље емпиријских чињеница којима поткрјепљује своје тврдње и непрестано ажурирање и дописивање својих чланака, критика и књига у којима одговорно и досљедно анализира економску стварност Србије, Европске Уније и међународних економских односа.

Све што смо до сада написали јасно показује да је професор Душанић, не само педантан и темељан истраживач кога одликује изузетно мајсторство, одговорност и интелектуално поштење, него и личност огромног моралног интегритета и изванредних људских особина који својим примјером показује да је могуће сачувати нормалан лични однос и са онима са којима се, по много чему, не слажете. То је нарочито важно у овим временима искључивости и нетолерантности.

У Бањалуци, маја 2025. године

Приређивачи:
Академик проф. др Рајко Томаш
Проф. др Станко Станић
Проф. др Младен Иванић

О ЕКОНОМСКИМ РАДОВИМА ПРОФЕСОРА ДУШАНИЋА

Округли столови (Београд, 15.05.2017.
и Бањалука 08.02.2022), рецензије, осврти,
промоције, прикази и полемике

Слободан Антонић
редовни професор универзитета
Београд

ЈОВАН Б. ДУШАНИЋ, УЗОР ИНТЕЛЕКТУАЛЦА ЗА СВЕ НАС ИЗ ДРУШТВЕНИХ НАУКА*

Највећа заслуга Јована Душанића за српску друштвену науку јесте та што је он био међу оним економистима (њих је било мало и неки од њих седе за овим столом, али је он био свакако међу најистакнутијима) који је нама, људима из осталих друштвених наука, објаснио шта се дешава у српској економији, шта се дешава у светској економији.

То уопште није било тако лако разумети. Наиме, готово све оно што смо ми слушали или читали током 90-их година само је мутило нашу перспективу и водило нас ка томе да не разумемо шта се заиста дешава. Ја сам у то време учествовао на неколико научних друштвених скупова где су присуствовали различити профили – социолози, политиколози, па и економисти. Говорим о 90-им годинама. То су били скупови који су врло често организовани као нека врста критике тадашњег стања у друштву и рађања решења која би требало да поправе то стање.

Добро се сећам две метафоре које су тада једногласно економисти понављали. Обе су се односиле на приватизацију. Прва метафора је гласила овако: *ако хоћете пису да одсечете реп, најбоље би било да одсечете одмах и целог*. Значи да не сецкате на комаде него целог. Та метафора је наравно требало да значи да приватиза-

---

* Ауторизовано излагање са округлог стола: *Расправа поводом књиге „Економија постмодерне" и других дела Јована Б. Душанића*, који је одржан у Београду 15.5.2017. године.
Објављено у књизи: *Научни опус Јована Б. Душанића*, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2018.

ција треба да буде одмах и потпуна. Што бржа то боља. То је била једна од тих чувених флоскула – најбоља је брза приватизација.

Друга метафора је била следећа: *ако хоћете да прескочите провалију то ћете урадити у једном, а не у више корака*. Све то је ишло за тим да нама објасни, да нам утуви у главу, да је једино најбоље решење брза и потпуна приватизација. Ви знате сви ту аргументацију: приватник боље води рачуна о свом предузећу него што то чини држава и све ће бити боље – људи ће бити продуктивнији, биће боље плаћени, тржиште ће све то да регулише.

Заиста, готово су сви тако причали и сада морам да кажем да ја, као социолог, и моје колеге који нису економисти, ми смо стварно у то веровали. Дакле, не само да су нас лагали него смо ми те лажи онда ширили даље. Као јавне личности које су коментарисале дешавања у друштву, које су предлагале решења, ми смо учествовали у томе да целокупна јавност прихвати ту врсту идеологије. Када се после 5. октобра (2000) кренуло у такозвано решавање проблема ми смо сви аплаудирали када је долазило до великих приватизација. Између осталог, сећам се добро када су банке приватизоване, када је Динкић укинуо оне четири велике државне банке, сви смо били, имајући у виду ту врсту контекста, приче, идеологије и тако даље, врло задовољни. Па да, то је сада супер, на тржиште ће да уђу приватне стране банке, повратиће се сигурност банкарског тржишта и све ће бити одлично.

Истина, почетком тог периода ја сам видео да у тој причи има нешто проблематично али ми није било јасно шта, и тек када ми је професор Душанић донео своју књигу *Вашингтонски консензус – кодификовани програм економског неоколонијализма* мени су се ствари сложиле.

Да вам испричам и ову анегдоту. Чини ми се да је то било 2002. године. Реч је о презентацији једног билтена, часописа који се звао *Призма*. Ту је била једна позната економисткиња (нећу да јој поменем име, ви ћете је сви ионако препознати) која је између осталог презентовала свој текст у коме се залаже за што бржу и што потпунију приватизацију и тада је понудила један графикон који показује корелацију између приватизације и раста БДП-а, по коме

што је бржа и већа приватизација то је већи раст БДП-а. После те презентације ја је питам на основу којих података је урадила графикон, и добијам одговор да је он преузет из папира Светске банке. На моје додатно питање на основу којих података је Светска банка урадила тај графикон (које земље су у питању и у ком периоду), добијам одговор да не постоје одређене земље и одређено време него је то просто на основу њиховог искуства. Тада сам ја заправо схватио да тај графикон није емпиријски него илустративни који треба само да илуструје неку идеју.

И као што сам рекао, када ми је професор Душанић донео књигу *Вашинґтонски консензус – кодификовани ґрограм економскоґ неоколонијализма* и када сам почео да читам његове радове онда су ми се ствари сложиле. Дакле, научио сам шта заправо значи велики део онога што се дешава у економији, не само Србије него и у светској економији. Када читате разне извештаје који се служе углавном критеријумима Светске банке и њиховим оценама ви уопште нисте у стању да то разумете. Дакле, не само да сам научио шта значе, рецимо, финансијски деривати него сам научио тај однос између финансијског капитализма, да га тако назовем, и реалног капитализма, те научио како то функционише и шта је карактеристика данашњег светског капитализма.

У том смислу професор Душанић је одиграо значајну, пионирску улогу и када се буде писала историја интелектуалног живота у Србији почетком XXI века мислим да ће он имати значајно место. Из његових књига можете сазнати колико је он водио полемика и расправа у оквиру економске струке. Морам да кажем да тако, нажалост, није у неким другим струкама где се углавном избегавају полемике и где се људи који имају дисидентска мишљења, да их тако назовем, углавном прећуткују и гурају са стране. Истина, и професор Душанић је маргинализован, али некако се он није дао, тражио је расправу и није одустајао када су му, како сам каже, бацали његове прилоге и студије, у часописима и на научним скуповима, у кош. То је добро.

Без обзира на то што ми из других друштвених наука можемо да кажемо економистима: *ґа, ви сґе нас лаґали, ви ниснте обави-*

ли свој посао како треба, ви сте нам говорили погрешне ствари па смо ми свима осталим погрешно говорили и штета је направљена за цело наше друштво, али да смо сви ми имали другачије ставове на прелому XX и XXI века, као што је имао професор Душанић, претпостављам да би све било другачије. Задатак интелектуалца, који истина не може много тога да промени, јесте да не да легитимитет таквим погрешним стварима. Да не дајете легитимитет, да нешто оспоравате и критикујете, то је заправо посао и задатак правог интелектуалца.

Када говоримо о струкама, мислим да професор Душанић остаје као неко ко може да буде узор и за нас из осталих друштвених наука како се треба упорно борити, и када си у потпуној мањини и када си врло усамљен у својој струци, све док се не покаже да си у праву. Свакако, никада ти непосредни противници неће признати да си у праву. То је показано када је реч о сменама парадигми у природним наукама где је ствар егзактна. Нова парадигма победи, заправо, тек када биолошки оду представници старе парадигме, када оду са универзитета и када се повуку у пензију, када изгубе свој утицај на научне часописе и на Академију. Тек онда нова парадигма победи у природним наукама где је ствар егзактна, а како је тек у друштвеним наукама. Поготово у оним наукама где имате директну везу са хонорарима и учешћем у системској ренти коју добијате јер опслужујете систем као његов идеолог.

На самом крају да кажем и ово: ја се надам да ће професор Душанић наставити још много година да пише на ове теме. Када је реч о људима из других друштвених наука, надам се да ћемо ускоро да покажемо да та врста униформности која доводи до тога да се не разуме оно што се заиста дешава у свету, да се не препознају озбиљне кризе и озбиљни изазови, ускоро може да буде разбијена.

У Зборнику „*Кинески социјализам и модеран светски поредак – 100 година Комунистичке партије Кине*“ који је објављен 2021. године[1] налази се и текст Слободана Антонића: *Кинеско искуство компрадора данас* (стр. 49-70) у коме у поглављу: *Разматрање компрадорства у Србији*, између осталог, пише и следеће:

* * *

У Србији су концепцију компрадорске елите (буржоазије), као део објашњења „транзиционих” феномена, први и најупорније користили социолог Вера Вратуша и економиста Јован Б. Душанић…

Јован Б. Душанић одмах после 5. октобра (2000) упозорио је да су економске реформе предвиђене за Србију примеренije колонији него сувереној држави („*Рецепт за колонијалне земље*”, *Данас*, 30. октобар 2000). При том је подсетио на негативно кинеско искуство с компрадорима („*Чувајмо се компрадора*”, *Књижевне новине*, год. 52 [2001], бр. 1042). Већ у то време он се залагао да Србија „треба да избегне судбину великог броја малих и недовољно развијених земаља у којима је национални капитал увучен у службу међународних корпорација стварањем (домаће – С. А.) компрадорске елите која, зарад служења транснационалном капиталу, бива укључена у периферни слој светске олигархије” (Душанић, 2001; прештампано у Душанић, 2020/2, стр. 51–52)[2]

---

1 https://fb.bg.ac.rs/download/Biblioteka/PosebnaIzdanja/Kineski_socijalizam_i_moderan_svetski_poredak-Fakultet_bezbednosti.pdf

2 Душанић се, иначе, жалио да му је редакција *Финансија: часописа за теорију и праксу финансија* цензурисала овај текст, избацивши четири од пет реченица у којима се користи реч „компрадори”; ту је Душанић упозоравао да се „унапред проналазе и припремају компрадори који би у погодном тренутку заузели кључна места у држави“ (прештампано у Душанић, 2020/2, стр. 53), да „њих разним средствима покушавају да доведу на одговорне државне функције и обезбеде им што дужи опстанак на власти’ (Душанић, 2020/2, стр. 53), да њих намећу „’независна’ средства јавног информисања у земљи, као и утицајни међународни кругови” (Душанић, 2020/2, стр. 54), те да је изузетно важно да на кључна места у Србији „дође аутентична национална елита са јасно артикулисаним националним интересима заснованим на истинском патриотизму, а не компрадори чији је првенствени циљ да добро обаве задатке својих ментора и преко тога дођу до личног богаћења” (Душанић, 2020/2, стр. 76; уп. стр. 49–50).

У наредним годинама Душанић је у научним и публицистичким радовима успешно користио компрадорску концепцију као основу за објашњење српске „транзиције", омогућивши њено даље афирмисање у научној и широј јавности. Његов утицај, наиме, био је тим важнији што Душанић није био марксиста већ припадник критичке школе историјске економије (Антонић, 1995, стр. 60–74), чији је данас један од кључних представника Ерик С. Реинерт (Erik S. Reinert; Реинерт, 2006; 2010). Тиме је Душанић показао да компрадорску концепцију врло успешно могу да примењују и немарксистички теоретичари.

Душанић је указао и на специфичност новог колонијализма – добровољност. А у производњи тог привида од кључне важности били су управо компрадори. „Савремени (нео)колонијализам много је опаснији и перфиднији него класични. Сада више није неопходно да се изврши класична окупација – војничко заузимање територије. Довољно је на кључна места у малим и слабим државама инсталирати компрадорску квазиелиту. За разлику од класичног колонијализма, који је насилно наметан уз отпор становништва и локалних елита, данас политичка и финансијска квази-елита призива и моли да буде колонизована" (Душанић, 2020/2, стр. 9–10). „Чак за то и плаћају. Власти Србије странцима за сваког новозапосленог плаћају и по 10.000 евра, а локалне власти им бесплатно уступају опремљене локације" (Душанић, 2020/2, стр. 156).

Произвести компрадорске колаборанте је, шта-више, јефтиније него што је некадашња војна окупација. „Довољно је добро платити само неколико стотина или неколико хиљада компрадора да би се из неразвијених земаља извлачили огромни профити, а остала милионска већина домаћег становништва држала у сиромаштву. Чак није потребно да богати и моћни директно врбују и унапред плаћају компрадорску касту. Довољно је само да се та моћ демонстрира. И одмах се јављају компрадори који ће самоиницијативно радити онако како то богати и моћни желе и тако сопствени народ гурати у савремено ропство" (Душанић, 2020/1, стр. 106). И последице су погубније него пре. „Раније су колонијализатори о свом трошку градили инфраструктуру, фабрике и градове, па су иза

себе (када су отерани) нешто и остављали; а сада, нови колонијализатори углавном само узимају и иза себе (када одлазе у уноснија подручја) остављају само пустош" (Душанић, 2020/2, стр. 156).

Наравно, „светска олигархија" (Душанић, 2020/1, стр. 92) логистички помаже доминацију компрадора у малим земљама, како би се „одржавали (тамошњи – С. А.) марионетски режими" (Душанић, 2020/2, стр. 106). Између осталог, „средства масовног информисања стављају се под контролу фактора ван земље и представљају својеврсну медијску машину за промоцију компрадора и сатанизацију истинске националне елите" (Душанић, 2020/2, стр. 71). У таквим приликама довољно је да странци дођу само за „саветнике", и то на десетак кључних места у систему – све остало обавиће компрадори (Душанић, 2020/2, стр. 138). А када земља коначно падне под власт глобалне олигархије и домаћих компрадора њој практично више нема спаса – сиромаштво је њена трајна судбина (Душанић, 2020/2, стр. 192).

У Србији је од националних либерала, осим Душанића, компрадорску концепцију користио и Антонић у књигама *Вишијевска Србија* (2011) и *Лоша бесконачност* (2012). У првој књизи дат је основни историјско-теоријски оквир компрадорске концепције (Антонић, 2011, стр. 13–19), те с тог становишта изнета критика владајуће елите у Србији (Антонић, 2011, стр. 22), али и тадашње опозиције (која ће следеће године преузети власт). У другој књизи, пак, у поглављу „*Компрадорска и национална буржоазија: класна структура данашње Србије*" (Антонић, 2012б, стр. 45–74), разрађује се „компрадорска парадигма" и њена примена на Србију. Развија се теоријско становиште по ком је класни положај места где се остварује системска рента заснован на монополисању (пара) тржишне понуде (неорикардијанска концепција), а систем се види као светски капиталистички, с центром и (полу)периферијом (светскосистемска концепција).

Део коришћене литературе

Антонић, С. (1995). Изазови историјске социологије: теоријско-методолошки проблеми изучавања еволуције предграђанских друштава. Београд: Институт за поли-тичке студије; https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:2769/ bdef:Content/get (15.09.2021).

Душанић, Ј. Б. (2020/1). Економско трокњижје, књ. 1: Економија постмодерне и неолиберализам. Београд: Филип Вишњић.

Душанић, Ј. Б. (2020/2). Економско трокњижје, књ. 2: Бећарска економија и Вашингтонски договор. Београд: Филип Вишњић.

Душанић, Ј. Б. (2020/3). Економско трокњижје, књ. 3: Књигом против кризе и благородна посртања. Београд: Филип Вишњић.

Душанић, Ј. Б. (2001). „Југословенска привреда на почетку трећег миленијума", Финансије: часопис за теорију и праксу финансија, год. 56, бр. 1/2, 7–20, Београд.

*

Годину дана после, у часопису *Социолошки преглед* (LVI/2022), Слободан Ч. Антонић објављује оригинални научни рад под називом: *Компрадори као део ТНКК (транснационалне капиталистичке класе):случај Србије.* У првом делу рада аутор даје теоријски оквир и износи економске разлоге зашто се Србија може сматрати „неформалном", „структурном" или „постмодерном" економијом, а у другом делу даје се преглед ставова друштвених научника у Србији који су применили концепцију компрадорске буржоазије или елите, као дела глобалне класне структуре, на савремено српско друштво.

У првом делу текста аутор, између осталог, пише: „Да је и Србија неформална (структурална, постмодерна) колонија, сматрају бројни аутори из друштвених и хуманистичких наука (на пример: Antonić, 2022b; Stojanović, 2022; Ćirjaković, 2022; Dušanić, 2020/2; Katić, 2018; Lompar, 2018; Vladušić, 2018; Ružičić, 2017; Šutović, 2017; Arsenijević Mitrić, 2016; Vidojević, 2015; Vratuša, 2013; Šuvaković, 2013; Anđelković, 2013; Brdar 2012). Србија је у неоколонијални положај доспела након обарања Слободана Милошевића, лидера Социјалистичке партије Србије. Дан антимилошевићевског преврата, 5. октобар 2000, 'слободно се може назвати *колонијалном контрареволуцијом*, после које је српско друштво запало у економску и политичку (полу)колонијалну зависност' (Antonić, 2020, str. 68).

За време Милошевића свега 15% запослених радило је у приватном сектору (1999; SGS, 2000, str. 77). После 5. октобра извршена је брутална приватизација, након које су страни капиталисти постали власници највећег дела српске привреде. Приватни сектор је до 2020. године (последњи подаци званичне статистике) нарастао на 74% запослених (SGS, 2021, str. 79). Од 2002. до 2015. продато је 3.047 домаћих предузећа за 3,6 милијарди евра, 'што је будзашто' (Radenković, 2017, str. 62). 'Странцима је продато готово све што су желели да купе, по ценама по којима су то желели' (Јован Б. Душанић, *Економско трокњижје*, књига прва: *Економија постмодерне и неолиберализам*, 2020, str. 198)."

У другом делу текста аутор наглашава да је професор Јован Б. Душанић благовремено упозоравао да су предложене економске реформе примерене колонијама, те да су за такво „реформисање“ српске привреде од кључне важности били управо компрадори. У самом тексту он све то поткрепљује цитатима из књига професора Јована Б. Душанића. Све то овде нећемо наводити, пошто је суштина тога већ наведена у претходном тексту професора Антонића из 2021. године (*Кинеско искуство компрадора данас*).

*

На позивном научном скупу „*Крај новог светског поретка (1989–2022)? – Србија и Република Српска у светскоисторијским променама*“, који је одржан у Андрићевом институту 25-28.6.2022. године, Слободан Антонић у раду: *Руси и Срби на прелому епоха – поглед с видиковца Драгоша Калајића*, између осталог, пише[3] и следеће:

Калајићева дела – *Маја (анти)утопија* (1978) и *Смак света* (1979) – и данас су теоријски живе и друштвено-хуманистички актуелне књиге.

Далеко пре Милана Брдара, Калајић је писао о постмодерној (анти)уметности, од Дишановог писоара, преко боди-арта, до џанк-арта, о чему је за ТВ Београд снимио и серију *Огледало XX века* (1979).

Пре Антонића писао је о политичкој и медијској инструментализацији хомосексуалности, или о заблудама феминизма – критикујући идеју мушкарца и жене као *друштвеног конструкта* и пропаганду *полног антагонизма*.

Много пре Владушића писао је о метрополама као „киклопским некрополама модерне цивилизације”, тим „колосалним паразитима који патолошки расту црпећи све виталне енергије цивилизације”.

Пре Душанића писао је о наметању долара као светског новца, о „економији коцкарнице”, о „финансијској олигархији”, која производи новац, обвезнице и финансијске деривате без покрића (псеудокапитал), успостављајући „интернационалу псеудокапитала” и својеврсну „лихварску интернационалу”.

Пре Катића писао је о идеологији „слободног тржишта” иза које се крије систем монопола 12 транснационалних компанија, што нужно води хиперконцентрацији богатства на једној, а сиромаштва на другој страни.

3 Видети Зборник са тог скупа, Андрићев институт, Андрићград, 2023, стр. 212-214.

Блаїоје Бабић
редовни йрофесор универзишеша
Беоїраd

ЈОВАН Б. ДУШАНИЋ, ОСОБЕНИ СТВАРАЛАЦ И ВРСТАН ПОЛЕМИЧАР*

Велико ми је задовољство што сам почаствован позивом да учествујем у разговору „округлог стола“ о делу професора Јована Душанића.

Професор Јован Душанић је својим делом и односом према окружењу стекао посебно место међу економистима Србије. Прво, он задивљује својом високом стручношћу за питања о којима пише. Истина, стручност се може научити. Друго, следи оно што не може да се научи. То је смисао за литерарно изражавање. Да се на време определио за бављење књижевношћу, вероватно би надмашио Петра Кочића. Али бисмо имали мање једног великог економисту. Треће он успева да долази до најновијих дела из ове области која се објављују широм света. Зато се и каже: *Ако не знаш шта је најновије у економској науци, йошражи шо у књиїама Јована Душанића*.

Посебну пажњу заслужује етика научног рада коју гаји професор Душанић. Он се доследно придржава истраживачког поступка.

Прво, професор Душанић не постулира. Не настоји да по сваку цену брани свој став. Не бира само разлоге који иду у прилог његовом ставу, него истовремено наводи и противразлоге, тако да читаоцу оставља могућност да извлачи закључке друкчије од његових.

---

* Ауторизовано излагање са округлог стола: *Расйрава йоводом књиїе „Економија йосшмодерне“ и друїих дела Јована Б. Душанића*, који је одржан у Београду 15.5.2017. године.
Објављено у књизи: *Научни опус Јована Б. Душанића*, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2018.

Друго, професор Душанић не упада у схоластичке замке. Не иступа као апологет ниједне економске доктрине. Уосталом, економска историја нас учи да нема ниједне успешне привреде која се развила на само једној економској доктрини. Све успешне привредне политике су еклектичке.

Међу економистима најчешћа је спорење око улоге државе и тржишта у привреди, то јест да ли је важније тржиште или држава. Професор Душанић се ту држи искуства наталоженог у економској историји. Према томе искуству, тржиште и држава су два битно важна средства макроекономске регулације. Ниједна привреда на свету се није развила захваљујући само тржишту нити само држави. Најуспешније су оне привреде у којима владе најумешније користе улогу држава и тржишта истовремено.

Тржиште постоји од првобитне заједнице, откад је почела натурална размена до данас. Никада нико није успео да тржиште укине. Оно је увек постојало, и увек је његово дејство зависило од тога ко га организује. То је увек био друштвени чинилац који има одлучујућу моћ, и увек га је организовао у своме интересу. Исто тако, нема ниједне успешне привреде у којој држава није, у одређеним фазама развоја, одиграла одлучујућу улогу. Оцем индустријализације САД сматра се Александар Хамилтон. Он је први у економској историји увео царинску заштиту, да би младу америчку индустрију заштитио од конкуренције из Велике Британије, која је тада имала монопол у међународној трговини. Хамилтонов ученик, Фридрих Лист, сматра се оцем немачке индустријализације. Његовом заслугом је у Немачкој основана *Царинска унија*, која је младу немачку индустрију заштитила од британске конкуренције. После Другог светског рата, у току Четврте Републике, у Француској је било слободе тржишта више него што су то могли да поднесу привреда и друштво, па се Француска била нашла у економском, социјалном и политичком расулу. Генерал Де Гол је 1958. основао *Пету Републику*. То јест организовао је државу тако да је она постала способна да организује тржиште. За десет година Француска је постала пета привредна, четврта индустријска и трећа технолошка сила у свету. Улогу сличну Де Головој, одигра-

ли су и у привредном развоју у Сингапуру Ли Куан Ју, на Тајвану Чанг Кај Шек, у Кини Тен Шјаопин, у Јужној Кореји генерал Парк Чунг Хи, у Русији Владимир Путин. Какву ће улогу и када држава одиграти у привреди, зависи од стицаја унутрашњих и спољних историјских околности.

Треће, у нас је међу економистима просуто доста жучи и мастила у расправама о избору између „либерализма" и „интервенционизма". Професор Душанић не спори да је либерализам као филозофски правац афирмисао личну слободу као једну од темељних људских вредности. Но, као што постоје право и злоупотреба права, тако постоје и слобода и злоупотреба слободе. Ствар је у томе што неолиберализам као идеологија злоупотребљава појам слободе фетишизацијом слободног тржишта које Штиглиц назива „тржишним фундаментализмом". Душанић наводи како Карл Полањи у књизи *Great Transformation* истиче да је појам слободе противречан. Поред „добрих слобода" (савести, изражавања, удруживања, избора занимања итд.), постоје и „лоше слободе" (експлоатације, остваривање незаслужених екстра-профита, богаћење на општој беди и несрећи итд.).

Четврто, професор Душанић гаји „стваралачку критику". Оваква критика нужно има два степена. Први је оспоравање постојећег стања у привреди и примерености привредне политике. Јован Душанић је можда први, или бар међу првима, упозорио на погубне последице заснивања домаће економске политике на основима постулата неолибералне идеологије. Други степен критике је предлагање решења како би се стање учинило бољим, односно, економска политика примеренијом. Мислим да у овом погледу професор Душанић служи за пример. Он у својим радовима предлаже низ решења за унапређивање наше економске политике, а тиме и домаће привреде. Друга је ствар да ли ће носиоци економске политике таква решења узимати у обзир.

Пето, Јован Душанић спада у највештије полемичаре међу економистима. За то испуњава све услове. Прво, добро познаје материју о којој полемише. Из празне главе се и не може добро полемисати. Друго, има природни дар за драматургију. Треће,

држи се доброг обичаја: иде у расправу, а не у распру. Своје исказе усмерава *ad rem* а не *ad personam*. Неистомишљеницима не узвраћа погрдама, него поштовањем. Зато му и неистомишљеници узвраћају поштовањем.

На основу радова професора Душанића које сам ја до сада прочитао, и беседа на округлим столовима које сам слушао, слободан сам да изнесем две препоруке:

Прво, ко жели да се увери да се и сувопарна материја, као што је економија, може излагати на литераран начин, нека чита његове књиге.

Друго, ко жели да чује како се полемише уз пуно поштовање неистомишљеника, нека слуша његове беседе.

Професор др Благоје Бабић написао је (2013) рецензију за књигу „*Неолиберализам транзиција и криза*“ која је у њој и објављена.

* * *

У својој најновијој књизи *Неолиберализам транзиција и криза* професор Јован Б. Душанић опширно образлаже зашто Србија, чија привреда је претрпела огромне штете због блокаде без преседана и агресије НАТО пакта, уместо да буде извучена из депресије, после *српске октобарске револуције* бива у њу гурнута још дубље. Нове невоље привреде Србије су производ *атипичног модела* економске политике, чији су главни састојци: непримерена приватизација, либерализација и политика девизног курса, те губитак контроле над банковним системом који је доспео у руке странаца. Последице су: разиндустријализација земље, огромна незапосленост, висока спољна задуженост и унутрашњи дуг.

За разлику од многих учесника у нашим академским расправама, који остају на негативној фази критике, то јест износшењем шта је лоше у економској политици, професор Јован Б. Душанић покушава да негативну фазу критике пропрати позитивном, то јест указивањем шта друштво треба да уради да би се земља извукла из економске депресије. Он сматра да Србија уместо *атипичног модела развоја*, сроченог у складу с *вашингтонским консензусом*, мора да формулише нови модел развоја у складу с домаћим потребама, условима и могућностима. У ту сврху сама држава мора бити уређена како би била у стању да гради и спроводи аутономан модел развоја.

У грађењу нове економске политике треба користити искуства успешних земаља. У свим *успешним причама* модернизација привреде остварена је подстицањем штедње, еластичном монетарном политиком, заштитом домаћих произвођача, добрим образовним системом и постизањем консензуса путем препознавања колективног интереса. *Видљива* (држава) и *невидљива* (тржиште) *рука*, државно и приватно власништво, те државни сектор и приватно предузетништво делују заједно и усклађено,

а државна и предузетничка политика нису оријентисане само на кратки, него на средњи и дуги рок.

Међу нашим академским економистима професор Јован Б. Душанић већ одавно важи за једног од најбољих полемичара. Тако је и ова, као и његове претходне књиге писана у полемичком стилу који је и највидљивији знак истинског интелектуалног ангажмана, тако ретког на нашој јавној сцени у овим временима.

Борис Беговић
редовни професор универзитета
Београд

ПОЛЕМИКА О ПРИВАТИЗАЦИЈИ, ЛИБЕРАЛИЗАЦИЈИ И ЕКОНОМСКОЈ ПРОПАСТИ СРБИЈЕ*

Борис Беговић:
Трилогија о привредном расту: продуктивност

Приватизацијом предузећа у реструктурирању Србија може себи да обезбеди још мало привредног раста заснованог на повећању продуктивности. Да ли у постоји политичка воља за то? Не бих рекао.

Мало је појмова попут привредног раста: тако се често помиње у јавности, а толико га слабо разумеју они који га помињу. Па да учиним нешто на том плану! Почињем са основним изворима привредног раста. До привредног раста, који није ништа друго него увећање бруто домаћег производа, долази услед раста ангажованих производних фактора (капитала и радне снаге) и услед раста продуктивности, то јест успешности којом се ангажовани производни фактори претварају у производе – добра и услуге.

Да се задржимо мало на продуктивности производних фактора. Она расте из два разлога. Први је технолошки прогрес, а други је раст ефикасности – иако се технологија не мења, прилагођавањем, бољом организацијом, гашењем неуспешних и премештањем производних фактора у успешне пословне подухвате расте ефикасност њиховог коришћења, па долази до увећања обима производње, а тиме и до привредног раста. Приватизација по правилу

* http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/polemika-o-privatizaciji-liberalizmu-i-ekonomskoj-propasti-srbije.html

води ка увећању ефикасности: исти или већи обим производње постиже се уз мање ангажованог капитала и, нарочито, радне снаге – тиме се само показује колика је била лажна запосленост пре приватизације. Све приватизације у земљама у транзицији, као и у Србији, осим оних којима се бави јавно тужилаштво, дале су управо тај резултат.

На емпиријском плану, допринос различитих извора привредном расту разликује се од случаја до случаја. Резултати емпиријских истраживања су поуздани и са великом прецизношћу се може оценити на основу чега се одвијао привредни раст у некој земљи у одређеном периоду. Емпиријска истраживања привредног раста земаља у транзицији показују да је у првој фази транзиције (првих десет година) највећи допринос привредном расту тих земаља (оном који је следио транзициону рецесију) дао раст продуктивности. Тај налаз је сасвим очекиван: у тој фази транзиције елиминишу се неефикасни социјалистички гиганти и ресурси ангажовани у тим пројектима ангажују се у другим, далеко ефикаснијим пословним подухватима. Не сви. Део физичког капитала је неупотребљив (може да се прода као старо гвожђе), део радне снаге не може да нађе ново запослење. У случају земаља централне Европе повећање продуктивности у том периоду допринело је привредном расту са више од 70 одсто. Иако се део овог повећања може приписати технолошком прогресу, највећи део је заправо последица реструктурирања тих привреда. За такво реструктурирање је од кључног значаја могућност лаког одласка у стечај, то јест завршетак неуспешних пословних подухвата и ослобађање ресурса које су они ангажовали.

Иста ствар се поновила у земљама на југоистоку Европе. Иако су оне касниле у транзицији, па је и реструктурирање њихових привреда започело са закашњењем, управо је оно дало највећи допринос привредном расту ових земаља током доброг дела прве деценије 21. века – чак 87 одсто. Овакво решење има велику предност. Нису потребне (знатне) инвестиције у физички капитал. Проблем је, међутим, у томе, што је овакво повећање ефикасности једнократно – оног тренутка када се уклоне све неефикасности,

оне више не могу да се уклањају. Што боље, то горе по овај извор привредног раста.

Да ли у Србији још увек постоји простор за раст путем увећане ефикасности постојећих ресурса? Да, по свему судећи. Више од 280.000 људи запослено је у предузећима у реструктурирању (само номинално, она се уопште не реструктурирају) и осталим предузећима у државном власништву, попут јавних предузећа. Њихова приватизација би омогућила повећање ефикасности, односно продуктивности ангажованих производних фактора. Отуда Србија, приватизацијом ових предузећа, може себи да обезбеди још мало привредног раста заснованог на повећању продуктивности.

Да ли у Србији постоји политичка воља за то? Не бих рекао. Доношењем закона о јавним предузећима држава је јасно ставила до знања да их неће приватизовати, већ да ће се, по речима министра Динкића, „повући из њиховог управљања", дакле не из власништва и управљачких права. Вођа опозиције, што Драган Ђилас јесте, хтео он то или не, јасно ставља до знања да ће „држава убудуће морати да има важнију улогу укључујући предузећа како би људи добили посао". Занимљив став једног успешног приватног бизнисмена, чији пословни подухвати, осим што доносе профит, запошљавају људе. Но, независно од тога, изгледа да нема никаквог помака на плану државних предузећа.

Дакле, ништа од раста ефикасности – ту прилику, коју су искористиле све успешне земље у транзицији, ми још једном пропуштамо. Онда је потребна акумулација капитала (не она првобитна). О томе у следећем наставку.

Аутор је председник ЦЛДС-а и професор Правног факултета у Београду
(Политика 19.12.2012.)

Јован Б. Душанић

Стара прича о приватизацији

Поводом текста:

Трилогија о привредном расту: продуктивност

Када је у другој половини 2001. усвојен Закон о приватизацији, највиши представници власти су тврдили како ће, захваљујући приватизацији, до краја 2002. на наше просторе стићи најмање десет од сто највећих светских компанија које ће да уведу светске принципе пословања, уложе у новокупљена предузећа и повећају број запослених, а држава ће добити значајна финансијска средства од приватизације. То се није десило и данас постоји скоро општа сагласност да је изабран погрешан модел, те да је приватизација у Србији урађена на катастрофалан начин, па смо кроз приватизацију углавном добили белосветске и домаће контроверзне бизнисмене који су „очерупали" предузећа, а раднике „избацили" на улицу. Упркос томе, сада се може очекивати нови талас теоријских „аргумената" у корист приватизације јер на ред долази продаја *Телекома*, а потом и *ЕПС*-а, *Србијашума*, *Србијавода*...

Тако се председник Центра за либерално-демократске студије недавно („Политика", *Трилогија о привредном расту*, 19. децембра) заложио за приватизацију и осталих предузећа у државном власништву, попут јавних предузећа, јер би то омогућило повећање ефикасности. Полази се од економског „аксиома" да је приватна својина ефикаснија од државе, те да се приватизацијом предузеће из мање ефикасног пребацује у ефикаснији облик својине. При томе се превиђа чињеница да данас постоји огромна дисперзија власништва (најкрупнији приватни акционари имају учешће од само неколико процената у великим компанијама), те да је дошло до раздвајања власништва и управљања.

Управљање је (и код приватних и код државних компанија) увек посао професионалних менаџера, али државно власништво обезбеђује стратешку контролу над оним областима (као што су телекомуникације, енергетика, банкарство, водоснабдевање…) чија

је важност за државу огромна. У следећој години очекује се продаја *Телеком*-а, па би било занимљиво погледати шта се после тога може очекивати. Искуства наших суседа (Хрватске, Македоније и Мађарске), који су продали своје доминантне телекомуникационе операторе *Дојче телеком*-у, показује да је нови власник, пре свега, смањио број запослених и повећао цене својих услуга. Узгред, рецимо да је у Немачкој држава највећи акционар доминантног телекомуникационог оператора (и да над њима има стратешку контролу) као и у многим другим западноевропским земљама.

Према подацима компаније *Cullen international* (коју је званично ангажовала Европска комисија за анализу телекомуникационог тржишта земаља југоисточне Европе које нису у ЕУ), цене телекомуникационих услуга су најниже у Србији. Тако су цене мобилне телефоније у Хрватској два пута више него у Србији. Код фиксне телефоније цене локалних импулса су од четири до 10 пута више у региону него у Србији. Подаци из наведене анализе показују да је знатно веће оптерећење запослених у земљама које су продале своје операторе *Дојче телеком*-у него у централи у самој Немачкој. Тако је оптерећеност у *Дојче телеком*-у у самој Немачкој 289 корисника по запосленом, а у Хрватској 463, у Македонији 800, у Мађарској 806. Из овога произлази да запослени у земљама које су продале своје операторе нису отпуштани зато што су вишак, него да би *Дојче телеком* остварио што већи профит. Оптерећеност у *Телеком Србија* износи 372 корисника по запосленом, што је слично земљама у којима оператори нису продати странцима (Шведска – 347, Словенија – 356, Француска – 377, Белгија–390).

Због смањења броја запослених и повећаних цена телекомуникационих услуга сигурно је да ће *Дојче телеком* пословати ефикасније, те да ће корист имати ова компанија и Немачка, али није јасно коју корист од тога имају наши суседи и њихови грађани који су своје операторе продали *Дојче телеком*-у.

Или, што нам је ближе, сигурно је за централе иностраних банака чије банке-кћери послују у Србији важно што оне послују

много ефикасније (тачније остварују много веће профите – које углавном неопорезоване износе из Србије) него њени делови у сопственој земљи, али од тога малу корист има српска привреда и њени грађани који плаћају лихварске камате.

Аутор је редовни професор универзитета
(Политика, 26.12.2012)

Борис Беговић

Незнање, неразумевање, подвала и неистина

Поводом текста:

Стара прича о приватизацији

Јован Б. Душанић (у даљем тексту ЈБД), који се потписује као „редовни професор универзитета" (никада нисам успео да сазнам чега је професор и ког то универзитета), реагујући на мој текст *Трилогија о привредном расту: продуктивност*, показао је управо оне ствари које наводим у наслову. Идемо редом.

1. *Незнање*: као аргумент против приватизације ЈБД наводи да „данас постоји огромна дисперзија власништва… те да је дошло до раздвајања власништва и управљања". А због чега је то аргумент против приватизације?

Теорија корпоративног управљања је још одавно показала да се приватни власници и држава понашају на суштински различит начин, будући да су изложени различитим подстицајима, па раздвајање власништва и управљања само по себи ту не игра никакву улогу. Узгред, у државним предузећима управљање често није раздвојено од власништва – једино тако је Кркобабић-син могао да постане генерални директор ЈП ПТТ саобраћаја *Србија*.

2. *Неразумевање*: ЈБД сматра да је за друштво добра „мала оптерећеност запослених" у корпорацијама, па онда поносито износи податке о оптерећености запослених у телекомуникационим компанијама мерено бројем корисника по запосленом. Проблем је једино у томе што за економисту-професионалца ово што ЈБД назива оптерећеношћу запослених представља продуктивност рада, а разлике у богатству народа исказном у дохотку *per capita* зависе управо од разлика у продуктивности рада.

Што је виша продуктивност рада („оптерећеност запослених", што би дилетантски рекао ЈБД), то боље – друштво је богатије. Иначе би се најбоље живело у земљама најниже „оптерећености запослених", попут Нигера, Малија, Буркине Фасо итд. Не сећам се да сам се икада, чак ни испитујући студенте друге године Правног факултета, суочио са оваквим неразумевањем материје.

3. *Подвала*: као аргумент против приватизације *Телеком*-а ЈБД наводи да су „код фиксне телефоније цене локалних импулса од четири до десет пута више у региону него у Србији". Не залазећи у тачност овог налаза, у условима у којима локални телефонски разговори представљају само једну од интегрисаних услуга, односно једну услугу из корпе услуга које нуде телекомуникационе компаније, и у условима у којима се не контролише квалитет тих услуга, поређење цена не даје много информација о томе шта се заиста догађа на тржишту телекомуникација. Пре ће бити да то показује колико је регулатор пристрастан у корист оног дела становништва коме су локални телефонски позиви основна услуга коју користе. А то не представља никакав аргумент против приватизације *Телеком*-а, него чисту подвалу.

4. *Неистина*: ЈБД наводи да стране банке „остварују много веће профите – које углавном неопорезоване износе из Србије". У случају једне банке у чије пословање имам добар увид, члан сам Управног одбора *UniCredit Bank Srbija*, знам да је порез на профит увек био плаћен и исказан у билансима успеха које сам својим потписом одобравао.

Но, то није изузетак. Будући да су такозване стране банке домаћа правна лица, све оне имају обавезу да плаћају порез на добит (профит), а то значи да ЈБД имплицира да оне крше закон, а да им у томе, не радећи свој посао, услед дослуха или некомпетентности, помажу надлежни регулатор (НБС) и Пореска управа.

Па шта ради тај Вучић? Што их није све похапсио? Вероватно из једног разлога: наведена дилетантска тврдња ЈБД-а је најобичнија неистина.

Q.E.D – наслов је доказан.

(Политика, 26.12.2012.)

Јован Б. Душанић
Аргумент или изговор
Поводом текста:
Незнање, неразумевање, подвала и неистина

Због ограниченог простора, одмах ћу прећи на примедбе које је на мој текст написао колега Борис Беговић (у даљем тексту КББ).

Прво, КББ тврди да раздвајање власништва и управљања само по себи ту не игра никакву улогу, а данас се управо због тога појављује велики (такозвани агенцијски) проблем – како обезбедити да менаџер у приватном или државном предузећу, ради у најбољем интересу власника, био он држава или приватно лице. Тако нобеловац Џозеф Стиглиц (у новој књизи, *Freefall – America, Free Markets and the Sinking of the World Economy*) пише: „Основна разлика је у томе што се крајњи власник у једном случају (код државног власништва) појављује као грађанин и делује кроз различите државне институције, а у другом случају (код приватног власништва) делују кроз различите форме посредника, као што су пензиони и инвестициони фондови чију делатност, по правилу, не могу реално да контролишу... Америчким корпорацијама (као и многим другим земљама) само номинално управљају њени акционари. У пракси њима управљају менаџери који то раде у свом интересу. У многим корпорацијама (чије акције су дисперзоване на огроман број власника) већина чланова савета директора бира се по жељи менаџера, а они су природно заинтересовани да тамо буду 'њихови људи'. Савет директора одлучује о висини награде менаџера, а менаџмент компанија с друге стране обезбеђује одличне накнаде за чланове савета директора."

Друго, на бази података које наводим из студије компаније *Cullen international* (званично ангажована од Европске комисије за анализу телекомуникационог тржишта земаља југоисточне Европе које нису у ЕУ) да је оптерећеност у *Дојче телеком*-у у самој Немачкој 289 корисника по запосленом, а у Македонији 800, у Мађарској 806, КББ закључује како сматрам да је за друштво добра мала оптерећеност запослених. Из наведених података се може закључити да то има везе са поштовањем права запослених у појединим земљама, односно са чињеницом да *Дојче телеком*-у није дозвољено да се у Немачкој према запосленим односи као у Македонији и Мађарској

(где су три пута више оптерећени – а уз то су и много слабије плаћени – него запослени исте компаније у Немачкој).

Треће, на бази података из исте студије да су цене телекомуникационих услуга најниже у Србији, КББ истиче да поређење цена не даје много информација о томе шта се заиста догађа на тржишту телекомуникација, што је пре изговор него ваљан аргумент.

[Четврто, на мој узгредни коментар (наведен у загради) да стране банке остварују велике профите – које углавном неопорезоване износе из Србије, Борис Беговић пише: „члан сам Управног одбора *UniCredit Bank* Srbija, знам да је порез на профит увек био плаћен и исказан у билансима успеха које сам својим потписом одобравао." Међутим, један од наших најбољих економиста, колега Небојша Катић пише: „банке у Србији годинама наплаћују највеће каматне марже, а номинална стопа пореза на профит је 10 одсто и једна је од најнижих у Европи... а банке не плаћају ни то. Користећи бесмислене пореске погодности многе банке, поготово оне највеће, годинама нису плаћале порез (http://nkatic.wordpress.com/*2009/04/15/bankarski-raj*)," а од премијера Србије смо могли да чујемо (12.07.2012): „финансијски сектор је највећи непријатељ нашег народа, зато што има за циљ да што више опљачка овај народ... погледајте где иду профити банака, да ли остају у Србији или иду у иностранство. Зар смо дотле дошли да наш сиромашан народ финансира стране банке. "]

Напомена: Последњи део текста у загради је главни и одговорни уредник *Политике*, пред штампање броја избацио не обавестивши о томе ни уредника колумни у рубрици *Поїледи*, а ни аутора.[1]

(Политика, 28.12.2012)

---

1 Наивно мислећи да је дошло до техничког пропуста, одмах сам замолио (електронском поштом) уредника (рубрике – *Поїледи*) да у наредном броју о томе обавесте читаоце и објаве изостављени део текста. Од њега сам (такође, електронском поштом) обавештен да је, непосредно пред само штампање броја, главни и одговорни уредник (листа *Политика* – Драган Бујошевић) избацио део текста који се односи на четврту, по реду, примедбу Бориса Беговића, те да се исправка не може извршити без његове дозволе. Сутрадан, у новом броју листа *Политика*, исправка није објављена, али је објављен нови одговор Бориса Беговића у коме је он искористио могућност да утврди како

Борис Беговић
Нема подвале
Поводом текста:
Аргументи или изговор

Јован Б. Душанић (у даљем тексту ЈБД), који ме из мени непознатих разлога сматра колегом, у свом поднеску „Политици" не износи нити један нови аргумент, а својим одговорима показује да, једноставно, што се економске струке (наука је далеко), нити шта зна, нити разуме. Идемо редом.

Незнање: агенцијски проблем, проблем да при раздвајању власништва и управљања, менаџер не мора да ради у најбољем интересу власника, постоји, наравно, и у приватном и јавном сектору. Ја сам написао да постојање агенцијског проблема није аргумент против приватизације. Аргумент за приватизацију је садржан у томе да је агенцијски проблем мањи у приватном него у јавном сектору, између осталог због тога што су власници у ова два случаја изложени различитим подстицајима. Економска наука изучава ординарне величине – шта је то веће или мање, више или ниже, боље или горе. Приватизација није решење свих проблема, али је она боље од јавне својине. За ЈБД приватна је својина зло сама по себи – то је приступ религиозних фанатика, а не професионалних економиста. Екстензивно цитирање Штиглицових публицистичких радова (не научних, нема ЈБД та знања која су потребна да се они прочитају, а камоли разумеју) није оспорило незнање – напротив.

Неразумевање: ЈБД и даље не разуме шта је то продуктивност. И даље сматра да је мања „оптерећеност запослених" боља са становишта друштва. И ја ту не могу да помогнем. Економска наука се бави сложеним односима нивоа и динамике плата и продуктивности рада, а ЈБД се дилетантски зауставио на „оптерећењу

сам од четири његове примедбе избегао одговор на једну од њих (четврту – коју је управо избацио главни и одговорни уредник листа *Политика*). Имајући све то у виду нисам искористио препоруку уредника да се директно обратим главном и одговорном уреднику листа *Политика*, него сам овај текст (укључујући и ову *најомену*) објавио одмах на сајту *Фонд Слободан Јовановић*, а који је преузела и *Нова српска политичка мисао*.

запослених". Иначе, занимљиво је његово бесомучно инсистирање на томе да централа *Дојче телеком*-а има мањи број корисника по запосленом него његове подружнице. Да ли је можда помислио да се у централи централизовано (зато се и зове централа) обављају неке функције за цео систем, то јест за све подружнице, па да је то можда разлог за нижи број корисника по запосленом? Наравно да није, будући да се ради о дилетантском приступу озбиљним стварима. Ни то не разуме.

Подвала: е, ту сам направио велику грешку. Написао сам да је начин на који ЈДБ из различитих цена једне телекомуникационе услуге изводи закључке подвала. Потом сам написао да је потребно цене пореде на за исте услуге и услуге истог квалитета, како се не би поредиле бабе и жабе. Ниподаштавајући ту потребу, ЈДБ одговора је то изговор, а не аргумент. Неко ко може то да напише, једноставно, ништа не разуме. Дакле, извињавам се, није била подвала, него неразумевање – они који ништа не разумеју не могу ни да подвале.

Неистина: срећом, ЈБД се не осврће на мој навод о неистини коју је изрекао тиме што је устврдио да стране банке у Србији „профите углавном неопорезоване износе из Србије". Камо среће по читаоце „Политике" да је исто поступио у случају претходне три примедбе. Но, скрибоманија је, ипак, болест.

(Политика, 29.12.2012)

Јован Б. Душанић
Не љути се човече (на друге)

Овим кратким освртом завршавам полемику са Борисом Беговићем уверен да читаоци могу сами да процене ваљаност наших аргумената (око приватизације преосталих јавних предузећа), без обзира на чињеницу да је у текстовима мога опонента било мање аргумената, а много више дисквалификација на мој рачун. То је већ познати манир вођења дијалога по којој су препознатљиви и други сарадници *Центра за либерално-демократске студије* (ЦЛДС). Један од мојих познаника, који је такође био учесник на сегединским неолибералним економским курсевима 90-их година, рече ми да је то била обавезна лекција коју су морали да савладају.

Међутим, за то постоји најмање још један разлог. Нас двојица од 2000. године заступамо потпуно супротстављене ставове о начину реформисања српске привреде и време је показало ко је био у праву. Пре више од једне деценије Борис Беговић је (са два сарадника из ЦЛДС) урадио студију *Нови модел приватизације у Србији* и учествовао у радној групи која је формулисала нацрт закона о приватизацији. Поред тога, резолутно се и енергично залагао за радикалну либерализацију спољнотрговинског режима, одмах и у целости, те је (као главни економски саветник Владе у периоду 2000-2002) успео да то и реализује. Сада је очигледно да су нас управо приватизација и либерализација, на начин како су осмишљене и спроведене (уз погрешну политику Народне банке – прецењени курс динара, евроизација и препуштање банкарског сектора у руке иностраног капитала) довели до стања у коме се данас налазимо – привреда пред колапсом, држава на корак од банкротства, а грађани на ивици сиромаштва.

Могу да разумем фрустрираност Бориса Беговића због чињенице да је време показало како је своје најбоље стваралачке године *протрачио* на пропагирање једне квази економске теорије и на њој засноване погрешне неолибералне економске политике, али за то бес не треба усмеравати на друге. Људски је грешити, али исто тако и грешку признати када то постане више него очигледно,

без обзира што ће у том случају пресушити издашни грантови и нестати уносне синекуре.

Напомена:

Господин Драган Бујошевић, главни и одговорни уредник *Политике*, одбио је да објави овај одговор, па је комплетну ову полемику у целини објавила (3.1.2013) *Нова српска политичка мисао*.

P.S.

У емисији *Говорница* (6. јул 2019) гост је био Борис Беговић и разговор са водитељом (Миле Перић) трајао је 4 сата. Из тог дугог разговора указаћу само на део у коме Борис Беговић објашњава како би требало водити расправу са неистомишљеницима и онда конкретна *показна вежба* како се то чини.

https://nkatic.wordpress.com/2019/07/08/tv-mar-emisija-govornica-boris-begovic-6-7-2019/

Емисија је почела и добар део ње је протекао у Беговићевом залагању да се у расправама не може користити *argumentum ad hominem* (напад на супарника као начин да се оповргну његови аргументи), залажући се за толеранцију (погледати 3,02,15-3,04,53) да би на све то заборавио када водитељ помене оне који имају другачије ставове од његових (3,21,46-3,23,33).

У том кратком инсерту (говорећи о својим економским неистомишљеницима) Беговић прво каже: „*Мени није кључно колико их има него који су им аргументи. Опет се враћам на оно са почетка. Који су њихови аргументи? Како то они моје ставове критикују? Који су то аргументи којима они те моје ставове критикују? Ја сам увек отворен за расправу и ја ћу увек прихватити друге аргументе – аргументе на основу којих ћу променити своје ставове. Прихватићу их уколико су они уверљиви.*“ (3,22,35-3,23,04).

Када је водитељ емисије кратко навео презимена његових неистомишљеника: „*Душанић и Катић*“ (3,23,14-3,23,16), уследио је Беговићев љутит одговор: „*Ја не би та имена заиста помињао јер мислим да не заслужују. Мислим, да будем отворен, мислим*

да њихово економско образовање није довољно да се упуштају у расправе у које се упуштају. И тачка – што се њих тиче. Идемо даље.“ (3,23,17-3,23,33)

Обрт се догодио муњевито, и све цитирано је Беговић изјавио у мање од једног минута. (3,22,35-3,23,33)

На крају, мислим да је занимљиво погледати једину емисију у којој је Беговић, колико ми је познато, једино учествовао са својим економским неистомишљеником (Катићем) и уверити се у њихово економско образовање.

https://www.youtube.com/watch?v= NJIy4vR90j4#action=share

Зоран Видојевић
редовни професор универзитета
Београд

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ НЕ МОРА БИТИ СУДБИНА*

Ово што ћу изговорити о најновијој књизи Јована Душанића *Економија постмодерне* и поводом ње, можда ће се схватити као претеривање човека који није у средишту проблематике којом се њен аутор бави. Ипак ћу без двоумљења рећи да је то, као целина, веома квалитетна књига, неопходна нашој науци и истинској преображавалачкој пракси. Њено језгро чине природа, начин функционисања и последице система глобалног неолиберализма, кога он, по мом суду, исправно назива постмодерном економијом. Јер је економски и целокупни систем неолиберализма производ капитализма ове епохе, започете пре неколико деценија. И други делови књиге су актуелни и озбиљно обрађени. Али то њено језгро је од највећег значаја.

На почетку те књиге Јован Душанић цитира Кејнзову мисао да је „економија суштински морална, а не природна наука". То не чини случајно. Кроз целу ту књигу провлачи се принцип моралности, али не и моризма, пре свега у доследном залагању аутора за економско-социјалну правду, насупрот доминантној стварности света која је у знаку све дубљих и све распрострањенијих социјалних неједнакости што доводе стотине милиона људи у положај нових робова. Његова полазна вредносна позиција слична је ставу Џоане Робинсон да је смисао економске науке „да се целокупном

---

* Ауторизовано излагање са округлог стола: *Расправа поводом књиге „Економија постмодерне" и других дела Јована Б. Душанића*, који је одржан у Београду 15.5.2017. године.
Објављено у књизи: *Научни опус Јована Б. Душанића*, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2018.

човечанству олакша живот".[1] Такву ауторову позицију поборници неолиберализма као система, њему својствених вредности и идеологије *а приори* одбацују, ма колико озбиљних аргумената стајало иза ње.

Сам термин „неолиберализам" је скривалица лажи. Систем који се њиме прикрива *није никакав нови либерализам*. Напротив. Ако се либерализам схвати не само, и не пре свега, у смислу слободе приватно-својинског стицања, него првенствено као опредмећење целовите човекове слободе, праведне државе и људског достојанства, што је изворно значење оног најбољег из либерализма као филозофије и друштвене теорије, онда је данас на делу не нови либерализам него *антилиберализам планетарних размера*. У делима највећих умова либералне мисли, на пример, А. Смита, није садржана равнодушност према животу сиромашних. Та равнодушност је битна карактеристика неолибералне економије. Она је *трајни начин фукционисања* те економије. У Душанићевој тези да „живимо у времену у коме је врховни бог новац, а главни храмови берзе", сажима се истина стања ствари и стања духа у данашњој епохи. Гладни људи, тешка сиротиња, милиони експлоатисаних и обесправљених у светским оквирима никако не могу бити слободни. То Јован Душанић убедљиво показује овом, и не само овом књигом.

Он, такође, убедљиво даје целокупну слику економије постмодерне. Упућује и на разлику између постмодерне као епохе у настајању и постмодернизма као смера у филозофији, друштвеним наукама и уметности, мада то треба више образложити.[2] Али ретко ко од економиста обраћа пажњу на неопходност повезивања економије и филозофије, поготово постмодернистичке.

---

1 Ц. Робинсон, *Економска филозофија*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1981, стр. 126.

2 Треба напоменути да је наш познати филозоф Миле Савић у својој књизи „*Изазов маргиналног, домети критике логоцентризма у спору Модерна-Постмодерна*" и једну и другу смештао у подручје којим се филозофија мора бавити, при чему је успешно анализирао оспоравања основних идеја Модерне у делима филозофа постмодерниста.

Економија постмодерне и неолиберализам су *два лица исте ствари*. Неолиберализам је систем, идеологија и политика у којима се остварује та економија. Но, постоји и одређена веза између те економије и постмодернизма као духовног правца, пре свега у следећем. Виртуелна економија, на једној, и виртуелна истина у делима већине постмодерниста, на другој страни, очито имају исти корен – стварност каква јесте не види се, нити се може видети, ни у тој економији, нити у таквој фалсификованој „истини". У тој економији то је резултат интереса капитала; у постмодернизму као духовном усмерењу то је резултат уверења већег дела припадника тог опредељења да нешто што има статус објективне истине не постоји. Оправдана критика „великих прича" такође се претвара у *нову велику причу*, а истина да нема апсолутне истине, претвара се у гледиште да нема никакве објективне истине него само оне субјективне. Доследно ли се домисли такво гледиште онда произлази да је подједнако истинит став да у економији постмодерне епохе нема никакве експлоатације, као и став да је експлоатација, која иде и до *надексплоатације*, те ништења свих права у радном односу, садржана у самој бити тог типа економије. Овај други став је доступан и масовном искуственом мишљењу. Израз је услова живота не само у најамном, него још више у испод најамном односу који садржи својства ововременог ропског положаја, или, што је још горе, положаја слугу стотина милиона људи широм света. Ако нема никакве објективне истине онда, примера ради, изађемо ли на ширу есенцијалну и егзистенцијалну раван, нема ни доказиве разлике између ултра богаташа који је до свог иметка дошао пљачком и бедника који једва преживљава, или, пак, између Хитлера и Гандија. Произлази да свако има сопствену истину, подједнако важну.

Но, треба напоменути да код неких значајних филозофа постмодерниста има веома оштрих и заснованих критика капиталистичког универзума. Важно је то истаћи због кључних идеја садржаних у Душанићевој књизи. У првом плану је Лиотаров став да се „човечанство дели на два дела. Један део се суочава са

изазовом комплексности; други са старим, страшним изазовом преживљавања".[3]

Обједињујућа идеја постмодерне филозофије је идеја „рат целини". Она се пре свега односи на метафизику целине садржане у филозофији Модерне. Али се може схватити и као критика целине бивствовања у постмодерној епохи. Ту целину обликује профит. Он је метафизичко начело, супстанција-субјект не само капиталистичке економије, него целокупног света капитализма. „Рат целини" морао би се односити и на тако схваћену целину. Појмови који су били дика модерне филозофије, као што су ум, прогрес, критика, просвећеност, како Лиотар наглашава, „истрошили су се од пре-теране употребе".[4]

Бодријар виртуелну стварност као конкретно-историјску доминанту, означава појмом „симулакрум". Он је уверен да је једино могућа стратегија за целокупан свет катастрофична. Са тог становишта врши темељну критику савремене капиталистичке цивилизације. Он пише да се „смрт изједначава са законом вредности"[5] и позива се на Веберову тезу о напретку лишеном значења.[6] Дерида у књизи „*Бела митологија*" истиче да та митологија „... скупља и рефлектује културу Запада: бели човек узима сопствену индоевропску митологију, свој *логос*, тј. *Митос* властитог идиома, као универзални образац за оно што он још сме хтењем да назове Разум".[7]

Иза те митологије је империјализам најмоћнијих земаља Запада. И Фукоова критика биополитике као политике која овладава човековим животом, те претварања односа субјект-објект

3 Према: М. Савић, *Изазов маргиналног, домети критике логоцентризма у спору Модерна-Постмоедерна*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Филип Вишњић, Београд, 1996, стр. 192.

4 Према: М. Савић, исто, стр. 82.

5 Ж. Бодријар, *Симболичка размена и смрт*, Дечје новине, Горњи Милановац,1991, стр.210.

6 Исто, стр. 185.

7 Ж. Дерида, *Бела митологија*, Братство-јединство, Нови Сад, 1990, стр.13. О идејама овог филозофа опширније у *Филозофској хрестоматији* Ивана Коларића, Учитељски факултет, Ужице, стр. 349, 350.

у однос субјект-објект[8] (што значи понижени), погађа темеље дегенеративних историјских токова, пре свега неолибералног, који је данас доминантан. Он сматра да је либерализам као облик власти заснован на принципу максималне економије. Великом снагом подсећа нас на неугасла разорна збивања на тлу на ком обитавамо. Опоменом одзвањају Фукоове следеће речи. „Моћ да се цео један народ изложи смрти наличје је моћи да се неком другом народу заједмчи опстанак у животу".[9] Додајмо томе да је и владавина светом, или његовим највећим делом, када је реч о државама планетарним господарима, израз те моћи.

Све је то повезано са логиком репродукције капитала, неодвојиве од освајачког насиља и рата као његове парадигме, као и са статусом профита као сврхе над сврхама. Али има и шири домет који се тиче антрополошке структуре већег дела људског рода, примата себичности и похлепе, жудње за богатством и надмоћи у карактерној човековој структури. Овде су регистровани само неки моменти те повезаности.

Када је реч о стварности економије постмодерне Душанић веома успешно разара лажи које имају статус истине. Из његових анализа може се извући закључак да је то економија *двају врста ропства*: робовања профиту као самосврси, када је реч о крупно-власничким класама и њиховим елитама, као и робовања најамном и исподнајамном положају, сиромаштву и беди највећег дела становништва света. На примеру економије Сједињених Држава током осамдесетих година прошлог века он показује да модел неолибералног капитализма све горе функционише, као и да једино одговара оним најбогатијима. У колонијализованим земљама његова лоша својства се умногостручују. Ту је на делу модел убрзане и целовите економско-социјалне пустоши. Примењен је и у Србији. Он се мора одбацити, без крвопролића и вандализма, да би се опстало. Но, тај модел и поред тога што је запао у саморазарајућу кризу и трансформацију која одступа од „светости" догме да је

8 Трансформацију тог односа помиње С. Блекбурн у *Оксфордском филозофском речнику*, Светови, Нови Сад, 1999, стр.132.

9 Према: М. Савић, оп. цит. стр. 185.

тржите образац рационалности, те да држава не сме да га спутава, удаљен је од свог нестанка са историјске сцене. Поред осталог и зато што нема довољно јаких субјеката његове замене бољим, нити јасне концепције тог бољег. Хоће ли се и једно и друго појавити – остаје да се види. Повест никада није једнодимензионална, али ни могућности које су јој иманентне никада нису подједнаке снаге.

У систему неолиберализма стопе привредног и профитног раста, као и све већи бруто домаћи производ имају третман „раста среће". Није спорно да су сва та три раста пожељна. Али се не би смели апсолутизовати. Покретање питања праведности расподеле тог производа, а оно је суштинско за јачину и распон економско-социјалних неједнакости, третира се као удар на слободу власништва и тржишне конкуренције, као погубна опасност повратка „комунизма". И најнечовечније неједнакости сматрају се посве оправданим. Заборавља се да се такве неједнакости могу опредметити у озбиљним границама саме производње и могућностима потрошње, а у крајњој линији и у великом социјалном бунту. То се већ збива у низу земаља.

Крајње је неубедљиво гледиште да се кроз све наведене системске одлике неолиберализма мора проћи да би се остварило благостање за све. Опасна је идеологија која полази од става да моралу нема места у економији и политици, опасна чак и за власнике капитала. Пракса у којој се избацује морал из економије и политике одавно траје. Таква пракса доводи и до легитимизације агресије, али у перспективи и до реалних могућ-ности разорних и крвавих револуција.

Несумњиво, неопходна је критика „великих нарација", метафизике револуција и њених субјеката. Али ако се запостављају, или сматрају неважним узроци тих револуција, ако се жудња за социјалном правдом и људским достојанством сврстава у те „нарације" као велике колективне заблуде, онда и најбескрупулознији системи у којима се посредством радикалног зла усмрћују стотине хиљада, чак и милиони оних који се сматрају историјским талогом – добијају оправдање. Највеће зло стиче статус објективног стваоца највећег добра. Милиони жртава тог зла постају историјски

неважни. Постојеће се третира као највиши степен остваривања ума.

Треба скренути пажњу и на садашњу моду „постцизма“. Када та језичка кованица постане елемент владајуће идеологије, она такође води програмирано лажној слици света. Оно „пост“ аутоматски добија статус бољег од претходњег, а истина економских и најширих друштвених токова непрекидно се угрожава. Није случајно да се сада јавио термин „постистина“. Он не служи критици затомљивања и камуфлаже истине, која, да поновимо, никада не може да буде потпуна, него таквом њеном умањивању да она нестаје и да се фактички сматра да није ни потребна.

Свакако, постоје разлике, неке од њих су и велике, између модерне и настајуће постмодерне епохе. Али међу њима нема јаза, што констатује и Лиотар, један од кључних аутора постмодернистичке филозофије. Постмодерна епоха, те стога и њена економија није настала ни из чега другог него управо из одређених особина оне модерне. Пре свега из дегенеративног прогреса и свемоћи профита.

Следећи тематски комплекс садржан у Душанићевој књизи тиче се питања има ли суверенитета држава, не само малих, него и оних средњег обима и нивоа моћи у епохи постмодерне. Одговор на то питање није могуће дати а да се он не повеже са учинцима глобализације и то сагледаване првенствено као вестернизација, још више, као американизација света, бар у овој фази тог планетарног процеса. Касније ће се ствари, највероватније, много више мењати, првенствено у корист Кине, под условом да она настави са садашњим привредним успоном и да у њој не дође до веома снажних социјалних немира.

На још неке моменте који се тичу садашњости и блиске будућности света треба обратити пажњу. Ради се о односима Русије и Кине. На одређеним подручјима, посебно економском, оне јесу стратешки партнери у мери која одговара интересима једне и друге. Те две земље чине стожер новонастале Евроазијске економске уније. Али, њихови односи нису, нити могу бити, у знаку „срдачне“ источне антанте. Између тих двеју суседних држава-џинова,

које су пре неколико деценија међусобно и ратовале и имају знатним делом различите системе и културе, до неке величанствене блискости не може доћи. Конкуренција за глобални утицај мора међу њима постојати. Важно је шта преовлађује. Русија је сада ближа неолибералном моделу него Кина. Велике социјалне, као и регионалне неједнакости, постоје и у једној и у другој земљи. Кина се брже развија него Русија захваљујући понајвише спони осмишљеног државног интервенционизма и јевтине радне снаге. У обема је сиромаштво, иако смањено, и даље распрострањено. Социјални протести већих размера, узроковани сиромаштвом, могу се очекивати у обема тим државама у блиској будућности, ако остане садашње стање, поготово ако се погорша.

Ако нека великомоћна светска сила започне нови светски рат, онда ће то, вероватно, најпре бити Америка, која је презадужена до огромних размера, па би тим ратом настојала да се тог дуга ослободи и себи обезбеди (дуго)трајну светску хегемону улогу. Она, и поред такве задужености, поседује долар као светску валуту, има оружану силу јачу него неколико великих држава скупа, војно опкољава Русију и Кину и све чини да и у овом веку буде светски господар, који другима намеће неолиберални капитализам у његовом „аутентичном" издању, а сама га напушта снажним државним интервенционизмом.

Да ли ће Кина у блиској будућности преузети светску улогу коју данас има Америка и шта би то значило за светску економску и политичку сцену, у ком смеру ће се кретати Русија, хоће ли евентуална промена водеће улоге међу најмоћнијим државама у планетарним размерама довести до бољег света, те стога и смањења огромног сиромаштва већине његових становника, или ће се све збити као пука замена империја – питања су од прворазредног значаја. Још недостају поуздани одговори на њих.

Само у холивудским филмовима припадници тешке сиротиње, захваљујући унапред предвиђеној „доброти" појединих људи и „вреднoћи" тих „санкилота"-јадника често доживљавају срећни излазак из свог бедног животног стања. У стварном свету то се догађа ређе него удар грома у коприве, посебно у земљама

колонијално-периферног неолибералног капитализма. Логика тог система то не допушта. Она одређује и основне карактеристике глобализације.

Глобализација, десуверенизација, колонизација и неолиберализам, чине целину. Такав закључак произлази и из Душанићеве књиге. Мноштво доказа он пружа за то. Из тих сазнања јавља се и питање могу ли, а ако могу како, мале земље које се даве омчом спољних дугова, уопште да буду суверене. Међу њима је и Србија. Поробљавајуће задуживање је битан елеменат стратегије глобалног неолиберализма и њених комрадорских „извођача" у локалним оквирима. Формула стратегије задуживања може се свести на следеће:[10] једном навелико дужна држава стално мора бити дужна, што значи без једног од битних услова свог суверенитета.

Компрадорске елите као експозитуре страног капитала и властите жудње за влашћу и богатством, призивају страни капитал да дође и „унапреди" привреду њихових земаља, која је на умору. Стране инвестиције, свакако, под разумно ограничавајућим условима корисне, добијају статус спасилачког мита. Приказују се као чаробни пут „изласка из кризе". У вези с тим Небојша Катић, слично Душанићевим размишљањима, пише следеће. „За разлику од колонијализма који је наметнут силом, уз отпоре и побуне, нови колонијализам се радосно призива. Државе моле, чак клече и плаћају да колонизатори дођу. И државе које никада нису биле колоније, то данас постају".[11]

Треба овом ставу додати да иза тих молби и клечања власти такође стоји насиље, али камуфлирано. Већина „обичног народа" као и запослени код послодаваца-експлоататора, страних или домаћих, знају какав им је положај и шта их чека. Али невољно пристају на ново ропство јер немају никакве изгледе за нешто боље. Ропство, само по себи, укључује различите облике насиља над условима елементарне егзистенције и људским достојанством.

10 Према: Ј. Душанић, оп. цит. стр. 68.

11 Н. Катић, „*На путу за срећну (колонијалну) будућност*", Поли-тика, 29 март, 2017, рубрика „Погледи".

Шта ће се догађати у непосредној будућности у земљи у којој живимо?

Прогнозе те врсте увек су несигурне. Али ако се пође од оног што су битне детерминанте њеног стања могу се формулисати две, међусобно супротне, али и зависне хипотезе. Прва: наставак, а можда и погоршање постојећег стања, јер нема снажних субјеката промена набоље, и друга – провала социјалног гнева на неким најкритичнијим подручјима система, гнева који ће се ширити и јачати. Далеко је од пуког несрећног случаја то што се недавно обесио радник у предузећу „Гоша“ које је у власништву страног газде где запослени годинама не примају основну зараду која им припада. Било је и раније таквих неслучајних „случајева“. Они су показатељи битних одлика постојећег система у коме „транзиција“ бива и толико нечовечна да постаје „транзиција“ у смрт.

Да у згуснутом виду сведем своја размишљања поводом књиге Јована Душанића. Из века у век, из епохе у епоху, провлачи се једна *историјска константа*. Системи се мењају, али похлепа, егоизам, безобзирна борба за власт и богатство, насиље, посебно ратови као његов најтежи облик – остају. Свакако, живот готово у целокупном данашњем свету није исти као пре неколико хиљада година. Али, ропство, иако је доста смањено, није ишчезло у постмодерном добу, као ни експлоатација. Она се чак шири. После пропасти реалсоцијализма, који је њу системски углавном укинуо, или битно смањио, мада је садржао политичку неслободу и у њеним најтежим облицима и задржао највећим делом неефикасно управљање привредом, експлоатација се вратила и легализовала и у својим најсуровијим видовима.

Шта је историјски напредак? Развој технике? Он постоји само у привредно развијеним земљама. Сам по себи не доноси већу слободу. Најчешће је у служби необузданог профита. Распростирање демократије? Она је, свакако, боља од диктатуре и тоталитаризма, али је сведена на фактичку власт мањине, на смену партијских олигархија. Је ли максимум напретка садржан у моделу социјалне државе, односно, „друштву благостања“, који је, тај модел, такође у кризи што прети његовом нестанку?

Има ли изгледа за укидање погубног неолиберално-колонијалног капитализма и његову трајну замену новим социјализмом или неким другим историјским обликом бољег друштва? Како опстати као друштво, држава, као изразита већина становништва у највећем делу света, чак и као човечанство у околностима апсолутне доминације најсуровијег капитализма у планетарним оквирима? Може ли систем вредности бити суштински друкчији, човечнији, него што јесте? Могу ли нестати похлепа, жудња за што већим богатством и влашћу, укорењене вероватно у антрополошку структуру већине људског рода? Или је то идеалистичка илузија? Какав је нови тип револуције неопходан савременом свету да би се постигло и опстало његово боље стање? Како мислити и шта предузети да се земља у којој живимо спасе од ропства страним господарима и властите трулежи?

То су најважнија питања пред којима се налази мисао о човеку, економији, политици, и уопште његовом свету. Нису нова. Вазда су била од примарног значаја. Али је чињеница да цивилизација без експлоатације, класа и ратова није настала, односно, покушаји њеног остваривања нису се одржали. Ако не настане и трајно се не одржи онда је човек осуђен да стално живи у властитој предисторији, ма колико развијали инструментални ум и техника као његово чедо.

Не можемо нашим књигама спасити земљу у којој живимо, а поготово целокупан свет, од опасности које прете елемантарном опстанку друштава, држава и људског рода. Али можемо и морамо откривати истину о томе и настојати да назначимо могућности изласка из стања много тежег од кризе.

Књига Јована Душанића ка томе је усмерена и несумњиво веома успешна у залагању да се дā истинита слика друштва у ком живимо, кључних глобалних трендова, као и да се назначе услови могућег изласка из таквог стања. То је књига часног аутора, који је прошао веома тегобан пут у свом животу, али никада није одступио од својих темељних опредељења. Она је и резултат таквог његовог пута.

Карло Вујева и Филип Павић
студенти свеучилишта
Загреб

СТАВИТИ ПРАВЕДНОСТ ИСПРЕД МЕХАНИЧКЕ ЕФИКАСНОСТИ*

Од студената теоријског смера Економског факултета у Загребу (Карло Вујева и Филип Павић) професор Јован Б. Душанић добио је (04.11.2014) електронском поштом писмо у коме истичу да је његова књига (*Критика неолиберализма и транзиције* која је објављена у Загребу) међу њима „почела циркулирати попут манифеста, и то на факултету који представља тек *reliquiae reliquiarum* праве знанствене мисли и промишљања, а који ће се ускоро претворити у обичну пословну школу, која већински одгаја студенте потпуно цијепљене од разумијевања властите политекономске стварности, као уосталом и већина професора који на њему остају.

Из уџбеника и курикулума се сваким новим издањем и сваком новом академском годином све више се избацује проблематика сукоба различитих школа економског мишљења и уопће сазнање да исте постоје. Економска знаност се тако представља у сингуларној форми, у чистим и непобитним неокласичним оквирима, који не само да негирају постојање различитих теоријских усмјерења, већ и изопачују класике и класичну мисао на које се поносно и селективно позивају. Уз само пар година закашњења, цијела ова проблематика би и нашој генерацији потпуно остала недоступна, као што ће уз садашње трендове бити за оне који долазе.

---

* У Загребу је 2013. године објављена књига Јована Б. Душанића „*Критика неолиберализма и транзиције*“. Била је то прва економска књига аутора из Србије која је објављена у Хрватској после више од 20 година. Наредне године професор Душанић електронском поштом добио је писмо два студента теоријског смера са Економском факултету у Загребу (Карло Вујева и Филип Павић), које је објављено (2016) у другом издању књиге „*Економија постмодерне*“

Зато Вама особно исказујемо захвалност а уједно се испричавамо на патетици, јер нам је Ваша књига послужила као мотивација да не прихватимо дефетистичко гесло *Vencereis, pero no convencereis!,* да одбацимо комфор који нуде идеолошки подобне позиције и да барем покушамо. Учимо и надамо се још пуно учити и упијати изван догматских оквира, а поготово изван илузија о новом свијету, Фукујамине тезе о смрти идеологија и апологетског славља сасвим слободног тржишта, које се у нашој стварности манифестирало као разоран спој рентијерског квази-подузетништва, шпекулативног капитала и *ad hoc* паничне државне интервенције.

Често у властитим рефлексијама пропитујемо мотивацију извршне власти, политичких и економских елита, важемо омјере њихове неспособности и свјесне намјере да остваре властити материјални пробитак, али закључак је увијек и свакако поражавајућ: десетљећа изгубљеног економског раста, сасвим неизвјесна будућност и животарење на периферији капитализма, уз коначну продају националних богатстава ради пуког финанцирања камата на дуг. Ријетке су књиге и ријетки су људи који дигну глас у тешким временима, прогресивна мисао се увијек ретроспективно слави, али у доба настанка је увијек исмијана, потиснута, игнорирана. Ви сте за нас међу тим ријеткима.

Поготово су декадентна времена кад се губици социјализирају а профити приватизирају, када крупни капитал са својим специфичним интересом има монопол над средствима информирања, тешко је бити увјерен у некакву побједу правде и сами себе коримо да смо наивни и сувише млади. Али свака нова криза, како економска тако и духовна, нуди потенцијал за нове снаге и нови отпор. Ваљда у томе и јест смисао, тражити истину а онда се за њу и борити.

Ставити праведност испред механичке ефикасности. Јер ми људи не живимо сувише дуго, и напосљетку што значи комфор, нови ауто у гаражи, базен у дворишту, тај блистави сјај за нас је изблиједио већ у старту. Па ако то напосљетку за резултат има коначан пораз, мање дохотке, маргинализацију и на крају крајева опетовани *status quo* – мање је важно. Јер како сте Ви рекли, што

неуморно парафразирамо пријатељима и ближњима: ‘*Мислим да је наша професионална, али прије свега људска обвеза да на зло и неправду не пристајемо и с њима се не миримо, те да их непрекидно откривамо и јавно разголићујемо. Против зла и неправде треба се борити не зато да би се они побиједили (увијек ће их бити, у већој или мањој мјери) него прије свега због тога да они не би побиједили човјека у нама*.‘

Хвала Вам.”

Вујо Вукмирица и Слободан Максимовић
професори емеритуси
Бања Лука

ЕКОНОМИЈУ ТРЕБА ВРАТИТИ ЊЕНИМ МОРАЛНИМ ОСНОВАМА*

Један од позваних панелиста који, из оправданих разлога, није могао да присуствује расправи (одржаној на Економском факултету у Бањалуци) је професор емеритус Вујо Вукмирица. Са професором емеритусом Слободаном Максимовићем написали су рецензију за књигу Јована Б. Душанића *Неолиберализам – расправе у Академији економских наука* (Catena Mundi – библиотека: *Српско становиште*, Београд, 2015. – тираж 1.000 примерака), која је и објављена у тој књизи. Наведену рецензију, овде преносимо у целини.

* * *

Предмет професионалног интересовања колеге Јована Б. Душанића су најзначајнија економска питања са којима се данас суочава економска наука: транзиција и криза постсоцијалистичких земаља, глобална економска криза и неолиберализам као владајућа – мејнстрим – економска теорија. Његов приступ свим овим питањима је у опозицији према владајућим трендовима, у нас и у свету, јер је за њега економија, пре свега, друштвена и морална дисциплина. Због тога је годинама био прилично усамљен међу домаћим академским економистима али је доследношћу и убедљивошћу своје аргументације, коју све више потврђује и најновија историјска пракса, временом придобио велики број истомишљеника, обезбедио уважавање својих опонената и постао узор генерацијама студената и младих истраживача.

---

* Објављено у књизи: Јован Б. Душанић „*Неолиберализам – расправе у Академији економских наука*“, Београд, 2015.

Као ретко ко међу нашим економистима он успева да дубински осветљава проблеме и проналази унутрашње везе између апстрактног теоријског и конкретног историјског нивоа. Ради се о педантном и ригорозном истраживачу, у чијим анализама је обједињена историјска, емпиријска и теоријска димензија, а које одликује изузетно мајсторство, строгост и интелектуално поштење. Све то му омогућава да се успешно хвата у коштац са најважнијим и контраверзним питањима савремене економске науке, да одлично препозна и јасно укаже на суштину проблеме, те да увек предлаже и конкретна решења за те проблеме. Он убедљиво доказује да алтернативе постоје, а предлагана конкретна решења увек су у функцији борбе за општедруштвени прогрес.

Колега Јован Б. Душанић се доследно залаже за нови концепт економије, битно различит од данас владајућег неолибералног – који од економије покушава да створи егзактну науку засновану на претпоставкама које имају мало чега заједничког са реалним животом и која инсистира искључиво на себичним личним интересима. Он теоријски доказује и то поткрепљује егзактним емпиријским подацима да је данас владајућа економија неолиберализма не само социјално неодговорно и морално неосетљива него и економски неефикасна. Колега Јован Б. Душанић сматра да актуелна глобална криза није само економска него, пре свега, дубока криза морала и духовности и да се у новом концепту економије морају уважавати поред личних и општи интереси, те да посебно треба инсистира на моралном приступу како би се економија вратила својим моралним основама, јер она у својој суштини представља пре моралну него егзактну науку.

Колегу Јована Б. Душанића одликује критичко и антидогматско мишљење, доследно и континуирано довођење у питање тренутно владајуће – мејнстрим – теорије, односно преиспитивање и онога што се сматра неупитним и непроблематичним, те јасност и одважност у изрицању сопствених ставова и спремност да их убедљиво брани. Као што потврђују и његове расправе у Академији економских наука, сада обједињене у његовој најновијој књизи (*Неолиберализам – расправе у Академији економских наука,* Catena

Mundi – библиотека: *Српско становиште*, Београд, 2015, тираж 1.000 примерака), он прихвата жустру и бескомпромисну борбу мишљења са присталицама још увек доминантне неолиберале економске теорије, успевајући при томе да задржи академски ниво полемике, те обезбеди и јавно уважавање својих опонената.

Оно што колегу Јована Б. Душанића посебно одликује, и издваја од осталих економиста јесте чињеница да он није само економиста. Он у својим истраживањима веома успешно повезује економију са другим друштвеним наукама – етиком, социологијом, психологијом, историјом, правом, политикологијом... Управо на његовом примеру се најбоље потврђује тачност сумње Џона Стјуарта Мила да неко може бити велики економист ако је само економиста.

Александар Гајић
Институт за европске студије
Београд

КРАТАК КУРС ПОСТМОДЕРНЕ ЕКОНОМИЈЕ*

Понекад се дешава да се „непланиране књиге" – оне састављене од више текстова писаних неким другим, ранијим поводима – уклопе у једну складну, не превише обимну целину која функционише боље од обимних, претенциозних, плански сачињених књига. Краће, директне, са својом прегледношћу и непосредношћу, ове вишеделне и вишеслојне студије добијају нову, значајну намену: да расветле неку појаву или поље појава, некада и да раскриле увиде ка целој једној дисциплини и њеној актуелној проблематици. Библиотека *Политика и друштво*, коју су још 1937. основали професори Правног факултета у Београду заједно са неколицином адвоката, била је управо уточиште за издавање оваквих студија – уводних, прегледних и продорних, па и „непланираних" књига: у библиотеци је сваког месеца издавана по једна књига која је обрађивала понеко важно питање друштвеног живота. Едиција *Политика и друштво*, након прекида изазваног Другим светским ратом, била је обустављена све до 1991. године, када је обновљена захваљујући труду професора Божидара С. Марковића. У свом уредништву и издавачком савету данас она има читав низ истакнутих домаћих друштвених и хуманистичких научника.

Јован Душанић, на кога је дошао ред да се у оквиру библиотеке *Политика и друштво* позабави актуелним економским проблемима у оквиру савременог друштвеног живота, истакнути је домаћи економиста, професор на Београдској пословној школи и аутор низа књига из области економије (поменућемо само пар најзначајнијих: *Транзиција у Србији*, 2003; *Економска транзиција и глобализација*, 2006; *Монетарне и јавне финансије*, 2007;

* Објављено у *Летопис*-у *Матице Српске*, мај 2015.

Деструкција економије 1–3, 2010–2011). У јавности добро познат као неумољиви критичар неолибералне транзиције и заговорник реалне економије, у теоријском погледу смештен негде на пола пута између историјске школе економије и неокејнзијанства, Душанић у својој новој књизи покушава да стави питање економских прилика у транзиционој Србији у шири оквир – у контекст светске економске кризе и, још више, у везу ове кризе са идеологијом неолиберализма и постмодерном епохом.

Својим приступачним, јасним стилом Душанић на малом простору демонстрира своје стручне капацитете, који неретко превазилазе домене економске науке: описујући генезу и развојну динамику светске економске кризе у данас добро нам познатим оквирима – од виртуелизације капитала уз помоћ финансијских деривата којима се вештачки надувавао балон тражње науштрб реалног сектора, што је, кроз увећање волумена кредита и новца, вишеструко надмашило укупан обим реалне привреде и тако довело до кризног дисбаланса који је проузроковао пропаст хипотекарног тржишта, а потом и агенција за процену кредитног рејтинга које су „препакивале" финансијске деривате – аутор све то ставља у контекст постмодерне епохе и неолибералне економије као главног „кривца" и „адвоката" понашања која су изазвала системску кризу. Душанићев закључак је неумољив: као што је либерализам био водећа модерна идеологија, неолиберализам је то постао у постмодерним условима, у оним приликама које красе савремено постиндустријско, информатичко друштво. Његове главне карактеристике су: ослобађање од сваког традиционалног поретка; вредносни, социјално конструисани релативизам из кога проистичу децентрираност, фрагментираност, општа флуидност, као и отпор према „метанарацијама" – то јест, углавном, ка могућностима општег тумачења реалности које, наводно, „тероришу" појединца својом тоталношћу итд.

„*Постекономија*" – или економија постмодерне – одраз је ових епохалних процеса на пољу онога што се некада видело као стварање богатства (роба и услуга) усмерених ка задовољавању животно неопходних друштвених потреба. „*Постекономију*" од-

ликује модел „шпекулативног или казино капитализма у коме долази до све веће доминације виртуелне економије над реалном економијом" (стр. 19), где је шпекулативност, од периферне, постала основна карактеристика тржишта, а виртуелна економија вишеструко већа од реалне економије. Финансијске шпекулације теже потпуном еманциповању економских процеса од суверенитета националних држава ради сопствене, у правом смислу те речи паразитске – без икаквог ограничења – доминације шпекулативног капитала над реалном производњом. Идеолошки оквир овом приступу даје неолиберализам, који „глорификује предузетништво приватног сектора и залаже се за радикално ограничавање деловања државе и њену улогу своди на обезбеђење закона и поретка укључујући заштиту приватне својине, те игноришући било какву националну особеност, социјалну одговорност, морал и етичке принципе" (стр 29). „Носилац неолибералне идеологије јесте транснационална буржоазија, која није укорењена у социјалним структурама националних друштава и формира посебно наднационално друштво – светску олигархију, која инсистира само на економској ефикасности и индиферентна је на праведност, достојанство, социјалну одговорност, заштиту животне средине и слично" (стр 29).

Конструишући апстрактну математизирану теорију тржишне равнотеже која има мало додирних тачака са реалном економијом и стварним пословним процесима, заговорници неолиберализма постулирају као неупитне теоријске претпоставке које оправдавају њихове погледе на савршено слободно тржиште и примат профита у њему: слободну (савршену) конкуренцију, савршену информисаност тржишних актера, њихову искључиву усредсређеност ка максимизацији сопствене користи и способност да увек доносе апсолутно рационалне одлуке. С лакоћом се крећући кроз читав низ питања који дотиче – од системског карактера кризе, природе финансијских деривата, везе класичног либерализма и неолиберализма, елемената „*Вашинѓтонскоī консензуса*" и *Бреѓонвудскоī сисѓема*, преко приказивања концентрације богатства и степена савременог друштвеног раслојавања које готово да је у потпуности

уништило средњу класу, па све до пружања описа могућих сценарија даљег развоја системске кризе и могућности њеног превазилажења – Душанић у *Економији постмодерне* неприметно прелази на домаћи терен, на транзициону Србију. Са разоружавајућом прецизношћу, он овде указује на директне везе неолибералног модела и неуспешног, девастирајућег учинка српске транзиције на почетку 21. века. Другим речима, Душанић дијагностикује да овај транзициони модел – с обзиром на своје поставке и интересе актера те шире економски доминантне процесе – и није могао да заврши другачије него што је завршио: неуспехом.

Прегледна, сажета, попут каквог кратког увода – то јест курса о заблудама и савремене економске науке и економске праксе – приступачног свима који поседују некакво предзнање из најширег поља друштвених наука, Душанићева *Економија постмодерне* не би била заокружена да он у њој не даје и предлоге конкретних економских мера потребних за ревитализацију посустале српске привреде. Завршна глава књиге – заправо економски део студије „*О српском становишту*" на коме је, у оквиру ширег експертског тима ангажован Душанић – добро се уклапа у његову ауторску књигу и тако заокружује целину о економији постмодерне, од њеног стављања у епохални, цивилизацијски контекст, теоријско-идеолошког приказа неолиберализма компарираног са ранијим историјско--економским виђењима, теоријско-практичног пресека кроз размере системске светске економске кризе, њене перспективе и последице, преко акцентовања на домаћи, српски неуспешни транзициони случај, па све до практичног заговарања мера економског опоравка. И овде се види Душанићева умешност: његови предлози економских мера за привредни опоравак јасни су, једноставни и непорециви. Они су читаоцима дати без мистификација, са пуном свешћу о реалним, махом политичким тешкоћама да се овакве мере усвоје и практично реализују.

Душанићу је јасно: основни предуслов за истински економски опоравак јесте постојање политичке воље владајуће номенклатуре у Србији, које за сада нема. Тек када ње буде и када се, потом, темељно преиспита спољнополитичка оријентација Србије, она

која са собом вуче и економску зависност и њен идеолошко-теоријски багаж, могуће је кренути у реализацију у својој суштини веома простих, а неспорно ефективних економских мера опоравка. Прва међу њима и није економска већ политичка: у питању је изградња ефикасне државе, која је у стању да створи друштвену стабилност, а тиме и повољнији економски амбијент за привредни опоравак. Затим је неопходно да се држава – то јест носиоци власти – одрекну оних економских приступа који почивају искључиво на мерама распродаје имовине, сталном задуживању и потрошњи увозне робе, и тек потом да држава дефинише и координира здраву економску политику – то јест бројне мере и инструменте њене реализације. А то су: реиндустријализија, извозна оријентисаност, заштита домаћег тржишта протекционистичким баријерама, те постепена, дозирана либерализација спољноекономске и девизне сфере. Покретање привређивања мора да буде усмерено на она поља где за то постоје компаративне предности: у пољопривреди, у инфраструктурном сектору (саобраћај, телекомуникације, енергетика), при стварању високостручног кадра обученог да креира и користи нове технологије и иновационе индустрије, а затим и у сектору услуга итд.

Душанић се, свестан ресурсних ограничења и неадекватне величине домаћих привредниих потенцијала (гледаних у светским размерама), усмерава на заговарање „стратегије ниша" уместо „стратегија опште индустријализације". Такође, он заговара и заокрет у вођењу монетарне политике, као и залагање за финансирање инвестиционих пројеката не уз помоћ средстава страних кредитора, већ издавањем сопствених, државних меница, уз претходно обнављање поверења између грађана и представника државе. Уместо компликованих решења, Душанић се, дакле, залаже за она стандардна, добро проверена, чија једноставност и несумњивост гарантују успешност – а све насупрот тешкоћама чији узроци пре свега леже у непринципијелности, идејним и идеолошким заблудама, недостатку одлучности и личног поштења код овдашњих водећих носилаца политичког и привредног живота.

Истим духом пуним „неспорне, а зреле једноставности" одише цела његова студија *Економија постмодерне* коју, као уводни практикум за разумевање савременог економског стања код нас и у свету, најтоплије препоручујемо читалаштву.

Владимир Гречић
редовни професор универзитета
Београд

НА СМЕТЛИШТУ (НЕО)ЛИБЕРАЛИЗМА*

Најновија књига *На сметлишту (нео)либерализма – прилог за историју економске мисли у Србији у прве две деценије 21. века*, цењеног универзитетског професора и теоретичара у нашој макро-економској науци, др Јована Б. Душанића, представља, без сумње, крупан научни допринос историји економске мисли у нас. Оваква оцена заснована је на методолошком приступу проблему којег се аутор латио, анализи читавог комплекса вишедимензионалних чинилаца који детерминишу економски развој и економску политику, као и ауторових јасних емпиријски доказаних закључака. Осим тога, од посебног је значаја и етика научног рада коју гаји професор Душанић. Он се успешно хвата у коштац са најважнијим и контраверзним питањима савремене економске науке, одлично препознајући суштину и јасно указујући на проблеме, као и увек предлажући и конкретна решења. Другим речима, он се доследно залаже за нови концепт економије, битно различит од данас владајућег неолибералног – који од економије „покушава да створи егзактну науку засновану на претпоставкама које имају мало чега заједничког са реалним животом и која инсистира искључиво на себичним личним интересима".[1]

Иако се студија о којој је овде реч састоји од више писаних прилога у готово дводеценијском периоду, у целини узев реч је о веома комплексном и мултидисциплинарном истраживачком подухвату који је успешно завршен и у виду књиге обрађен, по-

---

* Објављено: https://stanjestvari.com/2023/08/08/osvrt-na-naucni-doprinos-profesora-dr-jovana-b-dusanica-ekonomskoj-teoriji/

1 Вујо Вукмирица и Слободан Максимовић, „Економију треба вратити њеним моралним основама", Јован Б. Душанић, Неолиберализам – расправе у Академији економских наука, Београд, 2015.

везујући економију са другим друштвеним наукама и тиме пружа посленицима у сфери друштвених наука, а и широј јавности љубитеља писане речи, изузетно висок квалитет теоријског и практичног разматрања питања из области светске економске кризе, неуспеха транзиционих земаља и економског заостајања Србије. Проф. Душанић се доследно залаже за одбацивање тржишног фундаментализма (заснованог на погрешним претпоставкама о саморегулирајућем тржишту, слободној трговини и постојаној тежњи појединца за остваривање властите користи) и прихватање идеје јавног добра, одговарајућој улози државе у привреди, те нераскидивој повезаности економије и морала. По дубини и свеобухватности критике неолиберализма, по теоријској аргументацији и аналитичко-синтетичкој методологији, по способности предвиђања и визионарства, стао „раме уз раме" са највећим међународним економистима и критичарима неолибералног модела – с правом истиче и проф. др Бојан Димитријевић.

Јасно указује на разлику између класичног и неокласичног либерализма. Према проф. Душанићу, класични либерализам инсистира на индивидуалним слободама и приватној својини, а савремена верзија либерализма – неолиберализам заснива се на вредностима класичног либералног капитализма, глорификује предузетништво приватног сектора и залаже се за радикалније ограничавање улоге државе (смањење државних расхода и активног учешћа државе у привреди, као и ограничавање државног регулисања тржишта), те игнорише било какву националну особеност, социјалну одговорност, морал и етичке принципе.[2]

Поред тога, разлика између класичног либерализма и неолиберализма огледа се и у томе што је либерализам био идеологија националне буржоазије која је инсистирала на принципима индивидуалних слобода и владавини права на нивоу националне државе, а неолиберализам је идеологија транснационалне буржоазије, која није укорењена у социјалним структурама националних друштава и формира посебно наднационално друштво – светску

2 Ј. Б. Душанић, На сметлишту (нео(либерализма...

олигархију, која инсистира само на економској ефикасности и индиферентна је на праведност, достојанство, социјалну одговорност и слично.

Основни проблем неолиберализма је, како истиче проф. Душанић, у томе што поистовећује тржишну привреду са либералним саморегулишућим тржишним механизмом. Неолиберализам полази од претпоставки да постоји слободна (савршена) конкуренција, да сви економски субјекти располажу пуним информацијама, да су искључиво усредсређени на максимизирање сопствене корисности и да увек доносе апсолутно рационалне одлуке. Међутим, човек није само рационално биће које се руководи искључиво егоистичним економским интересима, него у његовом понашању велику улогу играју и други мотиви. Претпоставка о постојању слободне (савршене) конкуренције, дакле, није реална.

Проф. Душанић, у прилогу „Још једна изгубљена деценија" истиче да је, након „Српске октобарске револуције" 2000. године било јасно, „да се нова власт ... неће определити за програм економске модернизације земље који би се спроводио у интересу већине њених грађана, него за један универзалан, већ готов неолиберални програм економских реформи – базираних на Вашингтонском договору разрађеном од ММФ, Светске банке, Министарства финансија САД и USAID – а који се спроводи у интересу светске олигархије и крупног капитала, те једног уског компрадорског слоја који се формира у земљи." Дакле, нова власт се определила за концепт заснован на неокласичној економској теорији, стратегији (неолиберална шок терапија) и политици (Вашингтонски договор) који се, у последњој деценији XX века показао изузетно неуспешном у свим државама где је примењиван.

Дугујем велику захвалност проф. Душанићу пошто ме је, у анализираном периоду, редовно обавештавао о сопственим остваренim истраживачким резултатима и објављеним студијама у којима је своје научне резултате учинио доступним јавности. На тај начини, био сам у прилици да будем информисан о питањима о којима је овде реч, али и да, пратећи расправе о неолиберализму, стичем нова знања.

У актуелном периоду глобализације – тј. империјализму двадесет првог века, особита пажња је посвећена новим правцима и размишљањима о миграцијама и развоју у неолибералном контексту. Циљ неолибералних теоретичара је, дакле, демонстрирати кохезивност глобалних класних снага, које представљају елите у међународним организацијама под њиховом контролом, како говоре једногласно о утицају миграција на развој. Централна нит су неолиберални погледи на развојни утицај миграција у погледу дознака, улоге дијаспоре и утицаја миграције на *Миленијумске развојне циљеве* (MDG) и људски развој уопште.

Концепт о међузависности миграција и развоја је и саставни део развојне агенде УН „Трансформишући наш свет: Агенда за одрживи развој до 2030. године" у којој се наводи да су миграције снажни покретач одрживог развоја, и за мигранте и за њихове заједнице. Дабоме, однос миграција и развоја је комплексан, те миграције се могу сагледати као ограничавајући фактор развоја, али и у функцији развоја, те су увек прави изазов за даља истраживања у овој области. Наравно, мобилност радника доприноси и значајној добробити у погледу вештина, јачања радне снаге, инвестиција и културне разноликости и побољшања услова живота у заједницама одакле мигранти потичу, кроз трансфер вештина и финансијских средстава. То се, међутим, разматра кроз *de facto* неолибералну призму.[3] На први поглед, чини се да неолиберална теорија промовише неограничено кретање људи унутар и преко националних граница, како би допринело кретању капитала и

3 Главна премиса неолибералне теорије је да глобализација брзо еродира националне границе подстакнуте финансијском либерализацијом, чиме се уклањају ограничења кретања капитала. Истина, доводи до значајне либерализације трговине робом и неким услугама у међународном трговинском систему, али то се не може рећи и за кретање радне снаге, које је и даље строго ограничено. Према Међународној организацији за миграције, либерализација кретања лица ради пружања услуга, у складу са познатим режимом (Mode 4) Општег уговора о трговини услугама (GATS), није одржала корак, мада за многе земље у развоју либерализација трговине, у оквиру поменутог режима (Mode 4), сматра се важним доприносом њиховој економији и могућностима запошљавања за своје грађане"(IOM. 2006. Migration for Development: Within and Beyond Frontiers, Geneva, Switzerland.).

стимулисало процесе економског и људског развоја. У стварности се, међутим, дешава да уклањање ограничења кретања радне снаге остаје само мртво слово на папиру. Истина је да се неолиберална теорија залаже за финанцијализацију миграције, односно пуну интеграцију трансфера новца мигранта у формални финансијски сектор. Финанцијализација миграција брзо постаје средишњи део неолибералног капитализма, иако је маскирана као суштински састојак економског и људског развоја како земаља које шаљу тако и земаља које примају мигранте. Када се дознаке у потпуности угради у финансијски систем, исход је јасан – тиме се генерише новац за супер богате.

Примарна основа неолибералне теорије је маркетизација дознака мигранта у њихове земље порекла. Она тражи увођење мера политике које би дознаке формално довеле на капиталистичка финансијска тржишта, на успостављене „подземне" финансијске системе који омогућавају мигрантима да дозначе новац својим рођацима у отаџбину. Фокус је, дакле, на коришћење инструмената како би банкарски и финансијски посредници могли да прихвате, кроз накнаде и политике цена трансфера новца, свој позамашан удео (у милијардама долара) дознака које мигранти шаљу сваке године наталним заједницама. Експерти Светске банке тврде да се токови дознака у земље у развоју, из године у годину, повећају. Истраживачи који се баве развојем, у највећој мери, сматрају да миграције стимулишу трансфер инвестиција капитала са севера на југ и повећавају експозицију заједница које шаљу мигранте на кључне састојке – либералне, рационалне и демократске идеје, савремено знање и образовање – да стимулишу капиталистички развој. Мигранти се сматрају важним агентима промена, инвеститори, иноватори, са иностраним искуством и новостеченим вештинама и знањем, која када се упаре са својим дознакама би могле довести до економског узлета њихових наталних земаља.[4] Циљ заговорника овог теоријског приступа јесте, поред осталог, да утичу на економску и социјалну политику и подрже теоријску

4 Canterbury, D. C. 2010. „The development impact of migration under neoliberal capitalism," Migration and Development, Vol. 8 (15): 5–42.

дебату о везама између развоја и миграције. Неолиберална теорија види миграције као интегралну компоненту континуираног процеса капиталистичког развоја, компоненту глобалне експанзије капитализма, коју је историјски наметао капиталом, стимулишући кретање људи, принудно и добровољно, из Африке, Европе и Азије, у обиму без преседана, у такозвани Нови свет крајем 15. века, па тако надаље.

Амерички професор социологије, карипског порекла, Dennis Canterbury, на Државном универзитету Источни Конектикат (Eastern Connecticut State University), објавио је више радова из области миграције и развој. Др Canterbury (2010: 6) је своје истраживање усмерио на класну динамику миграција и развоја у неолибералном периоду глобалног капитализма. Његови ставови су да су правци и токови миграција одређени глобалним токовима капитала, подржани суперструктурним аранжманима који укључују комплекс међународних институција, академце, истраживачке програме, извештаје, прописе, и креаторе политике које промовишу несметане токове капитала и управљају миграцијом у циљу унапређења империјалистичког центричног модела акумулације. Овај комплекс институција, рецепата и сви актери су ангажовани да служе интересима неолибералног капитализма у садашњем оквиру „империјалистичко-центричног модела акумулације."[5]

Који друштвени сталеж има највише користи од тако схваћеног развојног утицаја миграције у капиталистичком друштву? Одговор је јасан – главни корисници су неолиберални капиталисти у богатим државама које примају мигранте и њихови сарадници у државној бирократији и приватном сектору у земљама које шаљу мигранте. Дознаке охрабрују људе да буду пасивни, непродуктивни и да промовишу заједнице зависне од дознака, док истовремено стимулишу одлив мозгова и радне снаге из мање развијених и сиромашних земаља.

Миграције и дознаке такође промовишу неједнакост због препрека са којима се сиромашни људи суочавају при селидби, јер

5 Delgado Wise, R. 2009. Forced Migration and US Imperialism: The Dialectic of Migration and Development. Critical Sociology 35(6): 793-810.

се и у миграције инвестира новац. С друге стране, дознаке се троше углавном у личној потрошњи и „потрошачким инвестицијама" (изградња и уређивање кућа), а мали део улаже у продуктивна предузећа, уз то мигранти купују за стране валуте изазивајући тиме инфлацију у њиховим наталним земљама.[6] Осим тога, миграције и дознаке имају негативан социокултуролошки утицај који доводи до промене укуса у корист увоза. Миграције вештачки повећавају породично благостање мигранта због дознака, које су нестабилни и привремени приход и обесхрабрују аутономни економски раст у земљама извозницама радне снаге.[7]

Без обзира на то, миграције су идентификоване као централни пут којим би се могли постићи *Миленијумски циљеви развоја*. Стручњаци Светске банке сматрају да би миграције могле помоћи у постизању *Миленијумских развојних циљева* (MDG): „примарни циљ" је „смањење сиромаштва". С тим у вези, Банка пледира да би главна брига међународне заједнице требало да буде олакшање процеса повећања миграција. Дакле, настоји да промовише развојни утицај миграције омогућавањем „истраживања, анализа оријентисаних на политику, комуникације и кредитирање". Банка је идентификовала кључна питања која се тичу утицаја миграција на развој, као што су дознаке, привремено кретање радника и *Општи споразум о трговини услугама* (GATS), односи са дијаспором, бављење емиграцијом висококвалификованих људи и заштита мигранта, као и радње које ће вероватно предузети да их реши.[8] Дакле, став

6 Прилив девизних дознака из дијаспоре (у износу од 5,6 милијарди долара), у односу на укупан бруто домаћи производ Србије, у 2022. години, износио је 8,6%, а одлив девизних дознака странаца који раде у Србији - у односу на БДП - износио је 0,8%.

7 de Haas H. 2010. Migration and development: A theoretical perspective. International Migration Review. 44(1):227–264.

8 На глобалном нивоу, просечна цена слања 200 долара износла је у просеку 6 процената у четвртом тромесечју 2021, што је двоструко више од циља SDG од 3 процента. Најјефтиније је било слати новац у јужну Азију (4,3 одсто), а најскупље у подсахарску Африку (7,8 одсто). У публикацији Светске банке се наводи како се глобалним управљањем миграцијама могу ојачати и олакшати прекогранични токови дознака. Догађаји у вези са показатељима Циља одрживог развоја (SDG) у вези са миграцијама чији је чувар Светска банка – повећање обима дознака као процента бруто домаћег про-

је да се миграциона политика мора обликовати као инструмент за постизање *Миленијумских развојних циљева*.[9] Веровало се да би миграција могла позитивно да допринесе циљевима 1, 3, 6, 7 и 8 MDG-а.[10] *Миленијумски развојни циљеви* су племенити и требало би да их подрже сви, али изгледа да промовишу глобални систем „колонијализма благостања."[11] Штавише, они се не баве правим узроцима глобалних асиметрија које осуђују огромну већину људи на услове сиромаштва и пратеће проблеме. *Миленијумски развојни циљеви* су тренутно на врху дугачке листе неуспешних развојних политика и програма, као што су деценије развоја УН-а, основне потребе, итд. Иако постоје ресурси за постизање MDGs, очигледно је да ће *Миленијумски развојни циљеви* доживети исту судбину као и њихови претходници који су настојали да донесу делимичне промене у животној средини у Трећем свету, у оквиру уграђеног капиталистичког система, више него да трансформишу систем.

* * *

извода (индикатор SDG 17.3.2) и смањење трошкова дознака (индикатор SDG 10c .1) су без сумње од велике важности.

9 Usher, E. 2005. The Millennium Development Goals and Migration, International Organization for Migration, Geneva.

10 Циљ 1 је искорењивање екстремног сиромаштва и глади, а његова међусобна повезаност са миграцијом заснована је на емпиријским доказима који „показују да повећање међународне миграције може бити позитивно повезано са смањењем броја људи који живе у сиромаштву." Циљ 3 је промоција родне равноправности и оснаживање жена. Циљ 6 односи се на борбу против HIV/AIDS-а, маларије и других болести. Циљ 7 је да се обезбеди одрживост животне средине, која је повезана са миграцијом у смислу изазова који представљају интерно расељена лица (IDPs), избеглице и становници сиротињских насеља. Циљ 8 је да се развије глобално партнерство за развој, за које IOM верује да је повезано са миграцијом у смислу трошкова трансфера за дознаке. IOM види потребу за владином регулативом како би се смањили трошкови дознака унутар граница недискриминаторног и предвидивог система финансирања (World Bank/KNOMAD. 2023. Remittances Remain Resilient but Are Slowing Migration and Development Brief 38, June, Washington, DC).

11 Reinert, E. S. 2005. Development and Social Goals: Balancing Aid and Development to Prevent 'Welfare Colonialism'. Post-Autistic Economics Review, 30 (21): 1.

Имајући у виду напред реченог, чини се да је неолиберални капитализам главни корисник развојног утицаја миграција, које у суштини доприносе продубљивању капиталистичких производних односа како у земљама које шаљу мигранте тако и у земљама које их примају. Дакле, користи које произилазе из миграција и у земљама које шаљу мигранте и у земљама пријема иду на јачање капиталистичког модела развоја. Ова чињеница посебно указује на класне поделе како између земаља које шаљу мигранте и земаља које примају мигранте, тако и унутар њих. Тако, на пример, банкари и финансијске елите имају користи од финанцијализације која укључује дознаке, било да се дознаке држе унутар финансијског система у земљама које шаљу или земљама које примају мигранте. Финансијски капитал је успоставио глобалну финансијску мрежу на коју је повезана већина земаља. Глобални финансијски капиталиста стога има приступ финансијском капиталу где год да се налази на свету.

Сами капиталисти који би желели да повећају дириговану миграцију плаше се разводњавања сопствених националних култура, слабљења њихове националне безбедности и стреса који мигранти, како се каже, уносе на националне мреже социјалне заштите у земљама које примају мигранте. Културни страх је веома присутан у Европи где су антиисламска, антиимигрантска, антиафричка осећања наглашена. Амерички „рат против тероризма“ је такође још један покретачки фактор у покушајима да се ограниче имиграције. Међутим, у коначној анализи, профит побеђује над културолошким разводњавањем и забринутостима за безбедност, пошто постоји сталан прилив квалификованих миграната широм развијеног света – наводи проф. Canterbury (2010).

Уместо закључка

Излагање би се могло закључити одабраним изрекама америчког писца, историчара и филозофа Џјурант-еа (William James Durant,1885-1981), аутора једанаестотомног дела „Историја цивилизације“ и добитника Пулитцерове награде, које гласе:

“Ми смо оно што радимо из дана у дан. У овом случају, изврсност није чин, већ навика“

„Образовање је прогресивно откривање сопственог незнања“

„Ако човек има среће, пре него што умре, сакупиће што више може свог и цивилизацијског наслеђа и пренеће га својој деци, знајући да је та баштина наша друштвена храна и наш вечни живот.“

Бојан Димитријевић
редовни професор универзитета
Београд

РАЗМИШЉАЊЕ ПОВОДОМ НАУЧНОГ ДЕЛА ПРОФЕСОРА ЈОВАНА Б. ДУШАНИЋА*

Овај прилог подељен је у две целине. Први део текста написао сам као рецензију за Душанићеву књигу *Економија постмодерне* (друго издање). Међутим, у међувремену, добио сам и позив да учествујем на округлом столу који је посвећен овој и другим књигама професора Душанића које се баве питањем неолиберализма. Стога сам, припремајући се за овај округли сто, додао још нека размишљања на ову тему, од чега је настао други део прилога, а поводом изузетне књиге нашег Јована Душанића.

Пре тога, морам да признам да сам ја био један од оних који је учио од Јована Душанића. На почетку колега Антонић рече како су нас економисти лагали. Можда нисам био међу економистима који су лагали, али сам свакако био међу економистима који су били у заблуди када је реч о правој природи економског неолиберализма.

* * *

Најновија књига Јована Душанића наставља низ ауторових књига, есеја, расправа и теоријских прилога, којима он већ више од 15 година у континуитету излаже беспоштедној критици неолибералну економску теорију и праксу које доминирају међународним економским односима, владајућим економским институцијама и

* Ауторизовано излагање са округлог стола: *Расправа поводом књиге „Економија постмодерне" и других дела Јована Б. Душанића*, који је одржан у Београду 15.5.2017. године.
Објављено у књизи: *Научни опус Јована Б. Душанића*, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2018.

праксом транзиције бивших социјалистичких земаља, укључујући и Србију.

Душанић је образован економиста, влада теоријским корпусом модерне економске теорије и економске мисли, али су његове књиге и чланци карактеристични по мултидисциплинарном приступу у коме, осим економије, постоји анализа и широко упућивање на референце из области филозофије, социологије, политичке теорије и историје. Оно што фасцинира читаоца и што заслужује сваку похвалу, јесте Душанићева ерудиција, детаљно праћење и познавање свега што се у последњих 20-так година дешава на плану светске теоријске мисли у економији и економској политици, свежина података којима располаже, обиље емпиријских чињеница којима поткрепљује своје тврдње и непрестано ажурирање и дописивање сопствених чланака, критика и књига у којима одговорно и доследно анализира економску стварност Србије, Европске Уније и међународних економских односа.

Душанићева критика неолиберализма, његових теоријских основа и праксе, коју су тако неодговорно прихватиле све земље у транзицији, па и Србија, може се сматрати већ класичним доприносом српској економској мисли. Аутор је у економску литературу Србије практично увео читав низ термина, кованица и категорија које су сада већ незаобилазно место свих теоријских приступа анализи светске економске кризе, неуспеха транзиционих земаља и економског заостајања Србије, а истичемо само неке од њих:

- **Економија постмодерне** (колико је мени познато у свету је то први покушај конституисања нове економске дисциплине – *економије постмодерне*) којој одговара неолиберални модел капитализма и чија је основна карактеристика морална неосетљивост, социјална неодговорност, немилосрдна експлоатација и раст међународне неједнакости у расподели дохотка;
- **Бећарска економија,** чија су начела: *продај – позајми – потроши*, односно (рас)продаја кроз приватизацију, задуживање у иностранству и све то се усмерава на текућу потрошњу;

- **Вашингтонски консензус** о начелима неолибералне политике и убедљива критика овог програма примењеног на стварност земаља у транзицији;
- **Доларска алхемија** у којој штампање долара без робног покрића и виртуелна економија надуваних берзанских балона, прети да уруши реални сектор, а модерни капитализам претвори у чисту надреалистичку фикцију „казино“ економије;
- **Компрадори** – израз на Истоку коришћен за домаће посреднике који су били у служби и радили за интересе колонизатора. Постајали су космополите и некритички су прихватали све што је долазило од стране колонизатора. Упорно понављајући да се у земљи ништа добро не може да уради *без спољних притисака* (у савременој варијанти су то ММФ, Европска унија...) ширили су дефетизам у сопственом народу и афирмисали поданички менталитет, те заговарали старатељство над сопственим народом, а себе нудили за посреднике – *стручњаке за варварска питања.*

Као аутор ове рецензије посебно бих желео да укажем на неколико битних квалитета Душанићевих књига и његовог теоријског рада:

Прво, аутор је био једини који је неолиберални модел капитализма критиковао од првих дана његове примене у Србији, почев од „петооктобарских промена“ још с краја 2000-те године; иако усамљен на економској сцени све до појаве велике економске кризе из 2008. године, аутор је доследно, храбро и бескомпромисно заступао тезе о томе да ће примена овог модела економски уназадати Србију и довести до великих поремећаја у функционисању светске економије; тој чињеници допринело је Душанићево искуство боравка у Русији током 90-тих година, јер је ту „из прве руке“ и са „лица места“ могао да сагледа све погубне ефекте и последице примене Вашингтонског модела стабилизације, либерализације и приватизације, што ће касније довести и до појаве друге највеће економске кризе у историји човечанства коју већ сада називамо *Великом рецесијом;*

Друго, ако је кључни задатак сваке, па и економске науке, способност предвиђања будућих догађаја, како би се они предупредили и како би се њима лакше управљало, треба признати да су Душанићеви текстови звучали готово пророчки, јер је аутор недвосмислено предвидео да ће исход примене неолибералног модела бити неуспешан за земље транзиције, да ће довести до пораста међународне неједнакости и да ће виртуелна економија ослоњена на хипертрофирану берзанску активност, неограничену емисију долара, неконтролисану либерализацију и дотад невиђену похлепу крупног капитала, довести до светске економске кризе и оголити теоријски доминантни модерни правац неокласичне-неолиберале економске мисли као идеологију богатих и моћних за глобално господарење светом.

Треће, аутор је по дубини и свеобухватности критике неолиберализма, по теоријској аргументацији и аналитичко-синтетичкој методологији, по способности предвиђања и визионарства, стао „раме уз раме" са највећим међународним економистима и критичарима неолибералног модела међу којима издвајамо: нобеловце Штиглица, Кругмана, Тобина, Спенса, затим Пикетија, Галбрајта Млађег, Колотка, Чанга, руске академике и друге ауторе. Истовремено, Душанић поред критике доминантне економске теорије и политике, у свакој својој књизи предлаже алтернативни модел развоја и економске теорије, ослоњен на кејнзијанизам, значајнију улогу државе и тековине социјално одговорне „државе благостања" која је напуштена почетком 80-тих година прошлог века.

Посебно истичемо и наглашавамо Душанићев морални став, хуманистичку оријентацију и одговорност за судбину обичних људи и друштва у целини, па и народа коме припада, иза којих стоји лична и професионална савест човека укорењеног у традицију, свој народ и веру. Аутор је на бројним страницама које је написао, оживео стару поделу наше науке (која потиче још од Аристотела), на *економију*, чији је примарни циљ задовољење људских потреба и *хрематистику*, чији је циљ искључиво профит и похлепа. Сви смо заборавили да је економија створена као вештина, па и наука, у чијем центру треба да буду људске потребе,

праведна расподела и квалитет живота. Још од Адама Смита и Џ. С. Мила, потиснута је и заборављена ова кључна компонента економске активности, која је нашла израз у модерној држави и њеним функцијама које треба да задовоље не само приватне, већ и колективне и јавне интересе друштва и појединаца.

Стога Душанића треба читати стално, редовно и пажљиво, јер је увек нов, свеж и актуелан. У времену *без душе и морала*, овакве књиге дођу као *мелем на рану*, јер охрабрују и указују да постоје морални и одговорни појединци, који својим целокупним друштвеним ангажманом јесу лучоноше, бољег и праведнијег друштва, које разуме се, неће почивати на било каквој комунистичкој утопији. Топло препоручујемо најновију Душанићеву књигу, јер се из ње може стално и непрестано учити.

*

Без обзира на критичаре теорије завере, наводим следећа три аргумента везана за одређене догађаје у прошлости који су од изузетног значаја за нашу тему, а чија временска подударност, по мом мишљењу, никако не може бити случајна.

Прво, Адам Смит је своју Библију економског либерализма *(Богатство народа)* објавио 1776. године. Ова књига ће пресудно утицати на потоњу економску мисао, али и праксу, нарочито англосаксонских земаља и њихових сателита.

Друго, Декларација о независности САД објављена је такође 1776. године. Несумњиво је доказано да су кључну улогу у обликовању Америчке револуције, њених циљева, садржаја устава и изградње државе, имали амерички масони. То је стварање масонске државе по пројекту Френсиса Бекона изложеног у утопијској књизи *Нова Атлантида.* Америка ће, као што знамо, касније постати „лидер слободног света" и вођа „новог светског поретка".

Треће, на дан Првог маја 1776. године Адам Вајсхаупт, бивши језуита, у Инголштату оснива *Друштво илумината* које ће затим одиграти значајну улогу у покретању Француске револуције. Разуме се, ова улога је закулисна. Први мај ће знатно касније постати Међународни празник рада, али многима није познато да је то заправо, у германској митологији Празник вештица – Валпургијска ноћ, коју је описао и Гете у свом *Фаусту.* Необично је, (а можда и није), да се Хитлер у свом бункеру убио 30. априла уочи Валпургијске ноћи. Да ли се стога узимање првог маја за међународни Празник рада може сматрати случајним датумом, када знамо да тајна друштва која стоје иза „новог светског поретка" веома држе до ритуала и симболичних датума. Подсећам вас да је напад на Светски трговински центар био на дан Усековања главе Светог Јована Крститеља, а напад у Паризу на „петак тринаести", карактеристични празник у масонској традицији (када је дошло до ликвидације Витезова Темплара). Подсећања ради, Вајсхаупт је у свом програму имао циљеве као што су уништење вере, породице, приватне својине. Нека од тих начела преузеће касније многи анархистички и нихилистички покрети, као и, наравно, комунисти.

Сама *Француска револуција* била је по својој суштини побуна против Бога, а увод је представљала рационалистичка филозофија, идеје просветитељства и економски либерализам који су припремали јавност и стварали дух епохе за предстојеће промене. Циљ је био створити материјалистички, антропоцентрични друштвено-економски поредак у коме су човек и људска слобода мера свих вредности, а не Бог и слобода у Христу, односно слобода од човекове самовоље, како то проповедају Црква и Свети Оци. Тако је из себељубља – гордости (мајке свих грехова), као темеља либерализма и модерне науке, настао читав низ других грехова од којих Свети оци говоре о три групе: *сребролубље* (изражено у похлепи савременог неолибералног капитализма), *сластољубље* (везано за потрошачки начин живота, хедонизам и неморал) и *славољубље* у коме успех постаје готово једино мерило друштвеног статуса. Уосталом, споменик направљен на париском острву преко пута цркве *Нотр дам* током Француске револуције, чија је реплика *Кип слободе* у њујоршкој луци, јесте споменик паганској богињи разума која стаје на место Бога љубави – Христа Спаситеља. Идејни творци Француске револуције, у основи, наступају на начин описан у Јеванђељима: као вуци у јагњећој кожи и по начелу: „по делима њиховим познаћете их" промовишући на први поглед неспорне универзалне вредности: *слобода-једнакост-братство*.

Како изгледа данашња слобода у свету, а поготово у земљама Запада, описао је Орвел у својој култној књизи *1984.* Шта је остало од једнакости, можемо видети из бриљантне књиге Томе Пикетија *(Капитал у XXI веку),* који је, гле иронија и сам Француз! Има ли у модерном капитализму и међународном поретку братства, љубави, солидарности, емпатије, разумевање за људе и блискости? Одговор знамо и сами, тако да ни на то није потребно трошити много речи.

Француска револуција завршава у крвавом терору, али преживљавају кључне тековине овог догађаја које ће обележити неславну судбину човечанства и у модерном добу:

1) економски либерализам чији врхунац представља неолиберализам као економија постмодерне;

2) секуларна држава Европе коју авва Јустин назива „дехристијанизована и подмукла Европа“, а то је основни узрок деструкције и духовне декаденције Запада;

3) демократија оличена у парламентаризму и владавини права, а која, управо смо сведоци, ових година почиње да бива разграђивана, напуштана и постепено замењивана неком врстом постдемократије у којој се све више напуштају чак и правила лажне политичке легитимности.

А шта је заправо неолиберализам?

Прво, то није наука, већ идеологија, иако заступници ове идеологије настоје да га прикажу као науку: у политичкој и правној, те у економској теорији. Дуго би трајало набрајање погрешних метода и правила која је установила модерна неолиберална економска мисао, оличена у неокласичној економској теорији. О неким грешкама и заблудама писао је и проф. Душанић.

Друго, неолиберализам је тоталитарна идеологија. У њему нема места за колективни и органски идентитет као што су вера, нација, пол, породица, национална држава, па чак ни за људски идентитет. Дугин је у једном свом ауторском тексту поводом књиге „*Четврта политичка теорија*“, навео да је (нео)либерализам „ослободио“ свет од вере (секуларизам), нације (глобализам, мондијализам), пола (феминизам, хомосексуализам и транссексуализам), а у најновије време на сцени је трансхуманизам, ослобођење човека од његове људске природе, владавина аутомата, робота и киборга која предстоји. Ко не верује, нека погледа интервју Жака Аталија, сиве еминенције Јелисејске палате и кључног саветника Емануела Макрона, (у листу Република из 2016, а преноси га београдски „*Печат*”), предавање Дејвида Ајка у Београду, а може се уверити и из бројних холивудских филмова који увек најављују будуће трендове глобалиста и неолиберала. Уосталом, све оно што смо читали код Олдуса Хакслија у „*Врлом новом свету*“, постаје застрашујућа истина.

Неолиберализам је „на мала врата” увео Орвелов политички новоговор који маскира праве намере својих аутора цинизмом незабележеним у модерној историји. Тако, напад на Србију, добија

шифровано име *Милосрдни анђео*, а почетак разарања Либије, ко зна зашто, постаје *Одисејева зора*, док се драстичан губитак права запослених и атак на социјалну државу обично назива – већом флексибилношћу тржишта рада. У односу на те називе, план *Барбароса* као шифровани напад на СССР, звучи сасвим ратнички и витешки. Орвел је цинично говорио: *Рат је мир. Слобода је ропство. Незнање је моћ*. Вероватно не знајући за ова Орвелова поигравања, Џ. Буш Млађи је рекао: „Само бих волео да знате да, када говоримо о рату, ми заправо мислимо о миру." Интересантно да се у знаменитој Орвеловој књизи *1984*, сукобљавају три супердржаве: Евроазија, Истазија и Океанија! Колико ово може бити актуелно и како звучи пророчки (будући да је књига написана 1947. године), просудите сами!

Раме уз раме са циничним новоговором, иде говор политичке коректности, чији је циљ подела у друштву, изазивање сукоба, увођење вербалног деликта, морално-политичке подобности у маниру најцрње комунистичке праксе и стварање својеврсне аутоцензуре као механизма гушења људске слободе. У том контексту, Путин и Трамп су најзначајнији државници који су покушали да напусте тај вид друштвене комуникације и наравно били подвргнути сатанизацији и беспоштедним нападима неолибералног западног јавног мњења.

Како примећује Дугин, *неолиберализам је и нихилистичка идеологија.* Крајње консеквенце неолиберализма су анархизам, комунизам, фашизам и тоталитаризам. Дозвољено је и политички коректно да будете само либерал, оријентисан лево, десно, или у центру. Свако ко одступа од тог клишеа (који је под контролом стварних владара из сенке), бива проглашен, за екстремног десничара (Марин ле Пен), екстремног леви-чара (Пепе Грило), или, у најгорем случају, за популисту (Трамп, Вилдер) и диктатора (Путин). Бити либералан значи бити десничар у економском смислу (читај: сурова експлоатација у модерном капитализму) и левичар у вредносном смислу – политичка коректност, феминизам, владавина мањина, „пета колона" у форми сорошевских невладиних организација, транссексуалност, подршка истополним браковима.

Комунизам јесте један од идеала неолиберализма управо због огромне концентрације моћи и својине у рукама централизоване државе. Огромну концентрацију економске и политичке моћи имао је и фашизам. Међутим, ако анализирамо неолиберализам у САД данас, онда видимо да је то заправо облик корпоративне државе у којој грађани нису власници готово ничега: све се налази у рукама међународних мултинационалних корпорација, а чији се број власника, своди на неколицину породица. Грађани имају станове, или мале приватне фирме под хипотеком и сваког часа им могу бити одузети уколико своје кредите не враћају на време. Корпорације господаре целокупним животом почев од исхране, лечења, па све до забаве. Корпорације контролишу и јавно мњење. То није ништа друго него облик прикривене тоталитарне државе фашистичког типа, а препоручујем да на ту тему прочитате књигу америчког професора Џефрија Група која се управо зове *Корпоративизам.* На нивоу међународног капитализма, све је већа концентрација богатства, политичке моћи и контроле ресурса у рукама малог броја људи, организација, или корпорација.

Непрестано се спроводи социјални инжењеринг коришћењем два модела о којима је говорио Дејвид Ајк:

1) Први је *проблем – реакција – решење* у коме један део система који је под контролом, изазове проблем (тероризам), затим уследи оправдана реакција јавности праћена страхом, а потом се намећу решења која су била првобитно планирана и која је требало плански увести.

2) *Тоталитарно шуњање* као процес *кувања жабе*, у коме се, корак по корак, спроводи унапред планирана агенда коју јавност не би била спремна да одмах прихвати (рецимо изградња Европске уније, или потпуна контрола над друштвом у циљу борбе против тероризма који се често вештачки изазива).

Као и у било којој другој тоталитарној држави, неопходна је непрестана производња непријатеља који оправдавају социјални инжењеринг и дају легитимитет средствима која воде постепеном поробљавању човечанства. Свет, заправо, све време живи у форми модерног ропства које само даје пуки привид слободе избора.

Стварна слобода избора не постоји, што се јасно може видети на изборима у Француској, али и у било којој другој држави где постоје ритуални демократски избори, који су до сада омогућавали стварну владавину људи из сенке, док политичари представљају дежурне кривце и марионете које је могуће уклонити и жртвовати у сваком тренутку, уколико одступе од унапред зацртаног плана.

Како с правом примећује Дугин, неолиберализам је *идеологија нихилизма и негативне слободе*. То је слобода од вере, нације, пола, идентитета; то је слобода против, али није слобода за; стога крај историје који је најављивао Фукујама, у оваквом друштву мора да води ка некој врсти негативне утопије какву су описивали Орвел, Хаксли, Велс и други који су дошли до извесних планова из идеолошких радионица неолиберализма. То је друштво једне светске владе, у коме је уништен колективни, али у основи и лични идентитет, које завршава у једној врсти тоталитарног технолошког симулакрума, у коме су људи сведени на полуробове и аутомате, а служе остваривању циљева својих невидљивих, или мало видљивих господара. У Западном друштву већ се обликују потпуно паралелни светови у којима живи највећи део становништва са једне стране, и мали број ексклузивних богаташа са друге стране. Ове две стварности су потпуно алтернативне, одвојене, без додира, а често и без знања о међусобном постојању. Крајња консеквенца тога су фавеле латиноамеричког типа, или подељени живот какав рецимо постоји у Јужноафричкој Републици између црначког становништва и малог броја белих супербогаташа.

Руски теоретичари Евроазијства, Трубецки, Савицки и други, тврдили су да је комунизам у Русији крајња последица либералног капитализма, његов увезени производ који је стран руском бићу и руској цивилизацији. Заиста, ако се погледа у историју XX века, тешко је рећи да ли је Русија више пропатила и више штете имала од комунизма, или од неолибералног капитализма. Нихилизам који у основи потиче од неолиберализма у Русији је почео као тероризам и анархизам, а коришћен је као средство за освајање политичке власти и уништење Русије, као што се сада користи, злоупотребом верских осећања, за тероризам, ширење страха,

наметање програмираног обликовања друштва и уништење аутохтоних цивилизација и друштава.

У систему који уништава колективни, органски идентитет, па и само друштво, не постоји разлика између грађана – припадника одређене државе, национа, и избеглица, имиграната. Ови други, добродошли су и пожељни као извор јевтине радне снаге, као средство које разара органску цивилизацију и уништава колективни идентитет, али и као топовско месо за извесни војни обрачун са онима које није могуће ставити под контролу на другачији начин. Та жеља за потпуном контролом, усисавањем, освајањем и топљењем у *мелтинг пот* нетолерантног неолибералног друштва, јесте у основи русофобије која несмањеним интензитетом траје и данас. На тај начин, глобализам и неолиберализам уништавају не само модерно друштво, већ и европски идентитет, што је први схватио Виктор Орбан. Отуда нулта толеранција према избеглицама и све чешћи сукоби Мађарске са безличном бриселском бирократијом, у покушају да се сачува национална држава. Уосталом, парола да „нема слободе за непријатеље слободе", мада потиче од Лењина, може се без дилеме применити и на савремени неолиберализам као владајући образац у обрачуну са неистомишљеницима и слободом схваћеном на модеран начин.

Крајњи израз неолиберализма и економије постмодерне јесте финансијски капитализам, или *казино економија*, како је лепо рекао професор Душанић. То је убрзање виртуелне економије чији су израз финансијски деривати, иза којих не стоји никаква реална економија, робе, или, индустријски капитал. То је производња новца без покрића чија је количина више хиљада пута већа од стварне вредности светске производње и такав виртуелни капитализам, законито производи финансијске кризе, шпекулативне мехурове и берзанске крахове, од којих, зависно од интензитета, страда или читава светска економија (као 2008. године), или поједине земље и групе земаља, као Азијски тигрови крајем 90-тих година, или, пак, земље медитеранске Европе као сада, претварајући се постепено у полуколоније Немачке као новог апсолутног господара Европе.

Постоји ли алтернатива неолиберализму, да ли је он доживео свој крах, или, управо у овим данима показује своју жилавост и отпорност? Како се борити против и има ли алтернативе?

Алтернатива постоји и Дугин је то назвао *четвртом политичком теоријом*. Има неколико могућих правца деловања:

Потребно је деконструисати либерализам, разобличити га и демистификовати као лажну науку, нарочито у економији и правно-политичкој теорији. То је само идеологија владавине малобројне супербогате и супермоћне отуђене елите која улази у фазу постдемократије (Слободан Владушић у *Печат*-у) и која, по свему судећи, више не признаје референдуме и демократске изборе ако нису у складу са њеним циљевима; то показује, донекле, *BREXIT*, али и пример са изборима у САД и протестима против Трампа; ситуација у Румунији, али и у Србији; то је идеја делиберације, стварања покрета, а не странака, владавина „просвећене" грађанске мањине окупљене око невладних организација које су под контролом глобалиста.

У економији алтернатива такође постоји: а) кејнзијанизам и јака улога државе која представља брану „дивљем" неолибералном капитализму; о томе у својим последњим књигама убедљиво пише нобеловац Штиглиц; у том контексту, изузетно је важно напустити орвеловску идеју одрживог раста и илузију бескрајног раста који се мери искључвио кретањем БДП; б) треба обновити економију наспрам хрематистике; то је идеја коју заступа Душанић, али и холандско-чилеански двојац Макс Ниф и Смит у својој сјајној књизи *Раскринкана економија* која представља критику неолибералне економске теорије и политике; ц) обновити политичку и економску идеју евроазијског покрета о друштву које задовољава колективне економске интересе, о домаћину, а не предузетнику, чији основни мотив није профит, већ добробит шире схваћена; д) треба стварати нови, праведнији међународни економски поредак, који ће смањити моћ америчког долара и глобалистичких институција попут ИМФ, WБ, WTO, ИБРД, ЕУ, НАТО, јер оне представљају моћно оружје неолиберализма.

У политичком смислу реафирмисати идеју националне државе, конзервативизма у смислу традиционалних вредности (вера, нација, породица, хришћански морал), обновити средњу класу кроз повратак држави благостања (социјалној држави), обновити изворно значење демократије као владавине већине (у основи реч популистички значи демократски, заснован на вољи народа) и републиканизма у коме стварно владају они који су и изабрани; у озбиљној реформи политичког система, за шта у овој фази нема довољно времена, потребно је обновити идеју евроазијаца о владавини *идеократије*, квалификоване групе компетентних људи који нису мотивисани материјалним интересима, већ идејама, идеалима и аутентичним вредностима.

У геополитичком смислу мора се стварати мултиполарно друштво у коме постоји противтежа Атлантизму, „таласократији", владавини „морских сила" (трговина, реформизам, материјализам), кроз развој стратешке интеграције Кине и Русије на економском, политичком и безбедносном пољу, стварањем телурократије, владавине копнених сила, чије су вредности традиција, духовност и хероизам, у смислу поделе на хероје и трговце, како је то већ истакао Вернер Сомбарт.

Само духовна обнова Русије, Европе и света, у складу са хиршћанским вредностима (када је о Русији и Европи реч), може учврстити темеље западне цивилизације и обновити декадентни друштвени поредак; стога врховно начело опет треба да постане вера, (а не разум и наука као производи Француске револуције); дугорочно могу опстати само друштва укорењена у вери, традицији и аутентичним цивилизацијским вредностима (Русија, Кина, Иран, Индија, древне цивилизације), ако се врате својим коренима и колективном идентитету; у противном, уследиће растакање ових друштава и стварање механичких, ропских цивилизација у власти антихриста; уосталом, како истиче Дугин, можда управо хришћанска Русија и православље игра улогу *катехона*, силе која спречава да се материјализује власт антихриста на Земљи.

Да ли је модерни, „пали човек", како уче Свети Оци, у стању да се тргне и да то учини? Само уколико је спреман на враћање Богу

и пробуђење, јер спас душа (а ово је битка за душе) могућ је само на тој страни. Француска је имала алтернативу, не идеалну, али, свакако, много бољу од Макрона; нико Французе није спречио да гласају за другачију опцију; чини се као да су они изабрали опцију која може довести и до грађанског рата, као што такав сценарио прети америчком и европском друштву, макар и у форми сукоба са избеглицама, или сукоба између традиционалне Америке која је гласала за Трампа и Америке коју оличава холивудски и естаблишмент Источне обале. Људи имају избор, али спавају, испрани су им мозгови, контролисани су и непогрешиво бирају опције које воде ка нестајању њиховог људског идентитета; зато се мора и једино може извршити појединачно буђење кроз веру и бекством од „кавеза" неолибералног модела цивилизације. Никаква револуција није и не може бити замена за тај појединачни чин освешћивања, јер ће револуције и грађански ратови само водити огромним жртвама и остварењу циљева „владара из сенке". Није случајно у *Откровењу по Јовану* речено:

„*И ономе који побиједи и одржи дјела моја до краја, даћу власт над незнабошцима" (2.26.).*

„*И збачена би аждаја велика, стара змија, која се зове ђаво и сатана, која заводи сву васељену, и збачена би на земљу, и с њом збачени бише анђели њезини." (12.9.)*

Бранко Драīаш
банкар и ӣредузеӣник
Беоīрад

ЕКОНОМИЈА ПОСТМОДЕРНЕ*

Многи ме питају шта да читају од економске литературе да разумеју шта се то у економији света дешава и како се то одражава на нас.

Ево књиге која ће вам све једноставно објаснити.

Без великих економских замајавања.

Сви могу да разумеју, јер је књига писана разумљиво.

Естрадни економисти неолибералне школе не пишу разумљиво.

Смуша у њиховим реченицама је одраз смуше у њиховим мислима.

Смуша у мислима је одраз смуше у њиховим главама.

Јован Б. Душанић спада у ретке економисте у Србији који је доследан у критици наметнутог неолибералног концепта уништавања националних економија суверених држава.

Он поседује образовање и ширину у схватању економије.

Насупрот су неолиберални фах идиоти и јапијевци који су дебилизовали економску науку.

Како је тај концепт пропао и како живимо у времену распада Империје у растројству, онда је пресудно важно да се појављује што више оваквих књига.

Пошто у Србији се од 2000. године па све до данас примењује тај накарадни економски концепт, важно је да се шира јавност упозна са трагичним последицама тог разарајућег концепта и да препознају економске убице, које су данас преобучене у ЕУрофанатике и који су српски шовинизам заменили бриселским нацизмом.

Прочитао сам књигу у даху.

---

* https://www.dragas.biz/prikaz-knjige-ekonomija-postmoderne-jovan-b-dusanic/

Са оловком у руци.
Препоручујем и вама да узмете оловку.
Има доста тога што можете да подвучете и да научите.
Браво, пријатељу Јоване!
Шири се фронт отпора против неолибералних окупатора.
Почело је буђење опљачканог и превареног народа.
Крајње је време било.

*

У тексту *О САНУ*[1] Бранко Драгаш, између осталог, пише и следеће:

САНУ организује Научни скуп „ЕКОНОМИЈА – ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ СРБИЈЕ И ЊЕГОВЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ“

САНУ живи ван времена и простора.

Позив је преписан из пропалог доба социјалистичке економије.

А учесници?

Погледајте списак учесника.

Све саме перјанице пропале неолибералне економије.

Професори и доктори који су били директни учесници уништавања српске економије, данас треба да причају о привредном развоју.

Читава булумента неолибералних прегалаца, који су били министри, државни секретари, саветници, чланови невладиних агенција за сарадњу са владом, гувернери и остали државни послушници.

И сви су они директно учествовали у уништавању економије Србије.

….

Хтео бих овде са истакнем неке моје пријатеље, уважене професоре, који су, такође, попут мене, били забрањивани и протеривани из јавности од стране напаљених неолибералних сатрапа.

Истичем неколико познатих проф. Слободан Комазец и проф. Јован Б. Душанић, те упокојени проф Јован Ранковић и проф Млађен Ковачевић.

Велика неправда је направљена према овим умним и родољубивим стручњацима, које нико није хтео да послуша, који су били шиканирани, одбацивани и потискивани из наше јавности од стране неолибералних јапијеваца без знања, искуства и паметни.

Они су били васпитани, културни и достојанствени, па су одлучили да се повуку, да не буду сувише наметљиви, јер нису хтели да улазе у лични рат са тим економским убицама.

---

1 https://www.dragas.biz/o-sanu/

Бошко Живковић
редовни професор универзитета
Београд

ЈОВАН Б. ДУШАНИЋ, АУТОР ОТВОРЕНОГ УМА И СЛОБОДНИХ ИДЕЈА*

Читање књиге Јована Б. Душанића *Економија постмодерне* је за мене била мотивација да формулишем хипотезу о расту општег нивоа ризика који прати еволуцију економије постмодерне. Ово је прва јавна провера те хипотезе. Наводим основне аргументе у корист ове хипотезе.

Први аргумент је метрички: варијабилност кључних економских и финансијских променљивих се у током последње две деценије увећава. Специфичне доказе у овој врсти расправе није потребно наводити. Довољно је једноставно навођење: стандардна девијација курсева кључних валута, каматних стопа и индекса цена основних облика имовине (роба, хартија од вредности, некретнина) се повећава.

Друга група аргумента јесте идентификација и опис структурних узрочника овог процеса. Модерне и постмодерне социјалне и економске структуре се брзо мењају. Ризици који природно настају услед тих промена нису лако видљиви. Традиционална средства заштите од ових ризика нису ефикасна. Због тога расте вероватноћа изненадног поремећаја (застоја, прекида у раду, хаварије, кофликта) у развоју појединачних процеса, друштава али и целих система. Структурне промене појачавају неке традиционално познате ризике али и стварају нове.

---

* Ауторизовано излагање са округлог стола: *Расправа поводом књиге „Економија постмодерне“ и других дела Јована Б. Душанића*, који је одржан у Београду 15.5.2017. године.
Објављено у књизи: *Научни опус Јована Б. Душанића*, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2018.

Користићу аргументе из Душанићеве књиге. Светска привреда је у сталном покрету и Душанић то лепо описује. Ја бих ту употребио аналогију са механиком тектонских плоча. На тачкама додира тектонских плоча настају вулкани, настају земљотреси, настају многе појаве са огромном разорном енергијом. Душанић тврди и доказује, врло егзактно, да настају и нови полови раста, пре свега у Азији. Докази које је он понудио у својој књизи у вези са тим проблемом су просто необориви или тешко оборив. Није само промена структуре глобалне привреде узрочник томе. Постоји нешто што је у суперструктури и појачава ово трење које настаје на додирима тектонских плоча. То је природна и очекивана амбиција такозваног центра да задржи монополску позицију. Мислим при томе примарно на одржање позиције америчког долара као светског новца.

Технологија и раст ризика

Убрзани развој технологије јесте први у скупу структурних фактора који, у садашњим условима, изазивају раст општег нивоа ризика. Убрзани развој модерних технологија утиче на процес увећања ризика на четири основна начина.

Први начин јесте истискивање људског рада из економског процеса. Замена људског рада аутоматима је у класичној индустрији већ изазвала раст незапослености и смањивање надница великог броја традиционалних професија. Тренутно је у току процес брзе замене људи у услужним делатностима (здравствена заштита, финансијске услуге). У свим друштвима и привредама се појављује незапосленост изазвана деловањем ових фактора. Велики број људи постаје излишан. Савремена друштва и привреде још увек нису нашле одговор на овај проблем.

Други начин на који убрзани технолошки развој утиче на раст ризика јесте појава нових монопола и на њима засновано повећање неједнакости. Неке модерне технологије доводе до појаве природних монопола у делатностима у којим их никада није било. Правило да победник односи све (*The winner-take-all effect*) доводи до драматичне промене у тзв. креативним делатностима, као што су

уметничке делатности и, у општем смислу делатности чији профит и наднице зависе од масовних комуникација и дигиталне репликације. У ове делатности спада и универзитетско образовање. Врло је вероватно да ће у наредној деценији студенти слушати преко интернета предавања малог броја одабраних професора из неке области. Они ће бити победници. Остали ће трпети последице.

Трећи начин на који развој технологије утиче на раст ризика јесте убрзање глобализације. Процеси глобализације и убрзања технолошког развоја се међусобно подржавају. У сада већ видљивом исходу синергија ова два процеса је довела до појаве нових полова раста у Источној Азији и нове велике прерасподеле глобалних доходака, имовине и финансијских резерви. Синергија ова два процеса делује на раст ризика следећим обрасцем: модерне технологије комуникације и саобраћаја смањују ефикасност традиционалних просторних и институционалних баријера економске кооперације међу појединцима, групама људи, организацијама и предузећима. Укратко: развијају се нови процеси и облици глобалне поделе рада. Традиционалне баријере међународне размене националних економија постају проходне. Овај процес на известан начин елиминише проблем ниске просторне мобилности радне снаге и на њој заснованих монопола у међународној размени и високих надница у развијеном свету. Замена скупо плаћених радника из развијеног света ниско плаћеним стручњацима из неразвијеног света је већ сада видљив процес који се убрзава.

Четврти начин на који технологија увећава ризике јесте разбијање једног традиционалног монопола – производње и промета оружја. Модерне технологије су учиниле доступним производњу ефикасног оружја сиромашним земљама и терористичким покретима. Тероризам је увек био рат сиромашних против богатих. Ризици великих сукоба се увећавају поред осталог и због тога што неке врсте оружја, укључујући и оружја за масовно уништење могу бити произведене и употребљене са ниским трошковима.

Раст системског ризика

Појам системског ризика (*systemic risk*) се разликује од појма систематског ризика (*siteamtic risk*). Други појам је одавно дефинисан и, поједностављено, означава ризик који, различитим интензитетом, делује на све или готово све облике имовине. Методи мерења ове врсте ризика су одавно развијени. Средства заштите од ових ризика се одавно користе.

Појам системског ризика настао је скоро, на искуствима кризе 2008/9 године и, опет поједностављено, означава вероватноћу колапса неког система или дела система. (Појам систематски ризик означава вероватноћу промене вредности неке појединачне врсте имовине.) Системски ризик се метрички региструје кроз присуство високе корелације у кретању вредности великих скупова или свих облика имовине унутар неког система. Карактеристични примери системског ризика регистровани у последњој кризи су били масовна банкротства банака у неким земљама и симултано смањивање цена финансијских инструмената у појединачним земљама и на глобалном нивоу.

Основне компоненте овог скупа ризика су следеће. Прво, порекло ризика је на макро нивоу. Шок који покреће процес раста ове врсте ризика је тешко предвидив. Зона његовог утицаја је, такође, на макро нивоу, делујући симултано на цео економски систем или његове битне компоненте (банкарство, финансијска тржишта итд.). Ови поремећаји успоравају или блокирају токове информација и ресурса у систему. Појединци, и предузећа не могу да развију заштиту од ове врсте ризика.

Типични ризици из ове групе су преливање (*spillover*) поремећаја са једног агента на другог или са једног економског процеса на други. Преношење поремећаја се често не ограничава на парове агената (купци *vs* добављачи, банке *vs* клијенти) него се развија у ланцима који се гранају и обухватају све већи број учесника.

Осим у ланцима ова група ризика се развија и у мрежама. Многе делатности модерне привреде су организоване као националне или транснационалне мреже. Типичан пример ове врсте је банкарство. Мреже, по правилу, имају једно или више чворишта.

Поремећај у једном елементу мреже (банкротство, неликвидност, губици) се брзо преносе на друге јединице у мрежи, преко канала који се могу идентификовати аналитичким апаратом теорије мрежа. При том се иницијални удар током преноса кроз мрежу појачава. За разлику од ланчаног преноса ризика, где се поремећај преноси само између агената који имају директан економски контакт, овде се поремећај шири и на субјекте који нису у директној вези са јединицом код које се ефекат заразе региструје иницијални шок. Типичан феномен ове врсте јесте (*contagion effect*). Овај проблем је у великим размерама регистрован током последње кризе. Неликвидност или инсолвентности једне јединице у оквиру мреже генерише реакцију осталих јединица у смислу изолације од утицаја заразе. Пример: банке нису смеле да дају краткорочне позајмице једна другој дуго након првог удара кризе. Уместо пласмана сопствених вишкова ликвидности другим банкама преко међубанкарског тржишта оне су депоновале велике износе ликвидне имовине код својих централних банака. Ефекат удара се брзо ширио, попут епидемије у биолошким системима: неликвидност се увећавала и одржавала у дугом периоду, генеришући велике поремећаје у целој мрежи.

Током последње кризе је било видљиво да је превенција системских ризика била недовољна и неефикасна. Регулаторна тела су била пристрасна у корист једне групе учесника на тржишту. Нека два примера буду илустрација ове тврдње.

Први је понашање ФЕД-а у годинама пре кризе. Америчка централна банака је одржавала вештачки ниске каматне стопе иако је било познато да рефинансирање стамбених кредита по све нижим каматним стопама доводи до убрзаног раста цена некретнина и формирања спекулативног балона на овом тржишту. Одсуство ваљане превенције је довело до (не)очекиваног пуцања спекулативног балона и брзог ширења заразе не глобални финансијски систем и пада цена некретнина у целом свету. Овде је очигледна пристрасност регулатора и, консистентно, раста системског ризика који је изазвало одсуство превенције поремећаја.

Други пример јесте глобална регулација леверица банака у оквиру Базел II стандарда. Иако је било извесно да су банке са

високим левериџом врло осетљиве на поремећаје регулаторна тела су била пристрасна у корист власника тих банака допуштајући њихов опстанак у систему без додатног улагања капитала. Ова појава се може регистровати у готово свим развијеним земљама. Ризик масовног банкротства великих банака, са огромним штетама које тај поремећај може изазвати је довео до убрзане и масивне докапитализације банака из фискалних извора. Последица: експлозија јавног дуга чији се износ у развијеном свету готово удвостручио у кратком року. Приватни губици банака су социјализовани. Ефекат ове врсте системског ризика је много већи од износа недостајућег капитала (по стандардима Базел II).

Неефикасност стратегија заштите од ризика

Трећа група аргумената у корист полазне хипотезе се тиче промена у начину функционисања традиционалних и модерних инструмената и стратегија заштите од ризика. Регистроване су промене парадоксалне природе. Традиционалне стратегије које су људи и организације користили да би смањили ризике генеришу последице које могу увећавати ризике.

Увећање штедње на микро нивоу (појединци, породице, предузећа) био је и остаје типичан образац понашања на ризик неравнотеже биланса потрошње и дохотка. Та врста реакције је видљива у условима кризе. Појединци и породице штеде више у лошим него у добрим временима, због промена очекиваних вредности доходака и потрошње. Та врста штедње се уобичајено назива штедња из предострожности. Консеквентно, раст штедње смањује каматне стопе и повећава склоност сектора предузећа да инвестира. На макро нивоу се развија позитиван процес убрзања привредне активности. Последња криза и деценија после ње показују промену: штедња расте, чак и у сиромашним земљама, па чак и када се реални дохоци сектора становништва смањују. Али, инвестициона активност сектора предузећа и јавног сектора не прати ту динамику, упркос ниским каматним стопама. Дакле, традиционална логика да раст штедње води уравнотежењу макробиланса јесте нарушена услед тога што раст штедње у овим условима може изазвати смањи-

вање агрегатне тражње и, консистентно, успоравање динамике обнове привредне активности. Централне банке, ФЕД и ЕЦБ пре свих, реагују на ову ситуацију повећаном понудом централнобанкарског новца (тзв. квантитативне олакшице) стварајући још једну парадоксалну ситуацију: регулаторне каматне стопе се смањују до приближно нулте вредности или испод ње.

Овај парадокс је могуће објаснити двема хипотезама: прва, становништво реагује на раст ризика повећањем штедње; друга, предузећа реагују на присуство ризика одустајањем од инвестиција.

Левериџ предузећа јесте традиционална мера његовог ризика. У једноставним дефиницијама то је количник сопственог капитала и укупне активе фирме, или однос дуга и капитала. Интуитивно, левериџ је мера зависности предузећа од екстерних извора финансирања. У околностима када расту ризици и када се увећава вероватноћа поремећаја предузећа традиционално реагују увећањем капитала из интерних извора или докапитализацијом са тржишта. Током последње кризе регистрована је важна промена у овој стратегији: у условима високих ризика, када цене акција падају, предузећа, уместо увећања капитала, смањују своју активу. Ова промена је сама по се извор ризика. Смањивање изложености ризику (рас)продајом активе доводи до активирања лавине продаја (или распродаја). Ово је током последње кризе било посебно карактеристично за предузећа из финансијског сектора. Ако се, при том, региструје и смањена ликвидност на тржишту онда се овај проблем додатно компликује. Предузећа, ради што бржег прилагођавања новим условима, продају најквалитетније компоненте своје имовина. Смањивање цена хартија од вредности не доводи, као код других облика имовина, до раста тражње за њима. Напротив, смањивање цена смањује тражњу. Развија се процес који се уобичајено назива колапс тржишта.

Диверсификација портфолиа је традиционална стратегија смањивања њеног ризика. Овом стратегијом су се појединци, фирме и организације бранили од тзв. ценовног ризика. Стотинама година је ово рађено интуитивно. Теорија оптимизације портфолиа је формирала основу за развој сложених модела оптимизације и

софтвера који их подржавају. Кључна идеја овог концепта је формирање структуре имовине (портфолиа) са циљем да се достигне што нижа вредност његове варијансе и истовремено максимизује његов укупни принос. Дакле, тражене су у комбиноване оне компоненте портфолиа које имају имперфекту корелацију приноса. Током кризе 2008 и 2009. регистрован је феномен раста корелације приноса готово свих хартија и то у смеру смањивања вредности тржишног индекса. Дакле, сви су тежили да из свог портфолиа искључе хартије са високом корелацијом приноса, што је природна последица чињенице да су сва портфолија била оптимизована на исти начин односно на истој теоријској основи. Овај парадокс је изазвао смањивање цена хартија које се концептуално искључују из портфолиа и померање вредности коефицијента корелације према максимуму (+1). Тако је, у условима поремећаја, диверсификација постала неефикасна унутар скупа ризичних хартија од вредности и других облика имовине оптерећене ризиком. Фактички се диверсификација сводила на укључивање у портфолио све већих вредности државних хартија од вредности.

Четврта базна стратегија заштите од ризика јесте употреба изведених финансијских инструмената (финансијских деривата) чија експанзија се везује за раст ризика девизних курсева, који је настао распадом Бретонвудског система. Ови инструменти су под различитим називима постојали стотинама година и коришћени су успешно у околностима када су потенцијални или садашњи власнице неке врсте имовине били изложени ризику промене њене цене. Стандардизација ових инструмента и формирање тржишне инфраструктуре је довела до њихове масовне употребе и у реалном и у финансијском сектору.

Проблем функционисања ових инструмената уочен је још у време Азијске кризе. Кључни проблем јесте у чињеници да ови инструменти, примарно фјучерс и опција не могу да „савладају" ризике наглих и неочекиваних промена цена базне активе. Други велики проблем јесте екстремно висок левериџ који је уграђен у ове инструменте. Брзе и неочекиване промене цена базне активе из којих су они изведени чини готово немогућом процену њихо-

ве вредности. Због тога сложени модели њиховог вредновања не функционишу ваљано у условима увећаних ризика. Трећи проблем јесте морфологија тржишта ових инструмента. Они могу ефикасно функционисати уколоко дисперзују ризик на широки круг учесника, смањујући појединачну изложеност сваког од њих. Међутим, уколико се, уз пређутну сагласност регулатора на овим тржиштима формирају монополске или монопсонске структуре формирају се екстремно опасни пулови ризика. Управо се ово догодило са CDS. Једна страна (AIG) је поседовала најавећи део тзв кратких позиција на овом инструменту. Иницијални удар кризе учинио је ове позиције неизвршивим. Трошкове је морала да покрије држава.

* * *

Да ли има решења?

Када постављам ово питање мислим на серију правила и скупова правила којима се жели смањити тај системски ризик који погађа све учеснике процеса. Ја не могу да будем оптимиста, још увек. Ево на шта мислим конкретно. Много времена и енергије сам потрошио да разумем Базел I, па Базел IA, па Базел II, па Базел IIA, па Базел III. И верујем да ћу што због пензије, што због досаде престати то даље да радим. Не видим да се било шта значајно догађа у смислу смањења општег нивоа ризика. И то може бити велика невоља. Не само за сиротињу какви смо ми него и за оне који контролишу те процесе.

Јован Душанић је сјајно, користећи налазе младих швајцарских научника, показао тај процес концентрације власништва. Ако се посматра међусобно деловање та два процеса онда се долази до једног интересантног питања: шта ако се у седишту те кугле, која означава она чворишта и мреже велике концентрације власништва, појави морални хазард великих размера? Дакле, мали ситни играчи на свакодневним тржиштима свакодневно раде. Шта се тада може очекивати и шта се тада може догодити?

Колико год била та слика тамна ми се овим проблемима морамо бавити, рекао бих, са што мање унапред дефинисаних претпоставки, а са што више отвореног ума и слободних идеја. То је

главни разлог због чега сам ја и дошао данас. Јован Душанић и ја полемишемо дуже од 30 година. Много пута се нисмо сложили и много пута јесмо, али је увек Душанићев текст био резултат слободног и отвореног ума и ја му на томе честитам и одајем признање.

Милена Јовичић
редовни професор
Београд

Оливер Радовић
редовни професор
Београд

ПРЕПИСКЕ ЗБОГ НЕПРИХВАТАЊА РАДА НА САВЕТОВАЊИМА НДС*

Убрзо после *српске октобарске револуције* (2000) некада угледни економски часописи (међу којима и *Финансије*) нашли су се у тешком финансијском стању и само су повремено излазили, те су саветовања Научног друштва економиста (НДЕ) била једна од ретких места на којима су могли да се изнесу лични ставови на актуелна дешавања у српској привреди. Сви реферати са тих саветовања касније су и објављивани у часопису Економског факултета у Београду – *Економским аналима*.

Међутим, моји текстови су (*Економски анали,* број 12/02, 12/03, 12/04, 4/05, 4/06), по правилу, били од стране уредништва, уз различите изговоре, скраћивани – цензурисани, да би на крају избором новог председника Научног друштва економиста (Љубомира Маџара заменио је Божидар Церовић) и новог председника Програмског савета и Редакцијског одбора (Милене Јовичић) завршили у *кошу за отпатке*.

Наиме, из НДЕ су ме позвали (крајем 2006. године) да пријавим реферат што сам и учинио – благовремено им га доставио (поштујући и дужину текста коју су захтевали). Два дана пред почетак Конференције бивам обавештен да *због великог броја присели*

* Професора Јована Б. Душанића замолили сам да нам за илустрацију одабере два случаја у којима су се његови радови на научним скуповима нашли у „корпи за отпатке“ и преписку која је после тога уследила између организатора и њега.

радова мој реферат *није прихваћен за официјелни програм Конференције.*[1] После тога уследила је следећа преписка са председником Програмског савета.

* * *

Ваша одлука да прво од мене тражите да напишем реферат за традиционални децембарски скуп који организујете, а два дана пред његов почетак ме обавестите да реферат *(ЛИБЕРАЛИЗАЦИЈА, СТАБИЛИЗАЦИЈА, ПРИВАТИЗАЦИЈА – Програм модернизације Србије или програм економског неоколонијализма)* који сам Вам доставио у року који сте захтевали – *због великог броја приспели радова* – нисте прихватили *за официјелни програм Конференције*, разлог је због чега Вам се обраћам.

Већину мојих текстова са ових наших скупова до сада сте скоро редовно цензурисали (видети у *Економским аналима,* децембар 2003, мој апел да то не чините), а сада сте направили нови искорак и мој рад у целини забранили за јавну презентацију. Сматрао сам, и сматрам, да на овим нашим скуповима, (поготово што их организују институције тако звучних имена – *Научно друштво економиста, Академија економских наука, Економски факултет*) треба да се чују различита, па и супротстављена, мишљења, а не само мишљења економиста истомишљеника – неолиберала.

Међутим, одлука коју сте донели је и најбоља потврда исправности неких од мојих ставова које сам изложио и у реферату који сте забранили. У њему сам, између осталог, написао и следеће: *Поставља се питање како то да је неолиберални програм радикалних економских реформи (и поред негативних искустава које су многе земље имале спроводећи га) толико популаран и скоро једнодушно прихваћен од наше политичке и економске квазиелите.*

Пре свега, треба имати у виду да светска олигархија и крупни капитал имају своје интересе, а уз то поседују огроман новац а преко њега и све утицајније медије. Од светске олигархије и крупног

1 *Реферат сам, после тога, послао редакцији Нова српска политичка мисао и они су га (са мојом преписком са колегиницом Миленом Јовичић) одмах – у децембру 2006. године – објавили.*

капитала зависи који пројекти ће бити финансирани и ко ће на њима радити (и добро зарадити), ко ће добити разне стипендије, грантове и путовати на међународне скупове, ко ће бити уводничари или медијатори стручних скупова, учесници „стручних" емисија на њиховим „реформским и независним" средстава јавног информисања преко којих ће медијски да буду промовисани у водеће „експерте" и буду кандидовани и за кључна економска места у држави. Најревноснији међу њима имају шансу да постану добро плаћени чиновници међународних институција или саветници светске олигархије у некој од неразвијених земаља.

Истине ради треба рећи да ваш поступак није нешто што се среће само на нашим просторима. Ригидне комунистичке идеолошке комисије замењене су економско-политичким идеолошким апаратом који данас функционише на један много суптилнији начин. Тако у угледном *Le Monde diplomatique* (српско издање, јун 2003) пише:

По степену утицаја који имају на државни апарат у најразвијенијим земљама света, пре свих у САД и В. Британији, неолиберали су у позицији да утичу на политичке токове и на одлуке мултилатералних институција, посебно на „несвето тројство" које чине ММФ, Светска банка и Светска трговинска организација. Ведрећи и облачећи у медијима који су доминирали над светским јавним мњењем, неолиберали су могли да бојадишу или чак потпуно да укину информације које им нису по вољи, а посебно оне које се односе на бројке везане за стопу развоја. С обзиром да стоје на позицији силе у одељењима за економију најугледнијих светских универзитета, будно моторе да ниједан једини економиста-дисидент не буде примљен за професора како не би уживао у престижу које би му пружало професорско звање.

У земљама које су у процесу развоја, снажне менгеле неолиберализма су још јаче стиснуте. Многе владе су принуђене тек да преживљавају због политике ММФ-а, Светске банке и најбогатијих земаља, чија финансијска подршка им је неопходна иако таква политика доводи до бесконачног ваљања у блату економске кризе у процесу развоја... Предлози за алтернативна решења су све мало-

бројнији јер интелектуалци немају довољно поверења у нове идеје које би иза-звале и надјачале устаљену, крутy праксу неолиберализма. Неки од њих су чак и прешли у супротан табор неолиберала у чему нема ничег чудног с обзиром да једна консултација за рачун ММФ-а или Светске банке доноси онолико новца колико се у нормалним околностима заради вишегодишњим преданим радом на универзитету бројних неразвијених земаља.

Контролишући тако глобални политички и интелектуални домен, неолиберали располажу свим средствима са којима могу да претворе у безначајни, усамљени глас сваког ко се усуди да их критикује. Наравно, уколико их кроз невиђену медијску машинерију не проглосе неспособним да схвате „шта се то, забога, заправо заиста дешава око њих". Тако, свака озбиљна дебата бива сасечена у корену, а дисиденти се држе у строго чуваном резервату, систематски игнорисани од медија, што све заједно доприноси јачању и доминацији либералне доктрине... Упркос неоспорном неуспеху, неолиберална догма о предностима слободног тржишта и даље се намеће захваљујући економско-политичком идеолошком апарату који, по својој величини и утицају, нема пандана...

* * *

У кратком одговору, на мој допис, председник Програмског савета и Редакцијског одбора истиче да су сви приспели дебатни радови подвргнути рецензији од стране Редакцијског одбора састављеног од седам угледних професора, те да се Програмски савет није руководио идеолошким ограничењима. На то је уследило моје ново писмо:

„Драго ми је да сте јучерашњи одговор Ви потписали пошто је претходни допис (у коме ме обавештавате да мој *рад није прихваћен за официјелни програм)* био потписан са *Програмски савет*, а два његова члана (Млађен Ковачевић и Бошко Живковић) – *од седам угледних професора* – како Ви пишете (остали су: Божидар Церовић, Данијел Цветићанин, Петар Ђукић, Стојан Стаменковић и Стипе Ловрета) – са којима сам, једино, у међувремену разговарао, рекоше ми да нису упознати са тим да је мој рад

уопште стигао, а поготово да је одбачен. Морам одмах да Вам одам признање на ревности и суптилности са којима се (налазећи се на челу Програмског савета и Редакцијског одбора) борите, као непогрешиви правоверник, за чистоту економске (неолибералне) мисли, али и на ефикасности коју при томе постижете. Одлично демонстрирате шта чека оне који се усуде да посумњају у исправност владајуће неолибералне доктрине и покушају да заталасају и поремете тренутно успостављене и сада владајуће економске догме.

Убеђен да је питање транзиције највећи професионални (али и морални) изазов ове генерације економиста, те да од начина како она буде реализована пресудно зависи судбина наших потомака, сматрао сам да није поштено да се задржавам само на углађеним академским расправама него да на многе појаве треба и директније јавно да укажем, независно од тога да ли ће се неко у њима препознати. Заузевши такав став био сам свестан ризика који тиме на себе преузимам, па и тог да ме (доктора економских наука и редовног професора универзитета са објављених више од десет књига и преко стопедесет радова из економске проблематике) Ви и Ваши рецензенти прогласите *неспособним да схватим шта се то заиста дешава око нас*, те јасно покажете како ћете јавност заштитити од свих (по Вашем суду) погрешних мишљења.

Мислим да нема потребе за наставком нашег дописивања јер је јасно о чему се овде ради без обзира на Ваше уверавање *да се Програмски савет није руководио идеолошким ограничењима*. Поготово што ћу ускоро и овај рад јавно објавити (као што сам у међувремену интегрално објавио и све радове које су до сада само цензурисани – скраћивани), а време је најбољи судија и видећемо ко је од нас био у праву.

P.S.

Постоји не мали број књига којима се често враћам. Ових дана осетио сам потребу да у руке поново узмем *Тврђаву* и из ње прочитам неколико страница. Меша Селимовић пише о времену од пре више векова и једном тадашњем скупу – *седам угледних људи*

са кадиефендијом – сазваном како би се осудио човек који је посумњао у тада владајуће догме и још се дрзнуо да то јавно саопшти.

> *Ја сам пошао у библиотеку, да наставим читање Мевлијиних стихова о Сарајеву. Као да је говорио о мени и о данашњим људима, као да није прошло цело столеће. Зар време стоји? Питао сам се, не знајући да ли ми је то утеха или нова горчина. Зар се људи не мењају?*

Горе, у прочељу, устао је Џемал Зафранија, и почео да говори. Рекао је да је по наређењу часног и поштованог кадиефендије замолио најугледније људе да дођу на овај скуп, на чему им он, у своје име, захваљује. У нашем граду је боравио неки пробисвет Рамиз, позната ништарија, који за себе тврди да је студент Ал Азхара, што је сигурно лаж, а ако је истина, то је срамота за њега а не за Ал Азхар. Нико нема ништа против тога што је он био у граду, наша гостољубивост и отвореност позната је свакоме. Нико није ни против тога што је он држао предавања, реч је свакоме слободна, али се тај безверник и незналица усудио да људима говори најстрашније ствари. Тај бјесомучник је нападао наше законе, веру, државу, чак и пресветлог цара. Тај зликовац је сипао отров цео месец дана, из ноћи у ноћ, пред пуном џамијом. И нико, баш нико, за пуних тридесет дана, није устао да одбије такво богохуљење. Можемо ли трпети да сваки злочинац, само кад му се то прохтије, пљује на наше светиње?

Неће више! – рекао је кадија мрко, прекинувши лепо извезен Зафранијев говор. Ви ћете рећи шта имате, али оваквог злодела у моме кадилуку више неће бити, а ни овакве несмотрености. Надам се да ћете рећи све што мислите, без обзира шта ја мислим. А сад говорите!

Први је устао мој несуђени добротвор Мула Исмаил. Не знам како је ухватио да је реч о непријатељу царства, али ту није погрешио. Пред нама је питање непоштовања власти, питање непоштовања закона, питање непоштовања вере. А то слути на кугу. Целог овог месеца завијали су пси, и то слути на кугу. Онај ко

доноси кугу сигурно је опасан. То, додуше, не треба доказивати, али је потребно рећи.

Мудерис Рахман је објаснио корен и разлоге настанка хамзевијског учења, које одриче сваку власт и проповеда неред. Из многих података, година, имена, мутних израза, извукао сам за себе закључак, а богзна је ли тако, да се то учење појавило, не знам када и не знам где, као последица сиромашења и незадовољства народа, чији су услови живота били тешки. Данас је то учење бесмислено јер свако види да данашњи сељаци добро живе.

Мудерис Нуман је свој говор засновао на тврдњи да је погрешно свако учење којему вера није темељ. Он одлучно заступа слободу мишљења, без тога нема напретка ни среће, али слободу мишљења у оквиру Курана, јер мишљење изван Курана није слободно већ назадно. Тешко греши и непријатељ нам је сваки онај ко слободом сматра слободу од божијих заповести. То није слобода већ најгоре ропство. А робовање мраку и сатани смртни је грех, против кога се мора поћи у свети рат.

Илијаз – ефендија је рекао да му је жао и да га је стид што дајемо толико слободе онима који је не заслужују. Наша је дужност да бдемо, да све знамо, да се супростављамо. Неће клонити, бориће се док је даха у њему, али моли кадију да му помогне, кад неће они који су дужни.

Хамзи – ефендија види смисао овог скупа у неопходном заоштравању борбе против непријатеља. И није Рамиз један, с њим је најлакше. Има на стотине младих Рамиза, треба то отворено рећи, који нам бацају клипове под ноге и ометају нас у напорима да извршавамо свој свети задатак, да учврстимо веру и царство.

А онда је устао белобради хафиз Абдулах Делалија кога сам увек сусретао с поштовањем, због благог осмеха и лепе речи за сваког. У почетку је говорио што и остали, и сви су слушали поспано. А онда је засвирао на своју свиралу, и снене учтивости је нестало, одједном. Рекао је да је против свега што је говорио Рамиз, а што је младић толико времена говорио свашта, криви смо ми, сви. Зато што нам је свеједно, ништа нас се не тиче осим нас самих, сувише мислимо на своју корист и на добра овога света. Чудимо

се што нам нико ништа није рекао, што су га људи крили. А ја се, видите, не чудим. Зашто би нам рекли? Какве ми везе с народом имамо? Мало и све мање. Границе су успостављене између нас и народа. Ово није једна држава, ми стварамо своју, народ своју. И не кривите народ. Кривица је у нама, у нашој охолости, себичности, безобзирности, у хиљаду глупих навика без којих не можемо замислити живот. Једино себи задржавамо право да мислимо, да указујемо на пут којим треба ићи, да одређујемо кривице и казне. Јесте ли кад кад помислили, по чему ће нас народ запамтити? По страху који сејемо? По безобзирности којом се бранимо? По тешком животу о којем се не бринемо? По празним речима које просипамо? Нико не помисли на наше грешке, нико не помену дубље разлоге наших невоља. А зашто? Не мислим да сви мислите тако као што говорите, било би страшно кад би то била истина. Не верујем да то чините из користољубља, било би недостојно звања које вршите. Је ли то онда из страха да се не замерите некоме ко је изнад вас? Ако је тако дубоко вас жалим. Молим кадију и све вас, да ми не замерите што говорим овако отворено. Сувише поштујем и вас и себе да бих ћутао а мислио другачије, или говорио другачије него што мислим.

Не уставши, кадија је завршио разговор, рекавши да је, без обзира на нека усамљена погрешна мишљења, скуп показао високу свест и оправдао његова очекивања. Разлике у мишљењима, није било, и та јединственост ће нас подстакнути на веће напоре за очување и учвршћење свега онога што нам је свето.

*

После 15 година уследиће поново преписка са НДЕС. Поново ће прво уследити мејлови испод којих је само писало НДЕС, а касније ћу добити и потписника. Истина, уместо (раније) председника сада ће се потписати извршни секретар. Наиме, поводом изласка из штампе моје нове књиге у недељнику *Печат* објављен је (10.12.2021) мој следећи текст:

„Дешава се да књиге настану и када нису унапред планиране и буду припремљене без великих ауторових напора. Истовремено оне су, по правилу, квалитетније и читаније од оних које се планирају и у стварање којих се утроши неупоредиво више времена. Једна од таквих је и књига *На зїаришшу (нео)либерализма* коју је недавно објавио агилни издавач ИНФОРМАТИКА АД.

О томе зашто сам био ‘присиљен‘ да књигу припремим читаоци ће да сазнају из предговора ове књиге. Истовремено, из уводних напомена у раду *О сшању економске мисли у Србији*, припремљеног за научни скуп *Сшање и йерсйекшиве економске мисли – уйицај економских рецесија у йрвим деценијама XXI века* није тешко закључити због чега је наведени рад постао „неподобан“ и (не)очекивано се нашао у ‘корпи за отпатке‘ Научног друштва економиста Србије (НДЕС).

Из предговора књиге

Средином 2020. године (поводом мог седамдесетог рођендана) из штампе је изашло моје *Економско шрокњижје* (ИП *Филиī Вишњић*, Београд). Мислио сам да са овим трокњижјем завршим са објављивањем књига из економске проблематике. Међутим, није прошло много, а ‘присиљен‘ сам да објавим књигу која је сада пред читаоцима. Како је до тога дошло?

Током прошлог лета (16. јула 2020) добио сам позив из НДЕС (Научно друштво економиста Србије) да учествујем на научном скупу *Сшање и йерсйекшиве економске мисли – уйицај економских рецесија у йрвим деценијама XXI века*, заказаном за 6. новембар 2020, а који НДЕС организује са САЕН (Српска академија економских наука) и Економским факултетом Универзитета у Београду.

Мада сам, по одласку у пензију (2015), најавио да намеравам да се повлачим из активног учествовања на скуповима НДЕС, предложена тема скупа, те повод за његово заказивање, били су разлог да учествујем. У року, који су нам из НДЕС одредили, пријавио сам рад. Касније смо обавештени да, због епидемиолошке ситуације није могуће одржати скуп, него да радове доставимо у одређеном року, како би их НДЕС штампао у Зборнику. Благовремено сам доставио рад под називом: *О стању економске мисли у Србији.*

(Не)очекивано, 20. јануара 2021, електронском поштом, добио сам следећи допис: 'Поштовани професоре, Са жаљењем Вас обавештавамо да нисмо у могућности да прихватимо Ваш рад за објављивање у Зборнику, јер се у складу са правилима НДЕС-а у зборницима не објављују већ објављени радови. Позивамо Вас да уколико желите узмете учешће у дискусији када буде промоција зборника и да на њему презентујете Ваше ставове. С поштовањем, НДЕС.'

Непотписаном колеги (или колегама) из НДЕС које су овако одлучили и мени је јасан прави разлог због чега су тако поступили, али сам на то навикао. Из НДЕС (раније НДЕ – Научно друштво економиста и САЕН (раније АЕН – Академија економских наука) добијао сам разне изговоре због чега моји текстови не могу да буду, у целини или делимично, штампани. Међутим, после сваког таквог поступка уследила је моја (непланирана) нова књига у којој сам публиковао 'неподобни' текст и тако пробијао 'зид' који су ми постављали. Тако ће бити и сада. Уместо у Зборнику НДЕС, рад ће први пут бити штампан (као уводни) у овој књизи: *На смéтлишту неолиберализма – прилóг за истóрију економске мисли у Србији у прве две деценије XXI века*.

У књизи после овог уводног текста следи поглавље *Криза економске мисли*, а затим девет прилога (мојих текстова у часописима и наступа на научним скуповима) који пружају јаснију слику о стању економске мисли у Србији тог периода, али сведоче и шта је чекало оне који нису прихватили доминантни (у западној економској теорији) неолиберални поглед на економију, који су готово једногласно (некритички) преузели српски академски економисти.

Доследно сам се залагао за одбацивање тржишног фундаментализма (заснованог на погрешним претпоставкама о саморегулирајућем тржишту, слободној трговини и постојаној тежњи појединца за остваривање властите користи) и прихватање идеје јавног добра, одговарајућој улози државе у привреди, те нераскидивој повезаности економије и морала. Пут којим сам ишао за мене је био једино могући и сада, после свега, са задовољством могу да кажем: ***ипак је вредело***!

Уводне напомене спорног рада

Поражавајућа је чињеница да НДЕС (заједно са САЕН и Економским факултетом Универзитета у Београду) са великим (вишедеценијским) закашњењем организује скуп посвећен стању економске мисли. Осим тога, запрепашћује да се овај скуп заказује, у невероватно кратком року и у јеку пандемије, а повод је веома бизаран – један непотписан текст објављен у дневним новинама (*Банкрот економске мисли* објављен 8. јуна 2020. у листу „*Данас*"). Недопустиво је да смо у економску транзицију пре две деценије ушли, а да руководство НДЕС није сматрало да за тему својих скупова (од десетине који су у међувремену одржани) треба да има ово начелно питање – избора адекватног модела реформисања привреде. Моји више пута понављани предлози на скуповима НДЕС да је неопходно на ову тему организовати озбиљну расправу били су игнорисани.

Са економском транзицијом Србија почиње са деценијским закашњењем у односу на друге постсоцијалистичке земље. Кашњење у економској транзицији Србија је могла и морала да искористи како би проанализирала искуства других, те избегла њихове грешке и лутања. Нажалост, то није учињено него су поновљене грешке других постсоцијалистичких земаља и реформисање српске привреде базирало се на економској теорији (*неокласична економска мисао*), стратегији (*неолиберална шок терапија*) и политици (*Вашингтонски договор*).

Овакав модел реформисања постсоцијалистичких привреда, у последњој деценији XX века, показао се изузетно неуспешним

у свим државама где је примењиван. Ретке су биле земље које од почетка нису следиле тај пут (Словенија), а многе су пре (Пољска од 1994) или касније (Русија од 1998) напуштале тај неуспешан модел.

Ма колико тврдња анонимног аутора у дневном листу „*Данас*" (*да обични људи слушајући нашу економску струку, реагују с одвратношћу и презиром према економској науци која им је представљена као пијана скарадна травестија*) била паушална, груба и претерана, у њој ипак постоји зрно истине. Када сам видео из преписке чланова НДЕС после анонимног писма да ће бити организована расправа, помислио сам да би било добро да анализирамо колико смо као НДЕС, а још важније колико је сваки од нас, чланова појединачно, допринео подизању или урушавању угледа професије академских економиста. Било би то не само сведочанство о нама и времену у коме смо радили, него би могло да буде и од користи за будуће генерације академских економиста.

Ипак, прибојавао сам се да ће расправа бити усмерена у другом правцу, како би се нашао алиби за све оно што смо као академски економисти до сада радили, односно пропустили да урадимо. То ће одређеном броју наших колега (*људима за свако време*) омогућити да елегантно изврше ново *пресвлачење* (то им неће бити први пут), те да и даље буду у тренду – сада са новом *мејнстрим* причом.

Уз позив да узмем активно учешће у овој расправи у прилогу је било образложење организатора и препоручене теме за расправу. Из тог материјала се може закључити да питање *владајуће неокласичне ортодоксије* тек *од доба претходне глобалне економске рецесије (2007–2009)* долази *у фокус интересовања*. На то се додаје проблем актуелне пандемије (*економска рецесија генерисана пандемијом нове болести КОВИД-19 је атипична, те се може очекивати да ће се примарно отворити питање у којој мери је економска наука, тачније колико су макроекономски модели успели…*), па се у складу са тим препоручују и теме (као *атипична економска рецесија генерисана пандемијом и мере економске политике за превазилажење – утицај на промене у економској мисли*).

Као да за глобалну економску кризу и за неуспех реформисања српске привреде није крива погрешна неокласична економска теорија и на њој засноване економске политике. Преко тога покушава се елегантно прећи и заборавити да је огромна већина чланова НДЕС некритички прихватила ту владајућу парадигму (зборници радова са претходних научних скупова НДЕС то одлично илуструју). Међутим, одговорност академских економиста није била само у томе што су некритички прихватили владајућу парадигму, него су је својски пропагирали и активно радили (као министри, саветници, предлагачи законских решења…) да се она у пракси доследно спроводи.

Штавише, у јавности су били медијски експонирани само академски економисти који су били сагласни са реформама српске привреде које се базирају на владајућој економској теорији (*неокласична економска мисао*), стратегији (*неолиберална шок терапија*) и политици (*Вашингтонски договор*). Таква униформност коју су демонстрирале наше колегинице и колеге имала је негативне последице и на стручњаке из других друштвених наука (филозофе, социологе, правнике, политикологе), који су поверовали у њихове тврдње. Тек касније ће се уверити колико је било погрешно све оно што су од њих слушали.

О стању економске науке у Србији, али и у економски најразвијенијим земљама света, до сада сам детаљно писао и заинтересовани то могу прочитати у *Економском трокњижју* које сам доставио. *Трокњижје* почиње управо поглављем *Економска криза и криза економске науке*. Тај део (као и поглавље које следи *Економија постмодерне – Економско трокњижје,* књига прва, стр. 15–63) се управо уклапа у тему овога скупа, па ћу се због тога у овом тексту задржати на одговорности нас академских економиста, па и НДЕС за неуспех економских реформи у Србији, због тога што смо (без претходне озбиљније расправе) прихватили модел економске транзиције који се темељио на погрешној економској теорији. Овај текст представља скромни прилог историји економске мисли у Србији на прелому XX и XXI века, али и о историјату НДЕС и АЕН.

О одговорности академских економиста у Србији, за неуспех економских реформи, до сада сам узгредно писао. Очигледно да је она огромна и тешко може служити као утеха чињеница да у овим бурним временима велику одговорност за урушавање угледа својих професија сносе и интелектуалци у другим друштвеним наукама. Сматрам да је од изузетне важности да анализирамо које смо кардиналне грешке чинили како то не бисмо понављали и у будућности. Од тога је, можда, важније да то остане забележено за будуће генерације академских економиста, који ће моћи да уче и на нашим грешкама.

На крају напомињем да испод дописа НДЕС нису потписани (као што је уобичајено) председник или извршни секретар, а у њему не пише ко је одлучио да мој рад заврши у ‘корпи за отпатке‘ НДЕС. Међутим, упркос свему, желео бих да се захвалим колеги или колегама који су о томе одлучили јер су ме ‘присилили‘ да припремим и објавим књигу која ће сигурно бити читанија од Зборника радова НДЕС, а надам се (уз књигу *Економија постмодерне*) и најчитаније моја дело из области економије.“

P.S.

Убрзо после овог текста у недељнику *Печат*, из НДЕС-а сам добио мејл који је сада потписао извршни секретар колега Огњен Радоњић, у коме ме обавештава да је испред НДЕС-а све послове (преглед радова, одређивање рецензената и објављивање Зборника) обавила *Катедра за економску теорију и анализу* Економског факултета Универзитета у Београду. Посебно наглашава да ме жели уверити, како председник НДЕС-а колега Миодраг Зец и он (извршни секретар НДЕС-а) нису имали никакву улогу у одлуци да мој текст не буде објављен у Зборнику.

Захвалио сам се колеги Огњену Радоњићу на мејлу, написавши да свако од нас ради онако како мисли да треба, те да ме много не интересује ко је конкретно донео одлуку да се мој рад нађе у „корпи за отпатке“, али да ми је драго да у томе нису учествовали он и колега Миодраг Зец.

Небојша Катић
пословни консултант
Лондон

ЈОВАН Б. ДУШАНИЋ, ЈЕДНА НЕОБИЧНА АКАДЕМСКА КАРИЈЕРА*

Ако ме сећање добро служи, Јована Душанића сам упознао фебруара 2009, када смо на позив *Београдског фонда за политичку изузетност* држали предавања на једном од годишњих семинара ове невладине организације. Наше дружење и пријатељство датирају од тада.

Поред приватног, персоналног афинитета, везују нас и сличност погледа на доминантне токове светске економске мисли, и још важније, сличност погледа на пут, или боље на странпутицу, којом Србија иде. Није срамота рећи и да је наш јавни ангажман остао на маргинама српске економске науке. Кажем на маргинама, будући да су ставови које заступамо у нескладу са економском мисли која у Србији доминира бар последњих двадесет година и која сада обликује генерације и генерације младих економиста.

Душанићева биографија је интересантна, понекад и болно интересантна, и атипична је за академске економисте.

Прво, академски економисти су по правилу прагматични људи који се лако прилагођавају политичким трендовима. Са ретким изузецима, они су и по правилу на победничкој страни историје, где год она била. Када је у моди самоуправни социјализам, они су његови грлати промотери. Када се време промени, када социјалистичке идеје постану *passé*, економисти ће са невероватном лакоћом и ентузијазмом пригрлити нове, победничке идеје.

---

* Ауторизовано излагање са округлог стола: *Расправа поводом књиге „Економија постмодерне" и других дела Јована Б. Душанића*, који је одржан у Београду 15.5.2017. године.
Објављено и у књизи: Небојша Катић, *Сурови нови свет*, Катена мунди, Београд, 2018.

Тиме се и може објаснити тријумф неолиберализма у Србији, и не само у Србији.

Друго, академски економисти, поготово они који се баве макроекономском политиком, најчешће су одсечени од реалног привредног живота и са великих висина економске теорије и апстрактних доктрина гледају на свет око себе. Морам са жаљењем да приметим да сам увек изнова бивао изненађен наивношћу којом су понеки од познатих српских економиста које сам сретао гледали на свет око себе. Та удаљеност, готово изолованост од стварности, данас је једна од кључних карактеристика српске економске науке и препрека је промени владајуће парадигме.

Душанић је имао и срећу и несрећу да му живот омогући другачије увиде од оних који су типични за смирену и ушушкану академску егзистенцију. Вероватно је кључни догађај у његовој каријери било хапшење 1985, а потом и избацивање са Економског факултета у Бања Луци 1986. У тамном босанском вилајету, у складу са класичном фразеологијом вунених времена, Душанић је страдао због морално-политичке неподобности и деловања „са позиција грађанске деснице и српског национализма".

Само неко ко је прошао сличан пут може разумети сву драму таквог искуства. Колико сам могао да приметим, муке и трауме тог периода нису на Душанићу оставиле видљивог трага. Ни резигнација, ни цинизам, ни горчина, ни параноични опрез који обично прати таква искуства, нису променили нити обликовали његову личност. При томе, своју дисидентску историју он никада није потенцирао, нити је имао потребу да се њоме хвали или да себе приказује као жртву. И његов поглед на прошлост је одмерен, објективан и није помућен лошим искуствима.

Сада, када се све ипак сретно завршило, можда је то трауматично искуство било оно што англосаксонци називају *a blessing in disguise*. У Србији би рекли: *ко зна зашто је то (било) добро*.

Крајем 1986. Душанић долази у Београд, прекида академску каријеру и почиње да ради у привреди, прво у *Металсервис*-у (саветник генералног директора), а потом у *Змај*-у (заменик генералног директора). Иако никада о томе нисмо озбиљније разго-

варали, претпостављам да су ова искуства била драгоцена и да су му помогла да боље разуме економску стварност, ону стварност о којој „дебеле књиге“ не пишу.

Управо су године које је Душанић провео у привреди биле изузетно интересантне, не поновиле се. Овде мислим на укупну дестабилизацију политичког и економског система која баш од 1986. почиње да бива све снажнија. Тај период почиње великим убрзањем инфлације, а завршава се реформама Анте Марковића и распадом Југославије. О политичким догађајима тог времена се готово све зна, али је генеза економске кризе углавном остала у сенци, или се интерпретира са превише штетног, политичког и идеолошког набоја.

Током деведесетих година (1991-1997) Душанић борави у Русији. Иако се не сећам да смо детаљније разговарали о његовим „московским годинама“, верујем да су оне пресудно утицале на коначно формирање његових економских ставова. Ту пре свега мислим на однос према неолиберлизму који је основна, дугогодишња и готово опсесивна тема Душанићеве критике.

Током деведесетих, неолиберална политика је баш у Русији показала све своје најцрње стране и довела је државу на сам руб пропасти и самоуништења. Реч је о вероватно највећој економској и друштвеној катастрофи и највећој пљачки у модерној људској историји. Узгред, за разлику од Душанића који са оптимизмом гледа на будућност Русије, ја верујем да су штете (демографске, моралне, економске и територијалне) које је Русија претрпела распадом СССР-а и прихватањем неолибералне политике такве, да се Русија од њих никада неће опоравити.

Душанић је, као вероватно једини српски економиста академске провенијенције, имао прилике да изблиза гледа огољени неолиберализам на делу, и пре него што је он тријумфално стигао и у Србију. То искуство мора да је било и страшно, и страшно отрежњујуће. Када је о неолиберализму писао, Душанић то није чинио само на бази литературе, већ и на основу живота који је непосредно гледао. Као ретко ко у Србији, Душанић је јасно и на време видео катастрофу која се спрема и која у Србију долази.

На једном скупу сам се нашалио и Душанића сам назвао првоборцем рата против неолиберализма.[1] Иако звучи шаљиво, то је непобитна истина. Код Душанића није реч о накнадној памети и постмортем анализи. Његова упозорења су била правовремена и велика је штета што су прошла без већег одјека у широј јавности.

Упркос узалудности, упркос том орању мора, Душанић је наставио да упозорава на фаталне грешке економске политике. Када смо разговарали о смислу даљег писања, он ми је са босанским миром говорио да је важно оставити траг за будућност. Можда ће неке нове генерације извући какву поуку, или бар видети да нису сви ћутањем или аплаузима испратили Србију на пут без повратка. Душанић је и мене, који сам много циничнији, успео да убеди у потребу да се пише упркос свему, и да се написано стави у књиге.

У складу са добром српском традицијом чију цену увек изнова плаћамо, добронамерна и коректна Душанићева упозорења су или игнорисана, или су дочекивана *на нож* у оном делу стручне јавности чији је посао да идеолошки обликује нову стварност. Занимљиво је да међу критичарима Душанићевих текстова преовлађују они који су невиђеном лакоћом, па и елеганцијом, пресвукли своју стару, социјалистичку кожу и ушли у нову.

Душанић је један од ретких српских економиста који није био „добар" ни старом ни новом систему, и кога критикују они који су били добри сваком систему. У социјализму су га критиковали

---

1 По изласку из штампе две нове економске књиге (Јован Б. Душанић: *Неолиберализам*, те Небојша Катић: *Из другōг угла*) издавачка кућа *Катена мунди* организовала је (новембар 2015) њихову презентацију на *Коларцу* (*Коларчев народни универзитēт*) на којој су говорили и аутори.
Господин Небојша Катић је у прва два минута свога излагања истакао да је одувек пратио економску литературу, па и домаћу штампу, те да је видео да тектонске промене које се дешавају у 100 или 200 година, и које ће определити судбину Србије у наредних 100 година, нису имале никакав одјек на мртвом дебатном мору Србије. То је био разлог због чега се појавио на јавној сцени Србије 2005. године. Шаљиво је напоменуо да је, у том контексту, господин Душанић био првоборац, а да се он појавио после пада Италије – то је нека 1943. година.
Комплетно излагање господина Небојше Катића (у трајању од 22 минута) може се погледати на: https://www.youtube.com/watch?v=on5HiVKTc6U&t=326s

као представника грађанске деснице, док га данас неолиберали критикују због дирижистичких ставова и „левих скретања“.

Нажалост, увек исти ментални склоп обликује српску стварност, бар ону којој сам савременик и о којој могу да сведочим из прве руке. И увек су последице исте – погубне по Србију. Волео бих да грешим, али ми се често учини, да када би им околности ишле на руку, нови идеолози би волели да направе неки нови Голи оток, ако не баш физички онда интелектуални, и да тамо сместе своје неистомишљенике. Душанић би тада вероватно био у „првом транспорту“.

Колико год су Душанићеви критичари били академски брутални, толико је он успевао да мирно и аргументовано, без љутње и агресије, одговара на такве критике. Ово тим пре зато што је тужна транзициона судбина Србије дала за право Душанићу, а не његовим критичарима. Мало је примера да у Србији неко остане достојанствен и цивилизован и онда када је изложен тако грубим, неукусним и потцењивачким нападима надобудних идеолога.

Душанић је написао велики број радова и он спада у онај мали број вредних економиста који су своју мисију нашли у писању, а не у празнословљу кафанских економских разговара. Такође, он није тражио афирмацију кроз тужне и несретне српске медије и на економској естради. Овде је реч и о скромности и о самодисциплини, особинама које су, нажалост, атипичне за нас са Балкана.

И на крају моје приче, поменуо бих са поштовањем и Јованов афинитет за историју, посебно за историју свог краја којом се он данас бави и о којој пише. То ме наводи и на помисао о којој са Душанићем нисам разговарао – да су околности биле другачије, да се родио у каквој богатој „спахијској“ кући, да није морао да бира неко од практичних занимања, да ли би и тада одабрао да буде економиста? Мени се чини да можда наслућујем одговор, али ћу то оставити за неки нови сусрет и разговор. А сваком се, изнова, радујем.

Љубомир Кљакић
филозоф и политиколог
Београд

„НЕОЛИБЕРАЛНИ“ ПОРЕДАК КОРПОРАТИВНЕ ДИСТОПИЈЕ ИМА АЛТЕРНАТИВУ*

На самом почетку, дозволите ми да скренем пажњу, нарочито онима међу нама који књигу још нису прочитали, да у случају *Економије постмодерне* Јована Б. Душанића[1] немамо посла само са представљањем извесног теоријског, критичког и политичког становишта њеног аутора унутар владајућег академског корпуса економских доктрина и школа мишљења, него имамо посла са једном вишеслојном књигом. Осим што примарно проблематизује уже економске теме, ова књига, наиме, такође рефлектује и више других паралелних реалности од интереса за разумевање целине света у коме живимо – историјску, културолошку, антрополошку, социолошку, економску, психолошку, филозофску, научно-технолошку, политичку… стварност са њиховим посебним таласним матрицама и њиховим посебним историјама.

Отуда је *Економија постмодерне* Јована Б. Душанића књига која увелико излази изван доктринарних оквира владајуће универзитетске економије. То практично значи да она излази из гвоздених доктринарних оквира светског поретка корпоративне дистопије

---

* Ауторизовано излагање са округлог стола: *Расправа поводом књиге „Економија постмодерне“ и других дела Јована Б. Душанића*, који је одржан у Београду 15.5.2017. године.
Објављено у књизи: *Научни опус Јована Б. Душанића*, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2018.

1 Јован Б. Душанић: *Економија постмодерне*, друго допуњено издање, Универзитет у Бањалуци. Економски факултет, Бања Лука, 2016.

и његове владајуће идеологије „неолиберализма"[2] која се, у складу са интересима, апаратима моћи, власти и доминације које заступа, скрива и којима служи, структурирана под заставом T.I.N.A,[3] нема, не може да има, нити сме да има, алтернативу.

Међутим, закорачивши у простор изван доктринарних координата владајућег поретка корпоративне дистопије и његове идеологије "неолиберализма", Душанић је на узоран начин демонстрирао не само врлине и досеге свог теоријског, критичког становиша и ваљаност аргумената на које се позива, него је урадио и нешто много више од тога. И он је, наиме, показао да „неолиберална" корпоративна дистопија има, може да има и сме да има алтернативу.

Следствено, Душанић је и са *Економијом постмодерне* поново и веома уверљиво потврдио да се заиста приближио истини о политичкој економији светског поретка корпоративне дистопије, истини о стварним својствима и стварном стању света у коме данас живимо. Тако је Душанић овом својом књигом поново потврдио да се налази међу оним мислиоцима који критику политичке економије „неолиберализма" и светског поретка корпоративне дистопије виде као своју прворазредну људску и професионалну дужност.[4]

---

2 Опширније о светском поретку корпоративне дистопије, о њего-им инструментима доминације и његовим својствима, видети у Љубомир Кљакић: *Криза. Корисни идиоти и колапс Србије*, Печат – Фонд Слободан Јовановић, Београд, 2011.

3 T.I.N.A., енгл. акроним од пароле „*There Is No Alternative – Не постоји алтернатива*", коју је сковала Маргарет Тачер као слоган под којим је у УК од њеног доласка на власт 1979. покренута и спровођена „неолиберална" офанзива „тачеризма".

4 Видети, на пример: *Victims of the Chilean Miracle: Workers and Neoliberalism in the Pinochet Era, 1973-2002,* Editor: Peter Winn,Contributors: Paul W. Drake, Peter Winn, Valker K. Frank, Joel Stillerman, Thomas Miller Klubock, Heidi Tinsman, Rachel Schurman, Duke University Press, Durham, NC, 2004. / Gérard Duménil, Domi-nique Lévy: *Capital Resurgent. Roots of the Neoliberal Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2004. / David Harvey: *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, Oxford - London - New York, 2005, српско издање, Dejvid Harvi: *Kratka istorija neoliberalizma*, Mediteran Publishing, Novi Sad, 2012. / Michael Faucault: *Naissance de la biopolitique. Cours au College de France (1978 - 1979)*, Edition etablie sous la direction de Francois Ewald et Alessandro Fontana par Michel Senellart, Seu-

Наравно, за сам владајући поредак, по логици саме ствари, ови мислиоци представљају антисистемску аберацију, одступање и

il-Gallimard, Paris 2004; српско издање, Мишел Фуко: *Рађање биополитике. Предавања на Колеж де Франсу 1978-1979*, Издање приредио Жак Лагранж под руководством Франсоа Евалда и Алесандра Фонтане, Светови, Нови Сад, 2005. / *Neoliberalism: A Critical Reader*, Edited by Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston, Pluto Press, London-Ann Arbor, MI, 2005. / Naomi Klein: *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, Knopf Canada- Random House of Canada, Toronto, 2005, хрватско издање, Naomi Klein: *Doktrina šoka. Uspon kapitalizma katastrofe*, V.B.Z., Zagreb, 2008; српско издање, Naomi Klajn: *Doktrina šoka - Procvat kapitalizma katastrofe*, Samizdat B92, Beograd, 2009. / John Bellamy Foster and Fred Magdoff: *The Great Financial Crisis. Causes and Consequences,* Monthley Review Press, New York, 2009. / David N. Gibbs: *Humanitarian Intervention and the Destruction of Yugoslavia*, Vanderbilt University Press, Nashville, Tennessee, 2009; српско издање, Dejvid Gibs: *Humanitarno razaranje Jugoslavije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novi Sad, 2010. / Loïc Wasquant: *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*, Duke University Press, Durham, NC - London, 2009. / Ruth Blakeley: *State Terrorism and Neoliberalism.The North in the South*, Routledge, London and New York, 2009. / Gérard Duménil, Dominique Lévy: *The Crisis of Neoliberalism*, Harvard University Press, Cambridge, MA - London, 2011. / Bernard E. Harcour: *The Illusion of Free Markets. Punishment and the Myth of Natural Order*, Harvard University Press, 2011. / Mark Blyth: *Austerity: The History of a Dangerous Idea*, Oxford University Press, New York,2013. / *The US Economy and Neoliberalism. Alternative Strategies and Policies*, Edited by Nikolas Karagiannis, Zagros Madjd-Sadjadi, Swamp Sen, Routledge, London and New York, 2013. / David Harvey: *Seventeen Contradictions and The End of Capitalism*, Profile Books Ltd.,Oxford University Press, London, 2014. / Bradley Smith: *La Dialectique du neoliberalisme aux Etats-Unis: aux origines de ́"revolution conservatrice" et de la crise financiere de 2008*, Histoire. Universit ́e Sorbonne Paris Cite, École Doctorale des Études Anglophones, Germanophones et Européennes, Thèse de doctorat, Études du monde anglophone, Spécialité "Civilisation des États-Unis", Thèse de doctorat 2015. pp.1-612, https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-01508543/document// / David M. Kotz: *The Rise and Fall of Neoliberal Capitalism*, Harvard University Press, Cambridge, MA - London, 2015. / Wendy Brown: *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*, Zone Books - Distributed by The MIT Press, New York - Cambridge MA - London, February 2015. / Corey Robin: "The First Neoliberals. How free-market disciples and union busters became the prophets of American liberalism", *Jacobin*, 28. 04. 2016, https://www.jacobinmag.com/2016/04/chait-neoliberal-new-inquiry-democrats-socialism/. / "Neoliberalism Is a Political Project**.** An interview with David Harvey", Jacobin, 07.23.2016, https://www.jacobinmag.com/2016/07/david-harvey-neoliberalism-capitalism-labor-crisis-resistance/. / *The Handbook of Neoliberalism*, Edited by Simon Springer, Kean Birch, Julie MacLeavy, Routledge, London - New York, 2016. / Noam Chomsky: *Who Rules the World?*, Metropolitan Books, Henry Holt and Company, New York, 2016; српско издање, Noam Čomski: *Ko vlada svetom?*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2016.

отпадништво, побуну и субверзију, опасност. За „неолиберални“ поредак и његову теологију, они су јеретици.

Дакле, *Економија постмодерне* Јована Б. Душанића јесте једна веома добра, поучна и веома инспиративна књига. И то зато што слика света коју види њен аутор није слика парохијалног света редукованог на равну плочу владајуће економске доктрине једне школе мишљења, него је то велика слика света, једна од могућих великих слика света, на којој се, синхроно и асинхроно, каузално и акаузално, хоризонтално и вертикално, узајамно условљавају, преливају, укрштају, преплићу, потиру и репродукују, реалности свих оних облика и манифестација – историјски, климатски и географски, антрополошки, психолошки, културолошки, социолошки, економски, филозофски, религиозни, политички… облици и манифестације и њихове аутономне реалности – које са њиховим посебним историјама заправо и представљају саму целину тог света и његову безмерну комплексност .

Као добре примере у овој ствари навешћу два места из Душанићеве књиге. Прво, то је одељак „О универзитетском економском образовању“ из првог поглавља. Овде, поред осталог, Душанић опширно наводи мишљење Бранка Хорвата о резултатима тзв. транзиције у Хрватској из његове (за живота последње) књиге[5] – „Проф. др Бранко Хорват у књизи (*Какву државу имамо и какву државу требамо*, Загреб, 2002) пише да „тек пишући овај Предговор увидео сам какав се назадак догодио у Хрватској. Озбиљне књиге о привреди не могу се објављивати, нити се студенти могу о томе поучавати… На факултетима наставници марљиво преписују или преводе стране уџбенике из савремене неокласичне економије...“ и тако даље.[6]

5 Branko Horvat: *Kakvu državu imamo, a kakvu državu trebamo*, Prometej, Zagreb, 2002.

6 Јован Б. Душанић: *Економија постмодерне*, исто, 43- 47.

Управо овде, на месту где почиње опширно навођење делова из Хорватове студије, аутор *Економије постмодерне*, у напомени број 35, публиковао је интегрални текст писма које су му 4. новембра 2014, из Загреба, послали Карло Вујева и Филип Павић, двојица студента теоријског смера Економског факултета тамошњег Свеучилишта. Писмо су написали поводом правог просветљења које су, кажу, доживели када им је до руку дошла Душанићева књига *Критика неолибера-лизма и транзиције* која је у Загребу објављена годину дана раније.[7] Вујева и Павић обавештавају Душанића да је његова *Критика неолиберализма и транзиције* међу овим студентима „почела циркулирати попут манифеста" и, у наставку, износе своје мишљење о својствима и размерама дубоке академске, али и опште економске, политичке и моралне кризе која је заробила читав свет, па тако и Хрватску. Уосталом, као и сваку другу од „независних" југословенских држава и друштава на периферији светског система.

Подвргнуте систематским политикама *Damnatio memoriae* (*Проклетства сећања*) ове „независне" периферијске земље заиста су доживеле назадовање таквих размера да га је, у једној од њих, постао свестан и Бранко Хорват док је писао предговор за своју последњу књигу. Ово протеривање, забрана и осуда сећања манифестује се као насилна експропријација меморије, као стање силом успостављеног поретка индивидуалног и социјалног несећања, као социјална амнезија. Последично, насилна експропријација сећања заснована на систематским политикама *Damnatio memoriae*, производи и убрзава регресију целокупних когнитивних и моралних потенцијала сваког појединца и сваког друштва.

Регресија „независних" југословенских држава на периферији светског система толико је далеко отишла да ниједна од

7 Jovan B. Dušanić: *Kritika neoliberalizma i tranzicije,* [jezična prilagodba Lidija Supančić], [Predgovor] Đuro Š. Medić: „Riječ izdavača: zašto knjigu Kritika neoliberalizma i tranzicije objavljujemo u Hrvatskoj?", [Pogovor], Slobodan Reljić: „Bećarologija", [str.1-255], Medinek, Zagreb, 2013.

њихових „економија“ није више у стању да произведе ништа од онога по чему су некада, у заједничкој земљи, биле конкурентне на међународном тржишту („застарели“ појам који се више не користи). Насилна експропријација сећања, систематска политика *Damnatio memoriae*, регресија целокупних когнитивних и моралних потенцијала појединца и друштва, најразорнија су структурална својства поретка корпоративне дистопије и његове „неолибералне“ идеологије. Реч је о колонизацији свести као највишим облику до кога је светски (капиталистички) систем стигао под структуралним претпоставкама своје текуће историјске демисије.

Писмо двојице студената сведочи о размерама ове колонизације. Насилни поредак индивидуалног и социјалног несећања не дозвољава данашњој „академској заједници“/„академским заједницама“ чак ни интимну успомену на чињеницу да је критика овога што данас имамо као поредак корпоративне дистопије са његовом „неолибералном“ идеологијом отпочела у „тренутку“ када се тај поредак први пут манифестовао на сцени светских послова у годинама између 1973. и 1981.[8]

Ипак, и упркос свему, и као што је то већ написано, „књиге не горе“, па овде подсећам на домете критике са самих почетака поретка корпоративне дистопије и њеног „неолиберализма“ – на анализу учинка војно-фашистичких хунти у Чилеу и Аргентини из 1976,[9] на двотомни зборник *Нова десница, неоконзервативизам,*

8 1. септембар 1973, војни удар против законите владе Салвадора Аљендеа у Чилеу; 24. март 1976, десничарски пуч против законите владе Изабеле Перон и успостављање власти војне хунте у Аргентини; 5. септембар 1977, светска промоција француских „нових филозофа“ под маркетиншким слоганом „Marx is Dead“ - „Маркс је мртав“ на насловној страни и странама 6 и 8-13 европског издања њујоршког недељника *Time* од; 4. мај 1979, Маргарет Тачер преузела дужност Првог министра Уједињеног краљевства; 20. јануар 1981, Роналд Реган положио заклетву као 40. председник Сједињених држава...

9 Видети, Zoran Vidaković: *Stari i novi fašizam*, IC Komunist, Beo-grad, 1976.

неолиберализам из 1983,[10] као и на зборник *Савремена економска криза* из 1984.[11]

10 Видети, *Nova desnica, neokonzervativizam, neoliberalizam*, I-II, *Marksizam u svetu*, (*MUS*), 4-5 (str.1-341), 6-7 (str. 1-353), gl.urednik: Miloš Nikolić, IC Komunist, Beograd, 1983. Објављни текстови – (I) J. Habermas: Konzervativizam i kapitalistička kriza (5-20), Kritika kulture kod neokonzervativaca u SAD i SR Njemačkoj (21-38); Claus Offe: "Nemogućnost vladanja" ili renesansa konzervativnih teorija (39-61); Chantal Mouffe: Demokratija i nova desnica (62-81); Stuart Hall: Zaokret udesno (82-103); Sven-Eric Liedman: Neoliberalizam i neo-konzervativizam (104-114); Elmar Altvater: Nimalo diskretni šarm neoliberalne kontrarevolucije (115-133); Hans Kastendiek: Neokonzer-vativizam? (134-162); Patric Moreau: Konzervativna revolucija i nova nemačka desnica (165-221); Hajo Funke: Strauss kao provokacija (222-233); J. Berlin, D. Joachim i dr.: Neofašizam u SR Nemačkoj (234-276); G. Chiarante, L. Gruppi, M. tronti i dr.: Levica i opasnost konzervativizma u Evropi (277-338); (II) Peter Steinfels: Neokonzervativci (5-110); Michael Hughey: Neokonzervativizam: politička ideologija i klasna struktura u Americi (144-179); Allen Hunter: Iza kulisa ideologije i organizacije nove desnice (144-179); Alan Wolfe: Sociologija, liberalizam i radikalna desnica (180-213); Mike Davis: Put nove desnice ka vlasti (214-233); Robert L. Heilbroner: Tražnja za "Suplly-side" ekonomikom; Jim Campen: Ekonomska kriza i konzervativna ekonomska politika (299-331); Alexander Schubert: Militarističke pretnje Reganovog konzervativizma (332-351).

11 *Savremena ekonomska kriza*, *Marksizam u svetu*, (*MUS*), 5-6 (str. 1-577), gl. Urednik: Miloš Nikolić, IC Komunist, Beograd, 1984. Објављени текстови – Elmar Altvater: Kapitalizam u krizi oblika (5-26); Thomas Weisskopf: Tekuća ekonomska kriza u istorijskoj perspektivi (27-73); Armando Cordova: Osnova obeležja savremene krize i strategija krupnog kapitala (74-100); Alexander Schubert: Od krize zaduživanja do međunarodnog finansijskog haosa (125-142); Elam Altvater: Svetski monetarni sistem i inflacija (143-159); Augusto Graziani: Kapitalistička inflacija (160-172); Paul Baccara: Visoka inflacija, raširena nezaposlenost i trajna preterana akumulacija (173-196); Christine Buci-Glucksman: Socijaldemokratija i kenzijanska država (197-221); Willi Semmier: Kriza i ekonomija ponude (222-244); John Holloway, Sol Picciotto: Kapital, kriza i država (245-278); Carlo Donalo: Političke forme u društvenoj krizi (279-301); Norbert Lechner: Šta znači voditi politiku? (302-323); Kevin McDonnetti: Ideologija, kriza i redukcija javnih rashoda (324-372); Michael A. Lebowitz: Opšte i posebno u Marxovoj teoriji krize (373-394); Johannes Berger: Osnovna misao Marxove teorije krize (395-409); Makoto Itoh: Marksističke teorije krize (410-438); Giovanni Arrighi: Ka jednoj teoriji kapitalističke krize (439-466); John Weeks: Proces akumulacije i hipoteza o padu profitne stope (467-487); David M. Gordon: Faze akumulacije i dugi privredni ciklusi (488-529); Andre Gunder Frank: Šta posle Reganomije i Tačerizma (530-548); Jörg Giombowski: Marx i Keynes: Teorija krize i „alternativna ekonomska politika" (549-570).

У простору данашње псеудо јавности и простору симулирања „академске заједнице“, нема места за ове артефакте наше новије историје, као што нема места ни за бројне друге чињенице од интереса за разумевање наше људске „судбине“ под звездама. Карло Вујева и Филип Павић сведоче о размерама ове пошасти. То је разлог због кога њихово писмо, као прворазредно сведочанство о времену у коме живимо, наводим овде у напомени интегрално, онако како га је Душанић објавио.[12]

Ово је, дакле, први пример који говори о врлинама Душанићеве књиге. Други је *Дисидентство као природно стање*, онај „Додатак“ објављен као последње поглавље *Економије постмодерне*, један изванредно узбудљив садржај који је Душанић поклонио својим читаоцима публикујући, изгледа, највећи део доступне архивске грађе о случају политичког прогона, хапшења, сваковрсног психолошког притиска и изгона двојице младих наставника бањалучког Економског факултета у годинама 1985-1986.[13] Реч је о тадашњем доценту, самом Јовану Б. Душанићу и тадашњем асистенту Миодрагу Зецу, на којима је због полицијско-политичке конструкције о политичкој, идеолошкој и моралној неподобности био примењен арсенал неостаљинистичког притиска и насиља.

Моделски идентични случајеви, што значи концептуално и структурално идентични случајеви, били су карактеристични за сваку од епизода унутрашњих фракцијских борби и периодичних криза у југословенском социјализму.[14] По извесном устаљеном

12 Јован Б. Душанић у напомени број 35 (стр, 43-44) у књизи *Економије постмодерне*.

13 Јован Б. Душанић: *Економија постмодерне*, исто, „Додатак. Дисиденство као природно стање“, стр. 441-491.

14 На пример: 1973, прогон и затворска казна против проф. др Михаила Ђурића, на београдском Правном факултету и прогон професора и асистената који су потписали петицију за његово помиловање: проф. др Андрија Гамс, проф. др Ружица Гузина, проф. др Стеван Врачар, доц. др Бранислава Јојић, др Александар Стојановић, асистенти Данило Баста и Војислав Коштуница; 1973, прогон Божидара Јакшића, асистента на сарајевском Факултету политичких наука; 1975, прогон професора и асистената београдског Филозофског факултета: проф. др Михаило Марковић, проф. др Љубомир Тадић, проф. др

ритмичком обрасцу ови случајеви битно су утицали на усмеравање, манипулацију и контролу јавности нарочито од половине шездесетих година, а посебно током осме деценије XX века, те последње деценије већ декадентног владајућег политичког система и његовог апарата, али и последње деценије југословенског социјализма уопште.

Душанићево „Дисидентство као природно стање" представља драгоцену архивску грађу за веома комплексну културолошку, политичку, психолошку и сваку другу анализу која би се на основу ове грађе могла направити. Ова архивска грађа, такође, снажно подржава напред већ изнети суд о високим дометима Душанићеве *Економије постмодерне*.

Између ова два, Душанић се концентрисао на друге тематске кругове – у Првом делу „Економија постмодерне", после наведеног првог поглавља „Економија постмодерне и криза економске науке", следе поглавља „Виртуелизација економије и економска криза", „Демонтажа државе и концентрација богатства", „Неолиберализам – идеологија постмодерне", док су у Другом делу књиге, под заједничким насловом „Транзиција у Србији" обједињени „Научни текстови и јавни наступи", као и „Полемике и коментари"; књига

Миладин Животић, проф. др Светозар Стојановић, проф. др Загорка Пешић Голубовић, др Драгољуб Мићуновић, асистенти Триво Инђић и Небојша Попов; 1975, прогон проф. др Есада Ћимића на сарајевском Филозофском факултету;1984, прогон и затворска казна против Војислава Шешеља, асистента на сарајевском Правном факултету; 1985, прогон Ласла Секеља, асистента на новосадском Правном факултету; 1985 – 1986; хапшење и прогон др Јована Б. Душанића и прогон мр Миодрага Зеца на бањалучком Економском факултету, итд. За целовиту слику ове димензије наше стварности и историје, требало би, такође, додати каталог политичких процеса (нпр. против Владимира Мијановића, Лазара Стојановића, Драгољуба Игњатовића), забрана листова, часописа, књига, изложби, позоришних представа, филмова, јавних трибина, затим идеолошке кампање против тзв. „црног таласа" на филму и сликарству, идеолошке кампање против неких књига и њихових аутора, злоупотребу психијатрије у политичке сврхе и друго. Апарат политичке, идеолошке, економске, судске и психолошке репресије демонстрирао је овде не само зачуђујућу упорност, него и нарочиту дијаболичку имагинацију.

се, видели смо, завршава са „Додатком“ објављеним под насловом „Дисидентство као судбина“.

Већ је речено – *Економија постмодерне* Јована Б. Душанића јесте једна веома добра, поучна и веома инспиративна књига. Такође и отрежњавајућа. Али и књига коју и наш локални владајући поредак корпоративне дистопије са његовом идеологијом „неолиберализма“ не може а да не игнорише, не може а да (и) ову књигу не стави под строги режим института и политика *Damnatio memoriae*, о чему је, исто тако, већ по нешто казано.

Наиме, главно својство сваког поретка доминације, субјугације, тираније, експлоатације кроз историју, па тако и главно својство поретка корпоративне дистопије и његове „неолиберале“ економије – поредак *плутономије*, *плутократије* – у коме се у рукама малобројне олигархије концентрише сва ефективна моћ, власт и друштвено богатство, јесте да, колико год је то могуће, сакрије своје стварно лице, свој стварни учинак у историји и да остане невидљив, недокучив и неухватљив.

Дуг пут је прекривен у том скривању. Од „неолиберале“ политике приватизације и реприватизације индустријских сектора у Мусолинијевој Италији и Хитлеровој Немачкој[15] двадесетих и тридесетих година, па до деведесетих и почетка двехиљадитих које су обележиле спектакуларна берзанска трговина „опцијама“ заснована на математичким теоремама двојице професора математичке економије, Фишера Блека и Мајрона Шолца и једног

15 Видети, Germà Bel (Universitat de Barcelona i GiM-IREA): “The coining of ‘privatization’ and Germany’s National Socialist Party”, *Journal of Economic Perspectives*, 20, no. 3. 2006. pp. 187-194, https://www.scribd.com/document/255049063/The-Coining-of-Privatization-and-Germany-s-National-Socialist-Party; Germà Bel: “The first privatization policy in a democracy: Selling state-owned enterprises in 1948-1950 Puerto Rico”. WP IREA-2009,15, University of Barcelona; Germà Bel: “Against the mainstream: Nazi privatization in 1930s Germany”, *Economic History Review*, 63, no. 1, 2010, pp. 34-55, www.ub.edu/graap/EHR.pdf ; Germà Bel: “The first privatization: Selling SOEs and privatizing public monopolies in Fascist Italy (1922 - 1925)“, pp. 1-29, http://www.ehs.org.uk/dotAsset/34c4611a-1e18-4919-a784-a9c3cb0cdf37.pdf.

математичара, Роберта Мертона, али такође и спектакуларни крах ових операција високософистицираног, на фикцији, математици и рачунарским мрежама заснованог неомеркантилизма,[16] много је знања, новца и голе силе уложено у то да читав конструкт остане непрозиран, мистериозан и невидљив. Али, то није могуће. *Економија постмодерне*, као и други радови Јована Б. Душанића на узоран начин ово показују.

Као аутор, Душанић припада оној групи мислилаца у данашњем свету који настоје да схвате, осветле и критички преиспитају текуће историјске процесе дубоких структуралних трансформација, ову епохалну револуцију која се пред нашим очима одвија као синхрони процес краја досадашњег и рађања новог света и да савременицима помогну да свет који се рађа, тај будући светски систем који се конституише, не буде свет порицања човека и човечанства него да буде људски, слободни и егалитарни свет.

У току је титанска борба за будућност сваког човека, сваке појединачне људске заједнице и читавог човечанства. Људски опстанак дословно зависи од исхода ове борбе.

16 Владимир Тасић: *Њушкач јабука. Есеји*, Светови, Нови Сад, 2005, „Наука, фикција, економија, мастурбација“, стр. 76-108, о математичким конструктима Фишера Блека, Мајрона Шолца и Роберта Мертона, трговини „опцијама“ на берзи и балону који је та трговина произвела и који је експлодирао, стр. 99-106.

Брацо Ковачевић
редовни професор универзитета у пензији
Бања Лука

НЕОЛИОБЕРАЛИЗАМ – ИДЕОЛОГИЈА ПРЕДАТОРСКОГ КАПИТАЛИЗМА*

Апстракт: *Неолиберализам не представља само економску идеологију и доктрину, него и инструменталну и од стране глобалних центара моћи, императивну хегемонијску економску, политичку и друштвену праксу реализације иманентних идеолошких и доктринарних концепата. Основна идеја неолибералне парадигме се односи на тржишни фундаментализам, односно на фаворизовање тржишта као темељног простора економског и друштвеног организовања, производњи профита и остварења приватних интереса одвојених од етичких принципа и вриједности јавног добра. Темељни доктринарни елементи неолибералне идеологије односе се на либерализацију тржишта, дерегулацију и отклањање државног протекционизма што за посљедицу има разарање „националне" државне економије. Слиједећи се односи на приватизацију која доводи до оштрих социјалних неједнакости, екстремног богатства на једној и, екстремног сиромаштва, на другој страни. Фискалне рестрикције за посљедицу имају редукцију издвајања средстава за науку, образовање, културу, спорт. У неолибералној парадигми све мора бити окренуто тржишту и стварању профита, па тако и наука, образовање, култура, спорт, здравствену заштиту и уопште друштвене дјелатности. Доктринарни концепти неолиберале идеологије доводе неразвијена друштва у тешку економску, социјалну, културну и духовну ситуацију.*

Кључне ријечи: *богатство, дерегулација, неолиберализам, приватизација, сиромаштво, тржиште*

---

* Ауторизовано излагање објављено у: *Зборник радова са Научног скупа Економског факултета „Економија постмодерне"*, Бања Лука, 8. 2. 2022. године / Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет, 2022.

Увод

У економској, али и социолошкој литератури је појам неолиберализма контроверзан. За неке је неолиберализам идеологија, а за друге само економска пракса реализације концепта тржишног фундаментализма. Идеја о саморегулирајућем тржишту, слободној трговини и остварењу сопствених, приватних интереса и, у том смислу, не прихватање етичке идеје општег јавног добра која би се ослањала на државу која би морала имати значајну улогу у економији и привреди – управо значи да је повезана са идеологијом. О томе пише и Јован Душанић у својим дјелима критикујући неолиберализам као идеологију и праксу.

Ако идеологије представљају скуп идеја, схватања, вриједности и норми неких друштвених група које преко њих настоје да остваре одређену економску, политичку и социјалну оријентацију и друштвену конструкцију, онда за неолиберализам можемо рећи да је – *идеологија*.

Неолиберална идеологија

У неолибералној идеологији тржиште представља централну тачку економске, социјалне и политичке конструкције друштва. Тржиште представља категорију за само одређење појма *неолиберализма*.

Ноам Чомски (Noam Chomsky) истиче да „најједноставнија дефиниција `неолиберализма` јесте парола `нека тржиште управља свиме`". У оквиру овог концепта тржишног фундаментализма, држава треба да се „бави формирањем политике" која би била „подршка тржишним активностима". Управо, то су мјере које вриједе за „сиромашне и слабе", али које не вриједе за богате. Неолиберални мото је: „ограничимо права, смањимо и уништимо социјално осигурање, смањимо прописани минимум здравствене заштите – пустимо да све то регулише тржиште". Наравно, „то не вреди за богате" за које „је држава јака и важна и спремна да ускочи чим се нађе у невољи, да их извуче из финансијског шкрипца". За примјер Чомски наводи Регана, који „је био икона неолиберализма, слободног тржишта и слично". Био је „највећи

протекционистички предсједник у послератној америчкој историји. Удвостручио је протекционистичке баријере покушавајући да заштити неспособни менаџмент Сједињених Држава од супериорне јапанске производње. Финансијски је потпомогао банке уместо да их пусти да саме плате цех. Штавише, држава је за време Регановог раздобља ојачала у односу на економију – и то је та икона неолиберализма... Но то вреди само за богате – док за сиромашне и даље вреде тржишни принципи: не очекујте никакву помоћ од државе, држава је проблем а не рјешење, итд. То је неолиберализам у својој суштини". Неолиберална држава је класна држава богатих јер се налази у функцији профитабилног бизниса, а не социјалне правде. Развио је индустријски систем и технологију, проширио извјесну демократску праксу и либералне вриједности, али не задовољава истинске, аутентичне људске потребе. Његов појам *човјека конкуренције* се односи само на то да „максимално увећа своје богатство и моћ" утемељених на „тржишним односима, експлоатацији и социјалној контроли". Зато је овај капитализам у потпуности аморалан, „нечовјечан" и „неподношљив". Морални аспекти се све више од колективизма помјерају према индивидуализму и егоизму. (Čomski, 2017b: 94-96; Čomski, 2017a: 171).

Неолиберализам је амбивалентан јер су његова правила различита за богате и за сиромашне. Неолиберализам штити интересе богатих појединаца, а не и заједнице. Један је неолиберализам намијењен за богате, а други за сиромашне.

Својим *протекционизмом* богате државе штите своје економије, а сиромашне тјерају да прихвате наметнуте мјере либерализације тржишта како би неолиберална економија без икаквих проблема сасвим несметано улазила на подручје економије слабих држава разарајући их и доводећи их у завистан положај у односу на економије богатих држава. Неолиберализам богатих држава тјера сиромашне народе и државе у веће сиромаштво наметањем репресивних мјера *деиндустријализације*. У неразвијеним државама и земљама, интензивни процеси деиндустријализације умањују могућност запошљавања, повећавају биједу и сиромаштво и смањују животни стандард што, разумљиво, доводи до егзодуса

и миграција из тих средина у развијене и безбједније друштвене средине.

Као идеологија, неолиберализам се темељи одређеним идејама, схватањима и концептима – тржишном фундаментализму, приватизацији, либерализацији, дерегулацији и фискалној рестрикцији тзв. јавне потрошње.

Мјера дерегулације се односи на то да се државама ускраћује финансијска и монетарна суверености, јер су оне, под притиском глобалних финансијских институција и корпорација, принуђене да укидају прописе којима би штитиле домаћу производњу и економију. Под притиском корпорација, националне државе су морале укидати прописе којима су штитиле домаћу неконкуретну производњу и тако омогућиле конкурентним страним фирмама улазак на домаће тржиште (*слободно тржиште*) и убирање профита. Мада неолибералне апологете либерализације тржишта и економије инсистирају на дерегулацији како би тржиште могло сасвим слободно да функционише, економски критичари неолиберализма нам показују да је чин успостављања слободног тржишта у Енглеској био потпуно плански и сасвим регулисан процес који је реализован управо доношењем закона управо под снажним надзором и контролом државе. Тако се показује да је неолиберални дискурс о „слободном тржишту и економији" заправо обмана јер је успостављање тзв. „слободног тржишта" био државни пројекат, а никако некакав природни процес развоја тржишне економије.

Мада неолиберални теоретичари истичу да постоји „слободно тржиште", ипак оно у неолибералној економији и није сасвим слободно. Тако, на примјер, „једни дјелови економије Сједињених Држава који су међународно конкурентни су плански дјелови, област које држава субвенционише – као што су капитално интензивна пољопривреда (која има државно гарантовано тржиште као мјеру предострожности у случају да дође до вишкова); или високотехнолошка индустрија (која је зависна од система Пентагона); или фармацеутска индустрија (која је масовно субвенционисана државно финансираним средствима). То су дјелови економије САД који функционишу добро. Ако погледате источноазијске земље

које су наводни велики економски успјеси, – знате већ, оно о чему сви говоре као о тријумфу слободнотржишне демократије – оне немају чак ни најдаљу везу са слободнотржишном демократијом...“ (Čomski, 2017a: 33-34).

Идеологија тржишног фундаментализма коју пропагира неолиберализам богатима доноси огромну корист. Зато се може рећи да тзв. „слободна трговина“ није слободна зато што моћни присиљавају сиромашне да њихова роба слободно улази на њихов економски простор. Наравно, као конкурентнија и са мањим цијенама, увезена роба потискује продају домаће робе, чиме се производња и економија сиромашних земаља разара.

У економском, политичком и социјалном погледу, неолиберализам „се реализује у интересу богатих и моћних. Они имају огромну финансијску (и не само финансијску) моћ уз помоћ које обликују политички, медијски и (квази) научни простор, како би се водила економска политика и јавно промовисале вредности које њима одговарају. Због тога последњих година углавном слушамо да је проблем настао јер људи не живе у складу са реалним могућностима и да се мора ићи на даље стезање каиша и рационализацију радних места (преведено са орвеловског новоговора: даља отпуштања запослених). Много мање се говори о проблему неједнакости, односно неравномерне и неправедне расподеле и концентрације богатства, те да ту треба тражити решење“ (Душанић, 2016: 114-115).

Да би преко неолибералног концепта *слободне тр̄овине* богати могли да једноставно експлоатишу сиромашне, прогласили су *слободну тр̄овину* својеврсном *моралном докт̄рином* и религијом.

Мјера фискалних рестрикција, односно „редукције“ обавезује на смањење издвајања за науку, образовање, културу, умјетност, социјалну и здравствену заштиту, као и на смањење плата у државним службама увођењем „мјера штедње“, те тзв. „залеђивањем“ и „кресањем“ плата запосленим у „јавном“ сектору. И док је подршка образовању у развијеним земљама веома изражајна, дотле је она, управо под притиском неолибералних институција моћи, у неразвијеним земљама минимизирана.

Коначно, када је ријеч о приватизацији, неолиберали сматрају да све што се налази у државном власништву треба приватизовати, државу ослободити било каквих трошкова њиховог одржавања и те трошкове пребацити на приватни сектор и становништво. Ако, за примјер, узмемо Босну и Херцеговину након рата, видјели смо како се, под притиском глобалних центара моћи, реализовала неолиберална концепција приватизације преко које су тајкунске и апсолутно неодговорне компрадорске државне и партијске олигархије себи обезбиједиле присвајање друштвених и државних добара. Била је то пљачкашка акумулација првобитног капитала на „балкански начин" која није довела до економског просперитета, раста запослености и повећања друштвеног благостања, већ обрнуто, до осиромашења огромног слоја становништва. Том слоју становништва је приватизација донијела незапосленост, биједу и сиромаштво, пад животног стандарда, и бјекство из Босне и Херцеговине (Kovačević, 2020).

Неолиберална доминација

У поступку ширења своје доминације, неолиберализам комбинује двије врсте моћи – меку, преко институција и медија преко којих шири своју хегемонију, и тврду – уколико је неопходно, путем војних притисака, „хуманитарних интервенција" и ратова. Запад има способност доминације и контроле, и у том смислу користи различита средства, „тврду" и „меку" моћ.

Користећи средства „тврде" и „меке" моћи, неолиберализам наставља универзалистичку мисију са тоталитарним претензијама Запада. У том смислу, поред бомбардовања, војних и економских ратова („санкција"), као и „хуманитарних интервенција" и грубе пљачке ресурса, неолиберализам користи и хегемонијска средства како би остварио своју доминацију. Истовремено је неолиберализам хегемонијалан, али и империјалан.

Да би се идеолошки концепт неолиберализма практички спровео, неопходно да он постане и економска стратегија, економска доктрина и пракса утицања на економије и политике друштва. Ипак, са идејама тржишног фундаментализма које намеће, нео-

либерализам се показује и као тоталитарна економска, политичка идеологија социјалне конструкције стварности која, на једној страни, развија енормно богатство држава а, на другој, екстремно сиромаштво сиромашних држава и народа. И док на једној страни у савременом неолибералном капитализму видимо како велики број људи запада у све већу незапосленост, сиромаштво, глад, болест и смрт, дотле на другој страни, можемо видјети гламурозни сјај богатства и моћи. С обзирома да се државе „организују и функционишу по принципу корпорације" онда се њихове „социјалне функције постепено демонтирају". Одвајање „државе од социјалних обавеза и њихово пребацивање у целини на појединачне грађане води ка заоштравању социјалних противречности и великој социјалној поларизацији у којој имамо танак слој супербогаташа и масу осиромашених грађана те значајно и брзо смањење средње класе" (Душанић, 2021: 111).

Неолиберализам се умрежио и инволвирао у сва подручја личног и друштвеног живота. На тај начин је постао тоталитарном неоимперијалном хегемонијом која је обухватила економију, корпоративне финансијске институције, политику, школство, културу и медије, музику и филм, часописе, науку, спорт, инвестије, „помоћи", обуке и „радионице", итд. Као теоријски дискурс и доктринарна парадигма, неолиберализам је остварио хегемонију. Ова неолиберална хегемонија се реализује тако што се намећу и вриједности као и начин размишљања и вођења економије, политике, културе, медија, здравства, образовања, спорта, културе, итд. На тај начин се монопол мишљења намеће друштвеним праксама чиме се и остварује хегемонија. Неолиберализам умрежава интересе и на тај начин продукује, генерира и шири своју хегемонију.

Неолиберална идеологија и доктрина никако не би биле успјешне да не постоје „свете конгрегације глобализације" које су заиста бројне. Чине их „огромна већина професора" на економским факултетима и њиховим одсјецима, као и универзитетима, пословне школе, дипломирани студенти, консултантске фирме. „Право срце Свете конгрегације куца у одсецима за економију", гдје се од средине седамдесетих година XX вијека, „могућност

другачијег мишљења полако маргинализовала, чак и укидала". Апологете неолиберализма „заузимају утицајне положаје у образовању (универзитети и многобројни `трустови мозгова`), у медијима, на састанцима чланова управних одбора у корпорацијама и финансијским институцијама, у кључним државним институцијама (министарства финансија, централне банке)". Такође, они заузимају мјеста и у утицајним институцијама као што су Међународни монетарни фонд, Свјетска банка, Свјетска трговинска организација, које доминантно „регулишу глобалне финансије и трговину". Тако је, као „начин мишљења" и „као начин дискурса", неолиберализам „остварио хегемонију" јер је постао „инкорпорисан у здраворазумски начин на који многи од нас тумаче, живе и разумеју свет" (Sol, 2011: 351; Harvi, 2012: 15-16).

Неолиберализам остварује хегемонију управо тако што намеће одређене вриједности овладавајући свим подручјима друштвеног живота – економијом, политиком, културом, медијима, образовањем. Прије готово једног стољећа талијански теоретичар Антонио Грамши (Antonio Gramsci) апострофирао значај културне хегемоније у друштвеним промјенама, као и утемељењу власти. Размишљајући како идеје могу постати владајућим идеологијама, Грамши је заправо истицао значај и улогу хегемоније.

У његовом добу је доминирало инструментално схватање државе и убјеђење о држави-стројu као механизму пуке експресије силе. Грамши показује да је репресивно обиљежје државе само једна димензија њене „природе", а да је друга инволвирана у њеној „социјализирајућој" функцији. У оквиру класичне расправе о односу „базе" и „надградње" Грамшијево се објашњење не задржава толико на нивоу анализе „базе" колико на нивоу тзв. „надградње". Он доиста истиче темељно значење структуре („базе", економског начина производње) иако сматра изузетно важним и значење суперструктуре управо зато што односи у суперструктури значајно утичу и на саме односе у структури. Суперструктуру чине два нивоа: „политичко друштво" и „грађанско друштво".

Оно подручје државе и друштва, у оквиру којег се врши присила, Грамши назива „политичко друштво". Он је састављено

од јавних институција (владе, парламента, скупштине, судства, армије, полиције, затвора) преко којих се непосредно примјењује владавина. Управо, зато се за „политичко друштво“ обично и каже да је „држава“ или „ноћни чувар“. Али, држава не може искључиво функционисати само на нивоу репресивног дјеловања институција „политичког друштва“; као таква држава никад није у стварности ни постојала: чисто „политичко друштво“ не постоји и оно је увијек одређено другим нивоом, „грађанским друштвом“, као подручјем које има изузетну важност за обезбјеђивање хегемонијског идејног, духовног и политичког утицаја како државе, тако и сваке друге политичке групе која жели да доминира у друштву.

Идеја о „грађанском друштву“ које се налази у опозицији према „политичком друштву“, односно држави у ужем смислу ријечи, има своје коријене још у нововјековном мишљењу. Убјеђење да је друштво старије од управљачке власти и да се управљачка власт темељи на уговору а друштво на природним слободама човјека – имало је своје значајно мјесто у теоријским мишљењима доба просвијећености. Сасвим се јасним показало да је схватање грађанског друштва као заједнице слободних и једнаких грађана – као што је апострофирано у француској *Декларацији о правима човјека и грађанина* (1789) – било од великог значаја у борби против деспотизма. У том смислу нагласак се стављао на људска права, значај јавног мњења, удружења и партија које се не боре толико против државе, колико против апсолутистичке монархије. Управо, на темељу тога су у први план избили републиканство и уставна монархија који ће у сваком погледу боље гарантовати људска природна и уговорна права те на основу којих ће тадашња друштва моћи постати грађанским државама.

Јасно је да се „грађанско друштво“ не може идентификовати са сфером економских, него духовних, идеолошких, „културних“ и политичких интереса. Оно је састављено од многобројних „приватних“ институција (породице, школе, средстава информисања, културних, спортских, научних и других институција) којима се остварује превласт, пристанак, „консензус“. Оно припада оном подручју на којем се сучељавају различите идеологије, обезбјеђује

консензус и успостављa хегемонија. У њему владајуће групе претендују на задржавање идеолошке и политичке доминације, а подређене групе на њеном освајању.

Инкорпорирањем „пристанка“ и „принуде“ те „грађанског друштва“ и „политичког друштва“ у „шири“ појам „државе“, значи да се држава не може искључиво идентификовати са репресијом, принудом, присилом па и насиљем, него се у појам „државе“ и владања мора укључивати феномен „пристанка“, „консензуса“, „сагласности“, „социјализације“. То значи да се држава не може искључиво схватити у инструменталном смислу као некаква „диктатура олигархије“ или „диктатура мањине“, мада се не може занемарити њена репресивна улога. Тако се показује да и концепт правне државе подразумијева постојање „цивилног друштва“ које означава разграничавање односа и одвајање државе од друштва, „политичког“ од „грађанског друштва“, ограничавање државне дјелатности на подручју приватности и подручју које припада друштву.

У демократским оквирима постојања владавине права и правне државе, цивилно друштво је такође јавно подручје које је институционално заштићено од државе и у којем појединци слободно формирају разна удружења преко којих задовољавају своје потребе и интересе. Цивилно друштво је нека врста медијатора између државе и друштва у којем се формирају удружења као носиоци јавног мњења и као актери или промотери цивилног друштва. Цивилно или грађанско друштво је оно подручје друштва у оквиру којег је могућ аутономан, добровољан, јаван, легалан и слободан начин организовања и удруживања људи. Грађанско друштво омогућава и стимулише развој спонтаних и аутономних покрета, удружења и организација, омогућава оснивање, удруживање и самоорганизовање плуралистичког друштва, а онемогућава тоталитарно стапање „грађанског друштва“ са државом и његово уништење, онемогућава политички деспотизам, социјалне неслободе и политичке дискриминације. Грађанско друштво представља самоорганизујуће плуралистичко друштво аутономно и непосредно независно од државе (али, доиста, такво у којем и

држава на демократски начин дјелује борећи се за „пристанак“, „консензус“ и „превласт“ којима легитимише сопствени политички поредак). Иако у њему дјелује држава, као и други политички субјекти, грађанско друштво представља институционализовано али и аутономно подручје заштите приватних и јавних сфера.

Тако се показује да је политичка борба око освајања превласти и власти у друштву, као и доминантног културног и духовног утицаја у друштву, битна карактеристика политике која посебно долази до изражаја и на подручју цивилног друштва. Држава, дакле, не егзистира само као „политичко друштво“ или само као „грађанско друштво“ јер у свом „чистом“ облику не постоје нити „политичко друштво“ нити пак „грађанско друштво”. Међутим, то не значи да не може доћи до веће или мање превласти једног или другог нивоа. Управо, превласт једног или другог нивоа супериструктуре показује веће или мање постојање пристанка или принуде, репресије или демократије. Држава се не може искључиво схватити у инструменталном смислу као некаква „диктатура олигархије“ или „диктатура мањине“, мада се не може занемарити њена репресивна улога (јер држава кроз „политичко друштво“ обезбјеђује функцију владавине и одржавања власти). Држава је друштвена група, институција и установа која настоји да кроз „грађанско друштво“ оствари процес дисперзије идеологије и политичке социјализације како би преко обезбјеђеног „пристанка“ легитимисала постојећи поредак. Држава регулише равнотежу између пристанка и принуде, она је „архитекта консензуса“. У појам „суперструктуре“ и „државе“ спадају појмови „политичког друштва” и „грађанског друштва”: држава је „политичко друштво“ плус „грађанско друштво“ односно „хегемонија оклопљена принудом“. Другим ријечима, држава располаже двоструким апаратима утицаја: репресивним и нерепресивним. Репресивне институције (влада, администрација, полиција, армија, судство, затвори) припадају јавном подручју и функционишу на принуди, присили, сили па и насиљу, док не репресивни (породица, школа, независна средства информисања, културне и научне институције, цркве)

највећим дијелом припадају „приватном подручју" и функционишу на идеологији и социјализацији.

Да би идеје постале неким доминантним, владајућим мишљењем или доминантом, владајућом идеологијом, потребно је да се остваре као доминантни хегемонијски образац мишљења и доминантно хегемонијско мишљење. Идеје и мишљења се морају легитимирати као владајуће мишљење, као „опште мишљење" (*senso comune*), као консензус и *Weltanschaung*, односно као хегемонија. На тај начин у „цивилном", односно „грађанском друштву" (*società civile*) групе остварују пристанак, легитимирајући своје вриједности, идеје и схватања као опште. Промјене у економији и политици су могуће уколико дође до промјена у култури. Тиме се upravo показује значај културне хегемоније (Kovačević, 1986).

На глобалном подручју se неолиберализам шири управо као културна, економска и политичка хегемонија.

Неолиберализам у пракси

Главна институција глобалне финансијске моћи која практично подржава неолиберални концепт глобализације је Међународни монетарни фонд који, као неопходан услов за додјељивање кредита, управо условљава прихватање *Програма структуралног прилагођавања* са мјерама приватизације, либерализације, дерегулације и финансијске рестрикције. Некада су владе располагале власништвом над капиталним инвестицијама и крупним државним предузећима, поштанским и телекомуникационим, путевима, жељезницама, индустријским предузећима, инфраструктурним просторима. Међутим, неолиберални економски концепт жели све то да приватизује.

Да би државе добиле не баш повољне зајмове, Међународни монетарни фонд пред њих поставља одређене услове. У том смислу им „намеће `либерализацију`: привреду отворену иностраном мешању и контроли, велико смањење друштвених услуга и програма, итд. Ове мере стављају власт све чвршће у руке најбогатијих слојева и страних инвеститора (`стабилност`) и утврђују класично двослојно друштво неразвијеног света - један слој су супер богати (уз један

број прилично добростојећих људи који им служи), а други чини огромна маса осиромашених, напаћених људи“ (Чомски, 1999: 36).

Поред приватизације, неолиберални доктринари истичу и значај либерализације економије и тржишта што, у ствари, даје могућност конкурентнијим страним компанијама да гуше националне, државне и приватне компаније сиромашних и неразвијених земаља и да на тај начин остварују контролу њихових привреда. Дакле, либерализација, са своје стране, омогућава технолошки конкурентнијим производима да несметано улазе на тржиште националних економија, тако да привреда тих економија почиње да се урушава. За посљедицу је ова неолиберална мјера довела до смањења куповне моћи становништва, разарања домаће економије и затварања домаћих компанија. Мјере либерализације трговине и тржишта капитала омогућавају развијеним земљама и њиховим технолошки супериорним економијама доминацију над националним економијама. Либерализацијом тржишта капитала омогућава се слободни проток капитала, укидање увозних тарифа заштите домаће производње, укидање контроле над страним инвестицијама, што омогућава доминацију стране над домаћом производњом. Осим тога, поступак снижавања пореза на доходак корпорација ставља домаће компаније у дискриминирајући подређени положај. Куповна моћ потрошача почиње да опада, а домаћа економија да се распада. Наметањем наведених мјера, неолиберални капитализам постаје неоколонијалан и неоимперијалан.

Ове неолибералне мантре су државе, које траже зајмове и кредите од стране глобалних финансијских институција моћи (Међународног монетарног фонда, Свјетске банке), дужне прихватити путем тзв. *Програма структуралног прилагођавања* и *Вашингтонског консензуса*.

Џозеф Стиглиц (Joseph E. Stiglitz) говори о томе како је Међународни монетарни фонд уништавао државе стратегијом „четири корака до проклетства“, на чему инсистира и Свјетска банка за обнову и развој. Када државе траже финансијску „помоћ“, намеће им се модел од „четири обавезна корака“.

Први корак је – *приватизација* која се односи на „велика јавна и кључна индустријска предузећа“ као „кичме привреде једне замље“. Мада, економски, социјално и политички, не би смјела да проводи овај поступак, „влада земље-жртве“ под притиском распродаје ресурсе нафтне индустрије, водопривреде, електропривреде. С обзиром да има оних који инсистирају на не прихватању ове драконске мјере, према њима се примјењује ефикасна мјера коруптивног лобирања, којем се не могу одупријети локалне компрадорске политичке елите – „можете видјети како им се разогаче очи на могућност добијања провизије ако се у процјени вриједности имовине великих јавних и кључних индустријских предузећа скине која милијарда или бар неколико стотина милиона долара“, каже Стиглиц.

Други корак се односи на – *либерализацију*. Већ након „успјешно“ проведене приватизације политички естаблишмент доноси законе о „либерализацији тржишног капитала“ тако да инвестициони капитал лакше може да уђе али и да изађе из „земље-жртве“ као шпекуланстки капитал. Тај процес извлачења капитала је познат под називом „*круī врућеī новца*“ – овај новац као „пљачкашки капитал“ улази у „земљу-жртву“ али не с циљем стимулисања њене производње, већ због „шпекулације некретнинама и валутом“, а чим осјете проблеме, власници капитала га брзо извлаче из „земље-жртве“. Тада државне резерве нестају и „пресушују“, а на сцену поново ступа Међународни монетарни фонд који сада од „земље-жртве“ тражи да повећа каматне стопе на 30, 50, 80% да би се поново привукли шпекуланти који су изнијели новац а, како уцијењене владе немају никаквог излаза, поново економију увлаче у још теже и горе стање; „астрономске каматне стопе, свакако, брзо привуку одбјегли капитал“, али с друге стране, те мјере „системски разарају индустријску производњу и дефинитивно исушују националну ризницу `земље-жртве`“.

Трећи корак се односи на - *тржишно одређивање цијена,* што значи да Међународни монетарни фонд у овој фази „земљу-жртву“ наставља да финансијски „дави“, увлачећи је у тзв. „тржишно одређивање цијена“, што за посљедицу доводи до енормног

поскупљења животних намирница, хране, воде, енергената, комуналних и других услуга. С обзиром да се плате и пензије не повећавају колико би требале како би економски и социјално заштитиле становништво, експлоатација се наставља, а животни стандард реално опада; привреда је потпуно „посустала“, подижу се „пословни трошкови“ и већ наступа и „завршни четврти корак“.

Овај, четврти корак је – *ММФ-ов протест*. Заправо, „земља-жртва“, коју је ММФ осиромашио и разорио, нашла се „пред извјеснијим привредним и економским уништењем“; и тада поново на сцену ступа Међународни монетарни фонд који из „земље-жртве“ – „злочиначком хладнокрвношћу извлачи и посљедње капи крви“; он подстиче социјалне напетости и „програмирано појачава `ватру` и подиже социјалну темпаратуру” све док “цијели котао не експлодира”. То је *„предворје пакла“* које је захватило многе „земље-жртве“ посебно Индонезију и Боливију; протести које ММФ продукује су „вјешто програмирани и прецизно темпирани“ доводећи до масовног изношења капитала из „земље-жртве“ а често и до стечаја влада; у таквом изузетно тешком економском и социјалном стању, „безобзирни страни власници капитала“ „паничној продаји“ а по веома ниским цијенама „откупљују преосталу имовину“ осиромашене и опустошене „земље-жртве“. Преко оваквог „перфидног обрасца“ земље постају сиромашне док, истовремено, „моћне западне банке“, јер „не презају ни пред чим“, постају све богатије.[1]

Да би дужничке државе добиле зајмове од моћних финансијских институција – Међународног монетарног фонда, Свјетске банке – у потпуности морају прихватити тзв. *Програм структуралног прилагођавања* и *Вашингтонски консензус* а које се односе на либерализацију, дерегулацији, приватизацију и фискална ограничавања.

Неолиберални циљ подразумијева јефтино распродавање и *приватизовање државног власништва*, те избацивање државе из простора економског одлучивања, социјалне сигурности и заштите.

1 www.vaseljenska.com/ekonomija/josef-stiglic-kako-je-mmf-unistavao-drzave/ (04. 01 2016)

Оно што је посебно проблематично је то што Међународни монетарни фонд има крајње шематизован, ригидан хомогенезујући приступ јер – без обзира на националне разлике и специфичности у економијама и културама – нуди готово исте програме и иста „рјешења" за све. На тај начин, умјесто пропагиране „помоћи", Међународни монетарни фонд својом „доктрином шока", у ствари доприноси „успону капитализма катастрофе" у којем неразвијене државе, земље и њихове народе гура у још већи економску и социјалну провалију и сиромаштво (Klein, 2008).

Значајну улогу у овом дезинтегративном и веома деструктивном економском, социјалном, политичком и културном процесу имају и – *транснационалне корпорације*.

Управо, транснационалне корпорације проводе идеологију неолиберализма и без основних мантри неолибералне идеологије оне не би могле да се успјешно развијају. Неолиберализам и није искључиво идеологија националне, већ транснационалне буржоазије. Као „идеологија транснационалне буржоазије која није укорењена у социјалним структурама националних друштава" идеологија неолиберализма не ствара „посебно национално друштво" већ „формира посебно наднационално друштво – светску олигархију, која инсистира само на економској ефикасности и индиферентна је на праведност, достојанство, социјалну одговорност и слично. Истовремено се економска наука трансформише од науке која одржава националне економске интересе у науку која одржава интересе нових доминантних субјеката глобализације – транснационалних корпорација" (Душанић, 2016:37).

Транснационалне корпорације колонизују домаће економије, а континуираним губитком економског суверенитета државе почињу губити и политички суверенитет.

Моћни глобализацијски процеси су довели до снажног јачања неолибералног пројекта организовања друштва и, због тога, до еродирања *социјалне државе*, односно државе благостања. На мјесто државне социјалне заштите и социјалних давања за културу, науку, здравство, школство, неолиберализам је наметнуо хегемонију којом је минимизирао улогу државе у друштву и, под

снажним притиском транснационалног капитала, увео тржишни принцип организовања друштава који је довео до екстремног повећања незапослености, биједе и сиромаштва, пада животног стандарда, стварања огромних социјалних разлика између богатих и сиромашних на глобалном и на локалном нивоу. Тако се показује да је неолиберално фундирана глобализација истовремено и *ілокализација*.

Ефективна моћ неолибералних институција могућа је захваљујући постојању хегемонијског „оркестра" у оквиру којег значајну улогу имају – *медији*. Они су битни механизми преко којих се шири неолиберална хегемонија.

Основни задатак медија и других пропагандних агенција се односи на то да усмјеравају „размишљање већег дијела човјечанства". Сједињене Америчке Државе су готово биле прве које су се у индустрији почеле бавити односима са јавношћу (*public relations*) с циљем „контролисања свијести јавности" (Čomski, 2009a: 20; Čomski, 2009:б: 17).

Семантички поступак конформизације индивидуа, индоктринације и негације критичке и „трансцендентне" свијести као прттпоставки остварења неолибералне хегемоније, темељи се на медијској манипулацији. Пропагандна манипулација је присутна свугдје – у школама и на факултетима, филмовима, новинама, магазинима, радију и ТВ програмима, уџбеницима...

Тако се показује да је критичко мишљење све мање присутно, јер неолиберализам негира критичку мисао. Оно на чему инсистира јесу конформизам и потпуна деперсонализација који се остварују на различите начине, путем различитих медија и кроз различите друштвене праксе дисперзије неолибералне хегемоније, од којих значајну улогу има и – *образовање*.

Неолиберализам је економска доктрина и идеологија која фаворизује тржишну хрематистику, односно меркантилистичку организацију друштва чији се циљ искључиво односи на производњу профита и новца, а не на задовољавање људских потреба па, према томе, и образовања као аутентичне људске потребе. Као економска доктрина и идеологија која штити приватну својину и

профит, неолиберализам се супроставља друштвеним и универзалним вриједностима. У том смислу и инсистира на образовању које није оријентисано према ширењу и усвајању критичких хуманистичких знања и вриједности, него према образовању као тржишној конкурентној и комерцијалној *роби* стварања профитно корисних вјештина потребних тржишту знања. На тај начин образовање губи своју хуманистичку мисију.

Као економска доктрина и идеологија, неолиберализам се истовремено манифестује и као одређена - *вриједност*.

У суштини неолиберализма се налазе двије повезане компоненте. Прије свега, економска доктрина, у чијој се основи налазе концепти приватизације, либерализације, дерегулације и фискалне и монетарне рестрикције а, с друге стране, и „филозофија" која има за циљ „негирање универзалних вриједности". Доктринарна побједа неолиберализма заправо је „у супротности са остваривањем универзалних вредности, односно, са интересом свих, интересом који универзалне вредности штите" (Милутиновић, 2014: 13,14).

Образовање постаје све више неолиберално оријентисано и утемељено. Оно се развија у складу са корпоративним прагматичним и комерцијалним интересима. У складу са својим мантрама неолиберализам управо пледира на приватизацији државног школског система и својим мјерама монетарне и фискалне рестрикције разара школство и његово образовање.

Државе настоје да наметну систем образовања који им одговара, и он је увијек садржавао у себи идеолошку компоненту која претендује да се наметне као културна хегемонија. У неолибералним државама и оним оријентисаним према неолиберализму образовање се изграђује на принципима неолибералне доктрине. Под утицајем неолиберализма, критичко и хуманистичко образовање се потискују, а намеће се оно образовање које је прагматског и меркантилистичког карактера.

Такво образовање сужава „видике и поимање", оно ће „обесхрабрити слободну мисао" а људе учити „да буду послушни". У том смислу неолиберална корпоративизација универзитета снажно намеће „културу пословне `продуктивности`" на разли-

чите начине, па и преко стандардизованих тестова, али и других средстава, која „поуздано убијају вољу за учењем“ и „од студената стварају материјал за лако обликовање и манипулацију“. Управо тако се напушта концепт хуманистичког, критичког образовања, оног образовања које ће „омогућити да следи сопствени пут и развоја креативности и слободе мисли“ (Čomski, 2016: 34-36).

Неолиберално корпоративно образовање је супростављено идеалима Хуманизма и Ренесансе, Просвјетитељства и уопште критички и хуманистички оријентисаног образовања. Под снажним утицајем неолиберализма образовање у потпуности постаје комерцијализовано и подређено снажним интересима корпорација, њиховог бизниса и капитала, што за посљедицу има - пад квалитета образовања.

Неолиберализам развија механичке вјештине не подстичући стварну креативност, аутономност, индивидуалност и независност. Неолиберални тржишни, комерцијални и профитабилни принципи одређују све па, према томе, и образовни систем, као и научна истраживања. Тржиште је *spiritus movens* неолиберализације образовања. Идеја ума и хуманитета сада је замијењена и надомјештена неолибералном комерцијализованошћу и прагматичношћу. Тржиште постепено улази у просторе Универзитета успостављајући преко политике контролу над њим што, за посљедицу, има губитак његове аутономије. Кроз разне бесмислене и ступидне квантификацијске поступке вредновања, акредитација, евалуација и самоевалуација (унутрашњих и ванских, екстерних и интерних, „лиценцираних“ и „сертификованих“) – као привида квалитативне аутономије – успоставља се контрола Универзитета. Све постепено постаје зависно од корпоративних комерцијалних тржишних интереса и корпорација које наручују и финансирају неопходне комерцијалне научно-истраживачке пројекте.

На тај се начин остварује неолиберални повезаност између универзитета и корпорација, односно науке и бизниса. „Универзитети имају истраживаче и научнике, корпорације имају новац“. Међутим, овај на изглед једноставан спој има и своје друштвене и културне посљедице а оне се односе на изражени корпоративни

напад на образовни систем што, заправо, имплицира како на напад на националну историју, тако и напад на националну културу и националне вриједности (Marlou, Robertson, 2003: 90, 96).

Како је напад на образовање заправо напад на националну културу и њене вриједности, јачање неолибералних школских и образовних исинтуција генерира националну деидентификацију, па и националну дезинтеграцију. А управо то и одговара неолиберализму којем сметају било какве баријере повезане са националним идентитетима.

Криза образовања је посљедица неолибералног притиска на образовне институције и прихватања неолибералног концепта тржишне оријентације и комерцијализације образовања од стране Универзитета и школског система. Неолиберално оријентисано образовање негира критичко мишљење и имплицира избацивање дисциплина критичког мишљења као што су филозофија и социологија из наставних планова. Универзитет је некада био простор знања и аутономног мишљења, а данас је сервис клијената („партнера", студената и корисника из привреде, фирми, предузећа и корпорација); некада је био непрофитабилан и није био окренут бизнису, а данас је профитабилан и у служби је корпорација. Универзитет је некада био простор знања и аутономног мишљења, а данас је сервис клијената. Универзитет је технички сервис неолибералног корпоративног капитализма. Постао је Тројански коњ који уништава критичку мисао.

Поред овог комерцијалног проблема који разара образовање, треба поменути још један проблем који се односи на политичку димензију образовања и образовног система у тоталитарним политичким праксама и тоталитарним друштвима који представљају и рефлексију самог неолиберализма.

С обзиром да је идеал тоталитарних политичких пракси изградња затвореног, својеврсног концентрационог логора, јасно је да у њему и образовање задобива одређено битно значење.

Као примјер и разлог контроле друштва навешћемо климатске промјене. У том смислу је *Аїенда 21* Уједињених нација „шематски план, акциони план за успостављање апсолутне кон-

троле над свом водом, земљом, свим биљкама, минералима, инфраструктуром, средствима за производњу, едукацијом, енергијом, информацијама и свим људским бићима на свету". Тако *Аīенда 21* представља тоталитарни план корпорацијског отимања ресурса од стране свјетске владе. Заправо, ријеч је о успостављању апсолутне тоталитарне контроле над појединцима и над друштвом преко наметања концепта „одрживог развоја". Да би поступак био успјешан, неопходно је неутралисати опозицију зашто служи идеолошки концепт комунитаризма. Основна идеја комунитаризма је да индивидуална и социјална права не представљају аксиом и константу, већ да се они морају избалансирати са правима заједнице. Управо, за *Аīенду 21* је то глобална заједница са свјетском владом која одређује и контролише ниво личних права. Како *Аīенда 21* инсистира на промјени старог начина размишљања, истовремено она инсистира и на његовој стандардизованој промјени и изградњи новог облика размишљања и нове свијести, што је могуће помоћу – образовања (Kori, 2014).

Тако се показује да је новом свјетском поретку и новој свјетској влади неопходно образовање које успјешно остварује манипулативни поступак заглупљивања и деперсонализовања особа које се могу потпуно програмирати као и машине. Потребно је стандардизовано глобално образовање које ће успјешно моделирати људску свијест и заглупити је. Такво образовање само је дио шире стратегије социјалне контроле. А, то и јесте идеал којем тежи неолиберализам у манипулативном поступку остварења своје хегемоније.

Тако се показује да је неолиберализам заиста идеологија богатих усмјерена против сиромашних. Душанић децидно и истиче да су „богати и моћни" створили такав ефикасан систем у којем „је ризик учињен заједничким, а профит само њиховим", и „где се остварују огромни приватни добици по основу јавног губитка, тј. добит се приватизује од стране уског круга моћних и богатих, а губици се социјализују – пребацују на масе слабих и сиромашних" (Душанић, 2016: 115).

Као идеологија ултра експлоатације, са „сметлишта неолиберализма“ је неопходно развити економију која би неолиберализам бацила на сметлиште историје. Умјесто аморалне економије, тј. економије одвојене од етика и морала, потребно је изградити економију која би била повезана са етиком.

Закључак

Неолиберализам је идеологија богатих и моћних капиталистичких држава. То је експлоататорска и неоимперијална економска и политичка идеологија, доктрина и технологија приватизације и трансформације јавних добара у приватна. Инсистира на приватизацији, дерегулацији, фискалној рестрикцији и смањењу плата, што доводи до повећања незапослености и сиромаштва, као и пада животног стандарда и стандарда на подручју законодавства, екологије и здравља.

Неолиберализам се супроставља политици пуне запослености, државним субвенцијама, синдикалним и демократским правима. Императивне ригидне мјере приватизације, дерегулације и редуковање издатака за јавни сектор и социјалну потпору и помоћ, протјерали су државу из подручја у којима је њена моћ била ексклузивна и, истовремено, довели су у питање концепт „социјалне државе“, односно „државе благостања“; под утицајем неолиберална глобализацијска тржишта су поткопала постојање „државе благостања“. Управо, под утицајем неолиберализма укинута је кејнзијанска држава и потиснута држава благостања чиме се знатно смањио државни простор социјалних давања за науку, образовање, културу, здравство и социјалну заштиту.

Моћним механизмима неолибералне економије, а дерегулацијом, приватизацијом и либерализацијом тржишта посебно, механизмима које намећу глобалне институције моћи, потпуно се умањује државна и синдикална заштита интереса радника, незапослених, сиромашних и маргинализованих слојева друштва.

Неолиберална идеологија и економска и друштвена пракса монетарног и тржишног фундаментализма је довела до потпуне ерозије и разарања концепта солидарности „социјалне државе“.

Тржиште, конкуренција и новац на глобалном нивоу представљају оне „вриједности“ које ће бити основа свих људских активности. Економија и етика су међусобно одвојене.

ЛИТЕРАТУРА

Čomski, Noam (2009a). *Imperijalne ambicije (Razgovori s Noamom Čomskim)*, Beograd, „Beoknjiga“.

Čomski, Noam (2016). *Jer mi tako kažemo*, Beograd: Službeni glasnik.

Čomski, Noam (2009b). *Kontrola medija (Spektakularna dostignuća propagande)*, Novi Sad: Rubikon, Beograd: Beoknjiga.

Čomski, Noam (2017a). *O anarhizmu*, Novi Sad: Mediterran Publishing.

Čomski, Noam (2017b). *Rekvijem za američki san: deset principa koncentracije bogatstva i moći*, Novi Sad: Akademska knjiga.

Чомски, Ноам (1999). *Шта то (у ствари) хоће Америка*, Београд: Институт за политичке студије.

Душанић, Б. Јован (2021). *На сметлишту (нео)либерализма*: прилог за историју економске мисли у Србији у прве две деценије XXI века, Београд: Информатика.

Душанић, Б. Јован (2016). *Економија постмодерне*, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет.

Harvi, Dejvid (2012). *Kratka istorija neoliberalizma,* Novi Sad: Mediterran Publishing.

Klein, Naomi (2008). *Doktrina šoka (uspon kapitalizma katastrofe)*, Zagreb: Grafički Zavod Hrvatske.

Kovačević, Braco (2020). *Bjekstvo iz Bosne i Hercegovine*, „Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka“, Banja Luka.

Kovačević, Braco (1986). *Gramsci i marksizam (Koncepcija hegemonije Antonija Gramscija)*, Banja Luka: Glas.

Marlou, Mod i Robertson, Heder-Džejn (2003). „Homogenizacija školstva“, u: *Globalizacija – argumenti protiv,* (Priredili Džeri Mander i Edvard Goldsmit), Beograd: CLIO.

Милутиновић, Владимир 2014). *Неолиберална бајке: критика неолибералне идеологије,* Београд: Досије студио.

Sol, Ralston Džon (2011). *Propast globalizma i preoblikovanje sveta,* Beograd: Arhipelag.

Internet izvor:

Kori, Roza (2014). *Agenda 21 je plan UN za porobljavanje čovečanstva od strane globalnog korporativnog sistema.* Dostupno na: http://www.intermagazin.rs/roza-kori-agenda-21-je-plan-un-za-porobljavanje-covecanstva-od-strane-globalnog-korporativnog-sistema/ (13.02.2019).

Слободан Комазец
редовни професор универзитета
Београд

ЈОВАН Б. ДУШАНИЋ, КРИТИЧКА ЧИСТОЋА И ЈАСНО НАУЧНО ОПРЕДЕЉЕЊЕ*

Моје познанство и сарадња са Јованом Б. Душанићем траје дуже од четири деценије. Упознао сам га 70-их година прошлог века на Економском факултету у Бањалуци где сам, као гостујући професор држао предавања на предмету Монетарна економија, а Душанић ми је био асистент. После неколико година он је са 29 година живота био изабран за доцента на истом предмету као најмлађи наставник на Универзитету у Бања Луци. При редовном оцењивању наставника (од стране студената) на Универзитету у Бањалуци др Душанић је био један од три најбоље оцењена (често и најбоље оцењен) наставник на Економском факултету.

Због познатог случаја у Бања Луци из 1985. године морао је да прекине универзитетску каријеру и пресели се у Београд. И сâм сам морао због избијања рата у Хрватској да почетком септембра 1991. напустим Сплит и рад на Економском и Правном факултету и прећем у Београд. Ту се наставља наша плодна сарадња и чести сусрети и дискусије о актуелним банкарско-финансијским проблемима. У пензију смо отишли као професори Београдске пословне школе – Високе школе струковних студија на предметима Монетарне и јавне финансије и Банкарство.

---

* Ауторизовано излагање са округлог стола: *Расправа поводом књиге „Економија постмодерне" и других дела Јована Б. Душанића*, који је одржан у Београду 15.5.2017. године.
Објављено у књизи: *Научни опус Јована Б. Душанића*, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2018.

Људи обично са поносом истичу ко им је био професор, а ја могу рећи да сам поносан што је Јован Б. Душанић био мој асистент и радујем се када ученици надмаше своје професоре.

* * *

Јован Б. Душанић је на Економском факултету у Београду завршио редовне и постдипломске студије из подручја монетарне економије. Докторат економских наука под насловом "Креирање примарнег денарја в Југославији" (*Креирање примарног новца у Југославији*) одбранио је на Економском факултету у Љубљани. Ментор му је био проф. др Иван Рибникар, редовни професор тог факултета и један од водећих монетарних теоретичара у Југославији, а касније један од твораца (са проф. др Јожом Менцигером) успешне транзиције у Словенији. Председник комисије за одбрану био је ништа мање познати и признати редовни професор др Иво Фабинц, тада ректор Универзитета у Љубљани.

У докторској дисертацији Душанић се залагао (уместо кредитне) за некредитну емисије примарног новца и за такав модел се залаже све до данас, па и недавно у тексту написаном за пројекат *Ка српском становишту*. Нажалост, како пише др Душанић „уместо тога (некредитне емисије), ми скоро све веће инвестиционе радове финансирамо средствима страних кредитора, који нам одобравају кредите и диктирају такве услове да (*за дивно чудо*) посао добијају само стране компаније по знатно *надуваним* ценама. Услови за добијање посла су постављени тако да их домаћи извођачи радова не испуњавају, али их касније стране компаније ангажују да раде као подизвођачи по мизерним ценама и на тај начин домаће фирме, пре или касније, одводе у стечај".

Др Душанић је редовни професор универзитета и редовни члан Научног друштва економиста Србије, те члан Одбора за економске науке Одељења друштвених наука Академије наука и уметности Републике Српске. До сада је објавио око 30-ак књига од којих сам скоро све прочитао.

* * *

Када се (средином 1980-тих година) Фабрика комбајна ЗМАЈ (са 5.000 запослених) налазила пред стечајем и када су уведене привремене мере и постављена привремена управа, она је од Економског института у Београду наручила пројекат пословног и финансијског оздрављења ЗМАЈ-а. Др Душанић је у Институту урадио *Проīрам финансијске консолидације Фабрике комбајна ЗМАЈ*, а потом је изабран и за заменика генералног директора ЗМАЈ-а, па је у пракси реализовао оно што је теоријски предлагао. Сигурно му је ово искуство било од велике користи и у његовом каснијем теоријском раду.

Др Душанић је један од ретких академских економиста који има искуство (и то веома успешно) рада у реалном сектору привреде. То време (1886-1991) је било веома турбулентно – у политичком погледу дошло је до велике нестабилности која је довела до распада државе, а у економском погледу долази до убрзања инфлације, те велике неликвидности и пада производње. Његово критичко и антидогматско мишљење, које је тако видљиво у његовом теоријском раду, било му је од користи и у вођењу великих привредних колектива.

Илустроваћу то само једним малим примером. Због селективног људског памћења (у сећању нам остају лепше успомене, а лошије заборављамо), време реформи Анте Марковића памтимо по стабилном (прецењеном) курсу динара, а заборављамо да је то време неликвидности и великог пада производње. Велики пољопривредни комбинати своје производе продају трговини која им робу плаћа са великим закашњењима (од по неколико месеци) и комбинати нису у стању да набављају неопходну пољопривредну механизацију од ЗМАЈ-а. Тада се др Душанић одлучује за нестандардно решење, које је за тржишне фундаменталисте потпуно неприхватљиво и о коме се не пише у економским књигама. ЗМАЈ своје пољопривредне машине (комбајне, бераче, приколице...) директно размењује са производима пољопривредних комбината и на неколико пунктова око огромне територије ЗМАЈ-а отвара монтажне трговинске објекте у којима се на велико продају (за готов

новац) брашно, шећер, уље, конзервирано воће и поврће и други производи пољопривредних комбината по веома конкурентним ценама (због елиминисања посредничких трговачких маржи). Тим потезом, у великој мери, ЗМАЈ решава питање пласмана својих производе и велике неликвидности.

Читав низ таквих потеза, а пре свега, чвршће повезивање са произвођачима комбајна у Западној Европи и СССР-у омогућило је ЗМАЈ-у значајан раст производње и огромно (вишеструко) повећање извоза које је бележено из године у годину. За само неколико година (када др Душанић ради као заменик генералног директора), ЗМАЈ од фирме која је била пред стечајем постаје најуспешнија фирма београдске машиноградње. Где је данас ЗМАЈ? Ово посебно када су на економску власт дошли неолиберали и приватизациони пљачкаши, који су готово до темеља уништили и опљачкали (али и продали) реални сектор привреде. То је та *транзиција* после петооктобарског преврата, која, нажалост, траје и даље, уз продубљивање свеопште кризе.

* * *

Неколико дана после петооктобарског преврата др Душанић пише и објављује (октобар 2000) у листу *Данас* ауторски текст под насловом „Рецепт за колонијалне земље" и научни рад „Југословенска привреда на почетку новог миленијума" (који излази јануара 2001) у угледном часопису *Финансије*. У њима он подвргава аргументованој критици неолиберални економски програм који је предложила група Г 17 (група коју је чинило следећих 17 економиста – Љубомир Маџар, Млађан Динкић, Веселин Вукотић, Михаил Арандаренко, Стојан Бабић, Жељко Богетић, Душан Вујовић, Бојан Димитријевић, Бошко Живковић, Петар Ивановић, Милан Ковачевић, Јелица Минић, Бранко Милановић, Милић Миловановић, Михаило Николић, Јован Ранковић и Душко Шушњар), а који су нове власти званично прихватиле. Тада је др Душанић пророчки упозорио: „Уколико се у Србији буде реализовао овај неолиберални програм, кроз десет година ћемо се питати да ли је

за Србију била погубнија последња деценија XX или прва деценија XXI века".

Др Душанић је, уз само нас неколико економиста у Србији, озбиљан критичар наметнутог или преузетог модела неолиберализма, са његовим основним стубовима. Да их овде наведем:

1) Приватизација, брза, свеопшта;

2) Либерализација (домаћег тржишта и спољне трговине и капиталних трансакција;

3) Стабилизација и антисиндикална репресија,

4) Дефискализација и ограничавање („уравнотежавање") јавних финансија и буџета.

Сви процеси и макрополитика засновани на тим „стубовима" разорно су деловали на привреду и друштво – доводећи до праве свеопште кризе и катастрофе. Сведоци смо тога данас.

Др Душанић у својим бројним радовима даје озбиљну научну критику неолиберализма и већ познатог Вашингтонског консензуса – који му служи као основа. Овде ћу навести само неке од тих значајнијих радова: *Неолиберализам* (2015); *Економија постмодерне* (2014); *Неолиберализам, транзиција и криза* (2013); *Критика неолиберализма и транзиције* (2013); *У загрљају неолибералне хоботнице* (2013); *Деструкција економије 1-3* (2010 и 2011); *Бећарска економија – транзиција у Србији* (2008); *Економска транзиција и глобализација* (2005); *Вашингтонски консензус – кодификовани програм економског неоколонијализма* (2007).

* * *

На овом еминентном скупу, осим самих учесника округлог стола присуствује и велики број врхунских стручњака у другом реду као публика, мада би, видим, свако од њих могао да буде и коаутор у овим излагањима. То је само потврда научног рада др Душанића, али и интерес јавности како реагује ова група неортодоксних научника на савремене економске, социјалне и развојне проблеме. Многи су дошли и да чују како аутори на овом скупу, а поводом радова др Душанића, гледају на савремену кризу, моделе

и могућности из-ласка из кризе, а посебно мере макроекономске политике наше владе у отклањању узрока кризе.

Нажалост, немамо временску могућност да се дубље упустимо у анализу претеране задужености наше привреде, нарастање брда дугова, каматне обавезе, ограничавање јавне потрошње и посебно пензија и социјалних прихода, уравнотежавање јавних финансија и концепт смањења буџетског дефицита и јавног дуга, који су практично експлодирали. Но, то је тема за посебну научну расправу – коју треба добро припремити.

На овом округлом столу могу слободно констатовати, окупио се сам *крем* економске мисли у Србији, који спада у објективне критичаре овог данас доминантног неолиберализма у економији. То је критичка економска и социолошка, али и филозофска мисао, која указује на трагичне економске и социјалне ефекте оваквог модела развоја и стабилизације, супротставља се овом догматском моделу и указује на погубне последице његове примене у савременим привредама.

Критика се односи на све „носиве стубове" неолиберализма, а посебно процес пљачкашке и деструктивне приватизације, либералног и свемоћног тржишта, отворене и незаштићене националне економије, „стабилизације" као синонима за урушавање социјалне државе или државе благостања, а све у облику „фискалне консолидације".

Посебно је под лупом критичке мисли ове групе економиста и социолога нарастање дужничке кризе и стварање дужничко-кризних привреда, посебно мање развијених земаља и високо зависних од страног капи-тала.

Социјално раслојавање, огромне прерасподеле националног богатства, стварање велике масе незапослених и социјално угрожених, бујање спекулативног капитала и процес отуђења су проблеми које генерише неолиберализам.

Мишо Кулић
професор емеритус
Источно Сарајево

ХУМАНИСТИЧКИ СМИСАО ЕКОНОМСКЕ КРИТИКЕ НЕОЛИБЕРАЛИЗМА[1]

Апстракт: У центру ове расправе налази се покушај критичког разматрања економских темеља неолиберализма садржаних у дјелу Јована Б. Душанића, а посебно у његовој књизи *Економија постмодерне и неолиберализам* (књига прва *Економског трокњижја*). Основа ове расправе састоји се у намјери да се хуманистички смисао економске критике неолиберализма Јована Б. Душанића покаже као онај који управо захваљујући његовом хуманистичком критерију омогућава да се темељни постулати неолиберализма разумију и са становишта друштвених наука уопште. Утолико је аутор покушао да Душанићева критичка запажања о трансформацији студија политичке економије у предмете којима се излажу основе економије разматра и са становишта неолибералног процеса ликвидације теорије у друштвеним наукама уопште. Ту спадају и вриједна Душанићева разматрања о нестајању изворног хуманистичког значења економије и њеном прерастању у хрематистику, односно у егоизам и грамзивост који само индивидуално богаћење виде као вриједност. С друге стране, аутор је покушао да Душанићеву економску критику неолиберално апсолутизације тржишта такође размотри из перспективе друштвених наука уопште и покаже да је у основи она редукција науке на специјалистичке, апликативне студије и послове које користе интересима тржишта. Такође, аутор је имао намјеру да покаже да неолиберални процес не само економији, већ и у свим друштвеним наукама у цјелини својом тржишном апсолутизацијом одузима слободу истраживања и своди их на послушну, контролисану технику идеолошке про-

1 Ауторизовано излагање објављено у: *Зборник радова са Научног скупа Економског факултета „Економија постмодерне“*, Бања Лука, 8. 2. 2022. године / Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет, 2022..

изводње стварности. На крају, аутор је покушао да Душанићеву критику тржишног, неолибералног фундаментализма покаже као ону која кореспондира са оним хуманистичким, критичким током у друштвеним наукама којим се указује да наука и тржиште, демократија и тржиште и коначно, друштво и тржиште нису иста ствар.

Кључне ријечи: неолиберализам, хуманизам, критика, друштвене науке, нестајање теорије, Methodenstreit, слобода, идеологија, апсолутизација тржишта

* * *

Са задовољством сам прихватио позив организатора да узмем учешће у критичком разматрању економских темеља неолиберализма садржаних у дјелу Јована Б. Душанића, а чији је научни повод пронађен у објављивању његових трију књига названих *Економско трокњижје* и које на одређен начин изражавају суштину његовог укупног промишљања неолиберализма. Без сумње Јован Б. Душанић припада оним ријетким економистима уопште, дакле, не само у нашој средини који су одважно и аргументовано дуги низ година показивали да су економске поставке неолиберализма оне које воде непрестаним цикличним кризама капитализма и у основи дисолуцији сваког облика хуманистичког друштва. Већ би таква критичка схватања сама по себи заслуживала научну пажњу, али треба одмах казати да поред овог битног увида, критичке економске расправе Јована Б. Душанића имају и један посредан, али тиме, чини се, ништа мање важан аспект који се тиче посљедица које је глобална, неолиберална деструкција произвела не само у економији, већ и у свим другим друштвеним наукама.

Ради се о покушају, ако већ не и довршетку процеса настајања једне нове неолибералне слика свијета у којој се суштински догађа ликвидација изворног критичког, хуманистичког темеља друштвених наука, а тиме и друштва уопште. Истина, Душанић питање друштвених наука посебно не разматра, али се из његовог критичког схватања неолиберално засноване економске науке може с разлогом закључити да је његов хуманистички критериј којим се руководи такође и онај који може да се односи и на цјелину

друштвених наука. Хуманистички критериј није нешто спољашње економским и друштвеним наукама уопште, штавише, он је само биће ових наука, те га због тога и није могуће замишљати само као неки критериј који се у овим наукама појављује као нешто накнадно, као нешто што долази након неке хладне рационалне научне анализе. Због тога се хуманистички критериј у друштвеним наукама и не може поимати само на первертирани неолиберални начин као нека врста наметнутог социјалног трошка, јер без тога критерија ове науке не би имале никакав смисао постојања. У томе се налази и разлог зашто се и свако посебно научно разматрање које има упориште у хуманистичким, а то одмах значи општедруштвеним принципима истовремено односи и на све друге друштвене науке. Због тога што је економско дјело Јована Б. Душанића утемељено у овом хуманистичком, општедруштвеном смислу, оно омогућава и један много шири друштвени контекст расправа од оних које би га резимирале само као неко ексклузивно економско питање, као што је рецимо питање финансијских инструмената којим се производи постојећи неолиберални економски поредак, систем одређивања и контроле камата, деификација страних инвестиција и сл. То посебно напомињемо, јер је један од важних принципа владајуће неолибералне обмане управо садржан у императиву да је економија, а не концепција друштва оно што примарно треба и што би морало да одређује хуманистички смисао друштвеног поретка.

То су све разлози зашто се Душанићево економско дјело не само може, већ га је и неопходно тематизовати у склопу цјелине друштвених наука, јер се у његовом као и свим посебним научним приступима управо њихов хуманистички темељ показује као цјелина која је без обзира на посебности научног предмета заједничка, општа за све друштвене науке. Желимо да кажемо да се Душанићева економска разматрања не резимирају једино у значењу неке економске критике која друштвено биће види само у значењу посљедица „економских мјера“, већ да је управо хуманистички темељ којим Душанић критички излаже економску стварност онај који омогућава да се економска искуства разумијевају и са стано-

вишта цјелине хуманистички заснованих друштвених наука. То је и разлог зашто се у дјелу Јована Б. Душанића налази и покушај деидеологизације неолиберално економије, јер је то дјело које се не своди само на примјену стручних економских техника које, узете саме за себе, никада не доспијевају и не могу да доспију до схватања о стварном значењу критичког мишљења. Због тога се економско дјело Јована Б. Душанића може отчитати и као снажан израз у прихватању ове хуманистичке критичке оријентације која смјера на цјелину разумијевања друштва, те се утолико оно може посматрати и као напор обнављања потиснутог, изворног хуманистичког смисла економије у склопу питања о темељу друштвених наука уопште. Тако се може казати да је хуманистичко научно увјерење Јована Б. Душанића основа свих његових економских расправа, те да његово дјело у цјелини припада оном току критичког разумијевања друштва које жели да врати избледјело људско лице економији, али исто тако захваљујући ослонцу на таква увјерења омогућава и да његова економска истраживања кореспондирају и са једним општијом критичком саморефлексијом која се данас дешава у друштвеним наукама уопште. Поменути Душанићев хуманистички напор присутан је на бројним мјестима његових економских истраживања, али се чини да је посебно развијен у његовој књизи: *Економија постмодерне и неолиберализам*.

У том дјелу, између осталог, подсјећајући на Аристотелово разликовање економије и хремастике, Душанић посебно жели да нагласи да је у тој разлици садржана и разлика изворног хуманистички заснованог појма економије, као дјелатности која треба да донесе општу корист заједници, и хремастике коју Аристотел одбија да сматра економијом, јер хремастика подразумијева лихварство, бескрупулозно гомилање богатства (новца) које не води рачуна о оном општем заједнице (Душанић, 2020, 15-17). Тако на Аристотеловом трагу разликовања опште и личне користи Душанић налази и основу за свој закључак да је данашња неолиберална економија постала хремастика, да нема ништа заједничко са изворним појмом економске науке, односно да није оријентисана на општу друштвену корист. То је и разлог зашто по аутору

неолиберализам свој економски смисао може једино да види у егоистичком, хремастичком, корпоративно-личном богаћењу, а не у општем друштвеном, али и разлог зашто је неолиберализму неопходно да непрестано, с једне стране, производи идеолошку обману о општој друштвеној оправданости својих економских поступака, а с друге, на основу те, наводно утврђене друштвене оправданости тражи законско покриће за такву дјелатност.

Напуштајући општи друштвени интерес, или тачније идеолошки обмањујући да се ради о општем друштвеном интересу, економија у доба неолиберализма престаје да буде наука у њеном изворном хуманистичком смислу. Њена неолиберална трансформација захвата све облике друштва, јер економски неолиберализам није класични либерализам који претпоставља да осим тржишта постоје и друге друштвене вриједности, већ је то апсолутни тржишни фундаментализам који захтјева да се сваки облик друштвене дјелатности подреди тржишту. Због тога и савремена схватања да је са неолиберализмом друштво престало да постоји, односно да је друштво прогутало тржиште дјелују више него увјерљиво. То показује да уколико друштвене вриједности нису у стању да свој смисао уграде у економске односе, да ће онда таква економија сасвим сигурно морати да прибјегне идеологизацији својих поступака. У стварности ће ова идеологизација значити прикривање покушаја да се зграбе све темељне друштвене вриједности једнакости, слободе, правде, солидарности и смјесте у представу у којој оне настају само захваљујући њеној профитној вриједности као темељној вриједности свих општедруштвених вриједности. Разумљиво је да обухваћене тим процесом и саме друштвене вриједности бивају суштински тржишно трансформисане, те да од њих на крају може евентуално да остане само химеричко име у које се изгубило свако повјерење. Да ли се данас демократија уопште може поимати изван представе да је она најефикаснији систем и средство доминације модерног друштва у коме превладава „угодна, уходана, разумна демократска неслобода“ (Marcuse, 1989, 21)? Маркузе је дубоко у праву када каже, да је изворно значење демократије замијењено њеним новим значењем демократске

неслободе. Оно је омогућено тржишно-технолошким средствима која су по први пут у историји у стању да чак и неслободу учине привлачном, дакле да саму демократију заснују у парадоксалности њеног пристанка на неслободу. Због тога се може рећи да је овај парадокс који порађа друштво демокраске неслободе у неком смислу и одговор зашто је данас, упркос свим препознатим неолибералним обманама, сасвим незнатан број оних који сматрају да темељне демократске друштвене вриједности не произлазе из профита и које су самим тим изнад вриједности профита. Јован Б. Душанић је један од тих малобројних.

Ипак, неолиберализам је у основи немоћан да покаже тржишне вриједности као стварну вриједносну претпоставку настанка темељних друштвених вриједности, те је због тога он сопствену економску концепцију морао нужно да постави и као инструмент идеологизације и манипулације друштва, заправо да економију изрази не само као најзначајнију, већ и као апослутну идеолошко-политичку силу наше епохе. Управо из тих идеолошких разлога неолиберализам је приморан да анестезира свако критичко мишљење тиме што ће непрестано подстицати ширење оптимизма у обећани економски напредак, односно што ће без престанка инсистирати на прихватању неупитне вјере да „само економија спасава друштво". Због тога што се друштво не може без посљедица редуковати само на неолиберална схватања економије у којем се једино тржишне вриједности могу видјети као друштвене вриједности, то неолиберализам мора да истрајава у прикривању произвођења тог друштвеног парадокса у којем профит ступа на мјесто слободе. Парадокс о коме је ријеч заправо је бесмислица или, што је исто, може само да поприми орвеловски смисао у којем је значење слободе у неслободи. Утолико и не чуди да тај нови смисао друштвених вриједности мора стварати и нови језик привидног смисла. То је језик еуфемизама, језик оптимизма по сваку цијену, а у основи израз логичког насиља над језиком. Блажи облик те неолибералне, економске језичке тортуре дат је у оним познатим, непрестано присутним логичким бесмислицама типа: „негативан економски раст" или „позитивна нула". Управо

зато што економски губитак не може да се сакрије, то се онда и еуфемизми морају јавити као драгоцјено идеолошко средство којим се умирује помисао о недостацима система и шири друштвени оптимизам. Императив оптимизма у незаустављиви напредак заправо сугерише да не треба ништа битно мијењати, те да су отуд највише индивидуалне и друштвене вриједности управо у ставу „да никада не треба престати покушавати". Индивидуа се поставља као она која је искључиво одговорна за свој економски и сваки други друштвени положај, те се тако у овом хероизму истрајавања у понављању губитка сам систем унапријед амнестира од било какве упитности. И у овој илустрацији се види да је идеолошки смисао једино и дат у томе да се не дозволи сумња у недодирљиве принципе економске тржишне логике као услова друштвеног напретка, односно да се спријечи свако неповјерење у владајући наратив у којем су тржиште и демократија нешто идентично.

Међутим, много озбиљнија је појава једног новог неолибералног језика који је већ међу нама и који чак нема више никакву потребу ни да се скрива у еуфемизмима. То језик који све више изоставља предмет казивања у односу на који једино и може да има неко логичко значење, па тиме и изрази смисао неке вриједности, као што су то, примјера ради, вриједности садржане у исказима који говоре о нечијој изврсности или изузетности. Међутим, учестали говор о томе да треба, рецимо достићи или бити на путу „универзитета изврсности" или као у неком инкубатору стварати „политичку изузетност", казује да су на дјелу ипак неке нове ријечи, заправо ријечи деструкције самог значења вриједности. Те нове ријечи су ријечи бесмисла, јер се не види у односу на шта се успоставља поменута изврност универзитета или политичка изузетност. Ипак, иако у аутореферентности нема и не може бити никаквог логичког смисла, била би велика заблуда сматрати да се у јавној комуникацији може појавити неки бесмислени говор који не би био у функцији смисла неког интереса. Због тога се овдје не ради само о бесмислицама неког неуког говорника, већ суштински о новом облику неолибералног идеолошког обесхрабрења и

дезоријентације друштва чији разлози настанка траже посебно разматрање.

Тако је логиком апсолутизације тржишта и хуманистички универзитет који се по оснивачу назива и хумболтовски, трансформисан у сервис капитала, односно могли бисмо казати да је прихватањем тржишне болоњске концепције универзитета одмах и поништена хуманистичка основа универзитета, а која је, опет изворно и недвосмислено била садржана у схватању да специјалистичким студијима, дакле, студијима без теоријске основе није мјесто на универзитету. Без обзира што Душанићева основна намјера у дјелу *Економија постмодерне и неолиберализам* није била садржана у томе да тематизује везу и са овим неолибералним посљедицама схватања науке које доводе до губитка теорије, а тиме и редукције науке на специјалистичке студије, његово запажање да је и универзитетско економско образовање студената почело да слиједи овај нови концепт хремастичке апсолутизације тржишта је од значаја и за овај вид критичког разматрања, јер омогућава промишљање и са становишта цјелине друштвених наука. Тако ће се и овдје показати да једно посебно научно истраживање, као што је ово Душанићево економско, уколико је хуманистички утемељено јесте одмах и оно које тражи један шири критички дијалог у простору цјелине друштвених наука. Заправо, оно што сматрамо важним јесте Душанићево истицање чињенице да је политичка економија у значењу које јој је још Адам Смит дао замијењена неолибералним појмом економије који се на универзитетима најчешће предаје под називом *Основи економије* или *Увод у економију* (Душанић, 2020, 25-26). Душанић примјећује да ови студијски предмети излажу само неолиберални концепт економије, те да не упознају студенте и са другачијим економским учењима. Ипак, ова Душанићева критичка запажања о образовном недостатку студија економије у књизи *Економија постмодерне и неолиберализам* не остају само у значењу илустрације неолибералне трансформације политичке економије у корист поменутих *Увода* или *Основа економије*. Управо тиме што Душанић апострофира политичку економију ова запажања имплицитно пружају могућност да се овај процес трансформације

политичке економије као суштине економске науке покаже и као онај који је нераскидиво повезан са мјестом које теорија има у науци уопште, односно са разлозима неолибералног прогонства теорије и фаворизовања само специјалистичких знања. Разматрање овог запажања у ширем контексту друштвених наука омогућава да се јасније сагледа чињеница да је процес трансформације уџбеника политичке економије у неолибералне уџбенике економије који у свом наслову имају *Увод* или *Основе* заправо исто што и процес ликвидације теорије у друштвеним наукама уопште, односно, да то нипошто није само ствар неког посебног едукативног насиља у студију економије, већ да је процес дискриминације теорије заједнички за цјелину друштвених наука.

Политичка економија је заправо исто што и теорија економије, или је барем једино политичка економија у корпусу економских наука она која садржи и теорију, те је отуд сасвим јасно да различити историјски прегледи који треба да уведу или представе основе економије нису никаква економска теорија. Губитак теорије сваку науку своди на специјалистички, технички ниво руковања подацима, те се тада не само онемогућава разумијевање цјелине у којој би се ти подаци требали анализирати, већ се поништава и смисао цјелине који суштински једино теорија може да произведе. Феномен нестајања теорије и разумијевање разлога тога процеса било је и средишту интересовања и аутора ове студије (Кулић, 2020, 13-71)). Наиме, тиме што теорија увијек гради цјелину којом у разумијевању обухвата појединачно, она нужно увијек успоставља и слободну могућност и *другачијег* поимања појединачности, односно истраживаних података. У супротном, без теорије нема ни цјелине, те тада истраживање суштински престаје да буде истраживање и постаје сакупљачка техничка рутина. Управо због тога је укидање теорије одмах дато и као укидање цјелине значења емпиријских појединачности, те је нестајање теорије тада исто што и појава имплицитног захтјева за укидањем слободног критичког мишљења. Ипак, треба казати да покушаји укидања економске теорије свакако нису нека посебна новост која настаје тек са неолиберализмом, Оно што је заиста ново јесте то што се са неолиберализам по први пут

у историји успјело да се поништавање теорије, а то истовремено значи и поништавање критичког мишљења ефикасно проведе и у свим другим друштвеним наукама.

Због тога нам се чини да нас запажања Јована Б. Душанића о хремастичком, дакле промијењеном карактеру некадашњег студија политичке економије одмах ословљава и питањем о теоријском статусу економије, јер се други разлог нестанка политичке економије нигде друго не може наћи. Утолико се ово запажење Јована Б. Душанића може схватити и као имплицитно подсјећање и на једну ранију хуманистичку традицију у економском мишљењу која је управо тематизовала процесе нестајање теорије у економској науци и тиме снажно покренула критичку расправу која је у прошлом вијеку епохално измијенила поимање науке и њене методе. Развијање Душанићевог запажања о политичкој економији и његово довођење у везу са поменутим сличним увидима током прве половине двадесетог вијека, могу бити за свако критичко разумијевање неолиберализма од посебне важности.

У том смислу желимо да подсјетимо да се критичка мисао о редуктивном значењу економије као посљедици неразумијевања значења теорије првобитно појавила у радовима економисте Карла Менгера, а коју ју је исцрпно развио у свом дјелу: *Истраживања о методи друштвених наука, с посебним освртом на политичку економију*. У тој чувеној расправи са којом је и започео *Methodenstreit* (*Спор око методе*) Менгер је изнио тврдњу да је тадашња стварност њемачке политичке економије она која не схвата биће економске теорије, јер уопште не прави разлику између историјских, практичких и теоријских разумијевање економских појава. У централном поглављу овога дјела: *О националној економији као теоријској науци и њеном односу према историјским и практичним наукама које проучавају привреду* Менгер је понудио аргументацију којом је покушао да покаже зашто теоријско и историјско, заправо опште и практично нису исто. Менгер је сматрао да је крајње штетно да на мјесто теоријског „дође историографија“ (Менгер, 2008, 56), јер је историографија за Менгера исто што и „практична наука о привреди“, односно наука која само анализира појединачно и

није, за разлику од теорије, упућена ка разумијевању цјелине економских појава. То је и разлог зашто су теоријске науке за Карла Менгера оне које се не могу свести на историографско, појединачно, јер теоријске науке за њега нису егзактне науке и не могу се емпиријски провјеравати. У том погледу политичка економија је теоријска наука, она се бави суштином економских појава, односно, она није пука економска техника, већ управо разумијевање цјелине економских појава. Чини се да је ово мјесто у студији Карла Менгера управо оно које Душанићево запажање о неолибералној трансформацији политичке економије енергично изводи у простор питања да ли је без теорије економија уопште могућа као наука, односно да ли се друштвене науке без теорије оне које се могу назвати наукама. Одговор је већ и са становишта економске критичке традиције јасан: ако нема научне теорије, нема ни научног разумијевања, па тако ни самог појма науке.

Укидање теорије сваку науку нужно мора да трансформише у специјалистичко знање, које је без сумње корисно знање. Међутим, уколико се специјалистичко знање као данас императивно намеће као једино потребно знање, онда и теорија мора да се поима као нешто непрактично и бескорисно за потребе конкретног живота. Теорија постаје нешто што је изван знања, те тако и наука која се у неолибералном тржишном одређењу више уопште не позива на теорију, или под теоријом мисли само неке њене сурогате дате као *Основи* или *Уводи у економску науку*, уистину и није више наука у њеном стварном значењу. Заправо појављује се један нови редуктивни појам науке и њеног знања који може да прихвати само оно знање које настаје у тржишним односима и доноси профит. Тако се и десило да је данас, по први пут у историји тржиште постало чак епистемолошка чињеница, односно мјесто настанка и саме научне истине, јер је аргументација о тржишном карактеру научне истине садржана у томе да никоме и не може да треба нека наука и њена истина која не би доносила материјалну корист. Због тога је у неолибералистичком тржишном свијету теорија постала само баласт науци за потребе њених практичних задатака, па се отуд и појавило доминантно схватање нашег времена да се и све

друштвене науке морају прилагодити овом захтјеву и тако се избавити из свог положаја тржишне бескорисности.

У том погледу, и Душанићево пристајање уз онај критички ток економије који сматра да је њен савремени проблем дат у покушају да се она заснује као егзактна наука (Душанић, 2020, 33) је уопште важно мјесто које се односи и на све друштвене науке уопште, али је и оно мјесто које његова схватања такође доводи у везу са питањима *Methodenstreit-a*. Заправо, у *Methodenstreit-u* се суштински радило о проблематизовању вијековима неупитног схватања да је у методолошком смислу наука нешто *једно*, односно пропитивању увјерења да се методе природних наука у истраживању природног свијета могу на исти начин ефикасно примјењивати и у духовним (друштвеним) областима човјековог живота. Отварање овог питања одмах је показало да је примјена метода природних наука које су баве општим законима природе и њиховом поновљивошћу, битно различита од бића духовних наука. Духовне науке имају свој сопствени предмет, различит од природе и баве се оним појединачним и непоновљивим, управо зато што су и догађаји у појединачном животу човјека непоновљиви и не понашају се као природне појаве. То је и разлог зашто је ова расправа на крају довела до нестајања јединственог појма науке и успостављања разликовања природних и духовних наука, а која је била посебно аргументовано изложено у филозофском дјелу Вилхелма Дилтаја: *Изīрадња исīоријскоī свеīа у духовним наукама* (Дилтај, 1980), али и са постављањем једне мање оштре разлике природе и духа код новокантоваца Винделбанда и Рикерта. Међутим, без обзира на међусобне разлике у разумијевању природе и духа *Methodenstreit* је у цјелини показао потпуну немоћ егзактних наука да објасне човјеков духовни, односно друштвени свијет, те је у том смислу већ тада било јасно да је свака редукција друштвених наука на методе природних наука поступак који је заправо научно неутемељен. Егзактне науке почивају на увиду да се под истим околностима увијек дешава или понавља иста појава, те то омогућава њихову предвидивост природних појава. Међутим, духовне (друштвене) науке нису прогностичке, под ис-

тим околностима наш дух се неће понашати на начин природне рационалности, напротив, под истим околностима он ће увијек поимати различито. Због тога друштвене науке не могу предвиђати, а ако се ипак тако нешто тврди, онда може бити ријечи само о идеолошкој обмани, односно представи о могућности да друштвене науке могу бити прогностичке. Ипак, са неолиберализмом, као што примјећује Јован Б. Душанић, проширује се управо ово увјерење о економији и уопште друштвеним наукама као оним које могу бити прогностичке. У ту сврху се призивају квантификациона средства, математичко-статистичка прије свих чијом употребом се наводно долази до егзактних сазнања о друштвеним односима. Међутим, проблем настаје онда када се цјелокупно биће друштвених наука редукује само на ове природнонаучне технике. Тешко да би се данас могло бранити становиште које би тврдило да рецимо економетрија, психометрија, социометрија не чине главни ослонац економских, психолоших или социолошких истраживања. Отуда у свим друштвеним наукама данас и доминирају различите квантификационе технике којим се ефикасно уништава хуманистички темељ друштвених наука, јер науке своде на специјалистички, дакле технички ниво знања који укида принцип слободе њиховог истраживања.

Суштина кризе науке и универзитетског образовања садржана је у доминацији специјалистичких студија, апликативних и несумњиво корисних знања, али уједно и оних који у нововјековном значењу науке нису науке. То су драгоцјена знања, али тиме што једино она могу бити стављена у тржишну функцију стварања профита она гуше слободни и критички дух науке, па тако саучествују у кризи хуманистичког знања и универзитета уопште. Драматичност ове кризе је у томе што маргинализацијом, или чак нестанком филозофије и других друштвених и хуманистичких наука нестаје како критичко мишљење тако и сама идеја слободе у друштву. То више није само ствар блиске будућности. Већ данас није тешко запазити да свуда доминира неолиберална идеологија која увјерава да се једино тржишним стицањем профита може остварити појединачна и општа друштвена слобода. Због тога и

не треба да чуди да је слобода почела да се схвата и као претплата за неограничено кориштење интернета, како то већ поручује једна недавна телевизијска реклама.

Свакако, посебно важна мјеста у књизи Јована Б. Душанића *Економија постмодерне и неолиберализам* су и она која показују разлику између класичног либерализма и неолиберализма, затим она која упућују на темељну идеју неолиберализма о његовом саморегулишућем тржишном механизму, као и његовом глобалном, транснационалном карактеру. Неолиберализам почива на увјерењу да тржиште попут неког *deus absconditusa*, скривеног бога има сопствени скривени ум и да тај ум може да избалансира економске противрјечности тако што ће предузетничку слободну иницијативу појединаца у тржишном односу изразити као саму општу друштвену слободу. Због тога је неолиберална тржишна идеја у основи теолошка идеја, али уједно и једна застрашујућа идеја, јер увјерава да једино тржиште на којем се дешава сурова борба интереса може да успостави слободу човјека и друштва. То је најфантастичнија идеолошка превара која се до неолиберализма никада у досадашњој историји није појавила.

Због тога се није само економија, већ су и све друштвене и хуманистичке науке посљедњих деценија нашле на удару ове неолиберално, глобалистичке, а у основи тоталитарне корпорацијске идеологије која је пронашла сасвим нова ефикасна средства која јој омогућавају готово потпуну контролу над демократским друштвима. Тамо гдје је контрола друштва циљ, тамо нема мјеста за слободно и критичко мишљење, односно нема мјеста за хумано друштво. То је и разлог зашто се ми данас суочавамо са глобалном кризом демократије, политике, друштва, науке, умјетности, образовања, морала, породице, заправо са кризом цјелине најзначајнијих хуманистичких вриједности. Сви то некако осјећају, али с обзиром да људима свакодневна економска, политичка и медијска стварност не дозвољава да критички сагледају цјелину, они суштински остају у власти ове неолиберално идеологије која је путем фрагментаризације цјелине стварности и злоупотребе технологије нашла начин да обману и контролу друштва, односно укидање слободе

учини не само нужном, већ и привлачном. Због тога је посебно занимљиво Душанићево помињање искуства једног од истраживача Швајцарског федералног технолошког института у Цириху који је изразио увјерење да ми никада нећемо разумјети наше садашње проблеме, док не изучимо модел контроле у друштву (Душанић, 2020, 153-154). Душанић продубљује ову идеју примјећујући да би ово истраживање требало да узме у обзир и неакционарне, посебно кредитне форме контроле над компанијама, односно посредно нам тиме показује да економске форме контроле постају форме друштвене контроле.

Ноам Чомски је био дубоко у праву када је казао да јуримо у пропаст која је условљена тржишним системом, јер је тржишни систем проблеме из сфере друштва премјестио у сферу тржиша. Због тога профит не може бити једини циљ појединца и друштва, па се из перспективе ове велике европске хуманистичке, научне и универзитетске традиције јасно види управо оно што се данас углавном превиђа, наиме: да образовање и тржиште, наука и тржиште, демократија и тржиште и коначно, друштво и тржиште уопште нису иста ствар. Дјело Јована Б. Душанића својом критичком мисаоном оштрином снажно свједочи о томе.

ЛИТЕРАТУРА:

Dušanić, J. B. (2020). *Ekonomija posmoderne i neoliberalizam*, Beograd, Filip Višnjić

Marcuse, H. (1989). *Čovjek jedne dimenzije*, Sarajevo, V. Masleša – Svjetlost

Kulić, M. (2020). *Filozofija i neoliberalizam*, Beograd, Srpsko filozofsko društvo

Menger, K. (2008). Istraživanja o metodi duštvenih nauka, s posebnim osvrtom na političku ekonomiju, Beograd, Službeni glasnik.

Diltaj, V. (1980). Izgradnja istorijskog sveta u duhovnim naukama, Beograd, BIGZ

Борис Малаїурски
филмски редитељ
Торонто – Суботица

ТЕЖИНА ЛАНАЦА 2

Филмски редитељ Борис Малагурски снимио је (2012) дужи разговор са професором Јованом Б. Душанићем. Делове из тог разговора користио је у дугометражном документарном филму (који траје нешто дуже од 2 часа) *Тежина ланаца 2*. Комплетан филм може се погледати на: https://youtu.be/vNNG_mn_9DU

Инсерт са почетка филма (у трајању од 3 минута), у коме се професор Душанић чешће појављује, на: https://youtu.be/2T9VqzNBSY0 а рекламу – трајлер за филм (у трајању од 15 секунди) на: https://www.youtube.com/watch?v=4nk6xx1fVNE

Љубомир Маџар
ӣрофесор емеруӣус
Беоӣрад

ПОЛЕМИКЕ О ЛИБЕРАЛИЗМУ

Налазећи се на челу Академије економских наука професор Љубомир Маџар је организовао пет годишњих (2011-2016) научних скупова на којима су полемички своје ставове укрштали присталице и опоненти неолиберализма. У уводу једне од својих књига (*Либерали и они друӣи – алӣернаӣива која ӣо није*) професор Маџар пише: „Ова књига представља један даљи корак у полемичкој размени између крупних доктринарних блокова у Србији – либерала и антилиберала: ова конфронтација је по свој прилици најдубља и најдалекосежнија у комплексу економске мисли у Србији."

У тим полемичким расправама нарочито су биле оштре и бескомпромисне конфронтације између професора Љубомира Маџара и Јована Б. Душанића. Због бројности њихових полемичких расправа, а нарочито обимности њихових текстова (неки појединачни текстови проф. Љубомира Маџара написани су на троцифреном броју страница) није практично да оне буду овде пренете. Заинтересовани то могу прочитати у књигама ових професора или у Зборницима радова са ових научних скупова који су објављени у часописима Економског факултета у Београду – *Економски анали* и *Економске идеје и ӣракса.*

Овде ћемо пренети само полемички текст професора Душанића (*Размена мишљења умесӣо обрачуна*) са последње расправе на којој је он учествовао, превасходно због чињенице да он није објављен у Зборнику радова. [1]

1 У часопису који издаје Економски факултет у Београду – *Економске идеје и ӣракса* (март-јун 2015) објављен је само основни рад професора Душанића (*Неолиберализам – економска неефикасносӣ уз социјалну неодӣоворносӣ и*

РАЗМЕНА МИШЉЕЊА УМЕСТО ОБРАЧУНА

Неколико дана пре истека рока, који је одредио организатор расправе у Академији економских наука (АЕН), послао сам текст (*Неолиберализам – економска неефикасност уз социјалну неодговорност и моралну неосетљивост*), а затим сам организатору 15.12.2014. године електронском поштом упутио следећи допис: *Данас је последњи дан да се доставе радови за наш мартовски скуп, па бих Вас замолио да ми (као и осталим ауторима – позваним учесницима) наредних да-на проследите све приспеле текстове.*

Сачекао сам неколико дана и потом (18.12.2014) у телефонском разговору од секретара Председништва колеге Милије Михаиловића добио информацију да је, поред мога, приспео само текст колеге Небојша Катића, а да колега Љубомир Маџар дотерује свој текст који ће наредних дана бити готов. У уторак, 23.12.2014. године из АЕН добио сам (електронском поштом упућено и осталим позваним учесницима скупа у АЕН)[2] три текста (Маџар, Душанић и Катић – по редоследу приспећа, како стоји у пропратном допису колеге Маџара, председника АЕН). Неколико сати после тога стиже и писмо колеге Катића (прослеђено организатору и осталим учесницима скупа), које заслужује да буде пренето у целини.[3]

моралну неосетљивост), а изостављен постскриптум (*Размена мишљења уместо обрачуна*). Професор Маџар је писмено обавестио професора Душанића да његов рад (*Мој обрачун с њима*) може критиковати у писаној форми тек касније, након што буде објављен у Зборнику. У писаном одговору професор Душанић је подсетио да то правило до сада није постојало, подсетивши професора Маџара да је у једном од претходних Зборника са ових расправа, објављен његов текст *Неолиберализам и криза* и истовремено критички осврт на њега *Одговор Јовану Душанићу или о тзв. неолиберализму* који је написао Бошко Мијатовић.
По изласку Зборника са текстом *Мој обрачун с њима* професор Душанић је тај полемички текст објавио у књизи: *Неолиберализам – расправе у Академији економских наука*, Катена Мунди, Београд, 2015.

2 Колико сам обавештен позив да напишу реферате и учествују у расправи добило је (и сви су прихватили) нас 14 – по седам присталица и противника неолиберализма.

3 Поштована господо,
У позиву за научни скуп *Либералне и комунитарне опције у институционалној изградњи и економској политици*, фиксирали сте два датума. До 30-тог

* * *

После стрпљивог читања неуобичајено опширног текста колеге Маџара (*Мој обрачун с њима* – наслов позајмљен од Крлеже),[4] остајем уверенији да сам исправно поступио не прихватајући

септембар 2014. године је требало доставити наслове текстова, а до 15-тог децембра је требало доставити радове за скуп. Имали сте и коректну идеју да све буде организовано тако, «*да избегнемо да неки учесници, у односу на друге, имају последњу реч*". Претпостављам да је идеја била да сви предамо и сви читамо текстове у исто време.

Данас сазнајем да су у року приспела само три рада, а да је рок за предају радова продужен до краја јануара. Било би за очекивати да аутори који нису могли предати радове на време о томе обавесте организатора, а да организатор о томе обавести све учеснике скупа. Претпостављам да би логична последица била да сви радови буду предати у том новом року. Овако, о померању рока за предају рада сазнајем тек пошто сам вам доставио свој текст, а недељу дана касније упутио и писмо и замолио да ми доставите пријављене радове. То је недопустиво, то је неколегијално и то је одраз непоштовања према онима који су ваш скуп озбиљно и одговорно схватили. Свој текста сам писао, својом кривицом, у великој временској оскудици и предао сам га у року који сте тражили. Како то обично бива, зафалила су два дана да текст поправим и стилски дотерам. Иако сам био незадовољан резултатом, из поштовања према АЕН-у послао сам текст строго се држећи рока.

Када сам добио позив за учешће на Вашем скупу, мој први инстинкт је био да урадим исто што је урадио и господин Душанић – да не прихватим сужавање теме на већ класично либерално – антилиберално идеолошко манихејство, те да се бавим емпиријом. (Економска мисао и пракса су много шири од суженог простора у коме се домаће дебате крећу, а емпирија је једини ваљани тест исправности теорија.) Поново, из поштовања према организатору и другим учесницима скупа, одлучио сам да се строго држим теме.

Сада, читајући рад господина Маџара, мени се учинило да тај рад није писан за овај скуп, нити да је непосредно везан за тему, како је тема формулисана. Узгред, и уз дужно поштовање према господину Маџару, он ипак није Крлежа. Можда је боље да сачекамо да будући (економски) Ласић напише анализу сукоба на економској левици и десници.

Надам се да ћете ово моје писмо разумети како сам га и написао, као израз разочарања у елементарне стандарде који владају на српској (економској) интелектуалној сцени.

Свако добро, Небојша Катић.

4 У тексту (написаном на 331 страници) колега Маџар износи своје већ познате ставове и даје, како пише, *широку лепезу примедби на ставове четворице угледнијих антилиберала* (стр. 238) где највише простора посвећује управо колеги Катићу (24 стране) и мени (25 страна). У исто време, текстови колеге Катића и мој имају мање страна од оних које колега Маџар посвећује само изношењу *широке лепезе примедби* на наше *ставове*. Поред тога, додатно

да будем увучен у виртуелну расправу (у којој ћемо се надметати у моделирању апстрактних конструкција, које се емпиријски не доказују, односно не поткрепљују чињеницама[5] и где ће свако тврдити да је у праву) него сам се определио да емпиријски – на основу званичних статистичких података – покажем раскорак између неолибералне теорије и резултата који се постижу у пракси на бази економске политике која је заснована на њој. Нажалост, у наставку ћу морати кратко да реагујем на текст колеге Мађара и тако, ипак, будем увучен у виртуелну расправу коју сам желео да избегнем.

Виртуелна расправа дозвољава да се бавимо интелектуалном акробатиком где је могуће свашта да тврдимо, па чак често и *скочимо себи у уста*. На почетку основног текста (прва фуснота) навео сам један такав пример из текста колеге Мађара са раније расправе у АЕН, а сада ћу то илустровати и примером из његовог новог текста.

Прво колега Мађар пише: *аутор овог текста (је) у својим давним младим годинама био на истим, или чак тврђим, позицијама него данашњи антилиберали, са којим се овде полемише, али да је са протицањем времена и учењем економије систематски и континуирано еволуирао у смислу прихватања либералног погледа на привреду и друштво у целини. Тако се и оформило чврсто уверење о позитивној корелацији између професионалне економске*

ће нам посветити и по три странице на крају текста у поглављу – *Мој обрачун с њима: рашчишћавање рачуна као завршни потез.*

5 На првој расправи у АЕН посвећеној неолиберализму (јун 2011) у свом тексту сам скренуо пажњу да неолиберали немају навику да своје тезе поткрепљују чињеницама, те тада написао да ме они подсећају на *Хегела (на кога се колега Љубомир Мађар позива и у свом раду* – Авет неолиберализма*, који је написао за овај скуп – па после једне своје тврдње, пише*: но, и Хегел би се са овим ентузијастично сагласио*) када му је указивано да су неке његове апстрактне теорије у стварности демантоване. Конкретно, Хегелова теорија (о броју планета који је он „доказао" својом филозофском теоријом) била је у раскораку са стварношћу и на примедбу да чињенице неумољиво доказују како његове тврдње нису тачне, знаменити филозоф је одговорио:* Тим горе по чињенице.

културе и степена у коме се прихватају и таје либералне идеје (стр. 144-145).[6]

Нешто касније колега Маџар наводи како *поклоници антилиберала радо истичу случајеве неких нобеловаца и сличних професионалних величина који су (као) променили стране. Били су наводно велики поборници тржишта, а онда су, сагледавши своју једностраност, начинили стручни салто мортале, окренули лист и потпуно се пребацили на ону супротну страну*, те истиче да *то не доказује ништа него могућу чињеницу да нам је и у светским размерама део струке професионално, а можда и психички, нестабилан. Прави људи, а можда и прави научници, биће да се препознају по томе што стабилно остају при својим убеђењима и кад глобални и други економски трендови узму ток који је (за дати период) по искуствену проверу тих уверења неповољан* (стр. 151-152).

Колико овај опширан текст има додирних тачака са реалношћу одлично илуструје и мото (епиграф) рада (*Људи оскудног знања никада неће бити за либерално схватање света, јер у таквом свету се пролази по резултатима, а не према дипломи, припадности клану или послушности* – Мирослав Прокопијевић) за који се колега Маџар определио сматрајући да сажима суштину онога што је стало на 331 страну текста, и у коме се, како сам тврди, *јасно оцртавају губитници у свету који би био устројен на начелима либерализма; из цитата се такође јасно види зашто ће против света структуираног у духу либерализма бити многи наши савременици, укључујући и оне са којима тако жустро полемишемо* (стр. 214).

---

6 Међутим, било би интересантно знати када је колега Маџар напустио позиције које је у младости заступао. Из његове биографије на сајту *Алфа универзитета* (бивши *Универзитет Браћа Карић*, на коме је колега Маџар био ректор) сазнајемо да је 1988. године био члан Комисије за реформу привредног система (члан њеног координационог одбора и руководилац групе за планирање), а од 1989-1990 године члан Већа економских саветника при Савезном извршном већу (влади) у СФРЈ, те Савезни министар за привреду у СРЈ (1992-1993). Тада је колега Маџар већ био у шестој деценији живота, а то би се тешко могло назвати *младим годинама* – како пише колега Маџар.

Оставимо сада по страни манир на који наше колеге неолиберали воде полемику (они који не мисле као они аутоматски су *људи оскудної знања*) и погледајмо на конкретном примеру нас четворице – колеге Катића и мене (са једне стране), те наших опонената (нео)либерала колега Маџара и Прокопијевића (са друге стране) – колико су њихове тврдње аргументоване и имају ли додирних тачака са реалношћу.

Биће да су они, а не ми сакупили много више диплома (уз то и сертификата са курсева при обукама у иностранству), они а не ми припадају и налазе се на челу разних удружења, те нарочито моћних и утицајних невладиних организација, они а не ми били су у саветничким и министарским кабинетима (у овом али и у XX веку),[7] они (и припадници њиховог идеолошког клана), а не ми урадили су програм економских реформи (који је био прихваћен од нових власти после петооктобарског преврата – 2000. године)[8] и од тада до данас се налазе на кључним економским местима у власти (у то време долази и до убрзаног урушавања српске привреде и државе).[9]

---

7 Само од 17 иницијалних чланова Г 17, половина економиста из Србије је заузимала важне министарске положаје. Подсетимо се ко је чинио ову групу експерата (како су сами себе називали) из Србије, Црне Горе и дијаспоре – Љубомир Маџар, Млађан Динкић, Веселин Вукотић, Михаил Аранда-ренко, Стојан Бабић, Жељко Богетић, Бојан Димитријевић, Петар Ивановић, Милан Ковачевић, Јелица Минић, Бранко Милановић, Милић Миловановић, Михаило Николић, Јован Ранковић, Душко Шушњар, Душан Вујовић и Бошко Живковић.

8 Видети књигу: Група аутора – Г 17, *Проīрам радикалних економ-ских реформи у СР Јуīославији*, Радио Б 92, Београд, 1997.

9 Неколико дана после *йеīооктобарскоī йревраīа* (2000) написао сам и објавио ауторске публицистичке текстове (*Рецейī за колонијалне земље*, *Данас*, 30.10.2000, те *Да ли су нам йоīребне радикалне економске реформе*, *Данас*, 08.11.2000) критички интониране према економском програму нових власти – *Проīрам радикалних економских реформи у СРЈ* – написан од аутора Г-17, те два опширна стручна економска текста на исту тему који су објављени у угледном економском часопису *Финансије* – јануарско-фебруарски и мартовско-априлски двомесечници из 2001. године.

Три година после (децембар 2003) колега Маџар ће на саветовању *Научноī друшīва економисīа* покушати да објасни и оправда своје и одсуство критике наше економске академске јавности (видети у часопису: *Економски анали*, 12/03): *У йоследњих йар īодина, од окīобарскоī йревраīа 2000. нао-*

Са друге стране, биће да су неки од нас, а не они, због (не) послушности били затварани и избацивани са посла,[10] али и били спремни да се доказују и у *свету који је устројен на начелима либерализма* и тамо били добитници (и то велики, чак и по мерилима која важе у том *свету*), а не *губитници*.

Неолиберали тешко могу да схвате да постоје и људи који се не руководе, првенствено, себичним личним интересима, него претпостављају опште добро личној користи, те могу да подигну глас против *устројства света* који им одговара и у коме су они добитници, а не *губитници*. Ново *устројство света* које заговарају неолиберали (и које све више спроводе у живот) мени лично одговара, али сам против њега јер оно поред уског круга добитника (којем и сам припадам), у исто време, огромну већину људи чини губитницима (међу којима и моје рођаке, кумове, пријатеље, комшије), и то губитницима којима је угрожен опстанак и који су доведени до очаја и безнађа.

То није прихватљиво не само са моралног него ни са економског становишта. При већој неједнакости у расподели и концентрацији богатства у уском кругу људи, мања је тражња за робом и услугама, што неминовно води успоравању стопе привредног раста и запошљавања.[11] Када неједнакости достигну критичне тачке, долази и до озбиљних економских криза и није случајно да је у годинама пред избијање великих криза (1928. и 2008. – прво у САД, а онда се ширила и на остали свет) једна четвртина укупног дохотка САД одлазила у руке само 1% најбогатијих.

вамо, критика је некако замрла. То је добрим делом и разумљиво. Читавих десет година смо прижељкивали радикалне политичке и друштвене промене и зазивали демократске снаге у којима је и шира јавност видела чиниоце цивилизацијске еманципације. Најзад се догодио и тај дуго и жељно чекани политички преокрет; последња ствар која се у таквом сплету околности могла јавити као идеја и порив јесте некаква критика оних у које смо годинама полагали све наде.

10 Случајно или не, наши неолиберали су, по правилу, увек заступници владајућих ставова и за њих је то „природно стање".

11 О томе детаљније у књизи: Јован Б. Душанић, *Економија постмодерне*, Београд, 2014.

* * *

Прво је колега Мађар дао *широку лепезу примедби на ставове четворице угледнијих антилиберала,* а затим у поглављу (*Мој обрачун с њима: рашчишћавање рачуна као завршни потез*) образлаже четири крупне ствари где постоје неслагања између нас двојице. Пре него се осврнем на свако од та четири крупна неслагања, желим да истакнем да са колегом Мађарем није лако полемисати јер он не критикује моје ставове него сопствене импресије о њима. Кренимо редом.

Прво неслагање. Колега Мађар (стр. 324) пише: *Прва пријатељска расправа у коју морам да се упустим односи се на његово (Душанићево) уверење и вишекратно изнесену тврдњу да привреде (мање-више) свих земаља расту обимом и, истовремено и можда још и више, у сложености (*то је постулат против кога немам шта да приметим*), али и да напоредо са тим брзо расте потреба за државним интервенционизмом* (а то је исказ коме се оштро супротстављам).[12] *Из начина на који он формулише свој закључак о растућој потреби за државном интервенцијом (Душанић 2013, фуснота 31) јасно произлази да он мисли на управљање и контролу огромних система, на начине на које велике (а, уосталом, и мале) компаније потребују управљање (management) и развојно усмеравање. Блокови литературе која се може сматрати истински научном садрже рипорозне доказе једне поставке која је тачно супротна од оног што тврди Душанић. Најпоузданији и најекономичнији начин разјашњавања ове тврдње је позивање на монументално дело једнако монументалног стваоца Хајека. Основна идеја је једноставна иако је доказ сложенији.*

12 Колега Благоје С. Бабић нас у реферату (*CUR DE ASINI UMBRA DISSERAMUS?*) написаном за овај скуп подсећа да „добро беседничко надметање је усмерено на предмет (*ad rem*). Тако настаје расправа (*dissertatio*) у којој се упоређују разлози и докази. Она је, по правилу, увек производна, тако да су у добитку сви учесници. Ако је беседничко надметање усмерено на личност (*ad hominem*), оно се претвара у распру (*querulus*). А она је, по правилу, увек мање производна од расправе."

Моја фуснота на коју се позива колега Мађар[13] гласи: *Када говоримо о оптималном балансу између тржишта и државе у регулисању и усмеравању привредних кретања и развоја треба имати у виду да он није непромењен и није исти у свим временима, а у истом времену различит је за поједине земље. По правилу, како привредни живот постаје сложенији улога државе постаје значајнија. У данашњим условима то условљава веома брзи процес глобализације, забрињавајући еколошки проблеми, економија која је све више заснована на научним истраживањима, али и глобална економска криза.*

Коментар. Читајући ову *пријатељску расправу*, како је назива колега Мађар, као да читам „*необориве доказе*" из званичног комунистичког документа (*другарског вијећа*) од пре три деценије на основу којих сам „*стрпан*" у затвор, а затим и избачен са посла на Економском факултету у Бањалуци.

Колега Мађар и не покушава да оспори мој став због чега, *по правилу, како привредни живот постаје сложенији улога државе постаје значајнија,* него слично некада комунистичким „*необоривим доказима*" (*врло вјероватно, да је Јован Душанић у разговору поједине изјаве саопштавао тако да су неком од слушалаца остављале призвук да се ради о дјеловању са позиција које су стране темељним опредељењима нашег друштва, из чега се извлачи закључак...*) сада колега Мађар пише: *из начина на који он формулише свој закључак ... јасно произлази да он мисли...* Мада то из мога текста не произлази, поготово не јасно.

Колега Мађар затим своју претпоставку о томе *шта произлази да ја мислим* узима као моју *тврдњу* и безапелационо констатује да *блокови литературе која се може сматрати истински научном садрже ригорозне доказе једне поставке која је тачно супротна од оног што тврди Душанић.* Ради се наиме, о истом типу ригорозности доказа као и код комуниста када су тврдили *да је Служба државне безбједности, пратећи дјеловање Јована Душанића од 1979 до 1985. године написала Информацију, која указује на његово*

13 Јован Б. Душанић, *Доларска алхемија и прокажена држава*, *Економске идеје и пракса,* број 9-10/13.

дјеловање са позиција српског национализма и грађанске деснице. Другарско вијеће полази од тога да је Информација тачна.

Као некада у случају комуниста сада неолибералима морамо да поверујемо да су њихове тврдње тачне – без доказивања по ком критеријуму су ти докази ригорозни и изношења емпиријских доказа те ригорозности – само због тога што неолиберали сада (као некада Служба државне безбедности) тако тврде. Сами их пишу и о њима потом суде као ригорозним.[14]

Друго неслагање. Колега Мађар пише (стр. 325): *Друга крупна ствар која мора да се покрене са Душанићем јесте његова тврдња да је долар прихваћен као међународна валута силом и такорећи бруталном принудом (2013, с. 131-41, нарочито с. 132). То је посве погрешно и лишено било какве логичке основе. Једноставна је истина да никаква валута не може да буде наметнута на другге било каквом силом.*

Погледајмо шта тачно пише у моме тексту: *Из (Другог светског) рата су САД изашле као хегемонистичка сила на војном, политичком и економском пољу и биле у стању да одлучујуће утичу на креирање послератног устројства света према сопственим интересима... На конференцији у америчком месту Бретон Вудс-у 1944. године, донета је одлука о оснивању ММФ-а и Међународне банке за обнову и развој. Америчка национална новчана јединица, долар, постала је светски новац, а Америчка централна банка гарантовала је конвертибилност долара у злато.*

Коментар. Опет исти манир вођења полемике. На моје подсећање да су САД из Другог светског рата *изашле као хегемо-*

14 Подсетио бих колегу Мађара на *Вагнеров закон* (који је формулисао познати немачки економиста Адолф Вагнер – *Adolph Wagner* – 1835-1917) о дугорочном расту државних расхода који је проузрокован како економским (научно-технички прогрес и као последица тога повећано државно издвајање за научна истраживања итд) разлозима, тако и социјално-политичким (пензионо осигурање и помоћ становништву због елементарних катастрофа итд) и историјским (државе прибегавају дефицитном финансирању и задужују се те долази до пораста расхода којим се сервисира државни дуг итд) разлозима. Историјско искуство показује да се у дужем временском периоду, овај закон потврђује, мада у краћим временским периодима јавни расходи могу да стагнирају и чак да се смањују.

ништичка сила на војном, политичком и економском пољу и биле у стању да одлучујуће утичу на креирање послератног устројства света, колега Мађар ишчитава као мају *тврдњу да је долар прихваћен као међународна валута силом и такорећи брутално принудом,* третирајући то *посве погрешно и лишено било какве логичке основе.*

За разлику од других великих и моћних држава које су из Другог светског рата изашле као поражене и разорене (Немачка, Јапан) или економски исцрпљене (СССР, В. Британија, Француска) једино су САД крај рата дочекале са знатно ојачаном економијом[15] и као једина нуклеарна војна сила. У таквој ситуацији САД нису ни морале да прибегавају брутално принуди (јер су сви били свесни њене моћи) да би у Бретон Вудсу њена национална новчана јединица – долар био установљен и као светска валута. То је учињено упркос неодрживости бретонвудског решења (по коме ће амерички долар бити светска валута, а у исто време ће САД гарантовати конвертибилност долара за злато).[16] Против

15 *САД су једина земља која је из Другог светског рата изашла са снажном, чак и унапређеном економијом. Удео САД у светској индустријској производњи је 1947. године износио 62%, у односу на 42% из 1938. док су у укупном извозу капиталистичких земаља САД остваривале раст са 14% (у 1938) на 32,5%. Национални друштвени производ је порастао готово 2,5 пута, док је 60 милиона људи 1948. имало посао, у односу на 47 милиона из предратне, 1939. године.* (А. Милошевић и Д. Живојиновић, *Ми у долар (не) верујемо – последице смањења глобалне улоге долара по укупну моћ САД* – http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/5)

16 То је такозвана *Трифинова дилема* (*Triffin Dilemma*) – названа по белгијском економисти и професору на Универзитету Јејл, Роберту Трифину (1911-1993). С једна стране, емисија долара треба да има златно покриће и омогућава несметану конвертибилност долара у злато, а са друге стране емисија долара мора да буде довољна да се обезбеди све већу међународну трговину, без обзира да ли емитовани долари имају златно покриће. Претерана емисија долара (без златног покрића) подрива поверење у долар и он губи на вредности.

На крају су САД 1971. године једнострано укинуле конвертибилност долара у злато. Непосредно пре тога за један амерички долар се добијало око 4,3 швајцарска франка или око 360 јапанских јена, а данас се за долар добија 0,87 швајцарских франка, те око 115 јапанских јена. Од тога што је долар светска валута САД имају огромне користи и не морају да брину о дугорочно значајном паду вредности долара, огромном буџетском дефициту

таквог решења је био и Кејнз (предводио је делегацију В. Британије у Бретонвудсу) који је предлагао увођење нове јединствене светске валуте – *банкор*, а СССР је одбио да ратификује документе Бретонвудске конференције.

Треће неслагање. Колега Мађар пише (стр. 325): *Даље велико подручје неслагања (међу многима!) између професора Душанића (2013, сс. 147-54) и мене јесте тумачење кинеског развојног чуда. Он је убеђен да је то чудо изазвано активностима државе*. У наставку текста колега Мађар износи своје објашњење *кинеског развојног чуда*: *Кина је ослободила свој народ, може се рећи на тако величанствен начин да може да се окарактерише као нечувен и невиђен. То је кључна ставка у новијој кинеској историји без које чудо не може да се објасни.*

На страни 149 мога текста пише: *Све ове земље* (које су у дугом периоду имале изузетно високе стопе привредног раста – Кина, Јапан, Јужна Кореја, Тајван, Хонгконг, Сингапур...) *при модернизацији својих привреда примењивале су такозвани азијски модел, а коме су нарочито својствени следећи фактори: стратегија развоја заснована на извозно оријентисаној индустријској политици, изузетно висок ниво штедње и инвестирања, те поетапност и прагматичност у реформисању привреде. Поред тога, све њих карактерише сличан традиционални систем вредности и одсуство демократије.*

Коментар. Овде колега Мађар не доводи у питање моје објашњење азијатског модела модернизације који је у пракси показао одличне резултате. Чињеница да је модернизација ових земаља диригована од стране државе не значи негацију тржишта, него његову афирмацију уз помоћ снажне државне развојне политике.

Затим, колега Мађар пише (стр. 326): *Душанић је одушевљен кинеским вредносним опредељењима и њима приписује велики део развојног успеха (2013, с. 151). И овде он, једноставно речено, греши.*

и дефициту текућег биланса. За разлику од других држава, ту привилегију (управо захваљујући чињеници да је долар светска резервна валута) имају само САД. О томе сам детаљно писао у књизи *Доларска алхемија и казино економија* (2009).

Његово гледиште је одвећ уско да би могао ваљано да разуме значај вредности. Говорећи ентузијастично о кинеским племенитим друштвеним вредностима... Душанићев поглед је опет превише узак – изгледа да је то генеричка карактеристика аналитичара из табора антилиберала – он заборавља страховите свирепости извршене током Великог скока напред и током Културне револуције, кад су милиони невиних изгубили животе; и то је било учињено од стране истог (по Душанићу племенитог) кинеског народа.

Образлажући прво основне карактеристике такозваног азијског модела развоја, осврнуо сам се и на њихов традиционални систем вредности. Погледајмо део текста из кога је колега Мађар закључио да сам *одушевљен* и да говорим *ентузијастично* о кинеским *племенитим* друштвеним вредностима. *Поред тога што су све источноазијске земље имале сличну стратегију економског развоја, брзом привредном успону погодовао је и њихов традиционални систем вредности чији се корени налазе у конфучијанству, а која карактерише трудољубивост, штедљивост, правичност, спремност на жртвовање, а нарочито је изражен колективизам и хијерархијска структура друштва где постоји приоритет општих над индивидуалним интересима. Колективна свест о националном интересу и колективна спремност на жртвовање за његово остварење супротстављени су западном (протестантском) систему вредности у чијем основу је премиса о неприкосновеним правима човека која не могу бити отуђена од појединца ни под којим условима, чак ни за остваривање било каквих виших општих интереса, на пример дугорочно одрживог високог привредног раста и животног стандарда, те социјалне стабилности. Из приоритета општих над индивидуалним интересима проистиче и принцип компромиса (неопходан како би се постигли виши општи циљеви), толерантност према разним облицима друштвеног уређења, уважавање алтернатива, потреба за експериментисањем, схватање да за опстанак и општи напредак (нације, цивилизације) не треба робовати било којим идеолошким „измима“.*

Коментар. Наводећи смирено и рационално традиционални систем вредности азијских земаља које су имале успешну стратегију

развоја, колега Мађар тврди да сам *одушевљен* и да говорим *ентузијастично* о кинеским *племенитим друштвеним вредностима*, те да заборављам *страховите свирепости извршене током Великог скока напред и током Културне револуције, кад су милиони невиних изгубили животе; и то је било учињено од стране истог (по Душанићу племенитог) кинеског народа.*

Шта на ово рећи? Када бих полемисао на начин како то чини колега Мађар рекао бих како је он *одушевљен* и да говори *ентузијастично* о америчким *племенитим* друштвеним вредностима, те да заборавља *страховите свирепости извршене над Индијанцима и црнцима, кад су милиони невиних изгубили животе; и то је било учињено од стране истог (по Мађару племенитог) америчког народа.* Али какве то везе има са економским успоном Кине или САД?

Четврто неслагање. И на крају, колега Мађар пише (стр. 326): *Само пар речи о војсци за коју сам током неких 15 година доказивао да би требало да се распусти и дефинитивно уклони на организован и хуман начин. И у овој ствари Душанић дели слабости и невичност табора коме припада... Изгледа да је професор Душанић спреман да га брани домаћа армија; као у једном популарном вицу, мој став је да ме не брани – хвала лепо. Кад би се декларисала као земља без армије, Србија би задобила поприличан престиж и међународно признање. Са неоспоривом духовитошћу Душанић цитира стару народну пословицу: они који не хране своју, храниће туђу војску; мој одговор је: ако ниједна од њих – наша или туђа – није од било какве користи, ниједна не треба да буде ни храњена.*

Коментар: No comment! Овде је све јасно и сваки додатни коментар је сувишан, а вероватно бих због њега био од неолиберала поново проглашен *политички некоректним*, као што су ме у своје време комунисти прогласили *морално-политички неподобним*.[17]

17 Уместо коментара само неколико здраворазумских питања. Која се то неолиберална држава (САД, Велика Британија...), одрекла војске? Како то да САД, које проповедају и другима намећу неолиберализам, имају највећи (незабележен до сада у светској историји) војни буџет – већи од војних буџета свих осталих земаља узетих заједно? По којим је то неолибералним аксиомима могуће да Пентагон (новцем из државног буџета) буде највећи послодавац на свету?

На крају, желео бих да истакнем да сам захвалан колеги Мађару на јасно изнетом ставу (у његовом раду) да економска криза ипак постоји годинама, још увек траје и не назире јој се крај[18] (*компоновани су и примењени познати пакети од по 7-8 хиљада милијарди долара, а очекивана краткорочна и брза побољшања су изостала, док за дужу перспективу ни до дан-данас није јасно да ли је, уз сва та допинговања привреде, осигуран поуздан излазак из кризе* – стр. 98), те да неолиберализам ипак постоји[19] (наводећи и разлоге због чега треба *да се либерализам у својим савременим обојаћеним верзијама назове неолиберализмом* – стр. 146). Надам се да због тога нећу имати непријатности од стране сопственог идеолошког клана, пре свега, сарадника *широко афирмисаної* (како то тврди колега Мађар) *истраживачкої Центра за либерално-демократске студије* – колегинице Данице Поповић, те колега Бошка Мијатовића и Бориса Беговића (сви су такође позвани на мартовску расправу у АЕН, али још нису доставили своје текстове).

18 На једној од наших расправа у АЕН (јун 2011) на моју констатацију да је време најбољи судија, а пракса најбољи верификатор исправности различитих теоријских ставова, те чињеницу да је данас историјска пракса (колапс постсоцијалистичких привреда које су се у вођењу економске политике придржавале *Вашинїтоскої консензуса*, а потом и светска економска криза) ставила тачку на теоријске спорове о неолиберализму, одговор је био *да су неке од постсоцијалистичких земаља имале само мале пролазне потешкоће и да се брзо опорављају* (колега Борис Беговић), *да нема говора о било каквој, а поготово не о великој светској економској кризи, него се ту ради о уобичајеној рецесији* (колега Бошко Мијатовић), *те да је то безначајна епизода које се за годину-две нећемо ни сећати (као фијаска који смо имали с набавком вакцина за свињски грип* – како је то лепо илустровала колегиница Даница Поповић).

19 Колега Бошко Мијатовић ће на расправи у АЕН (видети: Зборник: *Глобална криза и економска наука*, март 2012) бити изричит: *Да изнесем своје мишљење о теми скупа: неолиберализам не постоји. Ради се о појму, односно етикети, коју су смислили противници либерализма. Он се користи као дисквалификација коју противници либерализма упућују не само радикалним либералима, већ и свим осталима,* наглашавајући да *под удар оптужбе о неолиберализму не потпадају данас само либерали, већ комплетна доминантна струја политичкої и економскої мишљења у свету.*

* * *

Истичући да сам му *заиста драг пријатељ* (стр. 278) и да ме *доживљава као драгу и многострано позитивну личност* (стр. 228), колега Мађар са правом констатује: *са карактеристикама које нас професионално дефинишу и разграничавају, нас двојица смо толико удаљени да припадамо различитим галаксијама* (стр.202), те *кад је већ реч о укусима, проф. Душанић и ја „галактички" смо удаљени* (стр. 224).

Овде сам у потпуности сагласан са колегом Мађарем. Професионална разлика међу нама је логична имајући у виду да ми различито схватамо дисциплину којом се бавимо – економију – ја у њеном изворном значењу, а колега Мађар (и остали неолиберали) под економијом подразумевају оно што је у суштини хрематистика.

Подсетимо се да је назив *економија* у научну употребу увео Ксенофонт (430–354 године п.н.е), а који у преводу са грчког (*oikos* – кућа, *nomos* – закон) значи управљање домаћинством. Аристотел (384–322 године п. н. е.) је направио јасну поделу између економије и хрематистике (*chrema* – новац, имање, ствар, *nomos* – закон) која у преводу са грчког значи управљање новцем, тачније вештина стицања богатства. Увођењем новог термина Аристотел је желео да изврши разграничење неких видова делатности који се принципијално разликују од економије.

Економија представља делатност која је повезана са стварањем – производњом богатства (робе и услуга) усмерена на задовољавање животно неопходних људских потреба – и оријентисана на општедруштвено корисна решења у интересу већине грађана. С друге стране, хрематистика је повезана с прерасподелом богатства с циљем корпоративно-личног богаћења уже групе грађана и она се у древним временима називала лихварство, то јест зеленаштво. Аристотел је истицао да за људе који су пошли путем хрематистике згртање богатства постаје бесконачно и ту не постоје никакве границе. Он је у склоности неких људи ка згртању богатства видео реалну опасност за друштво и упозоравао да хрематистика може довести до мутације целог друштва.

Нажалост, до те мутације је дошло. Мада је и у античко време поред економије (реална привредна делатност), постојала и хрематистика (шпекулативна делатност која је била споредан и безначајан део привреде), временом се шпекулативност претворила из периферне у основну карактеристику тржишта.[20] Данас имамо (пре свега, у најразвијенијим земљама Запада) модел шпекулативног или казино капитализма у којем долази до све веће доминације шпекулативне (виртуелне) над реалном привредом. Сада фактички постоје две паралелне привреде, једна – реална која ствара производе и услуге и друга – виртуелна која *ствара* новац берзанским шпекулацијама.[21]

Међутим, виртуелна не може да постоји без реалне привреде, јер она од ње живи, односно на њој управо и паразитира. Улагања у виртуалну привреду нису и не могу да буду мотори раста и не обезбеђују стабилан и дугорочно одржив економски раст јер се у њој не ствара нова него исисава вредности из реалне привреде. Тако богати финансијским шпекулацијама успевају да за себе приграбе већи део националног колача, иако се тим шпекулацијама истовремено не увећава тај колач.

Данас је и теоријски мајнстрим када се говори о савременој економији у суштини хрематистика, а не економија у њеном изворном значењу. Аристотел је у свом познатом делу *Политика* писао да се хрематистика често *прихвата као економија али она то није јер је хрематистика усмерена на експлоатацију и за њу ради лихварство које је, из познатих разлога, одвратно*. За економију је веома важан морал који влада у друштву.

Пошто су нам полазне позиције „*галактички*“ *удаљене*, како то пише колега Маџар, онда је логично да су нам такви и укуси. Тако на пример, колега Маџар (часопис *Економске идеје и пракса*

20 Ц. М. Кејнз је (у књизи: *Општа теорија запослености, камате и новца*) упозоравао да шпекулације не подразумевају нужно велику штету ако су споредан и безначајан део привредне активности (*ако остану мехурићи на површини сталног тока предузетништва*), али су веома штетне када су доминантне (*када предузетништво постаје мехурић у вртлогу шпекулација*).

21 Видети детаљније у књизи: Јован Б. Душанић, *Економија постмодерне*, Београд, 2014.

број 9-10/13, страна 22) нема ништа против што су *примања појединаца у банкама (важи и за друге финансијске институције као што су фондови, осигуравајуће компаније, ревизорске куће...) басносовно велика* јер су она *неминовна и готово очигледна последица* чињенице да *добру банку не чине сви запослени него њено најуже управљачко језгро, често један једини човек. Пословни успех, па и сам опстанак банке зависи дословно од тога да ли ће моћи да се дочепа и задржи такве врхунске кадрове, те чаробњаке финансијских операција и врло крупних пратећих трансакција.*

Међутим, *чаробњаци финансијских операција* имају *басносовна примања*, чак и када изостаје *пословни успех* и *банка не опстане*. *Lehman Brothers* је банкротирала 2008, а Ричард Фулд – први човек ове банке, зарадио је у 2007. години 500 милиона долара (колико износи укупан годишњи војни буџет Србије).

За разлику од колеге Мађара, сматрам да велике неједнакости у расподели, те велике концентрације богатства код уског слоја људи (у основном тексту – фуснота 12 – сам већ наводио податак да 85 најбогатијих људи на свету поседује богатство једнако оном које има и 3,5 милијарде најсиромашнијих људи – више од половине светског становништва) нису – не само морално него и економски – прихватљиве, јер нема дугорочно одрживог стабилног развоја друштва у којем преовлађују закони који нису засновани на моралу. То се односи и на економске законе који, на пример, омогућавају енормно богаћење уског круга најбогатијих и истовремено беду масе људи који живе у условима недостојних човека.[22]

Колегу Мађара познајем још од мојих студентских дана (почетком 70-их година XX века) када је он био доцент на Економском факултету у Београду и предавао нам (макроекономско) планирање. Од тада ценим његову ерудицију и посвећеност послу.

22 Раније сам већ писао: *Мислим да је наша професионална, али пре свега и људска обавеза да на зло и неправду не пристајемо и с њима се не миримо, те да их непрестано разоткривамо и јавно оголављамо. Против зла и неправде треба се борити, не зато да би се они победили (увек ће их бити, у већој или мањој мери) него, пре свега, због тога да они не би победили човека у нама.* (Видети предговор у књизи: Јован Б. Душанић, *Критика неолиберализма и транзиције*, Загреб, 2013)

Касније смо се на разним стручним скуповима и ближе упознали и између нас је увек постојала једна лепа људска комуникација, мада нам се професионални погледи суштински разликују. Са великим интересовањем читам његове текстове у којима се може наћи доста једноставних и допадљивих идеја. Међутим, проблем је најчешће у томе што, како то пише колега Маџар, позивајући *на монументално дело једнако монументалног стваралаца Хајека:*[23] *Основна идеја је једноставна иако је доказ сложенији* – и додао бих, по правилу, немогућ јер такве идеје су плод апстрактних конструкција које имају мало заједничког са реалним стањем ствари (заснивају се на пожељним претпоставкама, а не стварним чињеницама).

Мислим да смо у досадашњим расправама колега Маџар и ја јасно изложили своје позиције, остали при њима, а време (и можда неки будући објективни критичари) ће просуђивати ко је од нас био у праву.

* * *

Средином 2015. године, ако Бог да, пуним 65 година и после ове расправе планирам да престанем са активним учешћем на нашим традиционалним расправама у Академији економских наука и Научном друштву економиста. Желео бих да се интензивније

23 Последњих деценија наши мејнстрим економисти – неолиберали стално се позивају на *монументална дела два монументална стваралаца* – Карла Попера и Фридриха Хајека. Када сам био студент и нешто касније тадашњи мејнстрим економисти – комунисти су се такође позивали на *монументална дела два монументална стваралаца* – Карла Маркса и Фридриха Енгелса. Тако да ево већ седам деценија наши мејнстрим економисти имају своја два идола Карла и Фридриха (раније Маркса и Енгелса, а сада Попера и Хајека) у чијим *монументалним делима* налазе беспоговорне одговоре на сва питања (или како пише колега Маџар – *најпоузданије и најекономичније начине разјашњавања*) и сви ми који њихова идеје доводимо у сумњу смо *људи оскудног знања*. Узгред, Карл Попер је у младости био комуниста. На нашим ранијим расправама у АЕН (2012) рекао сам (тада другим поводом и из сасвим других разлога) *да је неолиберализам, пре свега идеологија, као што је то био и комунизам. Због тога не треба да нас чуди то што су многи садашњи најватренији неолиберали бивши комунисти или њихови биолошки потомци који су једноставно само језик једноумља и искључивости прекодирали са комунистичких на неолибералне доктрине.*

посветим завршетку књиге коју сам раније започео, а која ће изискивати вишегодишњи рад.

У последњем допису (23.12.2014) колега Мађар нас је обавестио како је постигнут договор да наши радови (са ове расправе) буду објављен у часопису *Економске идеје и пракса,* те очекујем да овај мој рад буде објављен у целини – основни текст и овај *постскриптум.*

P.S.

Колега Мађар је наставио, како он рече *мој обрачун с њима,* и у своме уводном реферату (*Гордијев чвор јавних предузећа у Србији – дрешити или сећи*) који је имао на научној конференцији *Реструктурирање јавних предузећа у условима институционалних ограничења* која је одржана на Економском факултету у Београду 17. октобра 2015. године у организацији *Научног друштва економиста*, уместо критичких примедби на моје ставове ред је дошао на мога сина Арсенија,[24] коме је посветио око 1/3 свога опширног (45 страна) уводног реферата.

После уводног дела текста који се односи на Арсенијеву књигу (преносимо га у наставку) колега Мађар је прешао на исцрпно образлагање неслагања са ставовима из књиге коју је Арсеније објавио још као студент.

„За још једно разматрање потенцијалних слабости и стварних дефеката државе и поновно доказивање да јој није место у непосредно производним и пословним активностима – кад већ има толико бројних и важних послова у другим доменима, и то таквима у којима је незаменљива – биће у најкраћем искоришћена једна допадљиво написана и веома јасна недавно објављена књига

24 Арсеније Ј. Душанић је рођен 05.08.1985. године у Бањалуци, Осмогодишњу школу и гимназију (по шест разреда) похађао је у Москви и Београду. Студирао је у Бечу, Буенос Ајресу, Хонгконгу, Мадриду и Лондону. У Бечу је стекао звање *Mag. der Social- und Wirtschaftswissenschaften (Volkswirtschaft), на Wirtschaftuniversität Wien, а у Лондону на престижном LSE (London School of Econo-mics and Political Science) звање MSc in European Political Economy. По завршетку студија непрекидно је запослен и ради од 2010. године у Бечу, од 2014. у Лондону, а од 2017. године у Женеви.*

Арсенија Ј. Душанића (*Private and State Owner-ship in Oil and Gas Industry,* 2009).

Врлина те књиге је лепа комбинација примерне концизности и унеколико изненађујуће обухватности: у њој је на прегледан начин регистрован широк репертоар питања на којима се ломе супротстављене доктринарне парадигме и укрштају полемички интонирани ставови – они који нагињу интензивној (и екстензивној!) државној интервенцији у привреди и они који су против ње. Душанић је у основи, а и у изведбеним детаљима, бранитељ јавних предузећа и државне интервенције која им је функционално комплементарна; у тим својим ставовима он је, међутим, одмерен и довољно трезвен да сагледава и аргументацију која *није* на линији његових опредељења. Па ипак, његов уклон ка држави сасвим је видљив и јасно је да ни на који начин не би могао да се помири са духом у коме се пише овај текст нити са тврдњама које су у њему кроз досадашња разматрања резолутно артикулисане.

Душанић и ја припадамо различитим, доктринарно сукобљеним таборима, али његова јасна презентација промишљено састављеног и репрезентативног спектра питања на којима се укрштају супротстављени одговори чине ту књигу вредном и садржајно богатом. Она је атрактивна и за оне који њену основну оријентацију не прихватају. Поготово се показује као атрактивна за онога који се страсно удубљује у образлагање супротстављених гледишта и то користи за преиспитивање и тестирање сопствених становишта. Стога ово што следи и неће бити нека отворена полемика са Душанићем него покушај да се искористи репертоар спорних, контроверзама премрежених питања, која је он тако прегледно регистровао, настојање да се истакну и супротни ставови које он из разумљивих разлога није претерано наглашавао, те још једно упозорење да не би било исправно нека изолована искуства неодмерено генерализовати. Посебно су контраиндикована настојања да се нека стварно или привидно позитивна страна искуства са јавним предузећима покушавају примењивати на Србију, земљу са тако проблематичним предузећима у државном власништву, па

и са једнако неуспешним јавним предузећима као нешто широм класификационом категоријом.

Душанић је поштен интелектуалац који не жели да прећути крупне и важне економске истине. Са друге стране, кроз цео његов текст провејава велика склоност и готово страсна ангажованост у заговарању и одбрани јавних предузећа и њима природеног државног власништва."

Осим тога, за наредни научни скуп (2016) о неолиберализму у организацији АЕН (тема: *Наши научни спорови: велике алтернативе у изградњи институционалног поретка*) колега Мађар је доставио опширан текст (од 119 густо куцаних страна) под насловом (*Либерали и они други: алтернатива која то није*) у коме проширује своју *широку лепезу примедби на ставове четворице угледнијих антилиберала* – Млађен Ковачевић (примедбе на 26 страна), Јован Б. Душанић (23 стране), Благоје Бабић (15 страна) и Небојша Катић (11 страна). Касније ће своје текстове објавити као посебне књиге. Две књиге са последњих расправа у АЕН (2015. и 2016. године) под насловима *Мој обрачун с њима,* те *Либерали и они други: алтернатива која то није,* поклонио ми је колега Мађар са лепим посветама.[25]

25 Колега Мађар је у књизи под насловом *Мој обрачун са њима* написао следећу посвету: „Свом политичком неистомишљенику, идеолошком оponенту и трајном полемичару Јовану Душанићу – човеку у вези са којим се људска раван јасно одвојила од полемичке и који ме је толико пута уверио у искрено пријатељство и чојство високо дигнуто изнад наших професионалних размирица. Љубо Мађар.".

У књизи под насловом *Либерали и они други – алтернатива која то није* написао је: „Драгом Јови Душанићу који ми се увек доимао као персонификација људскости и честитости. Ни у највећем жару полемике нисам могао да не будем фасциниран његовим блиставим стилом и раскошном лексиком. У теби се, Јово, препознаје крај који је дао неке од наших најбољих писаца. Љубо Мађар."

Бошко Мијатовић
Центар за либерално демократске студије
Београд

ПОЛЕМИКА О ЛИБЕРАЛИЗМУ

На другом научном скупу посвећеног питању (нео)либерализма који је у организацији *Академије економских наука* (АЕН) одржан 2012. године, рад (*Неолиберализам и криза*) који је професор Душанић презентовао изазвао је полемику са господином Бошком Мијатовићем. Текст и полемика која је затим уследила објављени су у Зборнику радова са тог научног скупа.

Јован Б. Душанић
НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ И КРИЗА[1]

Ново време тражи ново мишљење.
Морамо одбацити мртворођену идеју о урођеној
стабилности, ефикасности и еластичности тржишта
и омогућити кризној економији да заузме заслужено место.
Нажалост, многи наизглед разумни људи верују
да је недавна криза случајан и непредвидив догађај.
Nouriel Roubini – Stephen Mihm: *CRISIS ECONOMICS*

Почетком фебруара сам из Академије економских наука (АЕН) обавештен да се (по други пут) помера термин одржавања новог округлог стола посвећеног питањима неолиберализма, те да је нови термин 16.03.2012. године. Уз обавештење о померању термина добио сам и опширан прилог припремљен за овај округли сто од стране председника АЕН, колеге Љубомира Маџара (који има преко 100 страница текста), насловљен: *Антилиберализам у 22 слике,* у коме он полемише са мојим ставовима (из књиге *Бећарска економија* и текста *Сјај и беда економске науке*), те ставовима колега

1 http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/neoliberalizam-i-kriza.html

Млађена Ковачевића, Марка Секуловића и Оскара Ковача (наша имена експлицитно наводи истичући: *на страни антинеолиберала стручно се афирмисало и у широј јавности стекло велики углед неколико заиста незаобилазних имена*).

У прилогу *Покушај реанимације неолиберализма* припремљеним за први округли сто који је одржан у јуну 2011. године на Економском факултету у Београду (у организацији АЕН) истакао сам да је теоријска расправа о неолиберализму сада закаснила и да је она била актуелна, али и насушно потребна, пре десетак година, када смо се опредељивали за транзициони пут економских реформи. Најновија историјска пракса (колапс постсоцијалистичких привреда које су се у вођењу економске политике придржавале *Вашингтонског консензуса* – који представља својеврсни *Кратак курс неолиберализма*, а потом и актуелна светска економска криза) ставила је тачку на теоријске спорове о неолиберализму и он дефинитивно одлази у историју као економска теорија која се крајем XX века појавила као ригиднија и бескрупулознија, те по својим последицама опаснија инкарнација претходне, блаже варијанте либерализма (који је довео до велике економске кризе – 30-их година прошлог столећа).

Расправа о неолиберализму још мање је корисна уколико ћемо само сучељавати различита теоријска мишљења о овом проблему и закључке изводити из метафизике, а занемарити емпиријске чињенице и економску стварност до које је неолиберализам довео. Економска наука је друштвена, а не нека чисто академска, апстрактна, езотерична или ларпурлартистичка дисциплина. Она пре свега, треба да помогне носиоцима економске политике у настојањима да обезбеде дугорочно одржив динамичан привредни раст уз пуну запосленост, те **социјално одговорну** и праведну расподелу националног дохотка, како би се остварио главни (основни) циљ економске политике – побољшање општег благостања у земљи, односно квалитета живота свих грађана.

Осим тога, од наших расправа о неолиберализму тешко је очекивати било какав позитиван резултат уколико се, у недостатку ваљаних аргумената, у расправи користи и такав „научни“ став

(као што је то био случај за првим округлим столом у јуну 2011) да *што си начитанији то си либералнији*, јер ће то онда неминовно да води сличном контра ставу, као на пример: *што си неморалнији то си либералнији* или *што си корумпиранији то си либералнији*.

* * *

У наставку овога текста осврнућу се на неке од најновијих ставова сарадника ЦЛДС-а – *Центар за либерално-демократске студије* (колегинице Данице Поповић, те колега Бошка Мијатовића и Бориса Беговића). На првом округлом столу посвећеном неолиберализму, који је одржан у јуну 2011. године у организацији АЕН, они су узели активно учешће. Тада је на моју констатацију да је време најбољи судија, а пракса најбољи верификатор исправности различитих теоријских ставова, те чињеницу да је данас историјска пракса (колапс постсоцијалистичких привреда које су се у вођењу економске политике придржавале *Вашингтонског консензуса*, а потом и светска економска криза) ставила тачку на теоријске спорове о неолиберализму, њихов одговор био да су *неке од пост–социјалистичких земаља имале само мале пролазне потешкоће и да се брзо опорављају* (колега Борис Беговић), *да нема говора о било каквој, а поготово не о великој светској економској кризи, него се ту ради о уобичајеној рецесији* (колега Бошко Мијатовић), те да је то *безначајна епизода које се за годину-две нећемо ни сећати (као фијаска који смо имали с набавком вакцина за свињски грип* – како је то лепо илустровала колегиница Даница Поповић).

Ова три сарадника из ЦЛДС-а имали су могућност да годинама у најцењенијем дневном листу (*Политика*) сваке среде (у својим колумнама које су имале и заједнички наднаслов *Либерална среда*) пропагирају идеје економског неолиберализма. Поред тога, већ деценијама они генерације и генерације студената Економског и Правног факултета у Београду образују на принципима економског неолиберализма. Симптоматично да су, до избијању светске кризе, која се прво појавила у форми финансијске (банкарске) кризе, сарадници ЦЛДС-а своје колумне скоро искључиво посвећивали економској проблематици, а после тога углавном темама које нису

економске. У последње време, када се жариште кризе преноси са приватног (колапс финансијских компанија) на државни сектор (криза државних дугова) неолиберали се, у својим колумнама, поново враћају економској проблематици.

Недавно је на питање председника Бориса Тадића зашто нико од економиста (нарочито оних који критикују рад владе) није предвидео финансијску кризу и на време упозорио каква се опасност спрема, уследио лаконски одговор (*Политика*, 16.11.2011) колегинице Данице Поповић, да *ниједан економиста није предвидео кризу због тога што се оне не могу предвидети, јер им је то и кључна особина.* Њен колега из ЦЛДС, Бошко Мијатовић отишао је корак даље са тврдњом (*Политика*, 28.12.2011) да *у свету нема никакве кризе* и да *постоји само бриге за европске државне дугове и то је све,* а колега Б. Беговић недавно нас обавештава (*Политика*, 11.01.2012) како у време неповољних економских кретања у свету, земље Африке *постају све богатије и богатије... У прошлој деценији просечна годишња стопа раста била је 5,7 одсто, далеко више од свега што су те земље забележиле од времена добијања независности средином прошлог века. Сва предвиђања су да ће се такав раст наставити и у другој деценији овог века – ММФ предвиђа стопу раста од шест одсто за 2012. годину, ону годину у којој се предвиђа рецесија у Европи.*

* * *

Уместо прозивања економиста који критикују рад Владе (а на прсте једне руке се могу избројати економисти који су од 2000. године до сада непрестано указивали на погрешну економску политику која се води у Србији) од председника Бориса Тадића смо могли очекивати питање за економска струковна удружења (*Научно друштво економиста* и *Савез економиста Србије*) и научне институте, те владине функционере и економске саветнике (нарочито вишедеценијске медијски експониране *кумровачке и сегединске курсације* – како то духовито примети колега Данијел Цвјетићанин) због чега су од 2000. године подржавали и пропагирали неолибералну економску политику која је довела до колапса

српске привреде. Такође смо могли очекивати и његово објашњење зашто се српска власт (он је од 2004. године председник државе, а пре тога био је министар од 2000. године) окружила искључиво економистима-неолибералима и кључне економске ресоре више од једне деценије (са кратким прекидима) препустила у руке Млађану Динкићу и Божидару Ђелићу који су одмах по избијању светске кризе 2008. године, као потпредседници у Влади и економски „експерти", тврдили да светска економска криза *неће имати директне негативне ефекте у Србији* (*Блиц*, 03.10.2008). Ослањајући се и на њихова „експертска" мишљења председник Б. Тадић ће отићи и корак даље па ће на предавању, које је одржао студентима Универзитета *Мегатренд*, изјавити: *у оваквој светској финансијској кризи и могућој рецесији, налази се шанса за Србију, за убрзани развој* (*Вечерње новости*, 20.10.2008)

Имплицитно из председниковог питања произлази да је за колапс српске привреде одговорна светска економска криза која је власт онемогућила да грађанима већ сада омогући толико обећавани *бољи живот*, а да су економисти криви јер нису предвидели кризу и власт на време упозорили каква се опасност спрема. Међутим, ако детаљније анализирамо како је у Србији вођена економска политика и погледамо резултате који су постигнути до избијање светске економске кризе (2008) године, лако ћемо закључити да је катастрофално стање у коме се налази привреда последица, пре свега, погрешне економске политике која се годинама спроводи у Србији, а светска економска криза само је убрзала и заоштрила неизбежно суочавање са суровом истином да *бећарска економија* не може дуго да траје и да увек има неизбежан тужан крај. О томе речито говоре поражавајући економски показатељи које сам раније објавио у тексту *Још једна изгубљена деценија*.

Српска привреда се сада налази пред колапсом упркос чињеници да је наша власт од 2000. године, како то недавно написа колега Небојша Катић (видети: *http://nkatic.wordpress.com/2012/02/17/beznade-bespuce-i-moguci-izlaz/*), *исцрпла све рецепте из неолибералног арсенала.* Приватизован је највећи део привреде – то није помогло. Странцима је продато готово све што су желели да купе,

по ценама по којима су то желели – ни то није помогло. Странцима се сада плаћа и за свако отворено радно место – ни то не помаже. Србија је либерализовала увоз до бесмисла, снизила и готово укинула пореске стопе на добит – ни то није помогло. Финансијски простор је препуштен страним банкама, као чуду знања и врлина – ни то није помогло. Држава, привреда и грађани су се енормно задужили, огроман новац је ушао у Србију – ни то није помогло.

Очигледно је да у оквиру владајуће економске парадигме нема излаза, али то наша владајућа елита, а ни економисти неолиберали још увек не могу или не желе да виде.

* * *

Одговор колегинице Данице Поповић да *ниједан економиста није предвидео кризу због тога што се они не могу предвидети, јер им је то и кључна особина,* једноставно није тачан. Наведимо пример само двојице веома познатих универзитетских професора из САД (да не наводим имена научника из Русије, Кине и других земаља) који су то учинили неколико година пре избијања кризе. Професор Универзитета у Чикагу, Рагхурам Рајан је тачно превидео кризу 27.08.2005. године на симпозијуму у *Џексон холу* пред водећим експертима из области економије (видети у његовој књизи: Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy, 2011), а професор са Универзитета у Њујорку, Нуриел Рубини учинио је то 07.09.2006. године у свом излагању које је одржао у ММФ-у (видети у његовој књизи: *Crisis Economics: A Crash Course in the Future of Finance,* 2011).

Такође бих подсетио на то да је још 2002. године Ворен Бафет, један од најбогатијих људи у свету, у годишњем извештају инвеститорима своје компаније (*http://www.berkshirehathaway.com/2002ar/2002ar.pdf)* упозорио да су финансијски деривати – једна од највећих финансијских иновација – *финансијско оружје за масовно уништење*, те да је *џин деривата већ испуштен из боце* и да је то *мина са одложеним деловањем, не само за оне који њима тргују, него и за целокупан економски систем.*

Међутим, одговор колегинице Данице Поповић, убеђене присталице економског неолиберализма, очекиван је јер системску кризу (каква је актуелна светска криза) није ни могуће објаснити језиком неолиберала који фанатично верују у аутоматизам тржишног саморегулисања. Економски неолиберали и тржишни фундаменталисти убеђују нас како је тржиште један поуздан саморегулирајући ефикасни механизам који је увек у праву и који обезбеђује ефикасност и стабилност у свим условима. Криза се посматра као мало вероватан непредвидиви изузетак са краткотрајним и занемарљивим последицама. Они нас убеђују како ће „невидљива рука" тржишта све поставити на права места и довести до тога да сваки појединац, водећи рачуна о својим интересима, у исто време доприноси благостању свих, односно убеђују нас *како се алхемијом слободне тржовине дубре личног егоизма претвара у злато социјалне сигурности* (нобеловац, Џемс Тобин).

Међутим, историја савременог капитализма показује да су кризе биле пре правило него изузетак и имале су озбиљне последице, те да су оне настајале због тржишног бума и стварања спекулативног *балона* који се све више *надувава* због тога што је цена неке активе расла знатно више од њеног оправданог и рационалног нивоа. Сва *досадашња историја показује да цене не могу бесконачно расти, те да балон, пре или касније, пуца и долази до економских криза.* Језиком неолиберала то није могуће објаснити јер једна од њихових базних претпоставки јесте рационално понашање свих тржишних учесника.

Муњевити раст цена неке активе, по правилу, је изазван појавом важних технолошких иновација и развоја нових економија. То је, на пример, била појава железнице средином XIX века или интернета, односно ИТ технологија крајем XX века, а које су довеле до економских криза – да поменем само две: једну од првих и једну од последњих криза. Због очекивања да ће доћи до високих стопа раста нових економија, средином XIX века долази до значајног раста цена акција железничких компанија (али и цена земљишта на коме се очекивала градња железничких пруга), а крајем XX века до раста цене акција ИТ компанија. Тако на

пример, пред *пуцање балона* ИТ технологија цене акција неких компанија из ове области су се удвостручавале за само неколико месеци, а капитализација компаније *Yahoo* била је 1.200 пута већа од њеног годишњег профита. Једноставније речено, купац акције је могао повратити своја уложена средства тек за 1.200 година. И поред тога тражња за акцијама компаније Yahoo била је велика.

Огроман број људи се нерационално понаша, без обзира на то што историја свих претходних криза показује да цене не могу бесконачно расти и да ће балон, пре или касније, пући. Они то не желе да прихвате и убеђују сами себе да ће овога пута то бити другачије, јер је наступило ново време када старе законитости више не важе. То се до сада понављало безброј пута у свим временима која су претходили свакој од криза.

За разлику од наведене две, и већину осталих криза, које су после пуцања балона и банкротства многих компанија иза себе оставиле нове технологије које су се брзо ширили и великом броју људи дале многе користи (железница, интернет …) иза најновије актуелне кризе мало тога корисног ће остати за човечанство, јер је бум на тржишту некретнина био омогућен финансијским иновацијама које саме по себи не представљају било какву реалну вредност за економију. Нажалост, био је то чисто спекулативни балон и ништа више од тога. О томе сам опширније писао у књизи Доларска алхемија и казино економија.

Међутим, сва досадашња историјска пракса показује како раст не може да буде бесконачан, те да балон, пре или касније, пуца и тада долази до кризе и до огромних ломова у друштву. То је огроман проблем и изазов са којим се сада суочио цео свет. Међутим, сама криза је врх леденог брега јер прави изазови и проблеми настају када долази до изласка из кризе. Излаз из ове кризе је могућ тек када се отпишу све фиктивне активе и реална економија очисти од виртуелне. Да ли су и под којим условима на то спремни моћни и богати, питање је на које не знамо одговор.

Надајмо се да ће овога пута излазак из кризе бити успешнији него после кризе из 1929. године, када је после три године великог пада светска привреда ушла у дуготрајну депресију, после тога у

Други светски рат, а до стварног оживљавања привреде дошло је тек четврт века после избијања кризе. Данас на Западу неки научници сматрају да актуелна глобална криза означава крај епохе великог спокојства када су се светске кризе догађале само неколико пута током једног столећа, те почетак епохе велике нестабилности када кризе могу постати стални пратилац, односно свакодневница светске економије, а где ће се жариште кризе пребацивати из једног дела економије у други и са једног на други регион.

* * *

Тврдња колеге Бошка Мијатовића, такође сарадника ЦЛДС, да *у свету нема никакве кризе и да постоји само брига за европске државне дугове (и то је све* – како он пише) и доликује непоколебљивом неолибералу. Познато је да се савремени неолиберализам заснива на вредностима класичног либералног капитализма (на слободном тржишту, индивидуализму и приватној својини) и да се залаже за потпуно повлачења државе из економске сфере. То је идеологија која се реализује у интересу моћних и богатих и која проповеда да *невидљива рука* тржишта функционише савршено и непогрешиво, а проблеми једино могу настати уколико се држава меша у привредне токове.

Крах на хипотекарном тржишту САД изазвао је велику финансијску кризу и све велике компаније које су имале кључну улогу у процесу секјуритизације нашле су се пред банкротством. Али не само оне јер је огромна маса *токсичних* хартија од вредности распрострањена по целом свету. Банке многих земаља широм света у својим портфељима имале су већу или мању масу *токсичних* хартија од вредности и претило им је банкротство. Због тога се криза из САД брзо пренела на цео свет. Треба нагласити да је криза на тржишту некретнина била само катализатор, а не основни узрок актуелне глобалне кризе (о чему сам писао 2009. године у књизи *Доларска алхемија и казино економија).*

После банкротства банке *Lehman Brothers* (јесен 2008) наступила је паника. Тврдило се да су ове приватне финансијске фирме *сувише велике да би држава могла до допусти њихов банкрот,* јер

би то довело до слома економије САД која је *локомотива* светске привреде. Све раније наведене велике финансијске фирме (изузев *Lehman Brothers*) *преживеле* су кризу 2008. године јер им је влада САД дала *инфузију* од више хиљада милијарди долара. Поред великих приватних финансијских фирми (банака) *инфузију* су добиле и велике (приватне) производне компаније (*General Motors*, *Chrysler*…). Али не само да су велике приватне фирме преживеле кризу него су добијену *инфузију* искористили да знатно повећају профите, плате и бонусе својим менаџерима.

Када је запретило банкротство водећих приватних компанија неолиберали су заборавили на *невидљиву руку* тржишта и сетили се државе. Тако веома утицајни неолиберално орјентисани часопис *The Economist*, 11.10.2009. године, пише: „Настало је време да се оставе по страни догме и политика, те да се усредсредимо на практична питања. То значи неопходност већег државног уплитања од оног које би се свиђало политичарима или чак и штампи неолибералног усмерења." Када су велике приватне компаније од државе добиле милијарде долара *инфузије* исти тај светски познати часопис (07.08.2010, те 23.01.2011) упозорава на опасност од претераног државног интервенционизма, упоређујући државу са *левијатаном* (старозаветном морском немани – слично томе колега Љубомир Маџар државу пореди са *молохом*, страшном и слепом немани која захтева многе и невине жртве).

Криза је изазвала огромну штету: уништила капитал и целе гране индустрије, довела до великог раста незапослености и повећања буџетских дефицита (смањење јавних прихода због пада привредне активности и повећања јавних расхода због стимулативних издатака којима се помагало посрнулој привреди и осиромашеним грађанима), те знатно повећала јавне дугове многих земаља. Следећи пример САД и већина других земаља је, у циљу спречавања финансијског и привредног колапса, притекла у помоћ посрнулим приватним фирмама пружајући им огромне финансијске *инфузије*, а како би се избегле веће последице по привреду у целини (опасност да рецесија не прерасте у депресију) подстицана је укупна тражња преко повећања стимулативних расхода

и смањења пореза, а помоћ је добио и велики број људи који су остали без посла. Због тога су се државе задуживале и повећавале свој јавни дуг. Тако су се губици приватног сектора пребацивали на плећа државе.

Изграђен је систем у коме се остварују огромни приватни добици по основу јавног губитка, односно добит се приватизује, од стране уског круга моћних и богатих, а губици се социјализују – пребацују на државу тачније, на пореске обвезнике, пре свега, масе слабих и сиромашних. Ризик је учињен заједничким, а профит само њиховим – уског слоја моћних и богатих. Последице похлепе богатих у свим земљама сносе сви порески обвезници тих земаља, а САД (због монополског положаја долара као светске резервне валуте) то пребацују на све пореске обвезнике широм света.

Тако се губици приватног сектора пребацују на плећа државе и проблем се премешта из једног дела економије у други. Неолиберали се сада и не сећају да је постојао проблем банкарских (приватних) дугова, па колега Б. Мијатовић тврди да *постоји само бриге за европске државне дугове и то је све*. Сада када је проблем премештен са приватних на државне дугове, неолиберали су поново постали гласни и надаље агресивно проповедају своје познате догме: проблем је увек и једино у држави и јавној потрошњи, а никада у приватном сектору (банке, предузећа и домаћинства) и приватној потрошњи.

Због тога, неолиберали сматрају да потрошњу приватног сектора не треба контролисати и ограничавати, јер се приватни сектор увек рационално понаша – разумно се задужује, инвестира и троши. Са друге стране, држава се квалификује „као деструктивна сила, као механизам који из привреде и од становништва безобзирно исисава животне сокове те се сматра да би највиши друштвени приоритет морао да буде изград-ња што ефикаснијих механизама контроле над државом, јер тај молох лако може да подивља, а то у стварности тако и често чини; треба предузети напор да се држава скреше и сасече, да јој се одузму широка подручја интервенције“ – како то тврди *идејни отац* свих наших садашњих неолиберала – колега Љ. Мађар (*http://www.standard.rs/*

neoliberalizam-za-i-protiv-2-ljubomir-madzar-avet-neoliberalizma.html). Пошто, по мишљењу неолиберала, приватна потрошња никада није извор кризе, ограничавање и контрола јавне потрошње (потрошње државе), односно јавног дуга (дуг државе према кредиторима у земљи и иностранству) претпоставка је успешне економске политике која никада не доводи до кризе.

То је и панацеја коју ММФ примењује у свим државама које се нађу под њеним старатељством, а коју неолиберали проповедају као непогрешиву истину, мада чињенице говоре да је управо велика приватна потрошња изазвала кризу која је касније довела до великог раста јавног дуга.

Ако би ова неолиберална догма била тачна у кризи би се пре нашла Немачка, него Исланд који је био међу првим европским државама коју је криза погодила. У 2007. години, односно години пред избијање кризе, према подацима ММФ-а, висина јавног дуга у односу на БДП у Исланду је износила 29,1, а у Немачкој 65 одсто. Исто тако, како то да је криза потом захватила и друге европске земље Ирску (висина јавног дуга у односу на БДП у 2007. години износи 24,9%), Грчку (105,4%), Португал (68,3%), Шпанију (36,1%), и Италију (103,6%), а није Јапан чија висина јавног дуга у односу на БДП износи 220 одсто. Ове чињенице јасно демантују тезу да кризу проузрокује велики јавни дуг. Очито је да разлоге због чега неке земље бивају захваћене кризом, а друге не, треба тражити на другој страни. Тиме не желимо да кажемо да велики јавни дуг није озбиљна опасност за економију сваке земље, него хоћемо да нагласимо да јавна потрошња није једини (па ни превасходни) узрочник кризе.

Озбиљнија анализа показује да у кризу упадају земље које имају континуирано у дужем временском периоду знатно већу укупну (приватну и јавну) потрошњу од створеног БДП, а што показује стање текућег биланса земље. Подсетимо се да је текући биланс део платног биланса који у себе укључује биланс робе и услуга (увоз-извоз) и биланс трансфера (дознаке, донације, дивиденде…). Једноставно речено, дефицит текућег биланса показује колико економија једне земље више троши (приватни и јавни

сектор) него што ствара (БДП) и обратно суфицит текућег биланса говори о томе да економија земље има већи БДП него што приватни и јавни сектор заједно троше. Земље које имају дефицит текућег биланса присиљене су да привлаче инострани капитал и оне све више и више постају зависне од њега. Већи прилив иностраног капитала са своје стране доводи до повећања курса домаће валуте (због веће понуде девиза), а што надаље води погоршању текућег биланса земље.

Све наведене европске земље које су обухваћене кризом имале су дефиците текућег биланса и он је, према подацима ММФ-а, у пет година (2002-2006) које су претходиле кризи износио просечно у Исланду (11%), Португалу (9,2%), Грчкој (9,1%), Шпанији (7%), Ирској (2,6%) и Италији (1,8%), док су у исто време Немачка и Јапан имале значајне суфиците текућег биланса. Континуирани дефицит текућег биланса доводи до раста спољног дуга, кога чине укупан јавни и приватни дуг једне земље према страним кредиторима, и он је много бољи индикатор кризе него јавни дуг. Све до сада наведене европске земље које је захватила криза имале су у 2007. години, односно години пред избијање кризе, већи спољни дуг од БДП.

Због високе задужености у Грчкој (спољни дуг је износио 146,3% БДП) и Италији (120,3%) је дошло до смене премијера за које су грађани гласали на демократским изборима и на њихова места су постављени технократе – људи пореклом из тих земаља који су били високи чиновници међународне заједнице – тачније светске олигархије и крупног капитала. Грчкој и Италији је финансијска помоћ за спречавање колапса привреде била условљена управо оваквим кадровским решењима. На саветовању Научног друштва економиста, почетком 2003. године (видети: *Економски анали*, април 2003, Економски факултет, Београд) поднео сам реферат у коме сам, између осталог, написао: „Светска олигархија увелико већ *пише* нову причу која има радни наслов *Међународни стечајеви над задуженим земљама*, а коју ћемо ускоро и званично моћи да чујемо. Хоћу да верујем да ћемо имати довољно мудрости да земљу не доведемо у стање у коме ће и над њом да се уведе

међународни стечај са стечајним управником.“ Данас видимо прве покушаје реализације тог сценарија на примеру Грчке.

У Србији се последњих месеци воде расправе о томе да ли је Србија високозадужена земља и да ли јој прети *грчки сценарио*, односно судбина презадужених земаља. У фокусу интересовања није висина укупног спољног, него пре свега јавног, дуга и расправе се воде о томе да ли је у праву Народна банка Србије која је званично објавила да јавни дуг Србије износи 46,7 одсто БДП и да је пробијен законски лимит од 45%, док Министарство финансија то демантује и саопштава да је задуженост Србије још увек испод дозвољеног лимита. Оно у чему су сагласне обе ове институције, јесте да се укупан спољни дуг приближио критичном нивоу од 80% БДП, али да нам не прети *грчки сценарио* јер задуженост наше земље није алармантна. Овакве тврдње износи и већина наших академских економиста и ретки су они коју упозоравају да сви ови индикатори о задужености Србије нису реални, те да су у функцији самозаваравања и обмањивања.

Србија од петооктобарског преврата (2000) води политику прецењеног курса динара, па је исказани БДП у доларима знатно увећан – надуван. БДП се исказује у текућим ценама, цифра се дели са званичним курсом и добија се знатно увећан БДП исказан у доларима. Када се укупан спољни (али и јавни) дуг упореди са фиктивно увећаним БДП, задуженост се исказује много мањом него што она стварно износи.

Илуструјмо то једним једноставним примером. Познато је да се БДП исказује вредност укупне производње роба и услуга у земљи током једна године. Претпоставимо да се та сва производња састоји само од 1.000 векни хлеба, а сви се сећамо (из неких од предизборних обећања) цене од 3 динара за векну хлеба из 2000. године. БДП би, у овом доста поједностављеном примеру, за ту годину износио 3.000 динара или 50 долара (2000. године курс долара био је око 60 динара). Уколико би и у 2011. години производили 1.000 векни хлеба, БДП би (мада је обим производње остао непромењен) порастао на 50.000 динара (цена векне је сада око 50 динара) или 625 долара (курс долара је сада око 80 динара). Ако

претпоставимо да је спољни дуг од 2000. године остао непромењен и да је износио 50 долара, ми бисмо и у условима стагнације реалне производње и непромењеног апсолутног износа дуга забележили велико смањење задужености са 100% у 2000. години на свега 8% у 2011. години.

Овакве податке наше *креативне статистике* о степену задужености Србије не доводи у питање нико од српске владајуће номенклатуре која реализује погрешну економску политику, а ни ММФ који је стварни креатор те политике у Србији од 2000. године. Њихов превасходан циљ је да покушају да нас убеде како су њихове економске „реформе" успешне и да је *Србија на добром путу*, те да не треба да губимо наду у *бољи живот* који већ годинама обећавају грађанима. Међутим, оно што много више забрињава, јесте да је са њима сагласан и велики део академских економиста, а да нико од њих, не постави себи једно тако једноставно – здраворазумско питање: како је могуће да, према званичним подацима, Србија од 2000. године чак упеторостручи БДП (са 8 на садашњих око 40 милијарди долара), када су многа предузећа *угашена* а број запослених је смањен за чак 300.000, те како је могуће користити тај податак као релевантан за израчунавање разноразних показатеља ?

Очигледно да званични подаци о степену задужености наше *креативне статистике* имају везе са реалношћу исто онолико колико и званичне оцене експонената светске олигархије да је Србија земља-лидер у реформама, главни српски економски реформатори најбољи министар финансија на свету (Млађан Динкић), односно један од 200 младих светских лидера (Божидар Ђелић), а најревноснији пропагатор неолиберализма (ЦЛДС) најбољи научни институт из земаља Западног Балкана и један од 10 најбољих у земљама Централне и Источне Европе.

* * *

Обавештавајући нас о томе како земље Африке *постају све богатије и богатије*, колега Борис Беговић поставља питање: *зашто се то догађа, односно шта је извор овог раста*? и одмах нам одговара да су ове земље примењивале оне економске политике

које погодују привредном расту. Убрзо нам излаже у чему се састоји та спасоносна политика. „Умањене су баријере спољној трговини тако да су почеле да тргују између себе, са свим погодностима које слободна трговина доноси. Баријере уласку новим предузећима су умањене, а пословно окружење је постало привлачније за инвеститоре. И коначно, повећана је, у највећем делу континента, политичка стабилност, нарочито у односу на време у којем је један државни удар смењивао други, па тиме и стабилност пословног окружења. А све је то довело до повећаног прилива капитала. Док је почетком прошле деценије, износ страних директних инвестиција био једнак износу стране помоћи афричким земљама, крајем деценије достигао је три пута већи ниво, иако се ниво стране помоћи није умањио."

Поново нам се неолибералне економске догме (у овом случају о слободној трговини и привлачењу страних инвестиција) нуде као спасоносне *економске политике које погодују привредном расту*. Исти наши неолиберали до само пре неколико година, често су нам као пример који треба следили наводили суседну Мађарску (која се доследно придржава неолибералних препорука ММФ-а о слободној трговини и у коју *хрли* инострани капитал) која је подстицала слободну трговину и бележила велики прилив страних инвестиција. Колега Б. Беговић нам сада показује искуство земаља Африке као пример успешности неолибералне *економске политике која погодује привредном расту* уместо да нам објасни због чега је дошло до колапса привреде Мађарске и да ли се и на ову државу односи његова тврдња (на првом округлом столу – јун прошле године) да су *постсоцијалистичке земаље имале само мале пролазне потешкоће и да се брзо опорављају*.

Подсећам да се привреда Мађарске налази у рецесији још од 2006. године, а још 2008. године (управо су то времена када је на власти у земљи коалиција социјалиста и либерала) ова држава је од ЕУ и ММФ добила 20 милијарди евра кредита како би избегла банкротство. Међутим, данас видимо да то нису биле *само мале пролазне потешкоће и да се* (сада Мађарска) *брзо опоравља*, него се ситуација још више компликује. Курс националне валуте брзо пада

и почетком ове (2012) године износи 324 форинте за евро (летос 265 форинте за евро). Грађани сада (због брзог раста курса евра) имају огромне потешкоће са отплатом кредита које су узимали са валутним клаузулама. Поред тога, огроман број грађана остаје без посла и незапосленост је највећа од свих земаља чланица ЕУ (само 55% радно способног становништва има посао). Спољни дуг убрзано расте, а министарство финансија већ у два покушаја не успева на тржишту да размести нове државне обвезнице. Доходовност по дугорочним државним обвезницима сада износи више од 10%. Данас Мађарска поново мора да тражи нове кредите у износу од 15-20 милијарди евра како би избегла банкротство земље.

Искуство земаља које су успешно модернизовале своје привреде (Јапан – после Другог светског рата, те земаља Југоисточне Азије – последњих деценија) показује да је један од важнијих елемената њиховог успешног развоја ослањање на домаћу штедњу, а стране инвестиције су имале другостепену улогу. Исто тако, Кина у последње две деценије 85% инвестиција финансира из домаће штедње, а остатак отпада на стране (и то не било које) инвестиције. Све успешне земље настојале су да онемогуће прилив страног спекулативног капитала, који по земљу у коју долази има само негативне последице.

И искуства најуспешнијих постсоцијалистичких европских земаља, у последње две деценије, не потврђују неолибералну догму о страним инвестицијама као панацеји – чаробном леку за економски раст. Раније сам наводио једно опсежно и веома студиозно емпиријско истраживање (којим је проф. др Јоже Менцингер – архитекта успешне словеначке транзиције – обухватио већину постсоцијалистичких земаља у дужем временском периоду) и које је показало да не само што стране инвестиције нису никаква панацеја за привредни раст, него да међу њима постоји чак негативна веза (веће стране инвестиције – мањи раст и обратно). Архитекта успешне транзиције у Пољској, проф. др Гжегож Колотко, такође пише (у књизи: *Глобализация, трансформация, кризис – что дальше*?) о негативним последицама страних инвестиција, које су у највећем делу имале краткорочан спекулативни карактер.

Професор Универзитета у Чикагу – Рагхурам Рајан (видети у његовој књизи: *Fault Lines*), такође је обавио доста опсежно истраживање на примеру великог броја земаља у развоју и оно је показало да економије ових земаља бележе високе стопе раста када своје инвестиције финансирају сопственом акумулацијом. И обратно, што се инвестиције више финансирају из иностраних извора све је спорији њихов економски раст. Професор Р. Рајан закључује да су „брзи и одрживи раст имале само оне земље у развоју које нису имале значајније иностране инвестиције".

До истих закључака долази се и у случају Србије, само ако се објективно анализира период из претходне деценије. Раније сам већ писао да Србија од 2001. године бележи значајан прилив страног капитала (у почетку по основу приватизације, а касније све више спекулативног капитала) што, неадекватном политиком девизног курса, доводи до прецењене вредности динара, чиме се додатно обара конкурентност српске привреде, производња у Србији постаје нерентабилна и таква привреда није у стању да прихвати додатни капитал и банке (које су, при том, углавном у рукама иностраног капитала) га усмеравају на кредитирање становништва. Поготово када – тржишно неискусни, доскора незадужени и живећи годинама у приличној оскудици – грађани узимају изузетно скупе кредите и, у недостатку домаће, углавном купују инострану робу (аутомобили, технички уређаји и слично) и на тај начин стимулишу производњу, али не домаћу него производњу у земљама из којих долази та роба али и капитал. И тако се капитал који је унет у земљу брзо враћа тамо одакле је дошао, без значајнијих ефеката на запосленост и привредни развој Србије.

Са друге стране, у условима добрих зарада на кредитирању наших грађана, имамо и значајан додатни прилив спекулативног капитала из иностранства (пре свега, кредити које узимају пословне банке од својих централа). Овај прилив капитала повећава понуду новца коју Народна банка Србије смањује повећањем референтне каматне стопе што иницира додатни прилив капитала из иностранства и ново повећање референтне каматне стопе од стране Народне банке. Међутим, стране банке знају да је курс динара

прецењен, а држава и становништво све више задужени, па су се (при одобравању кредита грађанима) од неминовног пада курса динара заштитиле валутним клаузулама. Грађанима је то годинама одговарало пошто се курс динара одржавао на реално високом нивоу, а номинална примања запослених расла. Због тога су грађани масовно узимали кредите (наивно верујући да ће курс динара увек бити прецењен, а што ће им олакшавати кредитну задуженост), а банке лако одобравају ове кредите јер су валутном клаузулом себе заштитиле од једног веома важног (валутног, односно девизног) ризика. Чему све то води, годинама сам благовремено упозоравао, а и пример суседне Мађарске то јасно показује.

Међутим, не треба се љутити и кривицу сваљивати на страни капитал (*који је халапљив по природи и спекулативан по дефиницији* – како то каже професор Г. Колотко) пошто одговорност (пре свега, политичка) лежи на онима који су имали власт у земљи и спроводили погрешну неолибералну економску политику, те (интелектуална одговорност) на академским економистима који су такву политику годинама подржавали и пропагирали и (морална одговорност) на свима њима, те онима који би требало да представљају елиту друштва, који су све то годинама мирно посматрали.

* * *

На крају, желео бих да подсетим да је Генерална скупштина УН крајем новембра 2008. године основала Комисију од 20 независних финансијских експерата (из САД, Русије, Кине, Индије, Бразила, Немачке, Француске, Велике Британије, Јапана итд, а на чијем челу је био нобеловац Џозеф Стиглиц) са циљем да земљама чланицама УН пружи помоћ при тражењу решења за превазилажење глобалне финансијске кризе. Резултат рада ове Комисије био је *Извештај о реформи међународног монетарног и финансијског система – поуке кризе*. У закључку овог Извештаја, између осталог, пише:

„Ова криза је најзначајнија глобална криза за последњих 80 година, али она није од оних катастрофа које се не могу предвидети нити избећи. Шта више, по нашем мишљењу, криза је дело

људских руку: резултат грешака приватног сектора и неправилне, унапред осуђене на неуспех, политике државе. Аутори Извештаја полазе од тога, да је за адекватан одговор на кризу неопходно да се постави права дијагноза кризе. У настанку кризе су своју улогу имали како политичка пракса, тако и економска теорија. Погрешна политика је помогла да се криза, која је настала у једној земљи, брзо прошири на цео свет.

Извор многих грешака учињених у државном и приватном сектору био је економска филозофија, која је доминантна у последњих четврт века – неолиберализам или тржишни фундаментализам. Та доктрина је имала негативан утицај на доношење решења у државном и приватном сектору, те на вођење политике која је допринела појави кризе. Поред тога, формирано је ригидно мишљење да тржиште има способност саморегулисања, те да не постоји потреба државног регулисања. Ова доктрина је такође утицала на вођење погрешне политике централних банака.

Кључне идеје и идеологије које се појављују под разним називима – неолиберализам, тржишни фундаментализам или доктрина Вашингтонског договора, биле су у најмању руку сумњиве. На друге идеје – које су се могле показати много кориснијим и које су могле помоћи да се избегне криза или смање њене негативне последице – није се обраћала пажња.“

Бошко Мијатовић

ОДГОВОР ЈОВАНУ ДУШАНИЋУ или о тзв. неолиберализму[2]

У овом малом прилогу желим да се укратко осврнем на пар тачака из текста кога је под насловом *Неолиберали поново наступају* (*Неолиберализам и криза*) Јован Душанић припремио за овај скуп и у коме је лошем светлу поменуо мене и неке људе из фирме у којој радим.

На неколико места колега Душанић са чуђењем наводи моју тврдњу са претходног скупа о тзв. неолиберализму да свет није у великој кризи, већ у рецесији. Наравно, о томе где престаје рецесија, а где почиње криза може се дискутовати, може се у свакодневном говору и употребљавати реч криза, али да се, прецизно говорећи, свет ових година не налази у великој, опасној економској кризи јасно сведоче подаци.

Погледајмо кретање економске активности:

Стопа раста БДП-а, у %

	2008	2009	2010	2011
Свет	2,8	-0,7	5,1	3,8
Развијене земље	0,1	-3,7	3,1	1,6
Земље у развоју	6,0	2,8	7,3	6,2
од тога: CIE	3,1	-3,6	4,5	5,1

ЦИЕ: земље централне и источне Европе за 2011. годину процена
Извор:World Economic Outlook, IMF, September 2011; WEO Update, January 2012

До извесног пада БДП-а света дошло је само у 2009. години, и то првенствено у групи развијених земаља. БДП земаља у развоју је и те године повећан, додуше не и у нашем региону, у *ЦИЕ*

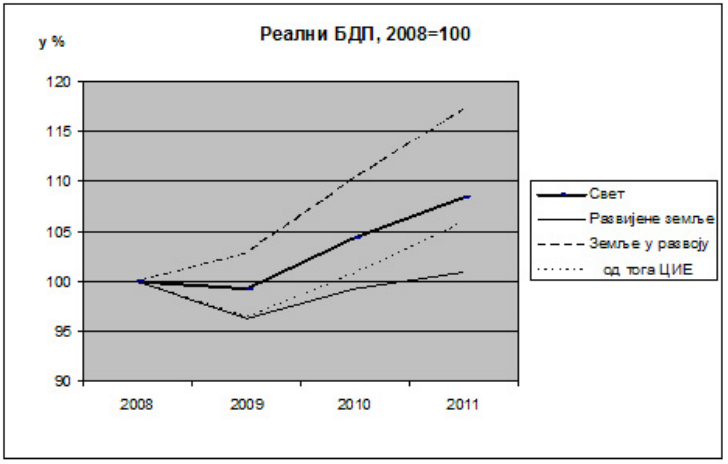
2 http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/odgovor-jovanu-dusanicu-ili-o-tzv.-neoliberalizmu.html?alphabet=l

(Централна и источна Европа) земљама. Пад је на светском нивоу био занемарљив: само 0,7%! Да ли је то она епохална криза која ће уништити свет, а са њиме и капитализам? Не би се рекло, и поред најбољих жеља критичара капитализма. У већем делу света криза се готово није ни осетила, чак ни рецесија, пошто је и те 2009. у земљама у развоју било економског раста.

А да ли је и следећих година било пада БДП-а? Не. И свет и велике групе земаља доживели су економски раст, како у 2010, тако и у 2011. години: свет у 2010. лепих 5,1%, а у 2011. и даље пристојних 3,8%. Чак су и ЦИЕ земље фино расле у последње две године: 4,5 и 5,1%. Па где је та криза налик на ону страшну из 1929. године? Нема је.

И какав је исход збивања током ових неколико година, да није БДП света у 2011. знатно нижи него у 2008. години? Није: пад БДП-а у 2009. години био више него надокнађен у следеће две.

Погледајмо графикон:

ЦИЕ: земље централне и источне Евеопе за 2011. годину процена
Извор:World Economic Outlook, IMF, September 2011; WEO Update, January 2012
Обрачун: Бошко Мијатовић

Како се лепо види, у 2011. години БДП је већи него у 2008, последњој години пре почетка финансијске кризе. У светским размерама је већи чак за 8,3%, а у земљама централне и источне Европе за 5,9%. У развијеном делу света БДП је минимално већи у 2011. у односу на 2008, али се ја због тога не секирам.

Дакле, где је та криза коју је грозни неолиберализам изазвао како би опустошио свет, а у интересу најбогатијих? Једноставно – није је било,[1] а још је мање има данас, када расту економије велике већине земаља. Радило се, очигледно, о рецесији[2] са скромним падом БДП-а у развијеним земљама и делу земаља у развоју у 2008/2009. години и добрим растом свих у следеће две године, тако да не постоји никаква сличност са великом кризом из 1929. године. Скорашња криза је у развијеним земљама превасходно била финансијска (не би требало да нас занимају губици тамошњих власника банака и акција), а неповољно се одразила и на тамошњу запосленост и на неке друге земље, укључујући Србију. Опасност није сасвим прошла (државни дугови су се нагомилали), иако је у последња два месеца дошло до видљивог смањења тензија и раста европских берзанских индекса, али је то друга прича.

Занимљиво је да Јован Душанић, после свег ишчуђавања, ни не помишља да мој став о рецесији покуша да побије бројкама о кретању реалних индикатора (економске активности, БДП-а, незапослености и слично). Просто, питање да ли постоји криза је емпиријско и на њега се може искључиво дати емпиријски одговор. Уместо тога, колега Душанић запенушано напада ли напада неолиберализам, а очигледно је, бар мени, да га аргументовање много не занима.

Не знам за тзв. неолиберале, али за либерално оријентисане економисте, у које и ја спадам, крајње је неочекивана тврдња Јована Душанића и другова да се у Србији од 2000. године води (нео)либерална економска политика. Моје је уверење потпуно другачије: мислим да је овде изграђен систем који је и на нормативном плану тек делимично тржишан (пуно је антитржишне регулације), а у реализацији је додатно деформисан широким администрирањем од стране државе, ослоњен на озбиљну злоупотребу власти у лич-

не сврхе (интерне групе, корупција), раширени дилетантизмом носилаца економске политике и крајње штетни популизам, све то зачињено озбиљним слабостима у политичкој сфери Србије. Е сад, уколико то мало тржишта представља за Душанића екстремни неолиберализам, онда би се могло закључити да је Душанић много против тржишта.

И где је уопште та неолиберална политика? У ригидном радном законодавству, по коме готово да није могуће отпустити радника? У манипулацијама девизном курсом током целе претходне деценије? У канцерогеном ширењу еснафског система кроз лиценцирање све већег броја делатности, од сеоака до туристичких радника? У масовном опраштању неплаћених пореза и доприноса? У сталним субвенцијама бројним предузећима у тзв. рестуктурирању (од ЈАТ-а и Железнице надаље), разним пољопривредним произвођачима, страним инвеститорима и свим другима којима требају паре? У непостојању стечаја, како се незапосленост не би повећала? У разним стратегијама и политикама економског и регионалног развоја, социјалног становања итд? У тзв. подстицању грађевинарства, где министар слободно дели паре? У ширењу државне својине (Телеком, Смедерево, „аквизиције" Србијагаса)? У партијској контроли над предузећима у јавном сектору? У чврстој контроли медијске сцене?, итд. Не, нема ту либералне политике, већ само свемоћне, интервенционистичке државе, баш како воле Душанић и другови.

Иако изгледа да колега Душанић чита колумне чланова ЦЛДС-а у *Политици*, ипак бих рекао да то није истина. Јер, да их чита јасно би уочио да смо Поповићка, Беговић и ја оштри критичари и ове и претходних влада, а не неки беневолентни пропагатори њиховог тржишног „фундаментализма", како он тврди. Или их, можда, чита, али му се не уклапају у замишљену шему? За заинтересоване, ево их сакупљене у књигама.[3]

Разлика између Душанића и нас је, по мом мишљењу, следећа: Душанић критикује и владу и нас и тзв. неолиберализам искључиво са идеолошких позиција, без превеликог обазирања на аргументацију, док ми покушавамо да у критици владе упо-

требимо аргументе економских, па и политичких наука, колико смо то у стању.

Приписујући нам да смо тзв. неолиберали, Душанић непосредно тврди да смо тржишни фундаменталисти, тј. они који глорификују тржиште и против су државне регулације и интервенције. А то једноставно није тачно. И Поповићка, и Мацар, и Беговић и ја мислимо да међу државним функцијама има места и за привредно законодавство, и за владавину права, и за основну социјалну и привредну инфраструктуру, и за одбрану личне и имовинске безбедности, и за макроекономску политику, али и да је у суштини спора између нас питање мере. А то што ми верујемо да би требало да буде више тржишта и мање интервенције него што верује Душанић свакако није довољан разлог за тврдњу да смо екстремни фундаменталисти. Још је смешнија Душанићева тврдња да неко (а мене је поменуо у том пасусу) овде „проповеда да 'невидљива рука' тржишта функционише савршено и беспогрешиво". „Савршено", „беспогрешиво"!? То нико, али нико не тврди, па ни ја (видети доле). Мислим да се код Душанића ради о познатом и јефтином полемичком трику, али и логичкој грешци званој Страшило: припишеш опоненту ставове које не заступа како би га лакше победио.

3) Да изнесем своје мишљење о теми скупа: неолиберализам не постоји. Ради се о појму, односно етикети, коју су смислили противници либерализма. Он се користи као дисквалификација коју противници либерализма упућују не само радикалним либералима, већ и свим осталима, а чија је сврха да се сугерише следеће: јесте, стари либерали су били добри (ко данас сме да каже нешто лоше о Локу, Смиту, Милу?), али ови данашњи нису. Ради се, једноставно, о идеолошкој увреди, а ја се слажем са Марио Варгасом Љосом да је у питању „чиста бесмислица". И данас, као и у последња три века, постоје само либерали и либерализам, без сувишног префикса нео. Унутар либерализма постоје и разлике: једни су либертаријанци, други либерали у америчком смислу, трећи у европском, али нико себе не сматра и не зове неолибералом – ни Фридман, ни Хајек... па ни моја маленкост.

Друго, под удар оптужбе о неолиберализму не потпадају данас само либерали, већ комплетна доминантна струја политичког и економског мишљења у свету. У неолиберализам, по критичарима, спадају како главнина из академске економије, тако и све политичке струје које су данас на власти у развијеним земљама, па и многим земљама у развоју, без обзира на то да ли су на десном центру, у самом центру или на левом центру (социјалдемократе). Антиглобализацијски покрет, који је и популарисао појам неолиберализма, усмерен је подједнако према свим владајућим елитама због њихове наклоности економском повезивању света и умереним протржишним реформама. Такав напад на све доминантне политичке струје јасно указује где је место већине критичара тзв. неолиберализма: на крајње левој страни политичког спектра, тамо где се до пре две деценије налазио комунистички покрет. И они јесу (нео)комунисти, који су после пада берлинског зида променили само длаку (реторику), али не и ћуд (циљеве). Суштинска мета им није тржиште већ капитализам.

Другу струју чине радикални националисти, који у слободној спољној трговини и финансијској глобализацији налазе неоколонијализам, односно подјармљивање неразвијених од стране развијених земаља. Тако и се код нас појављује тврдња да је после 2000. године дошао споља наметнути неолиберализам и уништио све, а која има смисла само ако се, макар имплицитно, претпостави да смо 2000. године имали одличну привреду (а Милошевић, санкције и бомбардовање?).

Чини ми се да је, макар у Србији, најчешћа комбинација ових двеју струја и погледа, па се антикапиталистички став обично појављује заједно са антиимперијалистичком реториком. На пример, код Јована Душанића.

Треће, критичари тзв. неолиберализма немају сопствени озбиљан економски програм, а још мање економску теорију, које би могли да супротставе преовлађујућима.[4] Они се, суштински, баве политичком борбом, не схватајући да би примена њихових захтева увећала сиромаштво и на земљиној кугли и у Србији. Стога не чуди да и српски критичари тзв. неолиберализма избегавају

да изнесу идеје о томе каквим би системом требало заменити садашњи или каквом би теоријом требало заменити преовлађујућу економску теорију,[5] а имајући у виду реалности, већ само грде тржишни фундаментализам као да га чланови српских влада или ЦЛДС-а уопште заступају. Да закључим: промашена критика даје слабо усмерење за акцију.

4) Мислим да би било добро да се економисти у Србији окану празних, а врућих идеолошких дискусија и окрену правим темама. А тема око којих се могу укрстити копља између либерала и левице има подоста. Навешћу неколико важних начелних разлика (неке је смислио Менкју, а неке ја):

· либерали заснивају своје погледе на филозофији индивидуализма, која највишу вредност придаје појединцу и тежи одбрани његових слобода у економским и моралним питањима; левичари мање-више верују у колективизам, тј. схватање да су интереси групе доминантни над интересима појединца и да групе представљају основне друштвене јединице;

· либерали верују да су људи у основи рационални и да чине најбоље што могу у оквиру датих ограничења; левичари сматрају да се људи не понашају рационално и да би држава требало да их заштити од сопствених грешака;

· либерали верују да је конкуренција доминантна одлика економског живота, а тржишна моћ ограничена и привремена; левичари сматрају да велике фирме обично поседују монополску моћ и да је због тога потребно водити активну антимонополску политику;

· либерали мисле да постојање екстерналија јесте разлог за државну интервенцију, али да су оне релативно ретке у тржишној економији, која, у суштини, води ефикасним алокационим исходима; левичари верују да су екстерналије честе и да државна интервенција стога мора бити раширена како би се ефикасност повећала,

· либерали знају да тржиште може да погреши, али верују да то није довољан разлог за државну интервенцију, јер је грешка државе, због незнања, неизвесности и интересних група и коруп-

ције, често већа него грешка тржишта; левичари верују да је држава једина институција која може да ограничи свемоћно тржиште и ублажи његове бројне негативне ефекте;

· либерали сматрају да је тржишно стицање дохотка у основи и праведно и ефикасно, док левичари верују супротно и траже да држава битно утиче на расподелу и смањи разлике;

· либерали на економију гледају очима модела опште равнотеже и верују у међузависност и прилагођавање понашања економских актера измењеним околностима; левичари имплицитно заснивају свој поглед на економију кроз И/О модел са фиксним коефицијентима, у коме је могућност прилагођавања знатно мања, а посебно је ограничена супституција;

· либерали преферирају анализу мера економске политике на дуги рок, како би се обухватили сви ефекти, док левичари предност дају краткорочним, непосредним ефектима и имају ограниченији временски хоризонт,

· либерали верују у корист међународне трговине и сарадње уопште за све народе и на основу тога се залажу за економско повезивање света, док многи левичари мисле да у слободној трговини развијени експлоатишу мање развијене и да је стога протекционизам, заједно са супституцијом увоза, најбоља стратегија за земље у развоју.

Свакако, те разлике се могу још драстичније, али и уочљивије испољити на нашем терену, где је стварност драматичнија него у срећнијем делу света. Али, претпоставка плодотворне и занимљиве расправе је да се уместо распаљене идеологије употреби ваљана аргументација.

ЦЛДС, Београд[3]

ФУСНОТЕ:

[1] Питам се да ли ће неко скупити храброст и рећи да ове бројке нису тачне, пошто, зна се, ММФ манипулише статистиком.

3 Објављено и на: http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/odgovor-jovanu-dusanicu-ili-o-tzv.-neoliberalizmu.html?alphabet=l

[2] И америчка полузванична оцена National Bureau for Economic Research-а говори искључиво о рецесији (а не о кризи), која је закључена половином 2009. године; видети: http://www.nber.org/cycles/sept2010.pdf

[3] Д. Поповић: *Економија здравоī разума*, 2009; Б. Мијатовић: *Србија на низбрдици*, 2011.

[4] Повремено цитирање Кругмана и Стиглица не мења на ствари, будући да су они добили Нобелове награде за доприносе економској науци, које критичари тзв. неолиберализма ни не помињу, а не за коментаре актуелних тема или политичке памфлете које понекад објаве у дневним новинама.

[5] Марко Секуловић у свом прилогу за овај скуп (О судбини неолиберализма) једино каже да ће будућа теорија бити синкретичка, ма шта то значило. А Секуловићевој оцени да је неолиберал свакако ће се зачудити Бранко Милановић, који себе сматра левичарем и који се стално брине о сиромашнима.

Јован Б. Душанић
О ТЗВ. ЛЕВИМ И ДЕСНИМ СКРЕТАЊИМА[4]

Зашто је наш руски либерал
тако често непријатељ рускоī народа?
Не кажем да су они свесно непријатељи народа,
али невоља је у томе и трагедија је у томе
баш што тоīа нису свесни!
Ф.М. Достојевски, *Дневник писца* 1880.

Прво бих желео да похвалим организаторе због тога што наше припремљене прилоге благовремено прослеђују свим позваним учесницима округлог стола, што нам омогућава да данас (16.03.2012) будемо ефикаснији у своме раду. Од организатора сам раније добио прилоге десетак аутора, а јуче и текст колеге Бошка Мијатовића *О тзв. неолиберализму* где аутор одмах на почетку истиче: „у овом малом прилогу желим да се укратко осврнем на пар тачака из текста кога је Јован Б. Душанић припремио за овај скуп и у коме је у лошем светлу поменуо мене и неке људе из фирме у којој радим.“ Реч је о колегиници Даници Поповић и колеги Борису Беговићу из *Центра за либерално демократске студије* (ЦЛДС) и моме тексту *Неолиберализам и криза*.

Одмах желим да пред свима Вама упутим јавно извињење колеги Б. Мијатовићу и *људима из фирме у којој ради*, ако су они тако доживели мој текст (*Неолиберализам и криза*), јер ми то није била намера, него сам њиме настојао да јасније осветлим своју као и позицију мојих опонената по питању неолиберализма, а што је тема већ другог округлог стола који организује Академија економских наука. Извињење упућујем и поред чињенице да ми није јасно због чега се он нашао повређеним, пошто о њему, као ни о *људима из* ЦЛДС, у прилогу за овај округли сто, нисам писао ништа лично него сам расправљао о економским темама по којима се не слажем са њим и *људима из фирме у којој ради*.

4 Објављено и на: http://www.nspm.rs/polemike/o-tzv.-levim-i-desnim-skretanjima.html?alphabet=l

Истовремено, у тексту *О тзв. неолиберализму* колега Б. Мијатовић само на почетку покушава (користећи податке ММФ-а о стопама раста БДП-а за последње четири године) да докаже како се свет није суочио са економском кризом него са краткотрајном благом рецесијом која је већ одавно иза нас. Сав остали део његовог текста посвећен је неекономској расправи која му је послужила да скицира мој идеолошки портрет. Мада мислим да је у томе био потпуно неуспешан, уопште се не осећам повређеним и не очекујем од њега било какво извињење. Све оно што јавно пишемо остаје забележено и подложно је суду других, а што је још важније све то остаје као једно мало сведочанство о времену у коме живимо али и о нама самима. Уосталом, као што то обично бива, портрети много више говоре о аутору него о портретисаном.

Колега Б. Мијатовић се у свом *малом прилогу укратко* осврнуо на мој текст у *пар тачака*, па ћу покушати да на његове четири тачке дам своје кратке коментаре.

1) Колега Б. Мијатовић пише: „На неколико места колега Душанић са чуђењем наводи моју тврдњу са претходног скупа о тзв. неолиберализму да свет није у великој кризи, већ у рецесији.[5] Наравно, о томе где престаје рецесија, а где почиње криза може се дискутовати, може се у свакодневном говору и употребљавати реч криза, али да се, прецизно говорећи, свет ових година не налази у великој, опасној економској кризи јасно сведоче подаци.“ Наводећи податке ММФ-а о стопама раста БДП-а за последње четири године, колега Мијатовић, у фусноти пише: „Питам се да ли ће неко скупити храброст и рећи да ове бројке нису тачне, пошто, зна се, ММФ манипулише статистиком.“

5 У званичном (OFFICIAL GOVERNMENT EDITION) финалном извештају Национална комисија за истраживање финансијске кризе у САД под насловом *The Financial Crisis Inquiry Commission Report* (2011), на страни 354. цитира се изјава, тадашњег првог човека америчке централне банке – Бен Бернанке који (наглашавајући да је он научник управо Велике депресије 30-их година XX века – на ту тему је докторирао) тврди да је „криза 2008. године највећа криза у историји укључујући ту и Велику депресију.“ (http://fcic-static.law.stanford.edu/cdn_media/fcic-reports/fcic_final_ report_full.-pdf – накнадно убачена фуснота)

Коментар: Да ли смо се последњих година суочили са озбиљном економском кризом или смо, пре три године имали благу рецесију која ће брзо бити заборављена (како је на првом округлом столу тврдио колега Б. Мијатовић и *људи из његове фирме)*, јасно је свакоме ко отворених очију гледа на живот и оно што се догађа непосредно око нас (али и у целом свету). Напокон, *скупићу храбрости и рећи* да се статистичким подацима о стопама раста БДП манипулише, а о чему сам раније детаљније писао и заинтересовани то могу прочитати на:

http://www.slobodanjovanovic.org/2011/05/13/jovan-b-dusanic-kreativna-statistika/

http://www.slobodanjovanovic.org/2010/06/01/jovan-b-dusanic-o-socijalnoj-strukturi-srbije-i-tranziciji/

Колега Б. Мијатовић данас рече да се може сагласити са мојом тврдњом да није адекватна методологија исказивања и да су у Србији спорни подаци о БДП, али да то није случај са веома кредибилитетним међународним подацима ММФ-а. Међутим, збирни подаци ММФ-а о кретању БДП у свету изведени су из података националих статистика, па уколико оне (појединачно) нису тачне (логично је претпоставити да Србија није једина земља, него да их има још чији подаци о БДП нису поуздани) јасно је да ни податке ММФ-а не можемо безпоговорно узимати као тачне.

Чак и званична статистика САД, приказујући инфлацију мањом од реалне, номинално повећава стопу раста БДП. (О томе сам раније – 2009. године – писао у књизи *Доларска алхемија и казино економија*.) Као главни индикатор инфлације, који се користи и као дефлатор БДП, користи се индекс потрошачких цена (Consumer Price Index – CPI). Корпа производа на бази кога се он обрачунава није се практично мењала већ неколико деценија, а структура америчке привреде се коренито променила. У сфери услуга данас ради око 80% запослених и скоро са тим процентом учествује у БДП. У структури потрошње услуге заузимају, из године у годину, све већи проценат и њихове цене расту брже од цена на другу робу за потрошњу, а индекс потрошачких цена још увек се израчунава првенствено на бази цена роба, а не услуга. Поред тога,

последњих година као дефлатор БДП користи се базни индекс потрошачких цена (sore CPI), односно индекс из кога је искључен раст цена на енергију и храну, а које су последњих година имале изузетно велики раст. Оваква креативна статистика је, потцењујући реалну стопу инфлације, номинално надувавала БДП САД.

Због тога, уместо статистичких података о стопама раста БДП, много релевантнији показатељ привредне активности могао би да буде, рецимо, апсолутни број запослених (мада неолиберали више воле номиналну стопу незапослености, а којом се због различите методологије израчунавања често манипулише). У години пре светске кризе (2007) у Србији је било преко 2 милиона запослених (према званичним подацима Републичког завода за статистику била су запослена 2,002.344 лица), а сада мало више од 1,7 запослених. Драстично смањење броја запослених у Србији јасно показује да ли се ради о озбиљној економској кризи или благој рецесији. Слична (или још гора) ситуација је и у нашем региону (Грчка, Бугарска, Румунија, Мађарска – да споменем само чланице ЕУ) али и у земљама, тзв. нове (Литванија, Летонија…), али и старе (Шпанија, Португалија…) Европе.

2) Колега Б. Мијатовић пише: „Не знам за тзв. неолиберале, али за либерално оријентисане економисте, у које и ја спадам, крајње је неочекивана тврдња Јована Б. Душанића да се у Србији од 2000. године води (нео)либерална економска политика.“ Колега Мијатовић се затим пита: „И где је уопште та неолиберална политика? У ригидном радном законодавству, по коме готово да није могуће отпустити радника?“

Коментар: Сигуран сам да смо колега Мијатовић и ја сагласни да је економска политика у Србији после 2000. године била базирана на тзв. *Вашингтонском договору*, који је својеврсан *Кратки курс неолиберализма*, а за кога је *идејни отац* свих наших неолиберала, колега Љубомир Маџар, у прилогу за први округли сто написао да он „није ништа друго до списак рецепата за уредно и дисциплиновано вођење економске политике.“ Исто то данас је изрекао и колега Мијатовић. Међутим, то само изгледа на први (површан) поглед, а у својој суштини *Вашингтонски договор*

представља лепо упакован, прикривени кодификовани програм економског неоколонијализма о чему сам до сада детаљно писао (у књизи: *Washington consensus – кодификовани програм економског неоколонијализма*). Такође мислим да смо колега Мијатовић и ја сагласни да су српске власти у претходном периоду водиле економску политику која је била некомпетентна, недоследна и неконзистентна, а она је по моме мишљењу представљала, о чему сам и раније писао, једну чудну мешавину неолиберализма и волунтаристичког интервенционизма.

Истовремено, знам да неолиберали сматрају да ниједна економска политика у пракси није довољно либерална по њиховој мери, те разумем да им је велики проблем *ригидно радно законодавство по коме готово да није могуће отпустити радника* (са којом се у свакодневном животу сусрећу радници, нарочито труднице и жене са малом децом), и вероватно би већ достигли, годинама већ обећавани, *бољи живот* да смо могли бар мало да ускратимо *огромна права* радника која имају и тако подстакнемо предузетничку иницијативу власника капитала и неспутано деловање слободног тржишта. До чега доводи либерално радно законодавство, те о (нео)либералној економској политици која се у Србији води од 2000. године и резултатима такве политике раније сам писао и заинтересовани то могу погледати на:

http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/puko-glavni-nosac.html

http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/jos-jedna-izgubljena-decenija.html

3) Напокон колега Мијатовић пише: „Да изнесем своје мишљење о теми скупа: неолиберализам не постоји. Ради се о појму, односно етикети, коју су смислили противници либерализма. Он се користи као дисквалификација коју противници либерализма упућују не само радикалним либералима, већ и свим осталима" наглашавајући да „под удар оптужбе за неолиберализам не потпадају данас само либерали, већ комплетна доминантна струја политичког и економског мишљења у свету. Такав напад на све доминантне политичке струје јасно указује где је место већине

критичара тзв. неолиберализма: на крајње левој страни политичког спектра, тамо где се до пре две деценије налазио комунистички покрет. И они јесу (нео)комунисти, који су после пада берлинског зида променили само длаку (реторику), али не и ћуд (циљеве)."

Колега Мијатовић затим констатује да „другу струју чине радикални националисти, који у слободној спољној трговини и финансијској глобализацији налазе неоколонијализам, односно подјармљивање неразвијених од стране развијених земаља. Чини ми се да је, макар у Србији, најчешћа комбинација ових двеју струја и погледа, па се антикапиталистички став обично појављује заједно са антиимперијалистичком реториком. На пример, код Јована Б. Душанића."

Коментар: Напред изречене тврдње одлично илуструју оно о чему сам говорио на првом округлом столу. Наиме, на тврдњу колега Љубомира Маџара да смо дуго живели у социјализму где су постојале обавезујуће доктрине и учење, те смо били сатерани у *идеолошки тор* и да је то било *време само једне књиге* у којој су *проповедане комунистичке догме*, од којих се није могло много одступати, одговорио сам да, и ако је дошло до неких промена у овој области, оне нису суштинске. Сада нас из комунистичког желе да сатерају у *неолиберални тор* и комунистичке су замењене *неолибералним догмама*, а правоверни чувари *истина* (и раније, као и сада) будно мотре да онемогуће оне који би се дрзнули да доведу у сумњу владајуће идеолошке догме, само што су раније то биле ригидне комунистичке идеолошке комисије, а сада је то неолиберални економско-политички идеолошки апарат који функционише на много суптилнији и ефикаснији начин. Са онима који се не *придржавају* владајућих идеолошких догми комунисти су се немилосрдно обрачунавали (избацивали их са посла и хапсили), а неолиберали то раде много *нежније*, па контролишући научни и медијски простор, будно мотре да ниједно *погрешно учење* не добије шири јавни одјек, па чак (у екстремнијим случајевима) да и не угледа светлост дана.

Тако колега Мијатовић утврди да сам ја опасно застранио и да се налазим *на крајње левој страни политичког спектра, тамо*

ïде се до ïре две деценије налазио комунисшички ïокреш, те да припадам *(нео) комунистима, који су ïосле ïада берлинскоī зида ïроменили само длаку (решорику), али не и ћуд (циљеве).* Симпатична ми је ово етикета коју добих од колеге Мијатовића, те се надам да ће она остати само на његовој вербалној тврдњи и да неће уследити озбиљније санкције које сам доживео после сличних етикета које сам добијао управо од комуниста пре више од две деценије.

Наиме, средином 80-их година прошлог века, због *деловања са ïозиције īрађанске десшнице и срïскоī национализма* (како су комунисти то тада квалификовали), био сам ухапшен (званично сам осумњичен да сам извршио кривична дела из члана 133/1 и 157 КЗ СФРЈ – *вербални деликш*, односно *деликш мишљења*) и *сшрïан* у затвор у ћелију са вишегодишњим робијашима осуђеним за тешка разбојништва, а после тога избачен и са посла (предавао сам на Економском факултету у Бањалуци) јер сам проглашен за морално-политички неподобно лице.

Тако ме у време владавине комунизма прогласише *десничарем*, а сада у време владавине неолиберализма *левичарем*.[6] Ова чињеница јасно показује да је (нео)либерализам, пре свега идеологија, као што је то био и комунизам. Због тога не треба да нас

6 „Док се марксизам ослањао на откривену ‘научну‘ истину социјализма, неолиберализам се ослања на властиту истину да нема истине, већ да је све индивидуално и релативно. Због тога се ове две идеологије различито односе према критици властитог становишта. Док је први систем забрањивао ширу слободу мишљења, у другом систему се све може рећи, али ће тамо где је то важно политичкој класи, неолиберална идеологија стајати сама, без икакве алтернативе... Данас је лева политика свака демократска политика, увек када уместо ‘морања‘ и ‘нужности‘ имате избор и алтернативу, увек када уместо ауторитарности и ‘пословних тајни‘ имате транспарентну политику, увек када уместо неолибералних мантри имате рационалну расправу о реалности и алтернативама, имате политику која није неолиберална и која је због тога лева, пошто је неолиберализам у ствари у економском смислу крајње десна политика... Неолиберализам не само да у пракси одбија рас-праву, држи се властитих тврдњи по сваку цену и дисквалификује противника, већ и експлицитно негира постојање универзалних вредности... Поред тога, он је и квазифилозофија, која идеолошко понашање и идеологију само третира као једино исправно и једино могуће понашање“. (Владимир Милутиновић, *Неолиберална бајка*, Београд, 2014. – накнадно убачена фуснота)

чуди то што су многи садашњи најватренији неолиберали бивши комунисти или њихови биолошки потомци који су једноставно само језик једноумља и искључивости *прекодирали* са комунистичких на неолибералне догме. Међутим, и бивши комунисти и садашњи неолиберали (као истински интернационалци – први задивљени Истоком и социјализмом, а други Западом и капитализмом – јер је то у моди и исплативо – уз то иду и примамљиве почасти и разноразне привилегије) непогрешиво су утврдили да сам српски националиста.

Очигледно је да свако ко слепо не верује и не пристаје на хорско понављање владајућих идеолошких догми, треба да рачуна да може бити лако дисквалификован. Мене су тако комунисти званично оптужили да *делујем са позиција грађанске деснице и да сам глорификовао западну демократију и вишепартијски систем, испољавао негаторски став и неподаштавање према основним вредностима нашег социјалистичког самоуправног друштва, тековина НОБ-а и социјалистичке револуције*, а сада неолиберали тврде да сам (нео)комуниста и да се налазим *на крајње левој страни политичког спектра, тамо где се до пре две деценије налазио комунистички покрет*, те да су моји *ставови антикапиталистички, а реторика антиимперијалистичка.* Исто тако они којима су важнији интереси сопствене земље и њених грађана од интереса ментора (раније) са Истока или (сада) са Запада, по дефиницији су националисти, а како неће да усвоје владајући орвеловски новоговор него покушавају да проникну у суштину ствари па то разобличавају и називају правим именом, ризикују да буду проглашени раније (у комунистичко време) за *морално-политички неподобног* или сада (у време неолиберала) *политички некоректног*.

4) На крају, колега Мијатовић пише: „Мислим да би било добро да се економисти у Србији окану празних, а врућих идеолошких дискусија и окрену правим темама. А тема око којих се могу укрстити копља између либерала и левице има подоста."

Коментар: Овде сам у потпуности сагласан са колегом Мијатовићем, али то није лако учинити јер је неолиберализам, пре свега, идеологија, те се расправе о *правим темама* брзо претварају у *вруће*

идеолошке дискусије о чему сведочи и текст колеге Б. Мијатовића, па такав мора бити и одговор на њега.

Колега Мијатовић ме, у своме прилогу, упућује на његове и колумне *људи из фирме у којој ради* које објављују у листу *Политика* јер бих тада „јасно уочио да смо Поповићка, Беговић и ја (Мијатовић – Ј.Б.Д.) оштри критичари и ове и претходних влада, а не неки беневолентни пропагатори њиховог тржишног фундаментализма." Подсећа ме да су њихове колумне *сакупљене у књигама* (Д. Поповић: *Економија здравог разума*, 2009; Б. Мијатовић: *Србија на низбрдици*, 2011).

Пошто су наведене књиге објављене код великог државног издавача *Службени гласник* где је колега Мијатовић уредник *Економске библиотеке*, предлажем му да објави књигу (чији би радни наслов могао да гласи: *У заиграју неолибералне хоботнице*) у којој бих и ја *сакупио* текстове са скупова *Научног друштва економиста* и *Академије економских наука*. Уколико мисли да текстови са научних скупова нису интересантни за ширу читалачку публику (па би због тога издавач могао имати губитке), предлажем да и ја своје колумне (из листа *Политика*) *сакупим у књигу* како су то учинили он и колегиница Поповићка. Управо је данас (16. март 2012) у листу *Политика* изашла моја најновија колумна под насловом *Рејтинг агенције и сукоб интереса* – да не би било забуне у њој пишем о сукобу интереса у раду рејтинг агенција, а не издавача.

Тако би и симболично *укрстили копља* између присталица и противника либерала и у библиотеци коју колега Мијатовић уређује. Мислим да би то било добро, а и коректно (поготово што се ради о државној, а не приватној издавачкој кући) да се код истог издавача поред његове и књига његових истомишљеника (нео) либерала објаве и књиге аутора који заступају другачије ставове. Од колеге Мијатовића који се јавно декларише као либерал и демократа – уверен сам да је такав не само на речима него и на делу – очекујем ускоро позитиван одговор на овај предлог.

*

Неколико месеци (јул-септембар) током 2012. године у *Културном додатку* листа *Политика* се водила веома занимљива полемика између наших истакнутих филозофима поводом текста господина Слободана Дивјака *Ничеова и Хајдегерова деца – идеолози антикапитализма*. У тој полемици господин Дивљак је написао (11.08.2012), између осталог: *Ја јесам поклоник либерализма, као учења о политичко-правном систему унутар кога је могућа, под истим формалним условима, равноправна утакмица између различитих политичких и економских опција; неолиберализам је једна од економских опција коју никада нисам заступао*. У полемику међу филозофима укључили су се и економисти Бошко Мијатовић и Јован Б. Душанић.

У броју од 04.08.2012. године, објављени је текст филозофа Милорада Беланчића *Да ли је капитализам света крава?* (у тексту он поставља питање да ли из чињенице да неко критикује капитализам следи да је неко левичар и даље наставља: *И шта затим? Да ли ми треба да будемо застрашени његовим ´антикапитализмом´, као што смо некад били застрашени ´антикомунизмом´? Да ли је капитализам света крава у коју не сме да се дира? Мислим да је за сваког мислиоца у нашем добу пожељно да носи у себи бар ´зрнце´ левичарства, и идеју солидарности, како не би запао у десничарски фанатизам. А данас се тај фанатизам не зове нацизам, будући да је он разоружан, него неолиберализам*), а у броју од 11.08.2012. године текст економисте Јована Б. Душанића *Неолиберални фанатизам*.

Нажалост, господин Бошко Мијатовић искористио је и ову прилику да (у тексту *Страшило – одговор Душанићу и филозофима,* 18.08.2012) поново идеолошки етикетира господина Јована Б. Душанића, као *радикалног левичара и антиглобализацијског активисту*. Изгледа да је манир неолиберала да лако лепе етикете својим неистомишљеницима.

P.S.

Неколико година после (2015), полемику започету са расправе у Академији економски наука, господин Бошко Мијатовић

је наставио, укључивши се сада у полемику између професора Љубомира Маџара и господина Небојше Катићем.

У уводу за свој текст господин Катић наводи: „Мој критички осврт на текст господина Љубомира Маџара,[7] имао је *колатералну жртву* – господина Бошка Мијатовића. Маџар се, оспоравајући моје тезе о озбиљности кризе коју данас зовемо Велика рецесија, послужио Мијатовићевим текстом: *Одговор Јовану Душанићу или о тзв. неолиберализму*.[8] Мој *Post scriptum* даје осврт и на тај текст, па је тиме и Мијатовић, сасвим разумљиво, имао потребу да се укључи у полемику. Господин Мијатовић се у полемику укључује својим текстом *Одговор Небојши Катићу*.[9] Мијатовићева реакција ме је подстакла да одговорим на критику, али и да укажем на неке методолошке проблеме и *оптичке варке* са којима се економисти срећу када анализирају економска кретања."

Текст *Бошко Мијатовић против ловца на вештице*[10] господин Небојша Катић завршава овим пасусом: „Уз епитет да сам опасан агитпроповац, који ми је подарио Маџар, добио сам и нови, а то је да сам ловац на вештице. Мислим да ми се, ни у најширој колоквијалној равни, ово ипак не може пребацити. Ловци на вештице морају бити део институционализоване групе, и тај лов морају вршити у нечије име и/или у име неке владајуће догме. Као што Мијатовић то свакако зна, ја не припадам организованим групама, а не припадам чак ни ловачким удружењима. Да се нашалим – у најгорем случају бих могао бити ловац у житу који пази да неолиберални активисти, загубљени у житу економских идеја, не падну у провалију."

---

7 chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://nkatic.files.wordpress.com/2015/02/post-scriptum-o-nasim-naucnim-sporovima.pdf

8 http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/odgovor-jovanu-dusanicu-ili-o-tzv.-neoliberalizmu.html?alphabet=l

9 chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://nkatic.files.wordpress.com/2015/02/ndes-katic.pdf
Одговор Небојши Катићу господин Мијатовић почиње овом реченицом: *Полемишући са Љубомиром Маџарем, господин Небојша Катић ме је поменуо у не баш похвалном светлу, па сам принуђен да му одговорим.*

10 https://nkatic.wordpress.com/2015/02/16/bosko-mijatovic-protiv-lovca-na-vestice/

Ђуро Медић
редовити професор свеучилишта
Загреб

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ, ТРАНЗИЦИЈА И КРИЗА*

У књизи професор Јован Б. Душанић – што је уобичајено у академском свијету, али не и у свијету политичара који то нерадо прихваћају – критизира и оспорава погледе неких академских економиста (из неолибералне школе мишљења) и политичара (различитих политичких оријентација) у Србији за које процјењује да су погрешни са спознајног и неприхватљиви са становишта формирања опћих и јавних интереса.

Професор Душанић припада оној групи интелектуалаца и професора који имају широка знања из политичке економије (као вјештине управљања националном економијом) и пословне економије (као вјештине управљања подузећима, банкама и другим микроекономским субјектима), те знанственицима који су (у различитим земљама) остварили интелектуалну и материјалну неовисност о центрима економске и политичке моћи. Припада групи самосталних аналитичара и теоретичара који дјелују неовисно о тренутачно доминантним идеологијама и политикама.

У вријеме грубе неолиберале глобализације и тзв. транзиције – која смањује суверенитет националних држава, повећава моћ корпорација и наднационалних међународних организација, повећава разлике између центра и периферије – професор Душанић наглашава и афирмира што је дио дијалектичког уравнотеживања супротстављених снага супротне чимбенике и тенденције, тј. моралне, родољубне и домољубне аспекте економије и политике. Насупрот неолибералној политици глобализације и транзиције, која је усмјерена на сламање малих народа и њихових привреда,

* Рецензија објављена у књизи „*Неолиберализам, транзиција и криза*“, Београд, 2013.

он описује и брани њихове интересе, интересе њихових националних држава и другачије облике њихова укључивања у глобалну економију. Националне државе и њихове привреде он још увијек узима као оквир за оптимизацију производње и расподјеле, а не мултинационалне корпорације или наднационалне политичке заједнице, каква је Европска унија.

Од 90-их година 20. стољећа па до данас, неолиберална школа у транзицијским земљама потиснула је не само марксизам, већ и кејнзијанизам и све остале школе односно њезине конкуренте у борби за идејно и теоријско водство и утјецај на образовање економиста. Књига професора Душанића, по нашем мишљењу, допринос је отпору окупацији свијести с неолибералним начином мишљења и допринос плурализму идејно-теоријских оријентација односно афирмацији алтернативних школа економског мишљења.

Знанствени профил професора Јована Б. Душанића и његова критика неолибералне идеологије и политике транзиције занимљиве су појаве на лепези економско-теоријских оријентација (тј. школа економског мишљења) и његове књиге бит ће, вјерујемо, занимљиве грађанима, студентима, стручњацима и политичарима који уче на свом или туђем повијесном искуству и траже алтернативне путове излаза из садашње економске кризе.

Никола Мојовић
редовни професор универзитета у пензији
Бања Лука

ЕКОНОМСКА КРИЗА КАО ФАКТОР ПРОПАДАЊА РИМСКЕ ИМПЕРИЈЕ
да ли нас историја нечему учи?*

Сажетак

Ово истраживање је инспирисано новијим радовима професора Јована Душанића о економији постмодерне и неолиберализма у којима је, како сам истиче, значајан дио посветио теоријским коријенима актуелне глобалне кризе. Душанић, између осталог, запажа како економску кризу прати пад друштвеног морала који се шири на глобалном нивоу.[1] Не улазећи у анализу да ли се то може сматрати само симптомом кризе или можда и њеним узроком, није тешко разумјети његову констатацију да „живимо у времену у којем је врховни бог новац, а главни храмови берзе".[2] Позива се и на запажање Данијела Коена (*Homo economicus*) који подсјећа

---

* Ауторизовано излагање објављено у: *Зборник радова са Научног скупа Економског факултета „Економија постмодерне"*, Бања Лука, 8. 2. 2022. године / Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет, 2022

1 Душанић има широко научно интересовање. До одређених закључака долази више пута примјењујући историјски метод истраживања проблема. Дотиче се самих почетака економије, подсјећајући читаоце да је овај појам у научну употребу увео Ксенофонт (430–354. године п. н. е.), а Аристотел је направио „јасну поделу између економије и хрематистике (*chrema* – имање, ствар, новац, *nomos* – закон) која у преводу с грчког значи управљање новцем, тачније вештина стицања богатства" .

2 Душанић сматра да је дошло доба радикалне индивидуализације, када човек размишља само о себи мислећи да је све у његовим рукама и да је сам „ковач сопствене среће". Истргнути из заједнице у којој живе, људи прихватају концепт индивидуалних постигнућа у којем одсуствује вера у било какав вредносни систем (осим новца) и где постоји осећање да изнад индивидуе и њеног уживања у материјалним добрима нема ничег смисленог. (Душанић. Ј., 2020: 157).

да је *Comptroller of the Currency* поставио (2007. године) питање овим речима: „Римска република пропала је из много разлога, а о некима од њих вредело би размислити: опадање моралних и политичких вредности, војна експанзија у туђе земље, буџетска неодговорност владе – да ли вас све ово подсећа на нешто?„[3] Кризе прате човјечанство током његовог историјског трајања и када се догоде већини људи изгледају као спонтане појаве, али оне имају увијек своје разлоге настанка.

Питањем: *Да ли нас историја нечему учи*? – а ово питање стоји у једном поднаслову његове књиге (*Економија постмодерне и неолиберализам*), подстакнути смо да у овом раду покажемо да су се економске кризе дешавала у историји, кризе у вријеме великог Римског империја, чак све више у доба његовог постепеног пропадања. Може се учити и из далеке прошлости – ако се она исправно тумачи.

Кључне ријечи: *економска криза, опадање и пропаст Римског царства*

Претходне напомене – антички Рим никада није развио економску науку

Економске кризе потресале су свијет још у античко доба. Занимљиво је да се у римској империји право развило до нивоа правне науке која је постала чак извор права, док је империја остала незаинтересована за развијање економских знања. Рим није никад развио економску науку која би му могла помоћи да управља огромним економским ресурсима на простору три континента.

3 Познати економиста и социјални филозоф Лудвиг фон Мизес (Ludwig von Mises) сматра да је за човјечанство *laissez-faire* једина дугорочно одржива економска политика, са слободним тржиштем и неограниченим коришћењем права приватне својине ("Чувена цивилизација антике нестала је због неспособности да прилагоди свој морални кредо и правни систем захтјевима тржишне економије. Римско царство смрвљено је у прашину, јер му је недостајало духа (класичног) либерализма и слободног предузетништва.") а Данијел Коен сматра да аналогија са Римом данашње Американце прогони и забрињава:„По мом мишљењу време је да из историје научимо лекцију и да предузмемо неопходне мере како бисмо обезбедили да САД буде прва сила која се одупрла зубу времена." (Душанић. Ј., 2020: 169).

Добро вођење економске политике захтијева, према данашњим погледима на економију, солидно економско знање и уважавање економских законитости које је наука открила. За разлику од правне мисли, економска мисао у античком Риму није била развијена, чак ни колико у античкој Грчкој.[4] Римска империја је била велики потрошач и то је захтијевало одређен степен државног усмјеравања економских токова робе и новца. Међутим, Римљани су научили да економска питања и проблеме који се јављају током разних реформи, као што су раније у њиховој републици биле аграрне реформе, углавном изводе из политичке сфере.[5] Каснији историјски развој човјечанства показао је да се економски проблеми друштва редовно преплићу са политичким.

Римска империјална економија није интересантна само са становишта античких римских студија, већ и као фаза у економском развоју прединдустријског свијета уопште. Наиме, то је једини пут у историји када су читав Медитеран и већи дио његовог европског залеђа били обједињени у једној држави, што нам пружа ријетку прилику да се позабавимо питањем – да ли је велико политичко јединство било погодно за економски раст и/или људски развој. Како се тада поредак суочавао са својим економским кризама? Наравно, римска економија као и римско право не могу се разумјети добро без примјене историјског метода. Треба бити врло опрезан, када би неко покушао на римском примјеру да примијени данашње економске теорије, истражујући економска питања са којима се сусрећемо у економској историји других периода људске прошлости или данашњој, модерној економији којој су доступни многи релевантни статистички подаци или документи.

Неки аутори сматрају да је римска економија имала „софистицирану" финансијску структуру.[6] У римском друштву су врло

4 Рим је вијековима градио империј на војној снази и освајањима.

5 Римљанима се знање из економске области кретало око изворног грчког појма управљања имањем (*oikos* = вођење домаћинства и *nem* = организовати, управљати).

6 Columella (3, 3, 7-11) је, на примјер, савјетовао људима који подижу винограде да камате на позајмљени новац укључе међу своје трошкове као нешто што се подразумијева. Његови савјети показују извјесну финанцијску рафинираност

рано, настанком приватне својине, појединци, приватна лица, постали важан дио финансијског система.[7] Рано је створена пракса каматоносних зајмова кредитног карактера са којима су се прикупљала средства да би почела или проширила се нека значајнија пословна дјелатност.[8] Пракса давања зајмова са неумјереним каматама дуги низ вијекова у римском друштву доводила је до озбиљних друштвених проблема, политичких и економских, па чак и криза.[9] Управо у овом раду ћемо настојати да покажемо настанак једне од оваквих криза која се догодила 33. године н. е. и шта је највиша државна власт учинила да је ријеши.

Наравно, хоћемо да истакнемо што су поједини римски писци записали у својим дјелима о појединим питањима економског

на више мјеста осим што сугерише продуктивне зајмове. Колумела пише, на примјер, да „најбоље обрађену земљу имаће они који имају знање, опрему и вољу да раде (*prudentiam rei, facultatem impendendi, voluntatem agendi*).

7 Изградња, реновирање, и одржавање јавних објеката били су, на основу уговора са државом, повјерени приватним лицима познатим као *publicani*. Јавне зграде, улице, градске зидине, храмови, пијаце, портиси, базилике, позоришта, објекти за циркуске игре, аквадукти јавну канализацију, статуе, финансирали су и градили приватни предузетници.

8 Често је то био новац добијен од породичног старјешине (pater familias) или пријатеља, али и појединаца који су новац стављали у промет ради његовог оплођавања. Није постојао банкарски систем данашњег формата, али у текстовима римских правника Сцеволе и Папинијана може се запазити функционисање у пракси чак и оног што се у данашње доба остварује „рачуном у банци", наиме постојање категорије депозита новца на који се у римско доба признаје исплата камате депоненту (ако је тако договорено, јер је иначе *depositum* у римском праву бесплатни правни посао).

9 Уговарање зеленашких камата био је разлог за доношење ограничавајућих прописа. За разлику од подручја економије, антички Рим има велика достигнућа на подручју правне мисли. Римско право има одређену улогу у развоју економске мисли. Наиме, римско право је систем у коме су римски правници врло детаљно разматрали право својине, а посебно све аспекте заштите права приватне својине. Римско право дало је окосницу на коју је споро али сигурно дограђивана економија каснијег времена. Наиме, римским правницима дугујемо дефиниције – нпр. цијене, новца, купопродаје, различитих врста зајмова, различите типове депозита итд. – које су дале почетну основу каснијим анализама. У изворима као што је *Corpus iuris civilis* (Јустинијанова кодификација права) у *Institutiones* (у Институцијама) у књизи III као начело праведне трговине, односно праведне тржишне вриједности наводи се: „*tantum bona valent, quantum vendi possunt*" („добро вриједи онолико за колико се може продати").

значаја, па чак и о економским проблемима и кризама.[10] Није лако одговорити на питање колико су такве кризе, краћег или дужег трајања „нагризале" моћну империју прије него је нестала са историјске сцене.

У задњих двије стотине година много се писало о разлозима пропадања Римског империја. Често се наводе разни узроци као што су многе спољне војне пријетње, велика сеоба народа, неуспјех и нестабилност управљања, бјежање људи са својих имања, бјежање из градова, болести и пошасти, смањење броја становништва и радне снаге, веома велика и брза инфлација, али и свеукупно морално пропадање. Процес пропадања тако велике империје сигурно се не може поједноставити сводећи га само на један узрок (Cary,M. Scullard H.H. 1975, 552). Истичемо да један број аутора, ипак, није увијек поклањао потребну пажњу неким, чак очигледним, економским проблемима који су дугорочно могли с осталим факторима утицати на колапс империје. У овом раду пажњу, управо, поклањамо економском и донекле социјалном фактору у периоду када је римско царство било моћно, али се показало да га могу погодити унутрашње кризе и постепено га водити урушавању и пропадању.

Кратак поглед на карактер римске привреде

Римска империја се развијала и функционисала, суштински – врло дуго, попут неког ратног предузећа. Рим се традиционално вијековима богатио од ратног плијена опљачканог на туђим освојеним територијама. Економско богатство империје, засновано на пљачки сваке врсте и политичком моралу владајуће елите на томе заснованом, на крају је водило државу и њену економију до краха. Из стања освајања римска држава је у неко доба свога трајања морала да пређе у стање одбране од пропасти која долази изван

10 Римски филозоф Гај Лукреције Кар, аутор дјела „*О ūприроди*" (*De rerum natura*) сматра да се узроци сиромаштва налазе у томе што они који су економски јачи стално теже повећању богатства без обзира на употријебљена средства. Лакомост и тежња за моћи узроци су друштвених невоља, док истовремено сиромаштво потиче људе на побуне и супротстављање постојећим законима. (Đ. Benić, M. Benić Penava 2019: 103)

њених граница. На крају, ратови финансијски исцрпљују државу и смањују број становника.

Наравно, Римска империја је осјећала дуго своју економску моћ кроз снагу своје војне моћи и сваки економски проблем настојао се ријешити неекономским инструментима – ратом, освајањем нових територија и разарањем конкурентских градова. Идеја о повећању производње у оквирима властите заједнице није била стално присутна. Осим тога, производња добара није се заснивала ни на каквом техничком, машинском проналаску, намијењеном лакшој и ефикаснијој обради земље, којим би се побољшала продуктивност, олакшао голи људски рад, него је цјелокупно привређивање почивало, управо, на голом људском раду. Међутим, број робова се током вијекова смањивао, јер њих више није било толико у мирно доба као у вријеме римских освајања. С друге стране, римско друштво једино интересују проналасци везани за ратну технику и освајање у чему су били веома успјешни.

Историја нас подсјећа да се без сталног „стварања" људи и производње добара, да би ти људи опстали, тешко може избјећи нестанку са историјске сцене.

Чиниоци који указују на слабост система

Колико год били велики и моћни неки друштвени организми у историји, историјска је истина да су многе заједнице и државе, међу њима и римска империја, носили у себи клице властите пропасти у неком периоду свога трајања**.** Римско робовласничко друштво први пут је доживјело озбиљнију кризу већ крајем републике. Ова констатација може изгледати необична с обзиром да је римска држава у то доба веома моћна и још дуго ће трајати, међутим показатељи кризе система су појава значајнијег пропадања малих и средњих сеоских имања, натурализација приведе, чак појава односа који личе на колонат, постепено везивање пољопривредника за земљу, опадање градова и бјежање на село, почеци сталешке организације. Они ће се појачавати и доћи до изражаја који вијек касније у принципату, а нарочито у доминату. Међутим, Римска држава у принципату, уз све кризе и насилно

смјењивање појединих принцепса (царева), успјела је да преживи на Западу још скоро три вијека.

Стање привреде и њено постепено опадање показује да су монетарна, фискална, војна, политичка и економска питања веома испреплетени. Пратећи развој царства запазићемо да је монетарна политика редовно служила, чак и ако је лоше служила, видљивим потребама владара Римске државе и владајућем кругу око њега. Ако се такође деси да се у неком времену повећа просперитет и осјети неки напредак живота народних маса, то је била више узгредна општа корист. Прави циљ монетарне политике био је да служи потребама владара, а не оних којима се влада, што представља и централну тачку за разумијевање курса монетарне политике током касног Римског царства.[11]

Економска криза 33. године н.е

Римске историчаре обично није занимала економија. Ипак, већ у првом вијеку царства (принципата), тзв. класичног доба, за вријеме принцепса (цара) Тиберија који је наслиједио Августа, оснивача принципата и првог принцепса, догодио се тако снажан економски поремећај 33. године н.е, да га је модерна наука назвала финансијском кризом.[12] Спомињање ове кризе нису могли заобићи ни неки од најзначајнијих античких аутора, укључујући историчара Тацита, затим, писца и великог биографа Светонија и Касија Диона, историчара грчког поријекла. Криза је озбиљно уздрмала цијели Рим, мада је то доба за које се сматра да је римско царство

11 Поставља се питање колико се овај аспект у политици промијенило у модерно доба у том погледу и да ли се и данас може открити да вођење економске политике у цјелини крије стварне интересе владајуће елите или она има, примарно, неке друге циљеве.

12 Из одређених разлога ову финансијску кризу из античког Рима помињали су у новије доба и неке личности из политичке сфере: амерички председник Херберт Хувер (K. K. Hulley, 1932: 525–526), а у септембру 2011, на састанку Међународног монетарног фонда, на њу је подсјетио и руски министар финансија Кудрин (А. Л. Кудрин. *О новой фазе кризиса*, Московские новости. 30 сентября). У новије доба успјешно је обрађена криза 33. године н.е. у једној мастер тези на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу (Ivandekić, M. 2019).

у то доба ишло ка свом успону. Према томе економске кризе, које су, наравно, све специфичне, нису новост нашег доба, на свој начин догађале су се у историји човјечанства, чак у великим империјама попут римске империје.

За лакше разумијевање настанка ове значајне економске кризе у римској држави 33. године н.е. навешћемо један аспект римског начина живота, као лошег друштвеног понашања. Наиме, ријеч је о раној употреби новца и пракси зеленашења као раширеној друштвеној појави која се уочава још од првих деценија републике и која је постала предмет дуге политичке борбе. Тацит нас обавјештава да се и прије доношења Законика XII таблица „зеленашило сасвим по вољи богаташа". Када је дошло до прве римске кодификације права (Законик XII таблица (451/450 .год. п.н.е.)[13], настају одредбе о спречавању превеликих каматних стопа. У осмој таблици овог Законика је одређено да није дозвољена камата преко једне дванаестине *(ne quis unciario fenore*).[14] Наравно, то је била још висока камата и извори нам свједоче да је политичка борба за смањење каматне стопе настављена и послије Законика XII таблица и резултирала је доношењем појединих закона који су каматну стопу смањивали,[15] а политичка борба се понављала током каснијих вијекова.[16]

13 Законик XII таб. (таб. 8.18a); Romac,A.(1994).

14 Овдје се мисли на једну дванестину мјесечно, што би значило сто посто годишње, али наука није до данас сагласна око коначног мишљења. Иначе, Катон (*Cato, de agro cul. paefet.*) каже да су у старије доба зеленаше (лихваре) осуђивали на четвороструки износ (*feneratores quadrupli*).

15 Након Законика XII таблица донесени су *Lex Duillia Menenia* из 357. године пр. н.е. који је потврдио одредбу из Законика XII таблица , а Ливије (*Ab urbe condita* VI, 35, 1-5) каже да се *Lex Licinia Sestia* (375.п.н.е.) директније бави проблемом зеленашења (лихварства). Године 347. године п.н.е. донесен закон који је смањио камату на половину и дугови су се могли отплаћивати тако што би се платила једна четвртина одмах, а остатак у три годишње рате (Liv., Ab urbe condita VII, 27). Плебејци нису били задовољни, како Ливије каже, али је Сенат водио рачуна више о повјерењу јавности, него о нтересима појединих лица. (R. P. Maloney 1971: 89)

16 Богати Римљани су избјегавали забрану уговарања прописане камате позајмљујући новац преко Латина на које се није примјењивало право забране (римским грађанима) по *ius civile* (слично су у Грчкој коришћени метеци да се заобиђу неповољни прописи). *Lex Sempronia* 193. год. п.н.е. је

Тацит се више осврће на појединачне околности везане за кризу него што је објашњава. Он је историчар, спада у римске моралисте, не одобрава похлепу, послове зеленаша и непоштовање закона, зна какав је значај римског Сената, није против њега, али не може да не каже да су по његовом мишљењу сви сенатори прекршили закон. Због тога су се, каже, појавили тужиоци који су покренули многе судске поступке. Тацит се није поистовијетио ни са тужиоцима који су и пред сенатом покренули питање, позивајући се на потребу поштовања правног поретка да би се искорењено друштвено зло похлепе. Поред тога указује и на масовне конфискације за вријеме Тиберија као један од предуслова за појављивање финансијске кризе, мада, у целини гледано, његов приказ догађаја није уперен против Тиберија. (Д. В. Панченко 213, 688)

Суштинско питање поштовање закона у погледу великих камата покренуто је послије осамдесет година од како је за вријеме Гаја Јулија Цезара (за вријеме републике) донесен неки закон који обавезују „каматаре“ да улажу један дио својих прихода у земљу у Италији. То нас подсјећа на доба почетака грађанског рата када је питање кредитних зајмова постало веома акутно. Из Цезаровог дјела (*Commentarii de bello civīli* III, 1) сазнајемо о мјерама које он предузимао да се друштвена штета поправи. Наиме, кад је наступио грађански рат у римској републици у доба борбе великих појединаца за највишу власт у држави, показало се да није било потпуно гарантовано снабдевање Италије житом из Африке, Сицилије, Сардиније, а још мање из далеког Египта. Цезар је схватио да се спас налази у повећању производње жита у самој Италији. Зато је

налагао Латинима да пријаве све дугове са каматом. Нешто раније је *Lex Flaminia minus solvendi* допуштала зајмопринцима да отплате своје дугове новцем мање вриједности. *Lex Cornelia* из 88. године п.н.е. оживио је поново каматну стопу прописану одредбама Законика XII таблица. *Lex Valeria* из 86. године је дозволио стечајним дужницима да намире своје повјериоце отплатом једне четвртине оног што су дуговали. Каматна стопа за врло ризични поморски зајам (*foenus nauticum*) остала је слободна за уговарање. Док је већина повјерилаца давала зајам са каматом од 8% до 12%, неки су према Цицероновом сведочењу, као Вер, позајмљивали новац уз камату од 24% (Cicero, *Epistulae in Verem* 2.3.71), а Брутови агенти са каматом и по 48% (Cicero, *ad Att*icus, 5.2 ; 6.2; R. P. Maloney 1971: 92)

и дошло до законског рјешења да богати „каматари“ имају обавезу да улажу одређени део свог прихода у земљиште у Италији.

Треба имати у виду шта извори говоре о општем стању римског друштва непосредно прије појаве кризе и какве је све мјере предузимао владајући цар Тиберије. Кризи 33. године претходило је више негативних појава. Тацит пише да је дошло до високих цијена хране, што је скоро довело до побуне. У самом Риму је већ одавно била успостављена пракса да више стотина сиромашних грађана свакодневно добија бесплатно основне животне намирнице (прије свега жито, али и уље) од државе. Наравно, све те намирнице држава мора да набави и плати јавним средствима или средствима царева *fiscus*-а[17]. Наиме, цареви су преусмјерили јавне приходе више ка царском фискусу, а ераријум је постепено губио на значају. Ако дође до проблема у ланцу снабдијевања житом, наступали су озбиљни друштвени проблеми. Тацит, овом приликом, саопштава да су се тада могле видјети реакције људи на мјестима гдје се највише скупљају: „неколико дана заредом много се тога и кроз више дана захтијевало у позоришту, дрскије, него је иначе био обичај према цару. Узнемирен тиме, окривио је магистрате и сенаторе, што нису својим јавним угледом обуздали народ, и додао је, из којих он провинција и колико веће залихе жита даје довозити него Аугуст“ (Tac. Ann. VI, 13). Тако је дошло до тога, каже Тацит, да се за казну пука донесе закључак да се примијене правила из старих дана (тј. Цезарови закони), а слиједиле су га наредбе конзула, док је цар остао ћутећи у тајности. Цар је сматрао, каже Тацит, да ће његово ћутање бити схваћено као знак наклоности према народу, али у стварности је било схваћено као његова охолост.

Рим је у то доба био милионски град, а изгледи за немире у Риму због недостатка хлеба висили су као Дамоклов мач над

17 У доба републике сво државно финансирање је ишло из *aerarijum*-а. Два квестора била су задужена да управљају ераријумом, према упутствима Сената. За време принципата цареви су успоставили додатну ризницу, *fiskus*, чијом се употребом заобилазио Сенат. Цареви су почели сами да именују квесторе или их замењују плаћеним чиновницима.

царском влашћу. Логично се може претпоставити да је Тиберије подстакнут насталим немиром у народу, одлучио да треба подстаћи што већу производњу жита у самој Италији (Д. В. Панченко, 685). Најбољи начин који је имао у виду је одлука да у живот поново врати Цезаров закон о обавези богатих зајмодаваца да улажу дио добити у земљишта у Италији, не очекујући какве ће његова мјера изазвати посљедице на ширем политичком и економском плану. Тиберијева мјера, на први поглед сасвим разумна, усмерена на привлачење инвестиција у ратарску пољопривреду Италије тешко је погодила и дјеловала понижавајуће за охолу сенаторску аристократију. Мјера спречава њихове шпекулативне послове из којих су се брзо богатили. Након провођења такве мјере у живот, долази до стања, које Тацит описује као финансијску кризу која достиже врхунац када су цијене земљишта веома пале, многи појединци су банкротирали и при томе изгубили свој друштвени статус.

Друштвено и економско стање које претходи кризи

За четрдесетогодишње вријеме Августове владавине процвјетала је трговина и повећавао се број земљопосједника, а то је довело до потребе за додатним капиталом да би се унаприједиле услуге и развило пословање. Наиме, царство је било велико и моћно, криза није могла доћи одједном. Хопкинс сматра да је за Августово доба дошло до наглог повећања римске новчане масе која је пратила експанзију трговине, али да ово проширење новчане масе није довело до поскупљења (Hopkins, 1980: 106—12). Каматне стопе су такође пале на најнижи ниво у римској историји у раном периоду Августове владавине (Syla; Homer 1977: 53). Током тог периода названог *Pax Romana* приходи су били толико велики да су држави омогућили да предузме велики број јавних радова, који би и за данашње прилике били импресивни. Август је поправио путеве у Италији и Риму, обновио постојеће храмове и саградио много нових, изградио многе аквадукте, купатила и друге јавне зграде. Неки аутори сматрају да се домаћа производња након Августа постепено смањивала, а смањивао се и новчани фонд, док су други окарактерисали кризу само као последицу прогресивног

смањења циркулације новчане масе. Смањење количине новца се почело осјећати од краја Августове владавине (Frank 1935); Франк је примијетио да је Тиберије почео да води двосмислену финансијску политику, сасвим другачију од Августове, којој је циљ био да се уштеди што више државног новца.[18] Богати друштвени слој је неограничено трошио новац, прије свега злато, купујући у иностранству ријетке и скупе производе (на примјер, егзотичне парфеме, разне врсте накита, бисере, кристале, мирисе, свилу, зачине, посуђе, ријетке намирнице) у источним земљама, све до Кине и Цејлона.

У тим околностима на површину су испливали проблеми са раширеном праксом зеленашења појединих грађана, нарочито сенатора, у погледу шпекулантских послова на тржишту уз које иде давање новца на зајам са високим каматама. Често се то радило преко трећих лица, својих повјерљивих људи као што су неки способни ослобођеници. Стара традиција и морално начела сенаторског сталежа обавезивали су да сенатори своје богатство требају стицати на основу прихода из земљорадње, а не из закулисних послова на тржишту новца и трговине[19], нарочито прекоморске.[20] Традиција и старински морал сенаторског сталежа и изразита тежња за богатством, били су у међусобном сукобу. Тацит напомиње да су закони

18 Август је ковао доста новца који се много и трошио, а када су цијене порасле, новчани фонд се смањио, јер су велике количине кованог новца завршавале у иностранству (Frank 1935: 340). Тиберије је смањио програм изградње и скупио велике суме новца у државној ризници. Неки аутори су настанак кризе, која је настала изненадном несташицом готовог новца, повезали и са изразитим престанком државних улагања у привредни живот, посебно смањењем државних грађевинских програма (Thornton , Thornton 1990).

19 Стечени добитак настао трговањем земљом и производима стеченим у пољопривреди требало је даље оплодити. Најбржи начин није био поново улагање у земљорадњу, него у шпекулативне послове као што је позајмљивање новца са каматама да се брже заради. Ови зајмови поред тога што су били неповољни, у већини су били потрошачког типа и нису били продуктивни, нису гарантовали дугорочно стицање добити. У овом смислу Ivandekić, M. (2019: 39).

20 Таква врста богаћења била је својствено и толерисана новообогаћеним римским скоројевићима из редова еквестара (витезова), али не и Римљанима из сенаторских породица.

Јулија Цезара који су регулисали забрану зеленашења и регулисали слободну количину новца у рукама зајмодаваца, дуго времена били занемарени (Tac. Ann., VI, 16-17).[21] Када су у неком моменту презадужени грађани из тих зајмова покренули судске поступке, те 33. године н.е. пред судом као странке нашли су се многобројни истакнути римски грађани, међу њима и многи сенатори. Претор се узнемирен бројем судских спорова, али и појавом значајних личности у улози странака у споровима, обратио римском Сенату и цару Тиберију. Сенат је, вјероватно уз сагласност цара, одредио рок од осамнаест месеци у коме ће римски грађани, а прије свега велики број сенатора, своје пословање ускладити са Цезаровим законом.[22] Тај налог, да сви повјериоци и дужници, на неки начин проблематичне имовинске односе уреде у року осамнаест месеци, нагло је „довео је до оскудице новца" у промету, дијелом што су позајмице од стране повјерилаца затражене одмах на исплату, дијелом зато што су „недавне конфискације[23] већ донеле велики дио новчаних средстава у *fiscus*" (Tac., Ann. VI, 17).

21 Цезаров закон (донет 49. п.н.е.) је имао сврху да се спречи одлив новца из Италије и пад вредности земље у Италији и зато је инсистирао да се одређени део капитала мора уложити у некретнине у Италији.

22 Цезарово законодавство са којом се ова проблематика повезује није довољно познато. Помиње га Тацит и Касије Дион (LVIII, 21) и од њих знамо да га је Тиберије поново ставио у функцију. Из назива закона (*de modo credendi possidendique intra Italiam*), о давању новчаних зајмова и посједовању земље у Италији, видимо да постоји међусобна повезаност. Неки аутори су претпостављали да је Цезаровим законодавством био прописан максимум износа зајма са каматом обзиром на величину богатства, док је пропис о посједовању земљишта одређивао одговарајући минимум посједовања земље (Rodewald 1976:3). Kasije Dion (XLI, 38, 1) каже да је Цезар забранио свакоме да посједује више од 60.000 сестерција готовине у сребру. Неки аутори су закључили из Тацитовог и Светонијевог текста да је Цезаров закон био у фунцији економске мјере којом би се улагањем одређеног дијела капитала у земље у Италији повећао промет новца или злата, јер у супротном многи су скривали своје богатство.

23 Колико је Тиберијева владавина погодила поједине Римљане видимо по незадовољству њему блиских људи. Касије Дион у дјелу *Римска исто̄рија* (Dio LVIII, 21) пише како је у вријеме кризе 33. године Вибулије Агрипа, из реда витезова, узео отров из прстена и умро у својој сенатској кући, а Нерва Кокцеј (Nerva Marcus Cocceius) , велики правник, вођа прокуловске правне шоле и царев лични пријатељ, који разочаран више није могао да

Тацит каже да је Сенат у циљу спречавања оскудице новца у оптицају наложио зајмодавцима да уложе двије трећине свог капитала у италијанску земљу у складу са Цезаровим законом. Већ ова акција је изазвала тешке последице пошто је убрзала плаћање зајмова и истовремено пад вриједности некретнина (са неким су често били осигурани зајмови) које су се нагло нашле на продаји. Римски аутори се помало разликују у детаљима рјешавања настале финансијске кризе. Према Тациту (Ann. VI, 17) мјере за рјешавање кризе прописао је Сенат, док Светоније (Тиб. 48) такве мјере приписује самом цару Тиберију. Светонијево мишљење изгледа логично, јер је Сенат, већ у вријеме Августа, постао „политичко оружје" у рукама принцепса, а његове одлуке трансмисија цареве воље. Иза одлука Сената крила се права воља самог принцепса. Тешко би у оваквој кризи Сенат без уплива цара Тиберија могао донијети тако важну одлуку. Осим тога, Тацит (Ann. VI,17) још каже да је прописано да свако ко се нашао у овој ситуацији треба да уложи двије трећине своје *добити* у земље у Италији, док Светоније (Tib. 48) говори од двије трећине *цијеле имовине*. За разлику од Тацита који ништа не каже о дужницима, Светоније говори о одредби по којој су и дужници требали одмах вратити двије трећине својих дугова (Tib. 48). Цијела ова државна акција убрзала је враћање зајмова, покренула пад вредности некретнина, али, уз све то, утицала на одлагања даљих улагања новца у пословне трансакције на тадашњем тржишту које је очигледно било у потпуном паду.

издржи царево друштво одлучио се на самоубиство гладовањем. Демонстративно је престао да узима храну након што је Тиберије поново оснажио Цезарове законе о уговорима што је довело до великог губитка повјерења и финанцијских проблема у римском друштву. Нерву је посјетио цар Тиберије и молио га као пријатељ да узме храну и да му каже шта је то што га мучи. Нерва је ово цару мирно одбио. „Говорили су људи упућени у његове мисли, да је, што је више изблиза могао разабрати невоље државе, то више из срџбе и страха желио часну смрт" (Tacit, Anali 26). Уочавајући озбиљност ситуације, Тиберије је измијенио своју одлуку о кредитима и дао стотину милона сестерција у јавну касу, наређујући да тај новац треба позајмити сенаторима без икаквих камата, одлучујући при том да неке најпознатије сенаторе који су се противили и оптуживали једни друге, треба убити.

Како се завршила криза 33. гоине н.е.

Криза 33.године н.е. завршила се тако што је цар Тиберије ставио у промет путем банака стотину милиона сестерција,[24] како тврди Тацит (*Ann*. VI, 17), "допустивши одатле бескоматне зајмове на три године, ако дужник даде народу у земљишту јамство у двострукој вриједности". Слично свједочи и Светоније (*Tib*. 48) који каже да је цар дао зајам од стотину милиона сестерција без камата. Касије Дион (LVIII, 21, 5) наводи да је Тиберије дао стотину милиона сестерција у јавну касу (ризницу) и тако се, према сведочењу сва три античка аутора, завршила поменуту криза. Гледано економским погледом данашњег доба, вјероватно је ова Тиберијева мјера повећала проток новца и ублажила ликвидност. То значи да је имала у коначном исходу утицај на заустављање великог броја извршења на имовини дужника. Повећање количине новца у оптицају утицало је на лакшу отплату дугова, а цијене земљишта су вјероватно поново почеле расти.

Према томе, криза није настала као спонтана појава, што само на први поглед може тако да дјелује. Криза је по свему имала политички аспект и то не би смјело да се занемари, јер је она у једном моменту покренута усљед одређене акције Сената и римског цара као највише власти римске државе. Они су због својих одлука и поступака имали највише одговорности.

Наиме, појава овакве економске ситуације у Риму у којој је наступила оскудица новца, могла би указивати „ како на фундаменталне карактеристике римске привреде, тако и на специфичне околности одређене епохе" (Д. В. Панченко: 213, 681). Међутим, цар Тиберије је испољио своју политичку технологију владања, прикрио своју улогу у изазивању ове финансијске кризе успијевајући да се на крају прикаже као спасилац ситуације. Технологија владања цара остављала је увијек одређен степен неизвјесности у јавности. Није било лако да након пет стотина година републике, римска јавност лако прихвати принципат који је у стварности био монархија, мада

24 Професионални банкари нису били позвани да дјелују у вријеме кризе у раном Римском Царству без обзира на специфичну природу њихове професије (Andreau 1999: 105-106).

су још увијек били задржани републикански органе власти. Август, а послије њега и Тиберије су акумулирали различита овлашћења која одговарају републичким магистратурама. Римски народ, а у екстремним околностима чак и поједини угледни грађани, изражавали су своју иритацију или отворено огорчење самом Тиберијевом моћи (Tac. Ann. III, 4; Suet. Tib. 66). Тацит преноси изјаву Тиберија дату у некој прилици: „Одлуке других смртниика односе се на то, што држе корисним за себе; судбина владара је друкчија, јер главне ствари морају прилагодити јавном мнијењу." (Tacit, Anali IV, 40) Без обзира на огромну моћ принцепса, требало је свакако спречавати услове за настанак јавног незадовољства масе.

Одлука Тиберија није била без оправданог разлога како треба што више жита производити на италијанском тлу. Тиберије је знао да је набавка жита и транспорт морем било из којег дијела царства често зависио од годишњег доба и хирова природе. У више генерација понављало се сјећање како је више пута слаб принос у пољопривреди Италије доводио до страшних посљедица. Да би се производило морало се улагати у земљу у италијанску земљу, а земља је била највише у рукама сенаторског сталежа. Догађаји повезани са кризом 33. године и поступци цара у односу на појединце могли су изазвати огорчење код најближих његових сарадника, али овде се очигледно радило о државној политици и интересима сенаторске класе у целини.

Криза 33.године н.е. је прошла, империја се поново уздизала још једно вријеме ка своме врхунцу развоја, али сваки врх успона може се посматрати и као почетак пада. Криза је показала да и велике империје повремено нагризају економски или политички проблеми тако снажно да је само питање колико су постали отпорни на њих и којим средствима их успијевају побиједити.

Економска криза прати кризу империје од средине 3. вијека

Побијеђена финансијска криза из 33. године н.е. постала је дио прошлости, отишла је у историју, а економска активност медитеранског свијета у оквиру Римског царства кретала се према

врхунцу у прва два вијека нове ере. Вјероватно би се развој наставио и даље да нису наступили политички поремећаји у империји појачавани усљед више фактора: насилна борба око заузимања највише власти у империји, војна анархија и нови међусобни ратови и ратови на граници због навале разних народа, а које све скупа неминовно пратити економско пропадање. Наиме, проблеми римског друштва од трећег вијека постали су тако дубоки, тако огромни, да је римско друштво изашло из 3. вијека, у готово свим својим аспектима сасвим другачије од онога какво је било у 1. и 2. вијеку. Од средине трећег вијека Римско царство се нагиње постепено свом паду на Западу и нужној трансформацији у оно што ће се назвати касније византијски исток. Током трећег и четвртог вијека римска управа, оптерећена је са свих страна проблемима, тешко се у томе сналази и водила је царство, чак и својим мјерама, ка слабљењу и пропадању, без обзира на још увијек његову огромну територијалну величину. Не може се заобићи чињеница да је недостатак правила о насљеђивању владарског положаја била фатална мана, данас бисмо рекли, у његовом „уставном систему".

Са политичком кризом, империју је поново захватила економска криза којој се сада не назире крај, траје врло дуго и нагриза њену егзистенцију. Трошкови владања непрестано премашују користи државне политике.[25] Шта је сада чинила највиша царска власт? Прво се окренула свом физичком опстанку у животу и на власти. Политички менталитет римских царева из тога доба најбоље разумијемо из садржаја посљедњих савјета цара Септимија Севера својим синовима Каракали и Гети: "Слажите се, богато плаћајте војску, за остало се не брините." Каракала се није држао првог дијела тог савјета (наредио је да убију његовог брата Гету и затражио од великог правника Папинијана, префекта преторија да оправда то убиство, што је овај одбио и због свог високо моралног поступка изгубио главу). Другог дијела савјета Каракала се држао, плаћао је војску, али је и његов царски живот завршио насилном смрћу. Врло брзо након убиства Каракале (217), наступило је доба

25 Преглед ранијих мишљења и теорија о узроцима пропасти Римског царства у W. Rehm (1930).

када се за царски пријесто доводе цареви војници, углавном путем војних удара (војска некад у врло кратким временским размацима проглашава различите цареве истовремено на супротним странама царства). Погоршање живота римског друштва у цјелини прати ***процес натурализације економских односа*** као неспорна чињеница и процес нестајања римске урбане културе.[26] Смањује се пољопривредна[27] и занатска продуктивност, не као резултат неких природних узрока (нпр. исцрпљености земље или промјене климе) него као резултат свих насталих политичких поремећаја и фискалних притисака (Cary,M. Scullard H.H. 1975, 552). Људи тешко испуњавају пореске обавезе према држави и масовно бјеже са својих имања, бјеже из села и траже заштиту на великим имањима богатих велепосједника који их примају уз услов да се ови одрекну права на својим земљиштем у њихову корист.[28] Таква велика

26 Ромац критикује једно мишљење по којем је римска економија имала чак капиталистичке елементе и да је напуштање таквог начина производње водило ка декаденци (Ромац 1966: 53). Наравно, римска привреда је достигла висок степен робноновчане привреде, али процес производње није могао бити капиталистички. Тако мисли и Машкин (1968:31 – 35), а заступали су га и Mommsen, Marquardt, Goldschmidt, а од нових социјално-економских историчара нарочито Ростовцев (Rostovcev 1929: 198) , који сматра да је римска привреда све до пред крај другог вијека н. е. била оријентисана на производњу за тржиште. То није важило само за занатство, трговину и саобраћај, него великим дијелом и за пољопривреду. Ростовцева данас често цитирају амерички аутори. Његово схватање стављају у контекст важења доктрине *laissez-faire* чак у доба владавине Рима.

27 Данас немамо никакву статистику занимања из доба Римског царства на основу које бисмо могли да са сигурношћу пратимо однос броја пољопривредних и непољопривредних радника и суштинске друштвене и економске промјене. Римски *per capita* или агрегатни БДП нама су потпуно непознати. Докази о стварним приходима – количини роба и услуга које се могу купити по истој цијени у различито вријеме дјелимично су доступни само за одређене дијелове римског Египта (гдје се због суве климе сачувао већи број релевантних докумената) и нису уједначеног квалитета. За цјелину царства немамо потребне податке.

28 Бјежања са земље пратила је римско друштво и раније у тешким периодима а била су везана за постепено пропадање малих и средњих пољопривредних имања у корист великих латифундиста. Пошто се и урбанизација сматра корелацијом економског развоја и повезана је са растућом подјелом рада, вјероватно су и римски градови током времена успјели да генеришу одређене резултате у том смислу. У овом смислу интересантни су новији

имања богаташа (латифундиста), постају привредно самодовољна себи, опиру се и државној власти и то се одражава на смањење трговине као привредне дјелатности у ширем смислу. Чак сеоска аристократија овог доба врло ретко долази у град, а рускикалне забаве постају суштина њиховог погледа на културу. Општа невоља цијелог Римског царства постаће недостатак радне снаге који је паралисао привредни живот.

Економска криза царства иде у корак са опадањем његове моћи и са повећањем опште несигурности. Несигурност додатно утиче на смањење промета и трговине и на незаустављиво ширење процеса натурализације (Romac, A.,1966: 58).[29] Стање дугорочне несигурности праћено анархијом, повећаним насиљем, пљачкама, страхом за живот и имовину, доводи трговину и размјену у многим подручјима скоро до замирања. Анархију прати и велика инфлација и потпуна депрецијација римске валуте, а један од разлога за инфлацију неки аутори налазе у систему организације и одржавања постојеће власти у империји.

Наиме, већ смо истакли да је главни ослонац царске власти био у римској војсци. Међутим, издаци за велику војску се стално повећавају, јер се повећава број војника услед ратних потреба одбране царства од упада разних народа који надиру без престанка на његове границе. Царска власт на првом мјесту, поново, гледа како да и у таквим условима опстане на трону. Каракалин осећај као цара за приоритете видимо из ове његове изјаве: „нико не би требало да има новца осим мене, да бих га могао додијелити војницима“. Плате војницима подигао је за 50 одсто[30], а да би

радови : Erdkamp, P. (2001) 332-356; Erdkamp, P. (2005), Jongman, W. (2003) 100-22; Jongman, W. (2006).

29 Појава разбојничких банди, па чак и у самој Италији (нпр. Bulla Felix). Инфлација се донекле осјећала још од раније, али је узимала маха од времена Комода (180—192. године н. е.) када је курс новца пао на једну трећину раније вриједности, а опадање се наставилко још брже у току III вијека. (Heichelcheim: 1938, 685)

30 Римска војска је порасла од Августовог времена (око 250.000 војника), до Диоклецијанова времена (преко 600.000). Војска се удвостручила у току ове инфлаторне спирале, трошкови њеног одржавања су се повећавали и очигледно је то у великој мери доприносило инфлацији.

то постигао морао је да удвостручи порезе на наследство које су плаћали римски грађани. Када се показало да ни то није довољно за владарске потребе, дао је скоро сваком становнику царства римско држављанство (*Constitutio Antoniniana de civitate* 212. године н.е.)[31] Оно што је раније била привилегија (имати римско грађанство) сада је постало једноставно средство за проширење пореске основице.

Истина, није било довољно економске просвећености која би помогла владарима да процијене колики је био домет погрешне и често несносне пореске политике. Неки римски цареви као да су заборавили ријечи Тиберија, који је одбио савјет намјесника у провинцијама да наметну веће порезе, казавши им: „*Boni pastores esse tondere pecus, non deglubere*"- „*Добар пастир овце стриже, а не дере им кожу*" (Sveton., Tiberius, 32). Опет је као у вријеме давно заборављене кризе из времена Тиберијеве владавине, у држави понестало новца. Због недостатка новца држава је принуђена да почне убирати порез у натури и војску плаћати чак у натуралном облику. У ту сврху граде се складишта за разне производе у многим дијеловима царства, нарочито за жито, уље, вуну, восак. Војницима се уз плату у новцу или мимо ње почињу дијелити намирнице. Доминантна размјена постаје робна, а не робно-новчана. Доносе се прописи који дозвољавају дужнику да своју обавезу испуни у стварима, по правичној процјени, умјесто у новцу (Станојевић, О., 1993: 71).

Покушавај владара да рјешење кризе нађу у кварењу новца

Античке државе, па ни римска држава, нису имале буџет у модерном смислу. Међутим, грчки и римски државници имали су прилично емпиријско знање о годишњим приходима и издацима и могли су једне одбијати од других. У том смислу водили су неку

31 Статус римског грађанства (*status Romani*) добили су сви слободни становници, осим перегрина дедитиција. Нестала је разлика између владајуће римске класе и поданичке класе из провинција. Мушкарци из било које провинције могли су да се придруже легијама или постану сенатори.

врсту буџета државних финансија, јер се морамо подсјетити да ово нису била припроста друштва и да те државе не би уопште могле функционисати без одређених буџетских предвиђања. До којих граница и на који све начин је то ишло, ствар је коју би ваљало у будућности да испитује наука (Финлеy , М.И. 2011)

Римска држава је првенствено била подједнако везана за доступну готовину (ковани новац) као и сваки приватни појединац. Ипак, начело готовине у ризницама ограничавало је римске цареве у подједнакој мјери (као и државну управу у ранијим грчким полисима) да остварују своју власт на задовољавајући начин. Премда су ризнице и ковнице новца биле разбацане по многим центрима царства, нарочито од времена када је настао обичај да нови цар приликом ступања на власт додјељује готовинске дарове својим војницима – царска давања увелико су била ограничена доступном количином новца у ризници (каткад за краткотрајне, а често обавезне позајмице).[32] Показало се да војска није имала границе у својим сталним захтјевима за веће војничке плате. Неуспјех појединих владара и аристократије која стоји иза њих да одрже ред и да контролишу војску довео је римску државу у хаос, за који је једини лијек често била врло неквалитетна диктаторска владавина. Временом ће се повећавати и врло скуп бирократски апарат власти, а погрешна владавина неконтролисане бирократије доприносиће пропадању Царства, јер му је исцрпљивала ионако ослабљене ресурсе и изазивала широко и дубоко незадовољство у држави. Раширена корупцији није се могло стати на пут него је само повећавала економске тешкоће.[33]

Пошто је цар имао и монетарни суверенитет, чинило се да ће се спас наћи у ковању нових новчаница са смањеном количином племенитих метала (сребра) или ковању новца са смањеном тежином.[34] Међутим, та државна „економска мјера“ која је прерас-

32 Римски монетарни систем био је компликован, јер је у исто вријеме постојао тримеализам (циркулисао је златни, сребрни, бакарни и бронзани новац).

33 Мирковић, М., (2016) 422.

34 Сребрни денариус је и даље два вијека био основно средство размене у царству. У време Трајана 117. године н.е., денар је био само око 85 процената сребра (мање од Августовог). До времена владавине Марка Аурелија, 180.

ла у праксу током времена, показала се бескорисна у спашавању опстанка царства на дужи рок. Ковање новца и његово кварење у садржини племенитих метала сребра или злата у односу на раније новчанице повезује се и са растом цијена. Проблем раста цијена је био евидентан без обзира што данас може да се постави питање: да ли је новчана маса подстакла раст цијена или је раст цијена довео до увећања новчане масе.[35]

Умјесто закључка

Римска држава се на крају уморила од дуготрајних тешкоћа. Кризу и пропаст империје, слабости централне власти, није зауставио ни државни интервенционизам у привреди. Усљед економске кризе у трећем вијеку н. е., постепено се заборавља на привредни либерализам класичног доба и све више се потеже за интервен-

године, проценат је пао на око 75 посто сребра. У доба Септимија Севера пао је на 60 процената. Каракала га је изједначио на 50/50, али је извршио кварење и златног новца. Наиме, златни новац (aureus) у доба римске републике ковао се изузетно, углавном за потребе војске, док се у доба царства ковао редовно. Златног новца није било довољно, а његова количина се стално и неконтролисано смањивала кроз трговачке подухвате ван Рима. Једини којима су цареви давали плату у злату биле су унајмљене варварске трупе, јер варвари за своје услуге прихватају само злато. Диоклецијан је подигао тежину златног новца, ауреуса, на 1/60 либре. Десет година касније, напустио је посребрени новац, који је до тада био једноставно бронзани новчић умочен у сребро. Наредио је да се кује нови сребрњак, назван *argenteus* (96 новчића од фунте сребра). Диоклецијан је такође издао и нови бронзани новчић са тарифом од десет денара, назван *нумус*, али мање од једне деценије касније, нумус је са тарифирања од десет денара сада прешао на 20 денара, а аргентеус је са 50 денара прешао на 100. Упркос Диоклецијановим напорима царство је претрпило стопроцентну инфлацију.

35 Са Константиновом реформом власт је полако, али сигурно почела да се удаљава од наплате пореза и исплате плата у натури, и почела да замењује убирање пореза и исплату плата у злату. Међутим, инфлација се није завршила за народне масе. Злато је било заштита од инфлације за оне који су га имали, а то су углавном били војници у римској армији и државни службеници. У пракси су порески обвезници морали да купују златнике да би платили порез. Богати су могли куповати златнике, мада су били све скупљи. Сиромашнији не би могли да плате порез и зато би изгубили своју земљу и као такви за државу би постали делинквенти. Напуштају своју земљу, нестају често у непознатом, а држава постепено слаби.

цијама државе у привредни живот. Држава је принуђена да постепено уводи прописе по којима се ограничавају цијене умјесто да се слободно уговарају. Диоклецијан је био принуђен да изда познати едикт о максимирању цијена основних производа и услуга (*Edictum de pretiis rerum venalium* 301. godine), који је за прекорачење у њему прописане цијене за неки производ предвидио и смртну казну. Међутим, економски проблеми нису нестали ни са овим новим правним актом и економском мјером спаса. Диоклецијан је забранио и трговачке шпекулације – да се откупљена јефтинија роба превози из једне у друге провинције и тамо продаје по вишим цијенама. Крајем петог вијека цар Зенон забрањује сваку врсту картела (удружења и споразуме о томе да се одређени производи не пусте у промет испод одређене цијене) и монопола (продаја одређених производа концентрисаних у рукама једног субјекта). Стална тежња за богаћењем, чак и у вријеме криза, највећих опасности и борбе за опстанак империје, доводили су до неправди и непоштовања римског права, рушења традиција које су сада обиљежили разни облици превара, пљачке и сурова борба за власт.[36] У даљем току домината након смрти цара Теодосија Великог Империја је подијељена 395. године, али су његови западни дијелови брзо падали један за другим у руке нових варварских владара. Криза система и економска криза нису заустављени и довели су пола Империје до историјског краја.

Римска држава је нестала са историјске сцене али није уништена у рату. Вијековима је подривана унутрашњим политичким и економским тешкоћама и кризама. Међу разлозима због којих је њен источни дио преживио још хиљаду година послије пропасти западног дијела налазе се и они из сфере његове економске предности, али и бољег односа према науци. До изражаја су дошли предност источног, византијског дијела царства у погледу изворних економских потенцијала, али и посвећивање веће пажње култури, образовању, а посебно високом образовању које су могли стећи њени најоданији људи и већи број припадника народа

36 На крају је у доминату римско право доживјело поред промјена у погледу систематизација и организованих обрада и висок степен вулгаризације .

у неколико великих градова на истоку, посебно на цариградском универзитету.[37]

Литература:

Andreau, J., *Banking and Business in the Roman World*, Cambridge (1999)

Benić, Đ., Benić Penava, M. (2019), *Ekonomska misao u antičkom Rimu,* Ekonomski pregled, 70 (1) (2019) 87-111

Cary,M. Scullard H.H., *A History of Rome. Down to the Reign og Constantine*, London (1975)

Dušanić. J., *Ekonomija posmoderne i neoliberalizam*, Beograd (2020)

Erdkamp, P. *Beyond the limits of the 'consumer city': a model of the urban and rural economy in the Roman world*, Historia 50, (2001) 332-356

Erdkamp, P., *The grain market in the Roman empire: a social, political and economic study*, Cambridge (2005)

Finley , M.I., *Antička ekonomija*, Zagreb (2011)

Frank,T., *The Financial Crisis of 33* A.D. , The American Journal of Philology Vol. 56. ., (1935) 336–341

Heichelcheim, F.M., *Wirtschaftsgeschichte des Altertums*, Leiden (1938)

Hopkins, K., *Taxes and Trade in the Roman Empire* (*200 B.C—AD.400*), Journal of Roman Studies 70 (1980) 101—25.

K. K. Hulley, *Tacitus on the Depression*, Classical Journal, Vol. 27 (Okt. 1932) 525–526

Ivandekić, M., , *Finansijska kriza u Rimskom Carstvu 33.godine poslije Krista*, master teza, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (2019)

Jongman, W. , *Slavery and the growth of Rome: the transformation of Italy in the second and first centuries B.C.E.*, Edwards and Woolf (eds.) (2003) 100-22

Jongman, W., *The rise and fall of the Roman Economy: population, rents, and entitlement*, P. Bang, M. Ikeguchi and H. Ziche (eds), Ancient Economies Modern Methodologies. Archaeology, comparative history, models and institutions. Bari: Edipuglia, (2006) 237–254.

Maloney, R. P. ,*Usury in Greek, Roman and Rabbinic Thought*, Traditio (Cambrige), Vol. 27, (1971) 79

37 C. Th. 14.9.3.pr. i C.Th. 6.21.1.; Острогорски, Г. (1969 Историја Византије, стр. 75.

Машкин, *Историја старог Рима*, Београд (1968)

Мирковић, М., *Позно Римско царство: од Диоклецијана до Теодорикова освајања Италије 284-493*, Београд (2016)

Mojović, N., *Istorija rimskog prava*, Banja Luka (2008)

Панченко, Д. В., *Тиберий и финансовый кризис в Риме в 33 і. н. э.*, Индоевропейское Языкознание И Классическая Филология – ХВИИ, Indo-European Linguistics And Classical Philology– XVII, June 24–26, (2013) 680 – 696

Острогорски, Г., *Историја Византије*, Београ (1969)

Rehm, W., *Der Untergang Roms in abendlandischen Denken*, — Leipzig (1930)

Richard E. Sylla; Sidney Homer, A History of Interest Rates, New Brunswick, New Jersey (1977)

Rodewald, C., *Money in the Age of Tiberius*, Manchester (1976).

Romac, A., *Rimska privreda i proces njene naturalizacije*, Anali pravnog fakulteta u Beogradu br. 1/ (1966)

Romac,A., *Zakonik dvanaest ploča (Leges duodecim tabularum)*, Zagreb (1994)

Rostovcev, M., Gesellschaft und Wirtschchaft im Rômischen Kaiserreich, Leipzig (1929), knj. II

Stanojević, O., *Rimsko pravo*, Beograd (1993)

Stojanović, B.,(2005*), Ekonomska istorija sveta do 16. vijeka* , Beograd (2005)

Temin, P., *Financial Intermediation in the Early Roman Empire*, The Journal of Economic History, Volume 64 , (2004) 705 - 733

Thornton, Thornton 1990 – R. L. Thornton, M. K. Thornton, *The Financial Crisis of A.D. 33: A Keynesian Depression*? , The Journal of Economic History Vol. 50. (1990) 655–662

Вук Ошљановић
редовни професор универзитета
Београд

ЈОВАН Б. ДУШАНИЋ, ПРЕДВОДНИК НОВЕ ЕКОНОМСКЕ ШКОЛЕ МИШЉЕЊА*

Нажалост, нисам био међу 12 позваних говорника, па сам добио, као што сте чули од нашег модератора господина Кнежевића, свега два минута, да вам се обратим после свих говорника, а пре професора Душанића. То значи, нећу моћи да говорим о дјелу професора Душанића. Уосталом, не треба понављати оцјене и промишљања из ових вриједних излагања која смо вечерас чули.

Заправо, остаје ми да унесем мало вјетра и немира у ово вече. Хоћу да предложим да наше вечерашње говорење о дјелу професора Душанића, добије и свој пуни смисао, синтезу, те своје завршне поруке и препоруке. Хоћу да енергија овог свједочења о његовом дјелу, има и свој акциони ангажман. С тога, у том приступу дакле, у том поводу и тим трагом, имам два озбиљна указивања.

Прије свега, дјело професора Душанића није завршено. Напротив, он ће још дуго у овим својим зрелим годинама да ствара, да пише, да мисли. И битна је, искрено вјерујем, управо за њега, наша порука о томе, шта ми, његови сапутници, саговорници, читаоци и сабесједници, те посебно његови млади пријатељи економисти, очекујемо од даљег стварања професора Душанића.

Професор Душанић је један од најбољих изданака наше генерације економиста. Он има риједак потенцијал за критичко

---

* Ауторизовано излагање са округлог стола: *Расправа поводом књиге „Економија постмодерне" и других дела Јована Б. Душанића*, који је одржан у Београду 15.5.2017. године.
Објављено у књизи: *Научни опус Јована Б. Душанића*, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2018.

промишљање савремених друштвено-економских збивања. Међу првима је био против идеализованог система вриједности и западног и источног неолиберализма и његових униформисаних стандарда. Формиран на начелима Кејнзове економске школе, особено се развијао и критички гледао на животну збиљу око себе. Његове економско-друштвене теме су процес, а не снимак. И постао је предводник и представник једне нове економске школе мишљења и социјалне културе код нас, те шире у земљама Средње и Јужне Европе.

Дакле, ми једноставно очекујемо, да се професор Душанић, ових година, са искуством своје познате стваралачке храбрости, те и са висине плодних стваралачких година, посвети правом и актуелном питању у свијету контроверзне глобализоване економије: питању будућности класичног, односно боље и ближе, транзицијског капитализма. Или можда, сродном пољу и питању те велике теме: колико је могућа, у политички и финансијски потпуно несигурним и опасним временима XXI столећа, концепција ослањања на сопствене снаге? Или, како је могуће градити и сградити економски систем са карактером и потенцијалом којим је, уз сва ограничења, могуће управљати сопственом судбином?

И друго, ово што смо вечерас овдје чули, доживјели и реализовали, заслужује битан епилог, битан завршни траг и документ. Наиме, будимо озбиљни. Отворимо фронт против сујете присутне већ дуго (скоро три деценије) међу нама економистима на економским факултетима, у Научним друштвима економиста, у савезима локалних, регионалних и републичких друштава економиста... Заправо, искрено вјерујем, да није те несрећне околности, не би се могло десити да Српска академија наука и умјетности, данас, 2017. године, има само једног економисту у редовима својих двије стотине и више академика (!?).

Зато предлажем да се ово наше вечерашње свједочење о дјелу професора Душанића заврши на истој висини на којој је и остварено. Заправо, иницијативом за отварање процедура, у одговарајућим и одговорним институцијама, за адекватан третман озбиљног и вишеслојног стваралаштва и научног дјела професора

Јована Душанића. Иначе, професор Душанић је до сада добио озбиљна признања. Ипак, очигледно не и она која је својим научним радом и дјелом заслужио.

Професор Душанић, и без тог најзвучнијег академског признања, не може ништа изгубити. Али Српска академија наука и умјетности, заиста може.

*

На крају округлог стола: *Расправа поводом књиге „Економија постмодерне“ и других дела Јована Б. Душанића*, који је одржан у Београду 15.5.2017. године, присутнима се обратио Јован Б. Душанић следећим речима:[1]

Пре свега желим да вас поздравим и свима се захвалим што сте одвојили своје време и дошли вечерас – као учесници или слушаоци – на овај скуп. Дивим се слушаоцима који су имали стрпљења да нас (без паузе) стрпљиво слушају три и по часа и као знак мале пажње свако од вас ће, по завршетку овог скупа, на поклон добити књигу *Економија постмодерне*.

Радује ме да су позвани учесници прихватили позив да говоре за овим округлим столом, на чему сам им неизмерно благодаран, али и на лепим речима које су изговорили о мени и моме раду – много лепшим него што заслужујем. Радио сам само оно што сам сматрао својом људским и професионалним задатком и осећањем дуга према отаџбини и прецима, те обавезом према потомцима.

Посебну захвалност желим да упутим организатору и модератору, колеги Милошу Кнежевићу, који ме је позвао и предложио организовање овог округлог стола. Хвала му на његовој процени да мој досадашњи рад (квантитетом, а посебно квалитетом објављених књига) заслужује један овакав скуп.

Што се тиче броја мојих објављених књига, желим да нагласим да је њихов број изнуђен и сигурно би био мањи да су околности биле другачије, те би се избегла понављања текстова. Међутим, то је био једини начин да пробијем блокаде (које су постојале у научним часописима и на научним скуповима – некада грубе, а чешће суптилне) и доспем до јавности са ставовима који су оштро супротстављени владајућој економској идеологији. Ни за једну књигу (изузев уџбеника) нисам примио ниједан динар (конвертибилну марку или куну) хонорара, него сам уместо тога

1 Објављено у књизи: *Научни опус Јована Б. Душанића*, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2018.

прихватао већи број ауторских примерака књига које сам поклањао мислећим појединцима и библиотекама.

Када ме је почетком ове године колега Милош Кнежевић позвао и предложио организовање округлог стола, после кратког размишљања, прихватио сам предлог. До сада сам био присутан на неколико округлих столова (од десетак оваквих који су овде одржани последњих деценија) било као говорник или слушалац. Мада су ти округли столови били посвећени раду наших истакнутих стваралаца који иза себе имају импозантан научни опус, чинило ми се да је то учињено прерано јер су сви они, у то време, били још стваралачки веома активни и у својим професијама и даље веома плодно делали.

Предлог колеге Кнежевића сам прихватио, пре свега, због чињенице да се у мом случају може подвући црта испод укупног рада у основној професији – економији. Много година уназад, планирао сам да до одласка у пензију заокружим своја планирана истраживања из економије и то објавим, а да се после тога посветим писању на историјске теме везане за Босну и Херцеговину, односно Републику Српску из које потичем. Стално ми је на уму мудра изрека (мислим Иве Андрића) која каже да смо сви ми дужници свога завичаја, па желим да тај дуг бар делимично одужим.

Како сам планирана истраживања из економије успео да завршим, почетком 2015. године сам званично обзнанио (на скупу у Академији економских наука) да после 65 година живота одлазим у пензију, те престајем са даљим бављењем економијом и активним учешћем на расправама о економији. Датом обећању сам остао доследан и њега ћу се држати и вечерас.

Време после одласка у пензију сам искористио да интензивирам рад на књизи (радни назив: *Босанско-херцеīовачки Срби у XIX веку – борба за слободу и уједињење*), на којој сам годинама пре тога повремено радио. Прву верзију књиге сам написао и надам се да ће она бити објављена до краја (2017) године. Последње две године, по одласку у пензију, јесу године када сам најинтензивније радио у свом животу и у томе највише уживао. Наредних година, ако Бог да, предстоји ми вишегодишњи рад на следећој књизи (под

радним насловом *Они су поставили темељ аутономији Срба у Босни и Херцеговини*, а односи се на период краја XIX и почетак XX века) коју имам у плану да напишем, али и ангажовање око изградње руске цркве у Бањалуци.

О овој цркви ћу нешто детаљније рећи због једне поуке које из њеног историјата можемо да извучемо. Многи су ми често постављали питање, а то су чинили и неки од учесника овог округлог стола у разговору са мном (о томе су неки говорили и вечерас): колико сав наш јавни ангажман има смисла у времену у коме живимо, и није ли то Сизифов посао? Чврсто верујем да уколико су нам побуде чисте и ако смо убеђени у исправност онога што јавно заступамо и за што се боримо, то треба да чинимо без обзира на то колико смо у томе усамљени или имамо мали број истомишљеника, те колико све то за што се залажемо и шта предлажемо тренутно изгледа (не)изводљиво. Наша је људска и професионална дужност да урадимо све што је у нашој моћи.

Када сам средином прошле деценије објавио прву књигу из *Завичајне трилогије* (*Прибинић – место у Републици Српској, Хроника српског села у Босни, Летопис српске породице из Босне*) у њој сам објавио и писмо протојереј-ставрофора Стевана К. Душанића (1866-1957) које је било (19.10.1956) званично упућено Преосвећеном архиепископу бањалучко-бихаћком Василију (Костићу). У њему прота Стеван К. Душанић (после школовања у Бањалуци, завршио је Београдску богословију, а потом у Русији и Духовну академију и 1901. године стекао звање кандидата богословских наука) предлаже да се у Бањалуци у знак захвалности српског народа Русији и њеном последњем цару „*подигне црква – манастир на Бањалучком пољу покрај извора Богославчева врела у име светих славјанских мученика Николаја Другог и његове породице Романов, који 1914. године ступише у рат, те у граду Јекатеринбургу дадоше своје мученичке животе за спас и слободу српског народа*“.

Епископу бањалучком, господину Јефрему, тада сам поклонио књигу *Прибинић – место у Републици Српској* и указао на писмо који је упућено Бањалучкој епархији пре пола века, те предложио да ову идеју актуелизујемо и у наше време реализујемо.

Предлог за изградњу руске цркве посвећене руском монарху прота Стеван је званично учинио у временима (ригидног комунизма који је непријатељски настројен према цркви, монархији и Русији) и на локацији (Бањалучко поље, у центру Бањалуке, где ће велика војна касарна бити уклоњена тек после рата из 1990-их година) када је и где је то било потпуно неизводљиво. Поред тога, за проту Стевана (што се види из његовог писма) Николај Други Романов и његова породица су били свети много пре него што је дошло до њихове званичне канонизације – 2000. године.

Његово Преосвештенство, епископ бањалучки господин Јефрем, пре месец дана (априла 2017. године када су решена урбанистичка и имовинско-правна питања) је званично обзнанио да ће ускоро почети изградња руске цркве у Бањалуци. Том приликом је изјавио да се 17.07.2018. године навршава сто година од страдања руске царске породице Романов, те да се нада како ће тада бити освештани темељи храма (на тргу у насељу Алеја центар на Бањалучком пољу у срцу Бањалуке).

На крају, уз још једну захвалност свим присутнима, желео бих да изразим посебну благодарност супрузи Татјани (на заједничким писањима и још чешћим стручним споревима) и сину Арсенију (који ме је увек подржавао и својом одговорношћу и радиношћу мој рад олакшавао).

Бранко Павловић
директор Агенције за приватизацију 2004. године
Београд

ПОВОДОМ КЊИГЕ ЈОВАНА Б. ДУШАНИЋА *НА СМЕТЛИШТУ (НЕО)ЛИБЕРАЛИЗМА**

Одмах да вам кажем да ја нисам објективан када говорим о Душанићу. Мислим, људи то никада и нису и разликују се углавном по томе да ли поштено покушавају да буду објективни, или од таквих настојања више или мање одступају. У овом случају ја сам и сам обликован бројним књигама које је Душанић написао и у потпуности делим његове теоријске ставове.

Али није то само до мене. Душанић је оставио дубок траг, не само у нашој економској мисли, него много шире, у нашем укупном српском културном простору, до те мере да је самог аутора довео до парадокса о коме ћу говорити.

Мисаона вежба: ако саопштим публици која је упозната са делом Јована Душанића, „Душанић је добар зато што је добар" – нико се неће осећати нелагодно, прихватиће исказ као убедљив. Стилски лош, али тачан. Али ако кажем „Душанић није добар зато што није добар" – сви ће помислити да са мном нешто није уреду.

Душанић је постао аксиом.

Цео живот се борио против догми, инсистирао на томе да се све може, а често и треба, довести у питање, бескомпромисно захтевао квалитетну демократску расправу и о најсложенијим питањима, инсистирао на уважавању саговорника и концентрисању

---

* Објављено: https://standard.rs/2023/07/04/na-smetlistu-neoliberalizma-2/?alphabet=cyrillic
Господин Бранко Павловић поклонио је (2018) професору Јовану Б. Душанићу своју књигу „*Искорак у слободу – изоштравање слике геополитичких процеса*" са следећом посветом: *Јово, ти си пример широког духа – са оне стране цинизма, и чврстих уверења – са оне стране догматизма. Зато те веома ценим. Бранко.*

расправе о теми (а не о личности), захтевао проверљивост свих ставова у пракси и неопходности да се утврди да ли је то што се тврди заиста остварено и да ли је чак игде уопште и било могуће. Какве су поуке из свега тога и шта нам тек ваља промишљати на основу свега тога.

Укратко, да се ништа не сме прихватати „здраво за готово". А својим радом је успоставио себе као неупитни путоказ. Као што не доводите у питање саобраћајни знак, него своје кретање равнате према њему, тако је и са Душанићевим делом, своје интелектуално кретање равнате према њему.

Књига о којој говорим нам даје део одговора на питање, како је до овога уопште дошло.

„На сметлишту (нео)либерализма" – прилог за историју економске мисли у Србији у прве две деценије XXI века (издавач *Информатика*, Београд 2021. год.) је избор Душанићевих текстова, од којих је први текст *Стање економске мисли у Србији* мотивисао аутора да књигу уопште објави. Наиме, опет је Душанић, на част својих колега био цензурисан, па је решио да пређутани рад као уводни први пут објави у овој књизи.

Следи други део *Криза економске мисли*, а затим као прилози додатних девет Душанићевих текстова.

Душанићеви текстови нам дају сведочанство једног времена. Које је последица људских одлука, а не „историјске нужности", а још мање „економских законитости". Ми смо тачно промашили прокламовану мету, баш као што су нас страни интереси тачно довели у планирану и за њих жељену позицију. О обе ствари Душанић говори. И у овој књизи подсећа да није реч о „накнадној памети", него о благовременим увидима. Које је увиде време потврдило.

Али он говори и о томе ко није говорио тачно. И у чијем је интересу то било. А није у интересу српског друштва.

Оно што је Душанићев *неопростиви грех* из угла наших *главних токова неолиберализма*, читај страних интереса, је то што је он у темељу показао неодрживост свих основних постулата те идеолошке догме, која се ево већ више од тридесет година упорно кријумчари као научна истина. И код нас, укључујући и факултете

и у западном свету. Други његов грех је што не одустаје. А трећи што их све подсећа ко су и шта су били и радили свих ових година.

Душанић је говорио и о томе како је требало радити и зашто неолиберална догма није наука и због чега је штетна за Србију и ко су протагонисти те штетне догме код нас свих ових година. И о каквој интелектуалној, а почесто и моралној, ригидности (користим најблажу реч да не бих искочио из дискурса самог Душанића) је реч код тих наших номиналних интелектуалаца.

Душанић је заорао ту прву бразду и зато је за све који желе добро Србији и Србима он у интелектуалном смислу незаобилазан. Није на њему, него на нама осталима да из те бразде никне ваљан плод. И није догматизам када се у тој бразди даље ради, него нужност коју историја потврђује свуда у свету у коме се неолиберализам навелико одбацује, а код нас са предношћу да је она већ дубоко и широко заорана, па да дакле не крећемо са ледине, али са болним доказима да је цео концепт неолибералне економске политике у Србији промашај.

А неупитан је постао због свог карактера који надилази његов интелект и његова широка знања. Као код Тарковског у *Рубљов*-у, нама је Душанић својом упорношћу и честитошћу показао да не постоји време у коме човек има права да одустане од свог најбољег уверења, својих талената и основних моралних норми. Као човек који радећи по свом унутрашњем захтеву стално ради на општу корист.

Нисам објективан, али вам је јасно због чега.

Радован Пејановић
редовни професор
Нови Сад

ДОПРИНОС ПРОФЕСОРА ДУШАНИЋА КРИТИЦИ НЕОЛИБЕРАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ ДОГМЕ*

Сажетак: Аутор разматра велики допринос професора Душанића критици неолибералне економске догме. У ширем контексту професор Душанић спада у плејаду врхунских светских економиста, који је благовремено указао на последице примене ове капиталистичке идеологије. У ужем контексту критика овог храброг, врхунског интелектуалца била је и остала упозорење на погубност примене ове догме у Србији, што се показало и показује тачним. Иначе, животни пут професора Душанића је инспирација и узор у томе какав интелектуалац треба да буде: храбар, непоколебљив, истинољубив, објективан, вредан, поштен и скроман. Управо је такав професор Душанић.

Кључне речи: Професор Душанић, критика, неолиберална економска догма, научни опус, допринос.

* * *

Јован Душанић[1] је један од ретких српских економиста који је аргументовано критиковао и доследно се и међу првима залагао за одбацивање неолибералног концепта економије заснованог на

---

* Објављено у: http://www.nspm.rs/politicki-zivot/doprinos-jovana-dusanica-kritici-neoliberalne-ekonomske-dogme.html

1 Јован Душанић, наш познати савремени економиста, рођен је 7.VII 1950. године у Прибинићу (Република Српска). На Економском факултету у Београду завршио је редовне и постдипломске студије, а докторску дисертацију одбранио је на Економском факултету у Љубљани. У земљи и иностранству је објавио 37 књига (31 из економије), од којих су многе имале по више издања, те на стотине радова у домаћим и иностраним часописима. Редовни је професор универзитета (у пензији), и активан је у научно- публицистичком раду.

суровом тржишном фундаментализму и благовремено упозоравајући на све негативне последице које ће изазвати.

Настанак неолибералне економске школе

Неолиберализам у економији је правац економске мисли супротстављен кенсијанству и близак полазиштима и гледиштима водећих теоретичара класичне и постклasичне економске мисли. Он је постао идеологија крупног капитала. Економска теорија је, с тим у вези, еволуирала. Током друге половине 20. века Маркс и Кејнс су, наиме, склоњени с места главних ослонаца економске политике. Уместо њих су дошли, прво Мизес и Хајек, потом плејада представника тзв. Неокласичне школе економије. И академски неолиберали и носиоци неолибералне политике тврде да су надахнуће за своје ставове нашли, пре свега, у делима Фридриха фон Хајека (*Поредак слободе*) и Милтона Фридмана (*Капитализам и слобода*)[2].

Неолиберализам је био пројекат елите. Главне поставке овог концепта укључују елиминацију (или још боље, приватизацију) свих државних служби, свеобухватан напад на способност радничке класе да се организује, велику дерегулацију сваког сегмента економије и апсолутну веру у на тржишту засноване принципе за просуђивање о свим елементима друштвеног, политичког, културног и економског живота. Резултати су били вртоглави раст нивоа богатства и драстична неједнакост у приходима, нестанак или знатно смањење чак и најоштријих одредба социјалне заштите, нестанак „народа" у буквално свим секторима, као и јавних очекивања за било шта што би могло бити обезбеђено од нечег што се зове „друштво".[3]

Неолиберализам је настао почев од касних 70-их година 20. века, с цветањем раних 80-их (иако су изворне идеје много старије) у САД- у и В. Британији. Два најистакнутија периода (нео)либерализма су тридесете и седамдесете године прошлог века. Током

2 Видети књигу: Квин Слободијан: *Глобалисти – крај доба царства и рађање неолиберализма*, Академска књига, Нови Сад, 2022.

3 Видети: Ноам Чомски, Мари Вотерсон: *Последице капитализма*, Академска Књига, Нови Сад, 2022.

30-их година, (нео)либерали су се ангажовали против планирања на националном нивоу и уверења да се економија може разумети и да се њоме може управљати без хармонизоване глобалне мреже. У 70-им критиковали су социјалне реформаторе и покушаје надзора над економијом. Пропагирали су индивидуализам насупрот колективизму, међузависност у међународним односима, негирајући могућност да национално или регионално деловање иде заједно са заповестима слободног кретања капитала, људи и роба.

Суштина тзв. Женевске школе неолиберализма може се сажети у серији поставки. Оне нису замишљене као заповести већ као тврдње. Неке од њих су да глобализам надвладава национализам; Светски економски поредак зависи од заштите *dominiuma* (владавине својине) против посезања *imperiuma* (владавине државе); Потрошачки суверенитет надвладава национални суверенитет; Светско право надвладава светску државу; Демократија је потенцијална опасност за функционисање тржишног поретка, и тако даље.

Неолиберализам је довео до значајног материјалног развоја људског друштва (индустријска револуција 4.0), али је и увео људско друштво у светску економско-финансијску кризу (Велику рецесију) 2008. године. Поборници неолиберализма нудили су земљама у развоју и земљама у транзицији „једноставну формулу" тржишног фундаментализма („шок терапију"): брза приватизација, либерализација, дерегулација и стабилизација. Разорне последице тога концепта и такве економске политике најбоље показује пример Србије, која је непромишљено прихватила овај развојни концепт почетком 2000-те године. На глобалном нивоу неолиберални концепт економије је довео до низа негативних друштвено-економских последица (од климатских промена до економских неједнакости)[4]. Економске неједнакости су друштвени феномен који је озбиљно нарушио структуру савременог друштва, а климатске промене су егзистенцијални проблем савременог друштва.

4 Видети моје књиге: Пејановић, Р.: *Економија и политика у глобалном друштву*, Академска књига, Нови Сад, 2018; Пејановић, Р.: *Транзиција и национална култура*, Академска књига, Нови Сад, 2015.

Неолиберални концепт је имао и има и политичке и геополитичке импликације. Франсис Фукујама је, наиме, пре 30 година (1992.) објавио „крај историје". То је значило доминацију (нео)либералне идеологије, (нео)либералне демократије, (нео)либералног начина живота, односно нестанак конкурентског светског система, крахом социјализма (падом Берлинског зида 1989). То је значило борбу против мултиполарног света, што данас долази до изражаја кроз тзв. Украјинску кризу. Као победник у хладном рату, једина суперсила ће ову „универзалну идеологију и поредак" проширити и на периферију планете, где још постоје леве и десне диктатуре. Фукујама је три године касније (1992.) текст проширио у књигу *Крај историје и последњи човек*.[5] Фукујамину бајку о јединственом неолибералном глобализованом свету и „крају историје" компромитовале су: глобална закулисна власт корпорација, праћена корупцијом, лажима, преварама, наратив о америчкој изузетности. Транзициони ентузијазам посткомунистичких земаља заменило је, врло брзо, неповерење у институције и лидере и масовна изборна апстиненција грађана.[6] На глобалном нивоу рађао се мултиполарни свет (Русија и Кина).

Неодрживост (до)садашњег неолибералног модела развоја

Савремени велики економисти (Стиглиц, Тирол, Кругман, Родрик, Пикети, Милановић, и др.) дуже времена упозоравају

5 Годину дана касније (1993.) харвардски професор Самујел Хантигтон објавио је чланак *Сукоб цивилизација* и у проширеној верзији књиге ставио поднаслов *Преображај светског поретка* (1996). Ова књига је била нека врста полемике са тезом о „крају историје". Хантигтон нуди сасвим супротну тезу да ће се динамика сукоба наставити и у будућности, али да основа неће бити идеолошке него верске, етничке, културне, цивилизацијске и друге идентитетске разлике и супротности. Пример сукоба не две него чак три цивилизације – православне, католичке и исламске, за Хантингтона, је Босна и Херцеговина. Ове тезе су тада наишле на жестоку критику неолиберала, од којих су му неки приписивали чак расизам, јер је писао и о „крвавим границама ислама".

6 Видети моју књигу: Пејановић, Р.: *Транзиција и национална култура.*

свет на неодрживост (до)садашњег модела развоја и на нужност преласка на одрживи развојни модел.[7]

Џозеф Стиглиц (амерички економиста – нобеловац) констатује (*Слободан пад, Велика подела, Евро*)[8] да је „неолиберални експеримент доживео спектакуларни фијаско" са катастрофалним последицама. Он се пита: какав је тип економског система најповољнији за економско благостање? У објављеном ауторском тексту (*Након неолиберализма*) Стиглиц заговара концепт „прогресивног капитализма", заснованог на четири приоритета. Први приоритет је поновно успостављање равнотеже између тржишта, државе и цивилног друштва. Владе су дужне, по Стиглицу, да обликују и ограничавају тржишта путем регулације, пре свега животне средине, здравства, безбедности и других врста регулације. Посао владе, по њему, је да ради оно што тржиште не може или неће, као што је активно инвестирање у науку, технологију, образовање и здравље људи. Други приоритет, по Стиглицу, је препознавање да је „богатство нација" резултат научног истраживања и друштвене организације, засноване на владавини права, подвргнутој демократским проверама. Трећи приоритет је суочавање са све већом концентрацијом тржишне моћи. Доминантне компаније манипулишу тржиштем на штету свих других. Повећање тржишне моћи корпорација у комбинацији са падом погодбене моћи радника јасно говори о расту неједнакости у друштву и другим последицама.[9] Четврта кључна ставка на прогресивној агенди, по Стиглицу, јесте раскидање везе између економске моћи и политичког утицаја. Економска моћ и политички утицај се, наиме, међусобно оснажују

7 Видети моју књигу: Пејановић, Р.: *Развојни проблеми привреде и друштва*, Академска књига, Нови Сад, 2017.

8 Књиге ових аутора (у овом делу текста), објављене су у издавачкој кући „Академска књига" (Нови Сад), где сам ангажован као уредник економских издања.

9 Супербогатих у свету је један одсто, а у последње две године окупирали су скоро две трећине нових богатства створених широм света. Стотину најбогатијих у свету има данас новца колико и 18 милиона најсиромашнијих, показује последњи извештај из Давоса. Што се тиче јаза између богатих и сиромашних у Србији, тај однос, оних 20 одсто најсиромашнијих и најбогатијих ишао је и до девет пута. (Према: *Дневник*, Нови Сад, 26.I 2023, с.5).

и одржавају, нарочито тамо где богати појединци и корпорације могу да троше на изборима без ограничења. Стиглиц предлаже, због свега тога, свеобухватну агенду у напред скицираним оквирима, уз напомену да се из глобале кризе може изаћи глобалним мерама, уз консензус, обавезност и одговорност свих субјеката на међународној сцени. На тај начин прогресивни капитализам није, по Стиглицу, оксиморон. Пре је „најизводљивија и најживописнија алтернатива идеологији која очито није успела" – закључује Стиглиц. Као таква, она представља најбољу прилику да избегнемо озбиљне економске и политичке проблеме пред којима се свет данас налази.

Жан Тирол (француски економиста – нобеловац) поставља питања (*Економија за опште добро*): где је нестала тежња ка општем добру и на који начин економија може допринети њеном постизању? Опште добро, по Тиролу, је вишедимензионални појам који укључује уважавање демократије, једнакости, животне средине, запослености, куповне моћи, приватног живота. Потом, моралних вредности, религије, културе, духовности. При том се треба чувати крајности: не смемо из тржишног фундаментализма прећи у државни тоталитаризам. Као што се не сме лично добро остваривати на уштрб општег добра, не сме се исто тако ни опште добро остваривати на рачун личног добра. Због тога Тирол прихвата гесло: да – тржишној привреди, не – тржишном друштву! Држава и тржиште, по Тиролу, треба да се међусобно допуњују. Држава има потребу за регулацијом, а тржиште за конкуренцијом. Нова улога државе јесте „да одреди правила игре и интервенише како би ублажила несавршеност тржишта, а не да замени тржиште". Тирол наводи примере погрешне индустријске политике државе. Због тога је нужна реформа државе, како би била способна да преузме нову улогу у друштву, у функцији опште добробити. У трагању за чиниоцима који би требало да помире, колико год је то могуће, личне и заједничке интересе, Тирол предлаже успостављање адекватних и јаких институција друштва. У одговору на друго питање Тирол сматра да економија може (и треба) да спроводи истраживања опште добробити и то на два начина: прво да отвори расправу о циљевима опште добробити, и да развије алатке

којим би се концепт остварио и реализовао. Тирол поручује да савремена држава мора имати финансијска средства да „одржава систем социјалне заштите". То се може постићи ако се реформише (рационализује) јавни сектор и тиме се смање трошкови без ремећења њихове функционалности (трошити мање, а смисленије).

По питању климатских претњи, тј. глобалног загревања и Стиглиц и Тирол су јасни и недвосмислени: учинити економске актере одговорним. Економски актери морају, наиме, да се присиле на интернализацију негативних екстерналија, њихових емисија угљен – диоксида, што је уствари начело: загађивач плаћа! Што се тиче загађења њихова препорука гласи: опорезивање загађивача! Еколошки императив може се испоштовати само ако се испоштује и овај економски принцип. С тим у вези веома је важно да се државе врате преговорима о овом планетарном горућем и егзистенцијалном проблему – на прави колосек. Истраживање групе међународних научника показује, наиме, да је тренутна стопа загревања на Земљи виша од било које претпостављене у последњих две хиљаде година. Реч је о преседану у климатској историји Земље. Актуелни период, тврде стручњаци, знатно премашује природну варијабилност. Студија, такође, показује да је узрок антропоцен.[10] И уместо да прихватимо ову опомињућу чињеницу и уразумимо се, ми смо (човек, људи) проузроковали разарајуће пожаре, као нпр. у Амазонији, где шуме чине око 20 одсто укупне производње кисеоника на планети („Трагедија заједничког добра").

Слично мисле и Тома Пикети (*Капитал у 21. веку*) и Бранко Милновић (*Глобална неједнакост*).[11] Сви су они сагласни да се

10 Антропоцен – геолошка епоха која је пресудно одређена људском активношћу на Планети. Поред глобалног загревања изазваног сагоревањем фосилних горива, други еколошки изазови антропоцена односе се на почетак тестирања атомске бомбе и експлоатације нуклеарне енергије, а самим тим и проблем радиоактивног отпада, односно почетак масовне производње и употребе пластике у потрошачком друштву.

11 Светска банка је проценила да је пре пандемије 632 милиона људи живело са мање од 1,9 долара дневно. Због економских последица пандемије тај број ће бити увећан за још 60 милиона људи. То је „дијагноза" Светске банке за „екстремно сиромаштво" у свету. Иначе, од 1998. (и ондашње финансијске кризе у Азији) експресно расте број глобалне сиротиње.

економији мора вратити морална димензија, која подразумева одговорност за опште добро. Нова економија треба да инсистира на неопходности усклађивања личних интереса са колективним циљевима. *Врлина себичности* (Ајн Ренд) и *слобода избора* (Милтон Фридман) су, очито, злоупотребљени. Потребна нам је нова парадигма развоја.

Та нова парадигма развоја подразумева опорезивање милијардера, што је наведено и у недавно (2022) одржаном светском економском форуму у Давосу. Јаз између богатих и сиромашних, у неолибералном економском концепту, расте вртоглавом брзином. Богати су све богатији, а сиромашни постају све сиромашнији. Први пут у последње две деценије бележи се истовремени раст оба екстрема. Истраживања показују да сваки десети човек у свету гладује, док су готово све прехрамбене и енергетске компаније удвостручиле профит. Мит о томе да пореске олакшице за најбогатије резултирају користима за све, потпуно је погрешан и води у неодрживост развоја друштва.

Неприхватање оваквих и сличних идеја паметних, мудрих и учених људи води економску политику (и на националном и на глобалном нивоу) у синдром „слепог путника“ (Тирол) или „пијаног возача“ (Стиглиц). Економске политике, које креирају и спроводе политичари, морају бити утемељене на науци, а не на „генију“ хибриса и „свезнајућег“ аутократе. Ако не будемо и даље поштовали ову елементарну логику прети нам судбина „Титаника“, са несагледивим последицама, на шта нас је упозорила и глобална пандемија корона вируса (covid 19).[12]

Допринос професора Душанића

Јован Душанић се може, по моме дубоком уверењу, сврстати у плејаду наших и светских економиста који су методом научног

12 Данас се с правом говори о осећању катастрофе, које сви делимо у суочењу са загађењем ваздуха, топљењем глечера, дугим сушама, интензивним пожарима, честим поплавама, регионалним ратовима, економским неједнакостима, итсл.

критичког преиспитивања разобличили погубност примене неолибералног концепта друштвено економског развоја.

Већ на почетку транзиције у Србији 2001., професор Душанић објављује књигу *Транзиција – велика шанса али и опасна замка*, у којој упозорава. Две године касније, 2003. објављује књигу *Транзиција у Србији – две године после*, у којој указује на почетне грешке и корупцију у реализацији овог великог друштвено-економског пројекта. Годину дана касније објављује *Монетарни и тржишни фундаментализам – као алиби за некомпетентност*, у којој отворено и аргументовано критикује концепт нашег неолиберализма и погубност мера тадашње економске политике, као и некомпетентност носилаца тадашње власти. На бази негативног искуства у Русији, коју је професор Душанић помно пратио и чија негативна искуства је предочио у књизи (коју је написао заједно са супругом Татјаном): *Транзиција у Русији* (1998), аутори саветују да се не направе сличне грешке. На жалост, његов глас и аргументи нису прихваћени, већ су игнорисани уз демонстрацију арогантности, волунтаризма, бахатости и препотентности појединих некомпетентних политичара. Указивао је професор Душанић и на спољне ефекте неолиберализма, посебно у књизи *Економска транзиција и глобализација*. Глобализација завршава у глобализму, који потире национални идентитет и у економској, политичкој и културној сфери.

Године 2007. професор Душанић издаје сјајну књигу *Вашингтонски консенсус – кодификовани програм економског неоколонијализма*. Вашингтонски договор је програм разрађен од стране ММФ-а, Светске банке, Министарства финансија САД и УСАИД-а, којим се земље у којима се примењује доводе у неколонијални положај. Он је замишљен као програм који се води у интересу светске олигархије и крупног капитала, који имају огромну финансијску моћ, те и могућност да у малим и сиромашним земљама (каква је Србија) обликују политички, академски и медијски простор и усмеравају економску политику према својим интересима.

Годину дана касније (2008) професор Душанић објављује своју чувену *Бећарску економију – транзиција у Србији*. Назив –

бећарска – вероватно потиче из војвођанске језичке баштине, где је аутор једно време живео и радио у Бечеју, од када потиче и наше познанство, мада Јована знам и из времена студија на Економском факултету у Београду. Од многобројних запажања и мудрих порука из ове књиге издвајам следећу: „Одмах после петооктобарског преврата (2000) нове власти у Србији су еуфорично нудили визију савремене демократске Србије у којој ће у кратком периоду (за годину- две) доћи до дугорочно одрживог економског просперитета и осетног раста стандарда становништва… Они су ту еуфорију заснивали на економској теорији (неокласична економска мисао), стратегији (неолиберална шок терапија) и политици (Вашингтонски договор) које су се, у последњој деценији XX века показале изузетно неуспешним у свим државама у којима су примењиване".

Године 2009. професор Душанић објављује књигу *Доларска алхемија и казино економија – светска економска криза*. Аутор критикује послератну архитектуру новог светског економског поретка и хегемонистичку позицију САД. Америчка национална новчана јединица, долар, постао је светски новац, а Америчка централна банка (Систем федералних резерви – ФЕД) гарантовала је конвертибилност долара у злато (35 долара за једну унцу – око 31 грам злата). Проблем је настао када су САД емитовале долар у обиму за које нису имали покриће у злату. Нису могле да одоле искушењу да (зло)употребе могућност која им се пружила, те су увоз реалних ресурса (материјалних добара) из других земаља једноставно плаћали доларима емитованим без адекватног покрића. Папир је, наиме, заменио злато, тачније долар одштампан на папиру (без реалног покрића) и даље је остао као светски новац, јер су САД, због своје економске, политичке и војне моћи, могле то да наметну осталима. Тако је настала „доларска алхемија" и „виртуелна економија", које су завршиле у „казино економији".

Неколико година касније професор Душанић објављује сакупљене колумне и коментаре (2010-2012) у књизи *У заїрљају неолиберале хоботнице* (2013). Исте године објављује у Загребу своју књигу *Критика неолиберализма и транзиције*. Неколико година раније (2010 и 2011) објављује књиге *Деструкција економије*

1 (2010), *Деструкција економије 2* (2010) и *Деструкција економије 3* (2011).

Године 2014. професор Душанић је објавио *Економију постмодерне*. Ова књига је први покушај (не само у Србији него и у свету) да се конституише нова економска дисциплина. Већ постоје Филозофија постмодерне, Социологија постмодерне… Књига је била најчитанија (друго издање 2016, треће 2018, четврто 2020), најтиражнија књига ЈБД (али и уопште у Србији) из економије, не рачунајући уџбенике.

Поред наведених и других књига професор Душанић је објавио и велики број радова у зборницима и часописима. Врхунац његове плодне издавачке активности је трокњижје које је објавио 2020. године (поводом 70. година живота). Реч је о следећим књигама: *Економско трокњижје 1 – Економија постмодерне и неолиберализма*; *Економско трокњижје 2 – Бећарска економија и Вашингтонски договор*; *Економско трокњижје 3 – Књигом против кризе и благородна посртања*. Као „шлаг на торту" професор Душанић објављује (2021) књигу (водич) кроз његов стваралачки опус: *На сметлишту (нео)либерализма – Прилог за историју економске мисли у Србији у прве две деценије XXI века*.

Осим макроекономске теорије којом се професор Душанић бавио, он се успешно потврдио и радећи у привреди, на одговорним местима, као врхунски руководилац и привредник са осведоченим резултатима. Рад на универзитету, као професор и педагог превагнули су тако да је своју каријеру наставио на факултету радећи (до пензије) са својим студентима, бавећи се истовремено и са научно- истраживачким радом.

* * *

Професор Душанић је, дакле, дао немерљив допринос критици владајуће неолиберале економске (али и политичке) догме. Оштром и аргументованом критиком „Вашингтонског консензуса", на почетку примене ове догме, професор Душанић је послао јасну поруку нашим носиоцима економске политике, какве могу бити погубне последице њене примене, што се касније показало

тачним. Тадашња тзв. нова власт је, наиме, игнорисала а потом грубо одбацила такве ставове, сматрајући их ретроградним и конзервативним. Пљачкашка приватизација и неуспела транзиција у Србији потврдили су исправност гледишта и упозорења професора Душанића и његових истомишљеника и следбеника.

Када је у питању власт професор Душанић је цео свој радни век показао чврсту и непоколебљиву позицију независног интелектуалца. Због својих отворених критичких ставова, што је карактеристика великих интелектуалаца и људи, професор Душанић је платио високу цену, посебно када је због тога избачен са факултета, изгубивши радно место и нарушивши своју егзистенцију. Ни то га није поколебало да настави своју аутентичну и аргументовану научну критику друштвено-економских збивања.

Шта рећи, на крају, о лику и делу професора Душанића, а не поновити оно што су сведочили наши истакнути интелектуалци, као што су Слободан Антонић, Благоје Бабић, Зоран Видојевић, Небојша Катић, Слободан Комазец, Љубомир Кљакић, Марко Секуловић и многи други. Његов лик најбоље одсликава дилема познатог филозофа Ерика Фрома: Имати или бити? Професор Душанић с тим у вези каже: „Једно сам спознао и сасвим прихватио: када живиш са оним бити – то је много виши квалитет живота него када живиш са оним имати". То говори о човеку и научнику професору Душанићу, интелектуалцу који се није дао поколебати, сломити, поткупити. Иако је био, као што смо сви, на искушењу, Бог га је сачувао искушења, али да није његовог чврстог карактера (чојства и јунаштва) ни Бог му не би могао помоћи. Његов морални лик одсликавају речи: „Свако носи свој крст", као одговор на нападе, етикете као непријатеља, прогоне… И није случајно професор Душанић у једној од својих књига цитирао мисао Махатме Ганди, која одсликава његов животни пут: „Прво те игноришу, онда ти се смеју, па те нападају и на крају ти побеђујеш". Његов став на свом животном путу изражен је у следећим његовим речима: „Пут којим сам ишао за мене је био једино могући и сада, после свега,

са задовољством могу да кажем: ипак је вредело!“ Иако борба још траје, професор Душанић је, очито, победник. Ја му на томе искрено честитам, желим добро здравље и још његовог инспиративног стваралаштва.

Литература

Душанић, Јован (2020): *Економско прокљижје 1*, Београд: Филип Вишњић

Душанић, Јован (2020): *Економско прокљижје 2*, Београд: Филип Вишњић

Душанић, Јован (2020): *Економско прокљижје 3*, Београд: Филип Вишњић

Душанић, Јован (2021): *На сметлишту (нео)либерализма*: *Прилози за историју економске мисли у Србији у прве две деценије XXI века*, Београд: Информатика а.д.

Милановић, Бранко (2016): *Глобална неједнакост*, Нови Сад: Академска књига

Пејановић, Радован (2019): *Изазови економског образовања*, Нови Сад: Академска књига.

Пејановић, Радован (2015): *Транзиција и национална култура*, Нови Сад: Академска књига.

Пејановић, Радован (2017): *Развојни проблеми привреде и друштва*, Нови Сад: Академска књига.

Пејановић, Радован (2018): *Економија и политика у глобалном друштву*, Нови Сад: Академска књига

Пикети, Тома (2015): *Капитал у 21. веку*, Нови Сад: Академска књига

Слободијан,Квин (2022): Глобалисти- *крај доба царства и рађање неолиберализма*, Нови Сад: Академска књига

Стиглиц, Џозеф (2014): *Слободан пад*, Нови Сад: Академска књига

Стиглиц, Џозеф (2015): *Велика подела*, Нови Сад: Академска књига

Стиглиц, Џозеф (2016): *Евро*, Нови Сад: Академска књига

Тирол, Жан (2019): *Економија за опште добро*, Нови Сад: Академска књига

Фукујама, Френсис (1997): *Крај историје и последњи човек*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства

Хантигтон, Самјуел (2000): Сукоб цивилизација, Подгорица: ЦИД

Чомски Ноам,Вотерсон,Марв (2022): *Последице капитализма*, Нови Сад: Академска књига

Слободан Покрајац
редовни професор универзитета
Београд

ЈОВАН Б. ДУШАНИЋ, ПРЕЛАЗНИ, А НЕ ФИНАЛНИ ОМАЖ ИСТИНСКОМ ХУМАНИСТИ МЕЂУ ЕКОНОМИСТИМА*

Велико ми је задовољство што сам позван да говорим на овом Скупу. Желим да истакнем да од свих вечерас присутних имам најдужи стаж познанства и пријатељства са Јовом: од студентских дана. То сматрам својом нарочитом привилегијом. Био сам и рецензент Јовиних двеју књига и сматрам се добрим познаваоцем његовог дела.

Свој вечерашњи осврт на Јовин опус поделићу на два дела: у првом ћу рећи нешто о његовим доприносима анализи економске теорије и политике, а у другом делу осврнућу се на чињеницу, која је овде мање осветљена, на његове геополитичке анализе. Ове последње одише наглашеним антиглобалистичким и евро-скептичним приступом и веома документованим увидима у путеве и странпутице новијих геополитичких стратегија. Проф. Душанић на нови начин открива везу економије и политике у широком контексту новог светског поретка у настајању, у стварању тзв. постпоретка, тј стварања полицентричног света и рушења свих постојећих монопола и облика доминације.

Вечерашње окупљање доживљавам као прелазни, а не финални ОМАЖ Јови Душанићу, јер он још није написао све што

---

* Ауторизовано излагање са округлог стола: *Расправа поводом књиге „Економија постмодерне" и других дела Јована Б. Душанића*, који је одржан у Београду 15.5.2017. године.
Објављено у књизи: *Научни опус Јована Б. Душанића*, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2018.

може и мора. Он може и мора да пише и даље и задужи нас са још много сјајних књига и чланака, а тиме и повода за нека будућа окупљања. Надам се и неких нових, млађих аутора, трагачима за новим решењима за старе проблеме, како неолибералне економске догматике, тако и милитантне геополитике којима сведочимо. Нешто касније предложићу и конкретно шта би то наш Јово могао и морао да напише и тиме комплетира свој систем анализе и прошири сазнајни формат.

Имајући у виду сјајна излагања мојих претходника, као и оскудицу времена, ја ћу говорити у фрагментима.

* * *

Свака Јовина књига, нарочито последњих 15-ак година, доносила је не само тематску актуелност него и оригинални аналитички поступак дубинске критичке анализе наше и светске економске реалности коју он увек посматра у најширем конкретно-историјском контексту. Његова пројекција економских проблема никад није била само економска (економицистичка), већ је увек подразумевала, макар дискретну, али јасно уочљиву, димензију социолошке, антрополошке, геополитичке и других анализа. У фокусу његове анализе највише се налази наша економска и политичка стварност, која је увек, углавном доминантно, одређена утицајима иностраног фактора. Али, Јово добро зна да снага тог утицаја ипак зависи од тога колико смо (не)спремни да се одупремо том иностраном фактору, ма ко да је он. А то су пре свега тзв. пријатељске западне земље, западне банке, медијске куће, велике корпорације и сл. Ово „пријатељство“ и „партнерство“ скупо смо плаћали и трагично доживљавали, али то опет није било довољно да се крене неким другим смером.

Када говори о конкретним актерима разних економских и других догађања, Јово то ради суптилно и са пуно стила, тако да и у реченицама пуним разорне критике њиховог рада и грешака, они не могу да озбиљно узврате или да се наљуте, већ могу само да зажале што постоји неко ко их (раз)открива у њиховом незнању, бахатости, подаништву, неодговрности и другим моралним и науч-

ним непочинствима која су испуњавала њихову праксу. А та пракса наших тзв. елита, посебно управљачких, испуњена је грешкама и пропустима које будуће генерације дуго неће моћи да исправе.

Данас се то види још боље него у време када је Јово критички и аргументовано писао о нашим управљачким елитама, њиховим транзицијским посртањима, глорификовању тржишта, наивном пресликавању либералних образаца управљања, идилама демократске и мултикултуралне Европе без алтернативе итд. Ипак, Јову је највише занимала економска сцена на којој су се дешавале невиђене штете и стратешки промашаји, суноврат реалне привреде, деиндустријализација, неразвој, корупција, разни бећарлуци, неконтролисана задуживања итд. Није потребно подсећати колико је у свему томе Јово био убедљив, оригиналан и оштар, али и креативан у смислу нуђења алтернативних решења.

Он се увек трудио да буде критичар, а не критизер, у чему је на бриљантан начин успевао и тако бранио свој научни дигнитет. Због тога он је постао још својеврсна жртва медијске завере ћутања и маргинализације, што му није сметало јер га није привлачила слава естрадног научника који би свако вече забављао публику на неком ТВ каналу. Он је вредно писао књиге и остављао дубље трагове свог рада обезбеђујући себи ретко убедљив алиби. Његово „рекох и спасих душу" имаће, сигуран сам дуже трајање и тешко ће бити будућим истраживачима ововремених економских драма које проживљава наше друштво да заобиђу барем неке Јовине књиге, посебно ову последњу (*Економија постмодерне*).

У *matrixu* поменуте економске и друштвене драме Јову је ипак највише интересовала монетарна и фискална проблематика, а нешто мање развојна и тек узгред индустријска политика. Међутим, то је и разумљиво, јер он је у фокусу своје анализе имао критику неолибералне и монетаристичке економске политике која не фокусира производњу и реалну економију. Е, то је она карика која недостаје у Јовином опусу и зато га молим да то уради, посебно у светлу нових настојања западних земаља да изврше тзв. *индустријску ренесансу*, да обнове индустријски сектор (Документ ЕУ 2020 предвиђа учешће индустрије у БДП чак 20 %, а сада је око

14-15%) који и даље има водећу улогу у укупном економском животу савременог света. А наши грлати евроунијати то скоро да и не примећују. Такође, они не примећују ни чињеницу да се у водећим западним земљама озбиљно ради на проблематици *reshoringa* и напуштања *outsourcinga*, да јача економски патриотизам и уопште да држава добија све активнију развојну улогу. Свим озбиљним западним економистима више није тешко да признају да тржиште не може обезбедити развој, као и да се развој не може доминантно заснивати на иностраним инвестицијама.

Јагма и борба за привлачење иностраних инвестиција јесте у корену наше развојне стратегије. То је потпуно неприхватљиво, посебно када се има у виду на које се све начине то ради, тако да се понекад учини да наша држава више брине о размаженим страним инвеститорима, него о сопственом економском расту. Такође, неразумљиво је то што се не траже начини како да се активира сопствена штедња за финансирање инвестиција. Или да се барем изједначе домаћи инвеститори са страним, макар у томе да не плаћају порез на своја улагања. О специјалним бенефицијама (бесплатно земљиште, комунална структура, директне субвенције за запослене итд.) да и не говорим. И на крају свих тих „херојских" подвига државне администрације добијамо углавном „шрафцигер индустрију", осредњу технологију, релативно мало запослених и необичне стилове пословног управљања. Пратећа медијска халабука и страст за којекаквим рангирањима (*doing business list*, нпр.) и поређењима су већ постали уобичајени фолклор наше јавне сцене и предмет великих подозрења.

Професор Душанић, као убеђени кејнсијанац (мада се никад не декларише као припадник ниједне економске школе) дубоко разуме незамењиву регулаторну улогу државе у економском животу, али је никада не глорификује и не доживљава као *џанацеу*, знајући добро да она носи ризике политизације и претеране бирократизације. Ипак, тај ризик последњих година преузимају све западне земље и нарочито неким нашим аналитичарима омиљене чланице ЕУ.

Зато молим Јову да изврши додатни напор и у свој аналитички оквир стави и актуелна питања повећане бриге западних држава за стање свог реалног сектора којег оне не препуштају тржишној саморегулацији. Да ли то оне можда поручују да неолибералном и монетаристичком лудилу и тржишној идолатрији долази крај и да се економија мора вратити својој суштини: производњи реалног богатства? Јово, одговори нам на то питање у некој будућој књизи.

И Јово Душанић и неки овде присутни знају да је моја економска филозофија наглашено продуктивистичка. Метафорички, ја и даље читам Марксов *Капитал* од прве главе (*Роба*), а не као неолиберали који полазе од друге главе (*Новац*), ако уопште читају то знаменито дело, и покушавам да разумем утицај и домете монетаристичких мера на динамику производње и економског раста и развоја, запослености, конкурентности итд. Мало је овде времена и простора да ближе аргументујем како је и у данашње време високих технологија производња остала примарна фаза и сегмент процеса економске (друштвене) репродукције. Мада је то, суштински, свакоме јасно. Нажалост, постоје и они који мисле да производњу треба препустити неком другом, а они ће се посветити чарима финансијских марифетлука и шпекулација. У томе су, мора се признати, остварили невероватну креативност, немерљиву похлепу и дрскост успевајући у великој мери да убеде велики део света, па и академске заједнице, да су трговина и банкарство сама суштина, такорећи разлог постојања економије. Такав нонсенс је и даље жилава окосница неолибералне парадигме која нам готово свакодневно испоручује којекакве нове испразне мантре, моделе, софистерије и бројне друге интелектуалне артефакте само њима разумљиве.

Али, како је уопште дошло до тако разорне експлозија монетаристичког волунтаризма, берзанских шпекулација, производње вредности *ex nihilo*, надувавања монетарних балона, експанзије тзв. економије симбола, доларизације светске привреде итд.? Ја мислим да је све почело не тако давне 1971. године укидањем златног стандарда у САД и стварањем могућности да се неконтролисано генерише новчана маса (долари) која задобија свој самостални

живот и прави дар-мар на светским берзама, али и на локалним финансијским тржиштима. Пуштен је гас из боце и до данас нико нема добру идеју како да се обузда ерупција и насиље доларског новца и разних монетарних деривата који долазе из САД. И све док остатак света буде прихватао такво стање ствари, без изгледа за озбиљније алтернативе (покушај са евром је доживео дебакл, а пре тога јен је „уђуткан", кинески јуан је још недовољно јак) за неолибералне централе моћи, а то су америчке и неке европске банке, инвестициони фондови итд. нема опасности. Напротив, америчка економија бележи већ неколико година солидан раст, а свет се тобоже налази у јеку економске кризе која траје од 2008. године, никад дуже откако постоји капитализам. О чему се овде ради, Јово, и остали колеге? Ко управља овом кризом и коме она заправо треба?

У оквиру сопствених истраживања текућих политика тзв. реиндустријализације западних привреда, логично се издваја неколико чињеница. Технолошки чиниоци су несумњиво најупечатљивији, али и они имају своју онтогенезу и никако нису самоникли, као плод тобоже екстремне иновативности људи који живе у тим земљама, већ су итекако индуковани и подстицани снажним мерама државног протекционизма. И то је, наравно, у реду. Али није у реду када се оспорава исто то другим, конкурентним земљама, а посебно малим и неразвијеним које би да покушају нешто слично. На овај двоструки аршин, као и на бројна друга лицемерја западних земаља указује проф. Душанић у многим својим радовима. Осим тога, поставља се и питање тзв. тржишне конкурентности као мере способности да једна привреда (предузеће) потисне и надмаши другу. Природно је да у условима тзв. тржишне привреде ова тема треба да буде у центру пажње, али на начин да открива све чиниоце, а то значи и оне које креира држава у оквиру своје развојне политике. Ми још увек не знамо шта је у ствари кључни фактор конкурентности нпр. америчке и неких других западних привреда? Да ли је у питању само иновативност, квалитет, продуктивност, динамично предузетништво или још нешто? Колико држава заиста помаже? Посебно у оквиру војних програма.

Уопште, да ли се икад иједна привреда развила само на бази тржишне конкуренције, или је развој био итекако субвенционисан на разне начине? Наравно, знамо одговор на ово реторичко питање. Овде се, такође, намеће и питање крајње лицемерног става западних теоретичара (неки су и тзв. економисти – нобеловци, тзв. јер их није предвидео А. Нобел у свом завештању, већ су то постали тек од 1969. године по вољи шведске народне банке) који грлато протерују државу из економског живота, а у њиховим домовинама се ради управо супротно. Због свега, све чешће се питам каквог уопште има смисла бављење економијом, посебно теоријском, која је скоро потпуно у рукама политике (и војске).

Такође, економска анализа се налази у правом ћорсокаку, а понајвише у лавиринту политике и војних аспирација. Сви ми, професори економије и тзв економски аналитичари, делујемо помало наивно и изманипулисано јер никад не можемо остварити прави увид у праве чињенице, барем не на време. Остаје нам само да нагађамо и то храбро и уз ризик саопштимо јавности. Али, чак и када смо успешни у својим предикцијама и проспективности, све је обично закаснело, а слава и награде неће доћи ако нисте део *main stream*-а и естаблишмента. Наш пријатељ Јово Душанић није никад припадао „главном току", већ је, напротив, ћопићевски *антипротиван* и критичан. Због тога је имао и личних проблема на шта нас подсећа у додатку своје књиге. И то је врло корисно и поучно штиво, нарочито за млађе читаоце. Али, то је и завет како у науци као „занату тражења истине" не може и не сме бити компромиса.

Срећом (или можда не) већ поменуте 1971. године, (реч је о случајној временској коинциденцији), конструисан је први микропроцесор (Интел, САД), потпуно нови инжењерски производ који је најавио тзв. трећу технолошку (микроелектронску) револуцију. Ова револуција је нешто касније дала нови импулс монетарној револуцији (монетаризам као појам појавио се први пут 1968. године) јер је омогућила брзу метаморфозу монетарних вредности у реалне и обрнуто. Данас је више него јасно да сва та неолиберална и монетаристичка магија великих берзи, банака, фондова и фи-

нансијских тржишта не би могла да се остварује без техничке и технолошке подршке ИТ (информационо-телекомуникационих) технологија. ИТ стварају виртуелна добра и нову класу милијардера, потенцијално најмоћнијих економских актера на планети. Данас је могуће преко ноћи постати богат, али исто тако остати без ичега. Брзи компјутери дословно премошћују простор помоћу времена и све то из темеља мења начин преноса и чувања новца, плаћања, укамаћивања итд. Зато није случајно што сви ти велики шпекуланти грчевито згрћу злато и јачају своје златне резерве. Ево, баш ових дана Свет живи у великом страху од интернет вируса који може да поништи сва виртуелна богатства, али трезори злата су ипак добро заштићени. Значи, нема те пошасти (чак ни велики ратови нису то могли) да униште свет реалне привреде, индустрије, енергетике, пољопривреде, грађевинарства итд. Да ли то значи да се економији употребних вредности отварају нове перспективе?

Осим малопре поменутог страха, који ће, надам се, брзо проћи, остаје једна дубља и дугорочно опаснија бојазан. Опет је реч о кључном утицају техничког фактора: креирање новог типа новца, тзв. криптовалута (*bitcoin*, *ripl, monero* итд.). Има их већ неколико стотина. Можда је то наговештај успостављања нове монетарне архитектуре савременог света у којој ни долар ни евро ни франак, ни било која друга здрава валута, више неће бити важни и привлачни, већ нови тип електронског новца који ће настајати свуда, а не у емисионим банкама као што је то данас. Да ли идемо ка будућности у којој ће најјача монета бити литар чисте воде, килограм здравог воћа, кубик свежег ваздуха и сл.

А све је почело не тако давне 1971. године, када смо Јово и ја били на средини наших редовних студија на Економском факултету у Београду.

* * *

Што се тиче Јовиних студија геополитике и међународних односа, он је то чинио на два начина. Пре свега као интегрални аспект укупних економских односа и економске политике, са посебним нагласком на токове новца, капитала и инвестиција. При

томе, он је увек откривао нове или мање видљиве односе експлоатације и фактичког слабљења економског положаја дужничких земаља које се налазе на ивици тзв. дужничког ропства. Његови подаци су увек били поуздани и тачни и увек су откривали више од званичне статистике, посебно оне коју нуде тзв. светски центри финансијске моћи као што су ММФ, Светска банка и др. Поуздано знам да му је у том захтевном послу прибављања свежих и тачних података издашно помагао његов син-јединац, млад, али већ међународно афирмисан, финансијски експерт који већ годинама ради у лондонском *City*. Међутим, Јово је имао помоћ и са „источне стране" света. Његова супруга Татјана, кандидат економских наука са Московског Ломоносова, несумњиво има доприноса у укупном Јовином стваралаштву, не само са емоционалне и моралне стране, већ и са стручног и научног аспекта. Осим изузетног сина она је са Јовом „родила" и заједничке радове и књигу о проблемима руске транзиције.

С друге стране, Јовино праћење глобалних економских и финансијских токова увек је било у функцији бољег разумевања процеса глобализације и посебно европских интеграција, па самим тим и „европских перспектива" Србије. Већ након неколико прочитаних страница било које његове књиге лако се може уочити његов антиглобализацијски став као израз интелектуалног отпора актуелном курсу глобализације која се претворила у једнострану вестернизацију, заправо американизацију. У том смислу он указује и на један парадокс: са једне стране европске интеграције трпе од прејаког америчког утицаја, а са друге оне фактички нису могуће без САД, због чега нису привлачне баш свим земљама које још нису постале чланице Европске уније. Јово није острашћени евроентузијаста и стога препоручује опрез у вези са евроинтеграцијама. Он чак сматра да наше „кашњење" у том процесу може бити наша предност. Нажалост, ја сматрам да није реч о кашњењу, него о претераној журби и својеврсној хистерији коју поједине политичке и интелектуалне групације с времена на време потпирују. Њихова загледаност у ЕУ понекад поприма гротескне размере и школски су пример површног и недовољног разумевања те чудесне поли-

тичке структуре која хронично пати од кризе свог идентитета и која вероватно никад неће моћи отклонити своје конструктивне грешке и остварити се као наднационална држава. Европа не може копирати амерички *melting pot*, већ треба да унапређује свој вестфалски модел суверених држава које ће се слободно удруживати према сопственом интересу. Ипак, највећи историјски нонсенс (и доказ колико ЕУ треба да се деамериканизује) јесте покушај истискивања Русије из Европе. Такву антицивилизацијску бесмислицу форсирају садашње европске „елите", исте оне које треба да одлуче када ће Србија и под којим, још непознатим, условима (признање Косова је обзнањено, а није искључено да нам поставе услов плаћања репарација нпр. Хрватској, БиХ, па можда и Косову?) ући у ту „тврђаву" и „храм" благостања, демократије, права и правде.

И Србија и свака земља кандидат за чланство, а пре свега сама ЕУ се морају ослободити заблуде да свака интеграција аутоматски доноси синергију и бољитак за све. Зато мислим да би било најбоље да цео процес евроинтеграција још више успоримо, па чак и замрзнемо на неко време. Наравно, извесне видове тзв. европеизације треба прихватити и развијати, али не и евроунијатизацију. О свему томе Јово износи слична мишљења, додуше не тако експлицитно као што чиним ја овде. Слично размишљамо и о другим питањима глобалног историјског развоја, свесни да је све теже сагледати брзо долазећу будућност коју снажно детерминишу бројни чиниоци.

* * *

Мој угао посматрања подразумева давање великог значаја технолошким варијаблама. Нажалост, многи друштвени теоретичари, па чак и економисти, некако занемарују и потцењују технологију. А то није добро, поготово што уз њу иде и екологија и „прича о одрживом развоју", која се мора темељито изучавати. Ја то чиним још од студентских дана (почетак 70-их година и прихватање Марксове анализе технике као „највећег револуционара"). Потоње деценије су само потврђивале важност наречених питања, а актуелне *high-tech* експлозије најављују нове технолошке и посеб-

но економске и шире друштвене таласе. Нажалост, не примарно ради добробити људи, већ као инструментализацију моћи, од војне до финансијске. Тиме се враћам на почетак овог осврта када сам помињао и реиндустријализацију и све видове технологизације наших живота, привреде, света финансија и свега другог о чему је Јово писао.

Промене целокупне реалности чији смо делови, одвијају се неслућеном брзином. Сектор финансија, виртуелна економија, медијска манипулација и сл. само су део лавиринта кроз који свакодневно пролазимо и који нуди стално нове излазе. Али, познавање економије и финансија само су део услова да се преживи и обнови нада у бољи и праведнији свет. Јово је тога непрекидно био свестан и као истински хуманиста пишући своје књиге помогао нам је и да преживимо и да будемо бољи. За то смо му неизмерно захвални. И молимо га да настави да пише.

На самом крају, уместо закључка или поруке, постављам питање: како би свет, а посебно Србија, изгледали да је било више стручњака попут Јове Душанића? Или, да је барем више људи читало књиге проф. др Јована Душанића.

*

Професор др Слободан Покрајац написао је (2008) следећу рецензију за књигу „*Бећарска економија*“.

* * *

Нова студија професора др Јована Б. Душанића, познатог истраживача наше економске стварности, представља право литерарно освежење овог врелог лета у плићаку и бонаци наше економске мисли која на незавидну економску ситуацију у нашој земљи или не реагује или се тек повремено огласи панегиричким коментаром понеког аналитичара-апологетичара власти.

Професор Јован Б. Душанић је добро познато име наше економске теоријске мисли који тешко подноси ћутање о проблемима, а још теже му пада неосновано хвалисање о непостојећим успесима. Он већ неколико деценија истрајава у доследној, али изнад свега отвореној и документованој критици наше економске стварности обележене двама крајње противречним процесима: транзицијом и глобализацијом, у свим њиховим значењима и видовима. Његова реч долази из дубине аналитичког „бунара“ у којем први, или барем међу првима, открива најчистије и хладније изворе економских (и других) истина које или никад не би дошле на површину или на путу до површине постану многочиме загађене, дорађене, препариране и на друге начине оскрнављене. Због политичких потреба; наравно и нажалост. Професор Душанић нема друге потребе осим да укаже на оне скривене и нејасне димензије наше економске реалности, да открије узроке и носиоце њеног настанка, али и да понуди алтернативе, па макар то била само туђа, али боља и проверена решења. Због таквог свог „кочићевског гена“ и приступа није омиљен код политичара, а медијска естрада га претерано не интересује, тако да публиковање самосталних студија остаје најбољи начин да комуницира са својим бројним читаоцима. Наравно, тако ће, убеђен сам, комуницирати и са будућим читаоцима и неким новим и објективнијим аналитичарима.

У „Бећарској економији“, књизи помало необичног наслова, Јован Б. Душанић синтетизује многе своје критике модела неолибералне економије трасираног тзв. Вашингтонским споразумом, који се тако ревносно примењује у многим транзицијским земљама. Професор Душанић веома аргументовано указује на читав низ слабости и замки овог економског концепта који се, у суштини, заснива на три стуба или полуге: стабилизацији, либерализацији и приватизацији, а те слабости се огледају пре свега у губљењу економског суверенитета земаља које примењују овај модел, затим у лошим економским перформансама које доноси (велику спољашњу задуженост, низак економски раст, велику незапосленост, технолошко заостајање итд.) и драматичним социјалним раслојавањима. У својој критици неолибералистичке еуфорије која је европском истоку настала после пада берлинског зида, а затим и код нас после тзв. октобарске револуције 2000. године, професор Душанић пружа обиље нових налаза који бацају озбиљну сенку на тзв. транзицијске успехе, а посебно у нашој земљи која није знала, умела или хтела (биће да је све било присутно) да деценијско кашњење у својој транзицији искористи за учење на туђим грешкама и избегне неке кардиналне грешке, пре свега у неселективној приватизацији и необузданој либерализацији тржишта.

У првом делу своје књиге професор Јован Б. Душанић маниром изразито акрибичног аналитичара упознаје нас са читавим низом мање познатих или сасвим непознатих чињеница којима документује грешке и пропусте у вођењу наше транзиције. При томе, професор Душанић се не устручава да отворено именује кључне актере наше економске политике, дакле плитичаре и разноразне експерте који, по њему, нису дорасли тако сложеном изазову као што је вођење државног брода у тако турбулентном међународном окружењу. Несумњиво да Јован Б. Душанић зна ону латинску *„nomina sunt odiosa“*, као и то да му прозвани (а таквим има и у актуелној власти) неће баш аплаудирати, али он то и не

очекује. Његов циљ је откривање другачије истине од оне која се медијски лансира широкој публици, а такав подухват увек подразумева неизбежне „прозивке“ макар најважнијих актера наше транзицијске драме. Без поменутих прозивки професор Душанић не би могао доћи до тако изоштрених закључака од којих многи садрже драгоцене предлоге за алтернативно вођење економске политике коју могу да воде људи са алтернативним хабитусом и економском идеологијом. А она се, у крајњем, своди на јачање економских функција државе, афирмацију националне економије и економског патриотизма, ма шта то значило.

Без снажне државе, сматра професор Душанић, није могућ ни национални развој и очување идентитета. При томе, Јован Б. Душанић отворено износи и своје чуђење и огорчење и упитаност зашто садашња управљачка елита у нашој земљи тако поданички спроводи налоге светске економске олигархије и износи примере супротног понашања нпр. Словеније која је спроводила градуалистичку транзицију првенствено водећи рачуна о сопственим националним интересима. Пример понашања ове земље добар је и у случају спроведене приватизације и посебно у погледу прибављања инвестиција где се није прибегавало превасходно продајама предузећа странцима. Ове ставове професор Душанић износи већ неколико последњих година и сада их само додатно поткрепљује новим налазима. Он, заправо, такорећи очајнички, покушава да уразуми нашу политичку елиту и њихове академске поборнике и позове их на промену садашњег курса економске политике која, по њему, подрива економске темеље нашег друштва. Професор Душанић се отворено плаши текуће распродаје „породичног сребра“ (продаје инфраструктурних јавних предузећа) као, тобоже, безалтернативног начина прибављања иностраних инвестиција. Он се, такође, плаши и вештачки створене монетарне стабилности и „јаког“ курса динара, јер је то плаћено прескупом ценом у виду високе незапослености и спољнотрговинског дефицита (отварамо радна места иностраним радницима чије производе увозимо!).

У праву је Јован Б. Душанић када каже да само високе стопе привредног раста и снажна ревитализација реалног сектора наше привреде (пољопривредне производње, али и многих индустријских грана) може бити здрав и дугорочно одржив начин свеколиког опоравка наше земље. Уколико се то убрзо не деси, бићемо у прилици да слушамо још гласнија мишљења оних „експерата", консултаната и тзв. аналитичара који ће нас и даље уверавати да се ништа не исплати производити у овој земљи, јер, наводно, све то неко други у иностранству може да уради и боље и јефтиније. То чак не мора бити спорно, али остаје одговор на питање: а чиме ћемо моћи да купимо (платимо) увезену робу? Можда извозом управо тих „експерата"?!

Студија „Бећарска економија" написана је изузетно лепим стилом којег одликује лакоћа излагања, једноставан језик, кратка реченица и одсуство иначе претерано распрострањених економских софистерија, синтагми, софизама, али и свих оним математичких интерпретација што све, обично, само одбија читаоце. Ова студија је намењена сваком просечном читаоцу који се интересује за стање и перспективе економије у Србије, а не само академским економистима који се углавном надмећу у дисциплини ко ће бити правоверније следбеник неолибералних мантри, чак и оних које су некадашњи „гуруи" већ напустили. У том смислу, вредни су пажње зналачки одабрани цитати истакнутих светских и домаћих економских теоретичара, превасходно критичара неолиберале доктрине, којима професор Душанић вешто подупире многе своје тврдње.

Због свега изнетог, задовољство ми је да поновно закључим да је пред читаоцима ретко занимљиво и корисно економско штиво које је могао да напише само добар зналац како економске теорије, тако и компаративне праксе већег броја транзицијских земаља, а пре свега наше, због чега ову књигу свесрдно препоручујем за објављивање. А читаоци ће сигурно доћи на своје, поготово што се у овој књизи налазе и они делови неких ранијих текстова које

су уредници неких наших часописа и зборника цензурисали и брисали. Сада је то све на једном месту и то је несумњиво велика победа Душанићева јер је постигао да своје идеје комплетира и саопшти целовито. Ако се и не сложимо баш у свему са Јованом Б. Душанићем, не може му се оспорити доследност и ретко виђена упорност да своје идеје брани на изузетно достојанствен академски начин. А то могу само највећи који осим истине немају друге циљеве и мотиве за писање. Зато и није случајно што је професор Душанић у својој књизи употребио следећи цитат Меше Селимовића из његовог романа *Тврђава*: „Сувише поштујем и вас и себе да бих ћутао, а мислио другачије, или говорио другачије него што мислим".

Слободан Рељић
ванредни професор универзитета
Београд

БЕЋАРСКА ЕКОНОМИЈА КАКО СУ НАМ СИСТЕМАТСКИ УНИШТАВАЛИ ЗДРАВ РАЗУМ ДО ИДИОТИЗМА*

Време у коме живимо одликује се систематским поништавњем здравог разума народа, а да би се манипулација класе оних који управљају друштвом (после пада Берлинског зида и глобалним друштвом) оплодила – то јест, да би се обезбедило увећање њихових профита. Хана Арент је још 1960-их констатовала да су у САД „у име одређених теорија, добрих или лоших, сва здраворазумска правила гурнута у страну. Такав поступак је увек погубан, нарочито у земљи која се у политичком животу у толикој мери ослања на здрав разум" (Арент, 2016:180).

Кад је једном „гурнут у страну" тај незамењиви коректив људског понашања се затрпава дебелим наслагама производа „индустрије масовне културе". Јер, здрав разум је „та врста разума (која) је заиста *заједничко чуло* захваљујући којем се ми и наших пет индивидуалних чула уклапамо у један свет, заједнички свима нама, и уз чију помоћ се крећемо по њему. Нестанак заједничког чула у данашње време *најсигурнији је знак данашње кризе*. У свакој кризи део света, нешто што нам је свима заједничко, бива уништено. Пропаст заједничког чула упире, попут рашље, у место где се такво урушавање десило" (Арент, 2016:180-181, курзив С.Р.).

---

* Ауторизовано излагање са округлог стола: *Расправа поводом књиге „Економија постмодерне" и других дела Јована Б. Душанића*, који је одржан у Београду 15.5.2017. године.
Објављено у књизи: *Научни опус Јована Б. Душанића*, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2018.

У делу професора Јована Б. Душанића кључни друштвени допринос је истрајно и јасно указивање на наше трагично антиздраворазумско прихватање капитализма као колонијалног мутанта. Наиме, капитализам, као историјска понуда, носио је у себи *дарвинистичку идеју фаворизовања најуспешнијих*, али наша *новокапиталистичка елита* (академска и политичка, а о економској да и не говорим) наступа, пре свега, као компрадорски агенс капитализма као пљачкашког похода развијеног западног света, а што за последицу има *национално самоунижавање*, самопоништавање, самоликвидацију.

* * *

Читав тај процес се дешава упркос томе што има бар век како је Рудолф Хилфердинг (1877-1943) објаснио да ширење капитала није никаква помоћ онима које капитал окупира, него поход капиталиста за брутално увећање профита. И цинично је то називати „развојна помоћ" у земљи која се, како добија ту „помоћ", стално креће линијом стрмоглавог пропадања на свим нивоима.

„Познато је да је отварање нових тржишта важан момент да се оконча индустријска депресија, да се продужи трајање просперитета и да се ослаби дејство кризе" (Хилфердинг, 1958: 365), писао је недвосмислено чувени аустријски критички економиста у незаобилазном делу *Финасијски капитал* (1910) и утврдио да у капитализовању нових тржишта није главни проблем недостатак капитала, „напротив, он се уклања увозом капитала; у већини случајева долази до израза једна друга околност која смета: оскудица у 'слободном', тј. најамном раду. Питање радника добија акутне облике и може да се реши само насилним мерама" (Хилфердинг, 1958: 366).

Савремена Србија, и читав европски Исток, постајао је очигледна жртва, како је то писао савремени аустријски економиста Ханес Хофбауер (Hannes Hofbauer), „колонијализма Европске уније". Пошто су та друштва већ индустријализована а становништво одвојено од земље, те није било процеса стварања пролетаријата од ослобођених урођеника, већ је висококвалифи-

ковану радну снагу требало пребацивати у некакву „индустрију скупљање и обрада перја (у оној мери у којој се то може назвати индустријом)“ и остварити циљ – да радник „постане безвољни објект експлоатације“. Пошто се рутински рачуна на отпор „на који, природно, морају наићи захтеви освајача код урођеника“, онда се кроз извоз демократије ишло на – доследно преузимање државног апарата.

Споља се прописују правила игре, споља се одређује да је систем успешан и „демократски“, па чак и кад је он против народа. Односно, он је у таквој процедури успешан само кад држава вољу свог народа претвара у њену супротност: „Тежња капитала за објектима експлоатације без отпора постаје отсада, у виду ‘умирења’ подручја, циљ државе, за чије испуњење ваља да се заложи цела нација“ (Хилфердинг, 1958: 367).

Хофбауеров опис савремености зато изгледа као да је наставак Хилфердингове књиге: јер „из тога нужно произлазе друштвено-економске неједнакости из којих разумљиво корист извлачи главни светски играч – *Global Player*. Свуда тамо где се овај раскорак између економске конвергенеције и социјалне диверегенције не може политички решити у националним парламентима, Европска унија и ММФ инсталирају своје монетарне савете који изводе интервенције у националним буџетима, на пример у Бугарској, Естонији, Литванији, БиХ (као и у Мађарској). *Све оне гарантују константан одлив капитала из периферије Европске уније у центре великих концерна*“ (Хофбауер, 2012:19, курзив С.Р.).

Статистика то јасно показује. Бечки институт за међународно-економско поређење у 2010. години бележи: „10,5 милијарди евра одливено је као добит на основу уложеног капитала из Чешке (притом су нове инвестиције износиле само 5 милијарди), 12 милијарди се одлило из Пољске (уз 7 милијарди нових инвестиција) и 6 милијарди евра из Мађарске (уз нове инвестиције у износу од 1,5 милијарди)“ (Хофбауер, 2012:19).

* * *

Професор Душанић је тај пут у ништавило описао у две речи: *бећарска економија.*

То је један апсолутно антикапиталистички процес. Јер, да би капитализам као аутентичан историјски систем имао привлачну моћ и да би га нека нација усвојила као свој, а не колонијалну лудачку кошуљу, он се не може давати као систематско разарање свега што је стварано деценијама, а да се онда „са дна", из Четвртог света (Милановић) зајапурено и безочно јавља о расту БДП и светлој будућности у европској породици народа. Међутим, у друштву поништеног здравог разума, та динкићевско-ђелићевска бука и данас одјекује и у влади, и у привредним коморама и добром делу експертских зналаца. Што ми више падамо, бука је хистричнија.

Где је то могуће?

Само у земљама у којима постоји политички систем који је Александар Зновјев назвао *колонијална демократија.* Тај систем је споља имплементиран, а лидерство у њему је *навођено одлучивање* са споља написаним правилима понашања.

Нико као професор Душанић није тако упорно и доследно подсећао *контузовану јавност и компрадорску елиту* да је кључни документ, такорећи надуставни акт, установљен на оном римском циничном начелу *Quod licet Iovi, non licet bovi.* Американци су ту стару поруку, одвојили од симболизма улога Јупитера и волова и преточили у директну наредбодавну порука за „корисне идиоте" (*usful idiots*) што је на Запад, наводно, стигло из Совјетског Савеза где су комесари, по тој интерпретацији, своје слепе следбенике на Западу звали *полезные дураки.* Како год, и „идиоти" и „дураки" су данас вољни да из центра капитализма без упитности следе директиву *Do what we say, not what we do.* Зато је за *дураке* у централи осмишљени спис познат као *Вашингтонски консензус* (*The Washington Consensus*). У њему се „бећарска економија" инаугурише као силно пожељан профил.

* * *

Читав свет се после пада Берлинског зида, убрзаног растурања „државе благостања" и офанзиве корпоативног система поново суочио са таласом необузданог либерализма који се одликује (не)контролом тржишних механизама, бруталношћу менаџерских структура, безосећаношћу богатих слојева, и који се на врхунцу претвара у – *касино капитализам*, период кад се рулет врти таквом брзином да ни шеф коцкарнице више не може да играче држи у уверењу како ту има неког фер-плеја. *Ханс-Вернер Зин* (Hans-Werner Sin), аутор бестселера под тим насловом, на питање да ли је слом у Волстриту 2008. последица слепог инстинкта који је карактеристичан за играче у коцкарницама одговара: „на делу јесте коцкарски инстинкт, *али не и слеп* као што се вића у касину". Кад коцкар стави неки улог на једно од 37 поља на рулету, његове шансе да добије су 2,7%, са чим се никако не може упоредити посао банкара у Волстриту.

„На крају крајева, данашњи губитак (банака) је повезан са екстремно високим профитима који су остваривани годинама. Шпекулације инвестиционих банака, које су срж проблема, засноване су на рационалним пословним моделима који имају сличности са коцком, али они на дуги рок доносе *огромне приватне профите на штету друштва*. Ово ствари не чини бољим али показује где лежи проблем" (Sin, 2010: 71, курзив С.Р.).

Али без обзира на сву продуковану ирационалност касино капитализам је у односу на „бећарску економију" – здрав приступ. Јер видите, кад и не би било никакве контроле, играч има 2,7% шансе да добије, али код друштва на чијем челу су „бећари" шанса на добитак је искључена. Игра се на сигуран губитак! Такав ниво ирационалности играча, уколико не узимамо у обзир преваранте и циркузанте, улази у сферу менталне болести.

* * *

Разлог томе је што природа капитализма има поразније последице на друштва изван западноевропске цивилизацијске сфере. Јер, у том свету где је капитализам успео, „идеје либерализма су

биле (и) моћан агенс... и послужиле су западним земљама *да изграде јаку државну и економску структуру*, да постану успешна друштва и моћне економије", али као „продукт западне цивилизације, идеје либерализма *не могу представљати универзалне вредности*... Оне се не могу успешно наметати друштвима и културама другачијег типа... Такви покушаји пре доводе до деструкције друштава, но до њиховог процвата" (Катић, 2015:92-93). Наша стварност овој тврдњи даје уверљивост.

У Србији, у којој „бећари" све карте бацају на „стране инвестиције", нема ни минимума услова да се почне Нешто. Јер, заиста не може се говорити о нормалној јавности у којој ће представник неке земље, као у Зомбиленду, наступ свог капиталистичког колонијалног механизма представљати као „развојну помоћ". „Немачка је за 15 година у Србију уложила 1,6 милијарди евра *у развојну помоћ*, наравно *већина тог новца су кредити* који морају бити враћени – рекао је Хајнц Вилхем, амбасадор Немачке у Србији" (Хајнц Вилхем, 2015). Само лака бећарска мисао такве изјаве не доживљава као повреду здравог разума.

И то упркос томе што је јасно и гласно и њима речено да је пут у „бећарски капитализам" река без повратка. Кад је Зоран Ђинић, *иначе покровитељ свих бећара*, у марту 2001. довео Џозефа Стиглица у Београд, српски бећари су чули да „прекомерно веровање економским моделима узетих из уџбеника, који могу бити корисни при обуци студената, не може бити основа нити се на њих треба ослањати при саветовању влада које покушавају да изграде тржишну привреду". И баш конкретно: „Постоје бројни случајеви који показују да савети ММФ нису у складу са интересима земље којој су упућени. Зато се (ви Срби!) морате дипломатски супротставити 'шок терапеутима' и 'монетараним, тржишним фундаменталистима' из ММФ, *бранећи властите интересе*, јер улог у транзицији је много већи од економије – у питању је развој целокупног друштва."

Јадни Стиглиц. Говорио је то људима који су своје уши залили воском, а говорни апарат извежбали по орвеловском принципу: губитак је добитак! Или утешно: и пад је лет (Душко Трифуновић).

* * *

Стање се одржава у *нелегитимној јавности* коју профилише екстремно вестренизован пропагандно-медијски систем. Главна последица је *бећарске атмосфере* „мутна од дима" у којој се ни у примисли нема добробит сопствене нације и државе. Последица је и да имамо друштвено нелегитимисану (владајућу) класу капиталиста – њих и ова влада држи као извођаче „пљачкашке приватизације".

Параполитички систем *колонијалне демократије* – који после четврт века постаје све очигледнији! – нити има решења, нити носи способност да га проналази. Програме реформи, као у кошмарним сновима, и даље нам безочно шаљу они који су пројектовали пропаст: ММФ и Светске банке, а *бећарске антинацио-алне установе* их одушевљено прихватају. Реформе се своде на (1) приватизацију до последње кокошке која носи јаја у селу и (2) „ружење народа" који је неспособан да то разуме као „најбоље икад". С времена на време у погубљену јавност улете спасиоци Арапи, што делује комичније него у ТВ-серији „Срећни људи" од пре две деценије, али и то се прима као део „великог пројекта" који неупитно води у „бољи живот".

Лепа српска реч „бећар" је, иначе, турског порекла од *bekjar,* која долази од персијског *bîkār*. И по приступу економији – „бећар" или „пљачкаш" – никад није било питање доброг или бољег избора. А данас наше друштво које се убразно кретало европским нивоима се неупитно своди, како нам је то објавио Бранко Милановић, на Четврти свет. Свет без шанси и наде. То је нама наша бећарска економија дала!

* * *

То је чиста постмодерна – деконструкција свега што је вредност у „нормалном периоду". Модерност је завршена крајем XIX века кад је Ниче објавио да је Бог мртав. Црква се одржава као традиционална установа, али Христ постаје реално непожељан. Постхришћански свет настаје с обећањем да ће ново доба бити

хуманистичко. Наравно, друштво без Бога мора да заврши као друштво на путу да Човек буде поробљен, одвојен од своје суштине.

Допринос „бећарског друштва“ постмодрени је немерљив. Јер на Западу, упркос процесу дехуманизације пробија се потенцијал за промену стања друштва („брегзит“, избор Доналда Трампа), али друштва која су сведена на „бећарску економију“ могу да буду само чиста хиперпостмодерност. Бећарска економија је деструкција сваке идеје о економији – [*економија* (од грч. *oikonomikos* (οικονομικός), сложеница која повезује грч-ке речи *nomos* (νόμος), обичај, закон и *oikos* (οικος), кућа, што значи: *закони управљања домаћинством*; према грчким списима који се претекли до нас појам је први пут употребио мислилац Ксенофан (427-355) који је своје дело у коме објашњава како добро водити газдинство назвао *Oikonomikos* (Οικονομικός)].

Јадни Грци! Никад нису могли ни да замисле да ће доћи време да ће неки људи географски недалеко од њих живети тако бесловесно да ће најбољим „управљањем домаћинства“ – сматрати уништавање домаћинства из темеља, давањем другом да управља домаћинством.

Кад будемо причали унуцима да смо живели у тако ирационалном времену деца ће се томе смејати као „вицевима без везе“, како је Мића Минимакс звао своје досетке којима се треба смејати иако не знаш зашто. Али ми ћемо имати књиге, као што су ове професора Душанића, које ће ипак показивати да је испод постмодерне смутне површине било људи који су прометејским напором сачували здрав разум.

Огроман је допринос професора Јована Б. Душанића са демистификацијом улоге светог ММФ-а, улоге светиње која се зове Светска банка, јављањем да има Библија коју су они сачинили и која се зове Вашингтонски консензус. То није нашој јавности нико децидније, са више аргумената и више срца, учинио него професор Душанић. То је озбиљан друштвени допринос. Незаобилазан. Повратак „здравог разума“ у економију. Без тога екоономије бити не може. А ни Човека.

Литература

Arent, Hana (2016) Kriza u obrazovanju, *Reč* 86/32, časopis za književnost, kulturu u društvena pitanja, Beograd, str. 177-193

Душанић, Јован Б. (2008) Бећарска економија, Београд, БПШ

Katić, Nebojša (2105) Srpska ekonomska drama i intelektualni eskapizam, *Ekonomske ideje i praksa,*br.16-17, mart-jun 2015, str.81-97

Milanovic, Branko (2009) *Global Inequality and the Global Inequality Extraction Ratio – The Story of the Past Two Centuries*, Washington: World Bank Research Department

Sin, Hans-Werner (2010) *Casino capitalism – how the Finacial crises came about and what to be done Now,* Oxford: Oxford University Press

Hilferding, Rudolf (1958) *Finasiski kapital,* Beograd: Kultura

Хофбауер, Ханес (2012) *Наручена истина, купљена правда – колонијализам Европске уније,* Београд: Јасен

*

Слободан Рељић написао је (2010) приказ тротомне књиге Јована Б. Душанића „*Деструкција економије*".

Бећарологија[1]

Нови прилози за разумевање „успеха" наших либералних реформатора, који су њима донели виле на Сењаку, а нама суноврат међу најсиромашније нације у овом делу Европе

Тротомна књига професора Београдског универзитета Јована Б. Душанића „Деструкција економије" (издање НСПМ, Београд, 2010) нека је врста одговора на некадашњи Динкићев бестселер који је се бавио „економијом деструкције". Динкић се средином деведесетих година прошлог века на проблемима у које је транзиција довела друштво Милошевићеве Србије једном политикантско-научном студијом понудио да српску економију претвори у модерну, а српско друштво уведе у европска богата друштва. И добио је шансу. И то такву да ни сањао није колику. Унесрећено српско друштво је у њему и његовим истомишљеницима у тренуцима свог суноварата препознало реформаторе и поклонило им своје „поверење". Не сећам се да је и неком у једнопартијском систему дата извршна улога са „свим правима" да толико реформише.

Резултате тог тужног „уговора" динкићевске економске доктрине и народа данас живимо. И не зна се да ли су у дубљој рупи реформе, реформисана привреда или народ, којем су обећани послови, станови, путовања ка егзотичним дестинацијама.;

Деценију и по касније књига професора Душанића ће нам показати како су нашу економију, коју смо предали Динкићу и друговима, појели скакавци. И како је наше друштво „систематски уништавано" до сомнабулије. Почело је тако што је ДОС (Демократска опозиција Србије), који је освојио власт у „српској октобарској револуцији" 2000. године, мање имао потребу да саслуша и другачија мишљења него његови претходници, сведочи проф.

1 http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/becarologija-ili-kako-su-reformatori-dokrajcili-srpsku-privredu.html

Душанић. Аутистичност којом су спровођене реформе историјски није непозната, али ова досовска јесте цинична пошто се заклањала иза демократије, либерализма, западних вредности, позивања на компетитивност, транспарентност.

Од свега тога имамо „велика обећања и скромне резултате", деиндустријализовану земљу, неконкурентну привреду, партијску државу, распродају свега што се и по коју цену продати може, драматичан раст незапослености и – ишчекивања да се сви наши проблеми решавају за пет, десет, свеједно колико година удомљавањем у Европској унији. Алтернативу наши реформатори не могу смислити ни у вицу.

Професор Душанић има „ауторско право" на сликовиту језички кованицу која, чини ми се, на најбољи начин описује динкићевско „привредно чудо" и његову суштинску природу – „бећарска економија". Оно што је остало од ћаће и дедова распродавало се ургентно и без могућности да не мења власника, онда се то хвалило као велико достигнуће, бусало се у прса доказујући чак како је боље да је нешто „њихово" (у рукама страних инвеститора) него да је „наше", странцима продате банке су крштена циничним именима „националних штедионица", делало се кроз Национални инвестициони план (скраћено НИП), формирало се и министарство за трошкарање кроз НИП и...

Онда је бећаре сустигла стварност. Као оног цврчка који цело лето пева не узимајући у обзир чињеницу да после лепих дана дође страшна зима.

Још једна ствар се лепо види из „Деструкције економије": да су то наши бећари радили на „научној бази", а да су им приручници за то написани преко Океана. Наши бећарски реформатори су имали ауторитет иза себе, они су „акценат ставили на стабилизацију, либерализацију и приватизацију", што су три стуба Вашингтонског договора. Није се ту нико договарао да Динкићима и Ђелићима, него су ММФ, Светска банка, Министарство финансија САД и USAID формулисали правила како да из бантустана у транзицији извуку каквих добити за себе. А улога динкићијанско-ђелићевске локалне елите (да, та братија је прозвана елитом) била је да нама

тај „кодификовани програм економског неоколонијализма" представи као „програм спаса за Србију" и да они као овлашћени, али контролисани „експерти" обезбеде да се програм што доследније примењује на – нашу штету. Јер, логички, немогуће је да једнострано осмишљен програм буде обострано користан.

Можда је било времена кад би се оваква констатација сматрала преоштром и антизападном. Данас је ваљда свима све јасно. „Богате владе користе своје буџете за помоћ и приступ њиховим домаћим тржиштима као шаргарепе, да натерају земље у развоју да прихвате неолибералну економску политику. Ово се понекад чини због користи одређених компанија које лобирају, али најчешће да би се у земљи у развоју створили пријатељски услови за страну робу и инвестиције уопште. Улога ММФ и Светске банке је у томе што зајмове које додељују условљавају прихватањем неолибералне политике у земљи која је у питању. WTO пак даје допринос тиме што доноси трговинска правила која промовишу слободну трговину у областима у којима су богате земље јаче, али не и тамо где су слабије (нпр. пољопривреда и текстилна индуструја)", наводи се у „Деструкцији економије" анализа познатог професора са Универзитета у Кембрицу Ха Џин Чана.

Професор Душанић подсећа да наши „велики либерални узори" на нас гледају као на заморчад од којих се, да се послужимо Мартијевим проналаском, без имало зазора и моралних дилема узимају „витални органи" друштава. „Амерички принцип 'Do what we say, not what we do!' (*Ради оно што ти кажемо, а не оно што ми радимо*!) САД спроводе са невероватном упорношћу и лицемерјем." Наши реформатори су слушали те „божје" заповести с удивљењем које се граничи са здравим разумом. Сетите се само како се дочекују делегације ММФ у Београду: влада, тзв. стручна јавност и медији се претворе у добре ђаке, који слушају и бележе и ником не пада ни на ум да се тргне: па, чекајте, ови људи заступају страну која их је послала, а наша добробит им је потпуно секундаран интерес. Не, наши бећарски реформатори се не би оптерећивали таквим тешким мислима, а изјаве чиновника који су из Вашингтона послани „у дивљину" цитирају се као мисли класика.

Наша је транзиција, из познатих разлога, нешто каснила, али то нашим реформаторима није било ни од какве користи јер они „нису хтели, и нису смели" да гледају око себе и помогну нама и својој држави. Њима је било на уму да не нањуте „оне тамо". Кад се код нас појавио превод чувене књиге Џозефа Стиглица „Противречности глобализације" (2002), предговор српском издању је написао Јожа Менцингер, ректор Љубљанског унивезитета и један од архитеката економских реформи у Словенији. Да су наши реформатори бар тада „читали као што је написано", нашли би разлога да бар мало повуку ручну. „У еуфорији илузија, која је након распада социјализма захватила Источну Европу, многи су домаћи марксисти преко ноћи постали монетаристи, а донедавни проповедници различитих облика социјализма постајали су загрижени проповедници *share-holder value* идеологије. На упозорења ретких домаћих економиста на последице приватизације без јасних правила, макроекономске стабилизације ослоњене на погрешне процене стања привреда и увођења тржишта без институција узвраћено је ругањем због носталгичности и незнања."

Ни данас у Србији није много другачије. Нема те здраве мисли која може да омете нашег бећара да помисли да нешто није било у реду на његовом изузетном путу „од кауча у теткином стану до виле на Сењаку". Шта би томе фалило? Зар није сан свих Срба да пређу тај дивни пут? Зато морамо ићи до краја! Да распродамо и Телеком, и ЕПС, и шуме, и воде... „Све ћу да продам, само да играм..."

Професор Душанић верује да су ово „године пропуштених шанси" и да је ово „још једна изгубљена деценија". Цитира Монтења: „Нема тог ветра који би био наклоњен ономе ко не зна куда плови". Монтењ је знао шта говори, али није познавао филозофију српских бећара. Јер на крају се ипак мора констатовати да је у овој гладној земљи све мање оних који се задовољавају професорским анализама и закључцима. Они који нису учили компликовану методологију друштвених наука радије доносе „преке закључке". Јер, истина је, нису сви „пропустили шансе", неки су их искористили.

Отиђите на Дедиње... Изгледа и да нису сви изгубили дециенију, некима су то животни згодици.

И свакако остаје да се питамо пред неизвесном будућношћу, кад је небо високо а Европска унија далеко као фатаморгана која прелеће изнад партијских скупова као облаци који не доносе кишу: како ће се гледати на реформаторе који производе несрећне и неуспешне народе? И, „успешне" реформаторе, истовремено? Руку на срце, не носимо сви ми исте заслуге за очигледну „деструкцију економије". И само ретки данас још верују да је неконтролисано и пророчко приповедање о „уласку у Европску унију" наша лука спаса. Јер, ако неки и хоће да очекују испуњење тог пророчанства у реалном времену, само ретки могу да замисле како ће проћи тим трновитим и далеким путем до „рајске баште" с овако скромним резервама. Књига професора Душанића ту може бити од помоћи. Читалац се у трену спусти на земљу и схвати да нису наше вође слепци, него смо то – ми. То сазнање није пријатно, али је крајње време да се с тим суочимо. Дванаест је и пет.

*

Београдска кућа *Информатика а.д.* објавила је 2021. године књигу: Јован Б. Душанић, *На сметлишту (нео)либерализма – Прилози за историју економске мисли у Србији у прве две деценије XXI века*. Уредник издања, Слободан Рељић, на крају књиге (*Уместо поговора*) написао је текст: *Homoeconomicus – биће без људскости.*

* * *

Homoeconomicus – биће без људскости

У олуји, у бури, крај недаћа свих,
уз тешке губитке и уз тугу клету
бити насмејан, природан, тих —
највећа је уметност на свету
Сергеј Јесењин

Иза ове непоколебљиве критике економског окружења у које смо бачени видите „првоборца рата против неолиберализма" (напомена Н. Катић); човека који не пристаје да црно види као бело, без обзира колико га терали и колико му нудили. Тешка улога: Јован Б. Душанић који воли да узме и Липљански, од средњовековни манастир Липље у његовом завичају – Прибинић, Теслић, Република Српска.

Увек се може тражити нека логика за људска чињења. Све што човек ради из његовог је искуства и његових стицаних знања.

И оно што је уткано у садржај ове књиге четврт века се дешавало. „Професор Душанић је маргинализован, али некако се није дао, тражио је расправу и није одустајао када су му, како сам каже, бацали прилоге и студије, у часописима и на научним скуповима, у кош." (С. Антонић)

Јован Душанић је човек дужности. Мало зато што је он тако хтео, а мало и зато што га је хтело да такав буде. Пре свега прати га обавеза која стаје у појам „свештеничка породица". У историји српског народа то обавезује више. У новије време кључне личности су биле поп и учитељ. У оно даљно време, докле породично

сећање сеже на размеђу XVII и XVIII века, кад чинодејствује поп Горан Душанић, учитеља није ни било; а и на Гавру из Прибинића, Горановог праунука, средином XIX века је пало да тражи, а и добије, два фермана султана Абдула Меџида I да обнавља Липље и Ступље, два манастира из доба краља Драгутина.

Како одлазе Отомани наступа просветитељска Европа. Тако је Гаврин син прота Коста Душанић разумевао да се мора прећи на други колосек – биће међу првима у борби за верско-просветну аутономију у Босни и Херцеговини. Требало је наћи неку православну меру за ново доба. Нешто што је било и у оном писму Србима који излазе из ропства, из Москве (1860) Алексеја Хомјакова и његових пријатеља:

„Добити знање није веома тешко, али је виши задатак човеков добити више наравствено откриће. Многи људи, који су услед животних прилика остали без научног знања, али дубоко прожети наравственом светлошћу, ближи су правом просвећењу него људи који много знају, али су без духовне моћи и живота духовног." И практична страна: „Ви ћете од сад бити много више у додиру с другим народима, и не поводите се за њима, нарочито за Французима и Немцима, пошто они не пазе на чистоту нарави."

У то ће се и Прибинић, мала варош у Босни, ускоро уверити кад пословну зграду ту подигне *Марцуцо и Парнета,* капиталистичко предузеће, које је, како 1894. пише аустријски *OstdeutscheRundschau*, „од 1887. до 1891. извукло из босанских шума на основу неограничене експлоатације радне снаге профит од пет милиона круна". А *Orient Rundschau* је 1902. јавио „како је банкарска кућа *Ротшилд,* експлоатисала босанске шуме остварујући баснословне профите". Босна је у раздобљу од 1880. до 1902. „учествовала са 37% у извозу француске дуге (квалитетна даска за израду винских буради) из Аустроугарске".

Тај прости и препоштени свет који се, помало надао и од хришћана ослобођењу, дат је да као робље буде од користи *Босанском акционарском друштву* које маја 1896. у царском Бечу оснивају фирма из Касела и Лајпцишка банка. Кад је блештава европска либерална економија улетела у Босну знатижељни људи су могли

да виде да се она одмах баца на њихове високе храстове, а онда на букову шуму. Услови привређивања, некако слични данашњим. Узимају твоје дрво на пању бесплатно, а капиталисти се старају о „сукцесивној изградњи потребне транспортне комуникације". Да би се дало до знања да твоје није твоје, стижу надшумари које предводи Ернст Обринчак и надлугари испред којих је Отмар Калминцер...

Тако су од *твоїа* грађени аустријске пруге и путеви. А *теби* ће бити стављено до знања да их више занимају твоје букве него ти. Не раде баш исто као Отомани, али резултат је врло сличан. Тада ће син проте Косте Стеван од Душанића кренути на дуго путешествије стицања знања од Бањалуке, преко Београда до Казања у Русији где завршава Духовну академију и „стиче научни степен кандидата богословских наука. У то време он је један од 24 Срба у БиХ са дипломом факултета". Аустро-Угарима ће та диплома бити потпуно недобродошла.

Стеван је већ могао да сажме ону Хомјаковљеву поруку да се „веома варају они који мисле да се вера састоји само у вероисповедању, или у обредима, или чак у директним односима човека к Богу. Не... јер и само друштво није ништа друго до видни облик наших унутрашњих одношаја према другим људима и наше везе с њима." Поживео је прото Стеван да види и долазак и одлазак српског краља, те као човек кога није могао обрадовати долазак безбожничке власти биће „заслужан" и што ће Душанићи 1945. из Другог светског рата изаћи обележени као *четничка породица*.

А све до шездесетих ће босанским долинама продорно свирати спори мали возови, одмиља звани „ћиро", којима ће и бећари певати: *Ој, машино, пусти пару јаче,/ да не видим како драја плаче.* Нешто није било у реду с атеистима, али није се могло заборавити да капитализам није цвеће. Било би глупо.

Кад су младог професора економије на Бањалучком факултету др Јована Душанића при крају 1985. оптужили да *делује са позиција десница и српскоī национализма* Служби државне безбедности није требало да скупља много доказа – професорова биографија је била довољно сумњива.

Непоправљиви *Homoreligiosus!* Није успео да се ослободи наслеђа назадних предака. Треба ли томе ишта додати?

У комунистичком друштву то је био проблем који превазилази чињенице. Ту унутрашњу драму с којом је био суочен сваки комуниста, Николај Берђајев је сликовито описао у знаном спису *Извори и смисао рускоī комунизма* (1938):

„Лењин је био страсни, убеђени атеиста – мрзео је религију. Кажем *аīеисīа* иако не верујем у постојање чистих *аīеисīа*. Човек је *религиозна живоīиња* и он и када се одриче истинског, јединог Бога ствара себи лажне богове, идоле и кумире и клања им се."

Слика тога је и драма кроз коју је прошао млади перспективни професор економије у Бањалуци. Малтретирање, понижавање, остракизам пред комшијама, познаницима, пријатељима, затварање, претње и прогон...

„Само неко ко је прошао сличан пут може разумети сву драму. Колико сам могао да приметим, муке и трауме тог периода нису на Душанићу оставиле видљивог трага", говорио је о професору блиски колега Небојша Катић. „Ни резигнација, ни цинизам, ни горчина, ни параноични опрез који обично прати таква искуства, нису променили нити обликовали његову личност. При том, своју дисидентску историју он никада није потенцирао, нити је имао потребу да се њоме хвали, или да себе приказује као жртву. И његов поглед на прошлост је одмерен, објективан и није помућен лошим искуствима."

То може тако да поднесе само неко ко *у себи* носи ред и равнотежу. Вишу и стаменију од комунистичког реда. Али не само комунистичког. Од сваке приземне политике.

Кад је међу Србе поново стигао либерализам (западна идеологија коју су нам донели још Аустроугари) Јован Душанић је одлучно и без нетрпељивости (о мржњи код њега наравно нема ни помена) одбацио *Homoeconomicusa.* И истакао своје научно и искуствено знање да је „економски човек пролазна појава" и да је могуће друштво, „сасвим другачија мотивација за рад која у већој мери одговара људском достојанству".

Зашто би човек кога су комунисти прогонили, устао против *Вашинīтонскоī консензуса* и исмејавао „бећарску економију" што је нови систем донео? Па, могао је као од шале да капитализује своју прошлост. Уосталом, многи су измишљали биографије „дисидената у комунизму" да би могли да постану део нове фаланге. Али Душанићу се то није могло десити. Зато што његово основно стање просто није ни антикомунистичко нити либерално-шићарџијско.

Кад сам пре неку годину (2017) с професором Душанићем и нашим пријатељима био на Светој Гори сећам сам како испред нас по оштром камењу и јари подневног сунца истрајно корача *Homoreligiosus,* православног одређења. Кад га видите на молитви у Св. Пантлејмону у два сата ујутро или у Хиландару док вечерњи сунчеви зраци као ластавица однекуд улете у меки црквени полумрак јасно вам је да ту олака политикантска обећања не могу имати никакву уверљивост.

Пошто су комунисти нестали са лица земље, њему је остало да либералима доказује оно – што је, иначе, речено пре више од пола века да „управо капиталистички систем најпре гуши личност и дехуманизује људски живот, он човека претвара у ствар и робу" и да је баш индустријско-капиталистичка епоха „потчинила човека власти економике и новца и не приличи њеним адептима да уче (чак ни) комунисте јеванђељској истини да *човек не живи само до хлеба***.** За мене је проблем хлеба материјални проблем, али питање хлеба за моје ближње, за све људе је духовно, религијско питање." (Берђајев) И он то није могао пропустити. Нема ту никаквог рачуна. Човек који верује држи до обавезе. Жртва се ту никад не искључује.

Сво економско знање које је професор гомилао – и теоријско и практично, и у нашем комунизму и у руском сусрету с либерализмом (1991–1997) – стаје у то. „*Не живи човек од хлеба једиīоа, но живи и од хлеба, за све ѿреба да буде хлеба*." С тим се круг може затворити.

Марко Секуловић
редовни професор универзитета
Београд

ЈОВАН Б. ДУШАНИЋ, ПОБОРНИК ЕКОНОМИЈЕ КАО МОРАЛНЕ НАУКЕ*

У историји друштвене мисли јасно се распознају два њена тока: апологетски и критички. Први ток је у служби владајућег система и поретка (наука у служби политике), а други настоји да кроз критичко сагледавање стварности укаже на могућности превазилажења таквог стања. Док припадници првог тока оправдавају и глорификују владајући систем и тиме доприносе његовој стабилности, критичари разобличавају његове мане и недостатке и утиру пут њиховог превазилажења ефикаснијим и праведнијим системом. Први, тако, представљају конзервативну, а други, прогресивну мисао. Истина, критика постојећег поретка може да буде и са позиције прошлости, када се манама постојећег поретка супротстављају врлине минулих времена, те се таква критика квалификује као ретроградна. Она, пак, критика која у садашњости види потенције боље будућности и настоји да те потенције афирмише и ослободи, ризикује да потцијени силе друштвене инерције и заврши у утопизму. Апологете су миљеници режима, те могу рачунати на високе положаје у друштву и свакојаке (материјалне и нематеријалне) привилегије. Критичарима је, по правилу, све то ускраћено, те им је живот скопчан са неприликама и лишавањима, до лишавања слободе и живота! Ријетко су славни за живота, а много чешће тек након смрти.

---

* Ауторизовано излагање са округлог стола: *Расправа поводом књиге „Економија постмодерне" и других дела Јована Б. Душанића*, који је одржан у Београду 15.5.2017. године.
Објављено у књизи: *Научни опус Јована Б. Душанића*, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2018.

У корпусу друштвених наука специфична је позиција економске науке као науке о богатству (стварању и расподјели богатства). А материјално богатство је претпоставка задовољења других, нематеријалних потреба, те оно има значај како за појединца, тако и за друштво и све његове подсистеме. Још је Аристотел јасно разликовао два облика богатства и двије науке: 1. богатство у употребним добрима (економија) и 2. богатство у новцу (хрематистика). Тежња за првим обликом богатства је природна и она има своје границе, тежња за другим обликом богатства (богатство у новцу) је неприродна и она нема границе, поготову када се то богатство увећава путем камате! Данашња доминација финансијске економије над реалном и последице које из таквог стања произлазе, може се разумјети и у духу Аристетоловог разликовања *економије* и *хрематистике*.

Полазећи од Аристотела и пратећи развој економске мисли до наших дана, Јован Б. Душанић је у својој књизи *Економија ῾постмодерне* (2016) дошао до следећег закључка: „У време владавине неолиберале идеологије, под економијом се подразумева само хрематистика, а заступници изворне економије (ретки како у свету, тако и у Србији) на све могуће начине се маргинализују и уђуткују" (с. 31). У те ријетке економисте који се данас у Србији „маргинализују и уђуткују", а који не престају да критикују савремену хрематистику, оличену у неолибералној економској парадигми „чикашке школе", која је била погубна по постсоцијалистичке привреде, па тако и по српску привреду, почасно мјесто припада Јовану Б. Душанићу.

Да би дошао до јасног разликовања економије модерне (епоха либерализма) и економије постмодерне (период неолиберализма), Душанић је морао темељно да проучи привредну историју капитализма у вези са двије кључне врсте промјена: технолошке и институционалне, на једној страни, и смјену економских парадигми, на другој страни. И више од тога: да проникне у сам дух једне и друге епохе, њихову културу и цивилизацију. Отуда у његовим радовима честа позивања на ауторе из других наука (социологе, историчаре, филозофе и књижевнике). Он се, тако, доследно др-

жао Миловог начела: *Сумњам да је неко велики економист ако је само економиста*!

Епоха *модерне*, истиче Душанић, раскида са Богом и традицијом, а доноси нам капитализам, демократију, либерализам и тржишну привреду. То је епоха националних држава и индустријске буржоазије. Њу ће крајем 70-их и почетком 80-их година XX вијека смијенити *постмодерна* (доминација финансијске и виртуелне економије над реалном, наднационалних структура и мултинационалних корпорација, вестернизације свијета). Постмодерна је себе разобличила у кризи из 2008. године, када је спас од банкрота дерегулисаног финансијског тржишта у САД и потребу санирања великих хипотекарних банака (одвише су велике да би смјеле да пропадну!) морала да тражи у невиђеном државном интервенционизму: стотине милијарди на-штампаних долара као трансфузија за велике банке и аутомобилску индустрију! Однос рада и капитала у условима модерне и постмодерне је битно промијењен. Борба радничке класе је довела до стварања радничких синдиката као облика организованог наступа према послодавцима и штрајка као легитимног оруђа борбе за радничка права. У постмодерној економији умјесто *пролетаријата имамо прекаријат* са високом незапосленошћу, несигурним послом и битно редукованим правима, која су била тековина модерне. Нестанак алтернативног, социјалистичког поретка, охрабрио је тај атак капитала на освојена радничка права. Поларизација друштва на мали број енормно богатих и огромне масе пауперизованих достигла је невиђене размјере.

Проницање у суштину економије постмодерне и њене теоријске парадигме, неолиберализма, омогућила је Душанићу да се критички одреди према процесима постсоцијалистичке транзиције на тржишну привреду. Наиме, *Вашингтонски консензус* (приватизација, либерализација, стабилизација), који је стваран за решавање проблема презадужених земаља Латинске Америке, сада је био преадресован као универзални модел за постсоцијалистичке привреде. Душанић је одмах препознао да је *Вашингтонски консензус* израз неолибералне парадигме и њом инспирисане еко-

номске политике, те да је он „тројански коњ“ којега Запад поклања бившим социјалистичким привредама. То је „кодификовани програм економског неоколонијализма“, констатује Душанић. Руски реформатори (Гајдар, Чубајс и др.) су, спроводећи овај програм методом „шок терапије“ као резултат добили „шок без терапије“: руска привреда је у периоду 1991-1996 преполовила свој БДП!

Живећи у то вријеме у Русији, Душанић се није могао радовати због тачности својих предвиђања. Са супругом Татјаном (у коауторству или појединачно) 1990-их година објавили су (у економским часописима: *Финансије, Економска политика, Пословни круг, Индустрија*…) око стотину текстова посвећених руској транзицији. У Русији су Татјана и Јован Душанић објавили једну од првих књига из економије транзиције (*Экономика переходного периода*), урадили програм за истоимени предмет и на Економском факултету московског *Института међународног права и економије* изводили наставу из тог предмета.

Душанић ће, међутим, имати „привилегију“ да, вративши се у Србију, буде свједок њене закашњеле транзиције, која се, гледај чуда!, одвија према постулатима *Вашингтонског консензуса*! Српски „реформатори“ (Ђинђић, Лабус, Динкић, Ђелић, Влаховић...) нијесу уважавали ни добронамјерне савјете нобеловца Стиглица да Србија треба да иде „својим путем“ и да се клони *Вашингтонског консензуса,* па су, тако, и Душанићеви ставови били игнорисани. Но, он се држао Андрићевог става да ако „криве Дрине“ не можемо исправити „ми никада не смемо престати да их исправљамо“. Зато он и не посустаје са својим критикама српске транзиције, као ни са критикама ставова српских економиста неолиберале оријентације, који не одустају од својих неолибералних догми и проналази начин да његови критички текстови буду публико-вани. У дугометражном документарном филму Бориса Малагурског (*Тежина ланаца 2*) Душанић је један од саговорника о погубним последицама постсоцијалстичке транзиције (заједно са неким од у свијету најпознатијих критичара), објављује критичке колумне у *Политици* (2010-2012), на јавним трибинама се бори против намјере Владе да прода *Телеком*...

Нема сумње да је Душанић добро схватио саврмену кризу западне цивилизације, која је захваћена *емоцијом страха*, за разлику од азијских народа (Кина, Индија), који живе са *емоцијом наде*, како је то показао француски политиколог Доминик Мојси у својој књизи *Геополитика емоција* (2009). С тим у вези је и криза савремене економске науке и њеног мејнстрима – неолиберализма. Ренесансу економске науке Душанић виду у њеном враћању својим изворима: моралној филозофији. Историјска путања којом се кретала економска наука била је: морална филозофија-економија-политичка економија-економика. Нема сумње да је свака од ових етапа имала своје позитивне доприносе у развоју економске науке, али и негативне. Међу друштвеним наукама економија се највише математизирала и у својој тежњи ка егзактности, приближила се природим и техничким наукама, а све више удаљавала од друштвених и хуманистичких наука. Умјесто сарадње са тим наукама, она је кренула да своје принципе шири и на нееконмске сфере живота: брак, породицу, љубав... спроводећи прави „економски империјализам". Са те странпутице у којој се нашла, економска наука се мора вратити у корпус друштвених, историјских и хуманистичких наука. Показује се, наиме, да су многе историјске аналогије много релевантније за разумијевање економских понашања, него што су то симулације на елегантним математичким моделима. Људска природа је много сложенија и не може се редуковати на *homo econmikus-a.* Човјековим понашањем не управља само „егоистички ген" (спознат и манифестан), већ и „алтруистички ген" (недовољно спознат). Сам Адам Смит, на чију се метафору о „невидљивој руци" тржишни фундаменталисти радо позивају, истицао је да је човјек, првенствено морално биће и да се управља начелом алтруизма. Тек када је посматрао човјека као економско биће, он је констатовао да у тој сфери човјекових активности важи начело егоизма. У духу оваквих разматрања, Душанић истиче значај морала за економију. „Нема дугорочно одрживог стабилног развоја друштва у којем преовлађују закони који нису засновани на моралу." (с.31).

* * *

Када се садашња политичка и интелектуална елита Србије (они појединци који су се, стицајем историјских околности или усуда, нашли на мјестима која тим елитама припадају), буде нашла на праведном *суду историје*, шта се може очекивати? Скоро је сасвим извјесно да ће тај Суд потврдити оне оцјене које су већ изрекли прави интелектуалци, којима припада и Јован Б. Душанић. Наиме, показаће се да су данашње квази-елите Србије „недостојне историје наше" (Милан Ракић), да су захваћене „стокхолмским синдромом" (М. Данојлић), да им је својствен "дух самопорицања" (М. Ломпар), да у свом понашању демонстрирају „рајински менталитет" (Јован Цвијић), да им је врховно божанство Мамон (бог новца)...

Наш Јован Б. Душанић, као мало ко од његових савременика, може да стане иза Ракићевих стихова:

Јер прошао нисам кроз живота хуку,
Склопљених очију и скрштених руку.

Показао се достојним припадником „критички мислећих интелектуалаца" и економистом који је служио истини, а не угодним положајима и богу Мамону. На тај начин је наставио традицију својих Душанића, који су се више од два вијека борили против турског и аустријског ропства, а за културни просперитет српскога народа „с ону страну Дрине".

Привилегија је бити његов пријатељ!

*

У прилогу је рецензија коју сам написао (2016) за друго издање књиге *Економија постмодерне*, која је у њој и објављена.

* * *

Свјетска економска криза од 2008.године је отријезнила многе у свијету познате економисте и економске политичаре неолибералне оријентације (Сакс, Гринспен и др), те су признали да су, нажалост, дуго били у заблуди у вези са тржишном саморегулацијом и пренебрегавањем улоге државе. Група неолибералних српских економиста и даље упорно брани своје неолибералне догме, а економска политика не мијења свој курс, који „нема алтернативу".

Међу малобројним српским економистима који критикују наш транзициони курс, Душанићу припада почасно мјесто. Он је на самом старту наше закашњеле транзиције 2001. године изабрани курс подвргао темељној критици. Јасно је видио да је у питању спровођење „Вашингтонског консензуса" (приватизација, либерализација, стабилизација) стратегијом „шок терапије". О искуствима са тим „моделом" непосредно је био упознат на примјеру Русије, у којој је живио 90-их година, гдје се, заиста, и десио „шок без терапије"!

Од 2001. године до данас Душанић не посустаје у својим критикама нашег погрешног пута, увјерен у часност својих побуда: истина, правда, опште добро, морална начела, патриотизам. Тиме потврђује начело кога се држао (и због кога је страдао!) наш познати филозоф Михаило Ђурић: „Човек треба да говори само онда када не сме да ћути". Дисидентство има своју цијену, а Душанић за себе каже да је дисидентство за њега „природно стање" (у доба социјализма оптуживан је за „десно скретање", да би га данас неолиберални економисти сумњичили да је „неомарксист").

На своје позитивне карактерне црте, које су тако потребне сваком интелектуалцу, а посебно оном који се бави друштвеним наукама, Душанић је надоградио темељно економско и неекономско образовање. Наиме, његове економске анализе не занемарују

шири друштвени контекст. Умјесто „економског империјализма“ (настојање да се економска рационалност распростре и на неекономске сфере друштвеног живота), залаже се за повратак економске науке у корпус друштвених наука, за њено чвршће везивање за своје исходиште – моралну филозофију (као код Смита), за актуелизирање Аристотеловог разликовања економије од хрематистике... Тиме се он сврстава уз онај ток економске мисли који је спознао кризу савремене економске науке оличене у неокласичној и неолибералној парадигми и који трага за новом, когнитивно продуктивнијом и етички атрактивнијом парадигмом.

Нова Душанићева књига је нарочито добродошла оним генерацијама наших економиста који су се образовали искључиво на неокласици и неолиберализму и нијесу били у прилици да се упознају са алтернативним парадигмама. Она ће им открити нове хоризонте економског мишљења, а биће им и освјежење у погледу љепоте стила и јасноће ставова. Увјерен сам да ће након читања ове књиге многе млађе колеге економисти доћи до закључка: економија није досадна и сувопарна наука! Зато свесрдно подржавамо њено објављивање.

Владе Симовић
доцент
Бања Лука

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА У „ШОК ТЕРАПИЈИ“ НЕОЛИБЕРАЛНЕ ТРАНЗИЦИЈЕ*

Сажетак: Предмет истраживања овог рада су демократска и економска транзиција у Босни и Херцеговини. Њих посматрамо као дио ширег процеса политичких и економских промјена остваривaних под утицајем неолибералне доктрине и њихових геополитичких центара моћи крајем осамдесетих и почетком деведесетих година двадесетог вијека. Већина тих промјена била је производ кризе бирократизованих влада земаља реалног социјализма и њихових посрнулих економија. Политичке и економске кризе произвеле су неповјерење грађана у власти земаља реалног социјализма, а тиме и некада владајућу идеологију марксизма. То су искористиле неолиберално оријентисане елите и владе како би извршиле реформе и некада социјалне државе трансформисали у капиталистичке, али по моделу хајековско-фридмановске доктрине. У том процесу су неријетко инструментализоване кризе у виду друштвених „шокова“ и даване „терапије“ у виду политичких и економских политика које су нове елите у бившим земљама реалног социјализма проводиле. Једна од таквих земаља је и Босна и Херцеговина. Она је по много чему највећи губтник међу државама бившег реалног социјализма. Политику „шока“ у Босни и Херцеговини одређујемо кроз инструментализацију рата путем „цезаристичке“ политике „завади па владај“ којој је погодовао „рат конституционалним актима“ настао због одсуства договора елита подијељеног друштва Босне и Херцеговине око два кључна питања – државности и политичко-системског уређења. Политиком „терапије“ сматрамо инострани интервенционизам

* Ауторизовано излагање објављено у: *Зборник радова са Научног скупа Економског факултета „Економија постмодерне“*, Бања Лука, 8. 2. 2022. године / Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет, 2022.

кроз „процес арбитрирања“ током рата до Дејтона, те касније антидејтонске политике које су ништа друго него наставак раније поменуте политике „цезаризма“ на неолиберални начин. Посљедице су у политичкој, економској, демографској, образовној и културној девастацији овог простора, његовој десуверености и неспособности да се самоартикулише и редефинише изван „наметнутог“ неолибералног дискурса

Кључне ријечи: Неолиберализам, Босна и Херцеговина, плурална друштва, „шок терапија“ и транзиција

* * *

Случајни сусрет, познанство и препознавање сличности у доба научног једноумља, „опште залуђености и фанатизма“ идеологијом неолиберализма изазвало је освјежење – како научно, тако и духовно – код аутора овог текста. Неолиберални кругови и њихови „домаћи“ протагонисти својом агресивном кампањом, контролом дијела научних и образовних институција, ограничењима и „подсмјехом“ скоро сваког слободномислећег човјека доведу, у датом тренутку, у фазу самоизолације и „синдрома острва“. Међутим, ни острво, као што каже једна пјесма, није само острво, већ је „дио веће цјелине, дио континента“. А тај континент су хиљаде аутономних научника и милиони људи који препознају замке и дехуманизујућу политику идеологије неолиберализма. „Случајни сусрет“ с почетка овог текста, а који је аутору помогао да дефинише ову тему, десио се на скупу који је организовао Економски факултет Универзитета у Бањој Луци 08.02.2022. године под називом „Економија постмодерне“. Аутор је захваљујући овом скупу почео да истражује књиге Јована Б. Душанића, аутора добро познатог економској и политичкој јавности, али нимало заступљеног у силабусима и литератури која се бави науком о политици из које аутор долази. Досадашња искуства са радовима економиста и економским предметима која је аутор истраживао током студија новинарства, а касније и политикологије, била су својеврсни религијски списи неолиберализма, догматске похвале овој дехуманизујућој мисли и њиховој догматизованој пројекцији

боље будућности. Сусрет са професором Душанићем, показао је аутору овог текста да постоје досљедни, карактерни и аутономни људи који истрајавају у борби за научном истином. А она је супротност ономе што нам као „знање“ пројектује највећи дио савремених економских теоретичара које можемо оцјенити као „својеврсне трговце срећом“. Све наведено инспирисало је аутора овог рада да се упусти у израду текста под називом „Босна и Херцеговина у „шок терапији“ неолибералне транзиције“. За израду овог рада аутор је имао свега неколико дана, отуд вјероватно и поједини недостаци и његове слабости. Осим тога, ова тема заслужује дубље и веће истрживање у нивоу научне монографије за шта постоји отворен научно-истраживачки простор и воља.

Назив нашег рада укључује неколико кључних појмова. То су шок, терапија, неолиберализам и транзција. Ови појмови сложени у реченицу са Босном и Херцеговином захтјевају детаљније појашњење. Прва два појма долазе из медицине, а друга два из области друштвених наука. Ови појмови циркулишу, не само у науци, већ и у ширем јавном простору. Често су предмет расправа научника, политичких елита, али и амбициозних истраживача који њиховом употребом рачунају на загарантовани сензационализам, личну промоцију и зараду. Из овог произилази наша потреба да појаснимо ове појмове и научно оправдамо њихову употребу у овом раду.

У овом процесу јавља се почетни проблем кориштења релевантне литературе. Она је несумњиво везана за разне научне појмовнике, мејнстрим неолиберале теоретичаре, али првенствено ауторе попут Дејвида Харвија, Наоми Клајн, Јована Б. Душанића, Мише Кулића и других. Чињеница да дајемо првенство и значај ауторима изразито негативног односа према неолиберализму дио научне јавности може да научно критикује, тврдећи да је управо овакав један рад „научно једноумље“. По већ „устаљеној пракси“ критике ће се кретати у правцу „незадовољавајуће“ методологије, научне објективности и посебно оцјена о „идеолошкој пристрасности“ и „политичкој памфлетности“ рада. Њих ће аутор ових редова схватити као уопштене и свеприсутне критике критича-

ра неолиберализма и феномена „шок терапија“ које се годинама проводе у пракси. Разлог томе није ауторово „научно једноумље“, „идеолошка острашћеност и фанатизам“, а још мање било која врста искључивости. Аутор у раду покушава да оствари научни баланс унутар једноумно постављеног доминантног научног дискурса „глорификације неолиберализма и његових домета“. Наравно, одабир аутора није случајан. Ријеч је о истраживачима који су својом методологијом, научном тачношћу и истрајношћу већ доказали тезу коју заговарамо у уводу овог рада. Допринос нашег рада је у томе што њихова научна достигнућа и тезе провјеравамо на студији случаја Босне и Херцеговине. На тему ње као једне од „практичних жртава“ неолибералне транзиције свијета није писано у овом формату и на овај начин. То нам је и био мотив да се упустимо у писање овог рада.

Као што смо већ најавили у претходна два пасуса рад почињемо са појмовним одређењима у називу рада. Први од њих је појам „шока“. У Медицинском лексикону (Медицински лексикон, 1981: 786) наводи се неколико врста „шокова“ (алергијски, анафилактички, анестезијски, електрички, ендотоксички, хеморагички, хипогликемички, хиповолемички, хистаминski, инсулински, иреверзибилни, кардиогени, климатски, неурогени, олигемички, опекотински, постпоперативни, примарни, психички, секундарни, септички, спинални и трауматски). Анализирајући врсте „шокова“, њихове различитости, али и сличности, наметнуо нам се заједнички садржалац овог појма, а то је да под њим подразумијевамо појаву помућења свијести, присуства неке врсте слабости и одсуства аутономности. У истој књизи проналазимо тумачење појма „терапија“. Под овим појмом аутори лексикона наводе да је ријеч о употреби мјера и средстава који сузбијају и лијече неке болести (Медицински лексикон, 1981: 804).

Дефиниције Медицинског лексикона сугеришу да се, први појам односи на стање дезоријентисаности, човјековог физичког или духовног посрнућа и кризе. Други појам је лијечње онога што је посљедица „шока“. Дефиниције „шока“ и „терапије“ говоре нам о томе да је ријеч о здравственом проблему и његовом лијечењу.

Међутим, ова кованица није само везана за науку о медицини, већ се примјењује и у друштвеним наукама. Појмови „шок“ и „терапија“ се користе релативно дуго, међутим кованицу „доктрина шока“ у контексту феномена који овдје објашњавамо дугујемо Наоми Клајн (Klein, 2008). Ријеч је о феномену који неолибералне елите примјењују годинама унутар држава које желе да прилагоде свом идеолошком дискурсу или својим интересима.

О чему се ради? Прије више од седамдесет пет година су се у селу Монт Пелерин у Швајцарској састали поборници класичног либерализма, од којих су многи показивали изразит слободно-тржишни фундаментализам, желећи промјену доминантне политике државног интервенционизма у економији и глобални културно-политички заокрет свијета у правцу либералне демократије. Из овог „априлског конгреса“ настало је Друштво (у вријеме његовог оснивања 10. априла 1947. године чинило га је 36 научника – примарно економиста, затим филозофа и историчара) које је узело назив по мјесту у којем су се састали. Њих је окупио Фридрих Хајек, који је постао први предсједник Друштва Монт Пелерин (првобитна замисао Фридриха Хајека била је да друштво носи назив „Актон-Токвил“). Поред Фридриха Хајека, чланови Друштва Монт Пелерин, у вријеме његовог оснивања, били су теоретичари попут Лудвига Мизеса, Милтона Фридмна, Карл Попера, Џорџа Стиглера, Френка Наита и њима сличних. Касније је Друштво Монт Пелерин проширило број чланова, привукавши милионе присталица и добивши неке од најважнијих функција у бројним државама свијета у области економије, политике, образовања, науке и других. Његови чланови су неки од најпознтијих свјетских научника, од чега их је девет добитника нобелове награде, при чему је њих осам ово признање добило из области економије (https://www.montpelerin.org/notable-members/). Заговарали су апсолутну слободу, као једно од темељних природних права човјека, логику слободног тржишта као рационалног изума који погодује идеји човјекове слободе, редукцију државе, снажан индивидуализам, глобално отварање граница и умрежавање свијета. Па шта овдје не ваља? Све наведено звучи привлачно, рационално и прово-

диво. Зар није слобода идеал за који се људи боре вијековима, зар не желимо да смо слободни, одвојени од стега било чега што нам смета у одређеном тренутку, било да су то друштвене норме или неко од правила које прописује држава? Зар нису слободно тржиште и капитализам створили највећи материјални раст у историји човјечанства, подигавши стандрад људи какав нису могли да замисле само три вијека уназад? Зар није глобално отварање граница и умрежавање свијет учинило доступнијим, могућности већим, рјешавање глобалних проблема лакшим? Ако је тако, зашто хиљаде текстова, књига, аудио и видео записа су против тога, против идеја Друштва Монт Пелерин и неолиберализма који је дефинисан кроз радове њихових чланова, присталица, стипендиста и разних других „мисионара“? Да ли је то посљедица необразованости, индоктринације, или можда неке њихове фрустрације или подсвјесног мрака у борби против „неолибералног свијетла“? Наш је одговор садржан у колоквијалном „НЕ БАШ“.

У ауторском тексту поводом 70. година од оснивања Друштва Монт Пелерин Драган Вукадиновић пише: „Њихов план је био сљедећи, да у року од 30 година промјене јавно мијење које симпатише са социјалном државом и да се инсталира њихова мантра: приватизација, мање пореза за привреду и смањење социјалне државе. Можда вам ово звучи превише једноставно, да је на неком брду у Швицарској пар економа смислило план из којег данас резултира инсталирани неолиберализам, али ствари тако стоје. Наравно да нису могли да изађу у јавност са изјавом: богати да постану још богатији. Њихова филозофија је била: богати да постану богатији јер је то за добробит свих. Са оваквим ставом су се приближили елити западног друштва. Милијардери су финасирали невладине организације и институте по свијету, данас их имамо преко 500. Финансирани су факултети који економију предају по овом принципу. Куповане су комплетне катедре на универзитетима широм западног свијета“ (https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=278084).

Свакоме ко је научно анализирао домете класичног капиталитичког тржишта или се покушао практично остварити у тој замишљеној „слободи“ која путем „невидљиве руке“ доводи до

„добробити за све“, јасно је да је ријеч о суровој борби у којој успјева мањина, док већина актера бива поражена и на губитку. Па о каквој добити и добитницима онда можемо да разговарамо у „нерегулисаном тржишту“, у дословице „дивљем капитализму“ како су га многи аутори дефинисали? Највећи добитници „слободног тржишта“ су мале скупине власника капитала. Посебно они који на тржиште улазе са већим капиталом од других (при чему се увијек принципијелно поставља морално питање „првобитне акумулације капитала“), а тиме и могућностима да ангажују најбоље менаџере, откупе најбоље патенте, плате најбоље рекламе, диригују услове рада и јавне политике, те у коначном остваре највећу добит. Одређену добит остварују стручњаци, посебно менаџери који управљају корпорацијама и слично. Поборници „слободног тржишта“ кажу да капитализам погодује и оним иновативним предузетницима који отварају „средња“ и „мала“ предузећа остварујући свој „капиталистички сан“, високе приходе и квалитет живота. Радници, према њиховом тумачењу бенефит од оваквог система имају у великом избору послова који се нуде на тржишту, заради и могућностима остваривања одговарајућег стандарда сходно њиховим пословним способностима, знању, вјештинама и раду. Но то је „бајка о капитализму“!

Велике корпорације и њихови „трустови“ су једини стварни добитници „слободног тржишта“. Менаџери су добри и плаћени док „трају“, док доносе „екстра профит“, па ће на бази тога да остваре и „екстра бонусе“ иначе им „слиједи отказ и улица“. По правилу „екстра профит“ настаје неком врстом „тржишног мешетарења“ и скоро увијек „на штету радника, услова њиховог рада и плата“. Тржиште је математика, а она је проста и садржана у томе „да је улагање увијек мање од добити, при чему је тежња да се што је могуће мање уложи, а добије што је могуће више“. Како је математика „сурово прецизна“ наука јасно је да нема велике добити тамо гдје су расходи високи. Због тога је дужност менаџера да у сарадњи са „политичким намјештеницима“ великих корпорација и њихових власника обезбједе мале трошкове, а велику добит. Да би се то остварило конкуренција мора да се угаси још у зачетку

(тако неријетко страдају „средња“ и „мала“ предузећа када „велики“ процјене за неке од њих да „не требају да постоје“), а радници сведу на ниво „полуробовског израбљивања“. Због тога се проводе политике „нерегулисаног тржишта“. То у пракси значи да се очекује да политичке елите доносе законе који погодују максималној добити „великих“, одсуству помоћи и заштите „средњим и малим“ предузећима и радницима. Међутим, проблем по реализацију ових неолиберланих замисли „које требају да богате учине још богатијима, а сиромашне држе под контролом“ лежи у народу, у већинском осјећању и потреби људи за једнакошћу, солидарношћу и праводом, у чињеници да се у свакој епохи и сваком друштву јављају слободномислећи људи и континуиране „културе отпора“. Због тога је „крсташки поход неолиберала“ како су га прозвали поједини аутори, кренуо као оштра културна, образовна, научна, економска и на крају политичка кампања рушења ранијих културних и идеолошких вриједности широм свијета, те каснијег „демагошког“ усвајања „неолибералне догме“ и њихове примјене. Гдје то није било могуће „мирним“ путем, увођено је „шоковима“, за које су прописиване „неолиберлане терапије“. Посебно је било битно уништити економију као науку, свести је на „неолиберално једноумље“ које ће „ратници“ неолиберализма бранити са њима својственом „јањичарском“ и „асасинском“ посвећеношћу.

Џон Мајнард Кејнс је својевремено написао за економију да је то „суштински морална, а не природна наука“ (Душанић, 2016: 15). Еконмија као морална наука??? Упитници су овдје потребни јер аутор припада генерацији која је предмет Политичка економија, али и касније слушане економске предмете, учила искључиво као математику економске добити гдје не постоји морал. Јасно је да нас таква позадина знања о економској науци тјера да истражимо да ли је одувијек било тако, или је „економија као суштински морална наука“ само неопрезно изречена тврдња Џона Мајнарда Кејнса. Кратким увидом у историју појма економија запажамо да је он дефинисан од стране Ксенофонта означавајући „управљање домаћинством“. Касније је Аристотел увео „јасну подјелу између економије и хрематистике“ (Душанић, 2016: 30). У том контексту

Јован Душанић пише: „Економија представља делатност која је повезана са стварањем – производњом богатства (робе и услуга) усмерена на задовољавање животно неопходних људских потреба – и оријентисана на општедруштвено корисна решења у интересу већине грађана. С друге стране, хрематисика је повезана с прерасподелом богатства с циљем корпоративно-личног богаћења уже групе грађана и она се у древно време називала лихварство, то јесте зеленаштво. Аристотел је истицао да за људе који су пошли путем хреметистике згртање богатства постаје бесконачно и ту не постоје никакве границе. Он је у склоности неких људи ка згртање богатства видео реалну опасност за друштво и упозоравао да хрематистика може довести до мутације целог друштва“ (Душанић, 2016: 30-31).

Осврнимо се на Аристотелову перцепцију „економије као механизма за стварање животно неопходних људских потреба“ и хрематистике „као механизма згртања богатства које доводи до мутације цијелог друштва“. Јасно је да је ова Аристотелова теза производ античког схватања политике као моралне категорије. Оно што није било морално, за античке Грке, није било ни политичко поручују нам бројни теоретичари. Политика је пише Ненад Кецмановић, за античке Грке била „реализација темељних етичких вриједности слободе, једнакости, добра и правде, нека врста примјењене или акционе етике. Моралне вриједности нису само циљ него и компас према коме се равна политика која би без тога била слијепа, бесциљна и дезоријентисана“ (Кецмановић, 2009: 34). Старогрчки идеал је био у хармоничном полису, а хармоније нема тамо гдје постоји дисбаланс. Дисбаланс опет праве они који су неумјерени, било да је ријеч о њиховом економском богатству или политичкој моћи. Послије „макијавелистичке револуције“ настаја наука о политици која је јасно „раскрстила са моралом“, јер „политику третирамо каква јесте, а не каква треба да буде“. Тако се исто десило и са економијом, она треба да ствара добит, да буде у служи реалног успјеха на тржишту, а успјех је појединачно богаћење најбогатијих, већ смо то навели у ранијем дијелу текста. Многи ће читаоци овог текста да поставе питање, гдје су

нам докази за овакве тврдње? Њих је заиста прегршт и сваком информатички писменом читаоцу неће бити потребно више од сат времена да их пронађе или колоквијално „изгугла“. Узећемо за примјер истраживање Међународне организације за хуманитарну помоћ „Oxfam“ према којој је прије шест година 62 најбогатијих људи свијета контролисало половину свјетског богатства, при чему је у истом тренутку „једна од девет особа у свијету ишла у кревет гладна“ (https://www.slobodnaevropa.org/a/izvjestaj-oxfama-62-ljudi-dryi-polovinu-ukupnog-bogatstva-svijeta/27494439.html). Иста организација је недавно објавила да је 10 најбогатијих људи свијета у периоду трајања пандемије вируса „COVID-19“ (2020-2022) удвостручило своје богатство са 700 милијарди на 1,5 билиона долара (https://www.aa.com.tr/ba/ekonomija/oxfam-najbogatijih-10-u-svijetu-udvostru%C4%8Dili-bogatstvo-za-dvije-godine-pandemije-covid-19/2475963). У античко вријеме грчки мислиоци би ово несумњиво назвали неморалним и хрематистиком, а никако економијом. Вјероватно би тражили за њих неки облик „остракизма“ како не би нарушили хармонију полиса. Међутим, ово није доба античких филозофа и професора, ово је доба смитовско-фридмановских катедри које су уронуле у хрематистичко-неолибералску доктрину.

Наше тезе умногоме слиједе научни рад Јована Душанића који даје опсежну критику савременог економског учења: „Приликом образовања генерација и генерација нових економиста не постоји проблем само са изучавањем историје економске мисли (или *Економских доктрина*, како се тај предмет често назива) него проблем настаје и приликом изучавања стварне економске историје јер и ту долази до фалсификовања историјских чињеница. А управо би се из историје могле извући важне економске поуке и за решавање савремених економских проблема, под условом да се не искривљују историјске чињенице. О универзалним благодетима слободне трговине (отвореног тржишта) говори се као о неоспорној чињеници. Тврди се да је то универзални пут који води брзом економском развоју, мада историјске чињенице говоре да су успешне и богате земље прво прошле етапу развоја без слободне

трговине (уз политику држаног интервенционизма, протекционизма и планског стратешког инвестирања), а тек када су се развиле, другима су проповедале и натурале концепт отвореног тржишта јер им је то тада погодовало. То се најбоље може видјети на примеру две англосаксонске државе – В. Британије и САД – које су у новије доба највећи поборници слободне трговине" (Душанић, 2016: 45-48).

Када су неолиберали „покорили и себи прилагодили" највећи дио научника из области економије и катедри на којима су се они школовали или на којима предају, кренули су у „обрачун" са другим наукама попут филозофије, али и школства уопште. Дошло је до комодификације образовања гдје се знање своди на „робу на тржишту" и гдје је главна парадигма исправност „могућност увезивање образовања и тржишта рада". У пракси то је значило „вриједносно" рангирање катедри на оне које су „тржишно пожељне" и оне које то нису. Рангирање „тржишне пожељности студијских усмјерења" везано је за „лако" запослење и ниво зарада појединих струка. Овај процес пратило је потписивање разних декларација и „заједничких правила" (глобалних, неолиберализованих) науке и образовања. Најбоље рангирани универзитети и научни часописи су они који долазе из Западног свијета (овдје овај појам користимо за неолиберализовани Запад и његове вриједности), а које опет оцјењују према „западним параметрима", они који су „западно оријентисани". Тужно је да су на ово пристале бројне земље и простори свијета прихватајући улогу „подређених". Умногоме су на то утицале њихове политичке елите, често „намјештеници неолибералних центара моћи".

Међутим, филозофија је наука која има ту способност да ствара слободномислеће људе, да се опире „спољашњим захтјевима тржишта и профита за модернизацијом и адаптацијом њеног критичког и слободног бића", да буде једна од „ријетких друштвених и хуманистичких наука која није изгубила себе" (Кулић, 2020: 7). Износећи наведене тезе и анализирајући однос филозофије и неолиберализма, а у контексту савременог образовања, Мишо Кулић наводи: „Неолиберална тржишна идеја је застрашујућа

идеја, јер почива на увјерењу да тржиште има сопствени ум и да тај ум може да избалансира економске противрјечности тако што ће предузетничку слободну иницијативу у тржишном односу изразити као саму опште друштвену слободу. Ова неолиберална теологизација тржишта и укупних економских односа даје за право оним схватањима која тврде да је тржиште прогутало друштво, те да заправо друштво више и не постоји, јер више не постоји ниједна сфера која не би била ствар тржишта. Тако је логиком апсолутизације тржишта хумболтовски универзитет трансформисан у сервис капитала, па је тај нови болоњски универзитет, слиједећи логику профита као своју једину логику успио да и саму научну истину интерпретира као тржишну истину. По први пут у историји тржиште постаје епистемолошка чињеница, неупитна истина, јер је аргументација садржана у томе да никоме и не може да треба нека истина која не би доносила материјалну корист. То је и разлог зашто болоњски универзитет не подстиче критичко као креативно мишљење, већ креативност види само као техничку иновативност“ (Кулић, 2020: 12).

Како смо дошли до овог стања? Да ли су државе, елите и друштва широм свијета била толико слаба и интелектуално инфериорна према неолибералној мисли? Детаљнија истраживања, а то ћемо видјети да је у великој мјери случај и са Босном и Херцеговином, показују да је ријеч о неколико разлога таквог исхода. Први је чињеница да су носиоци неолибералне мисли, факултети и институти који су хтјели да је подрже, помогнути новцем неких од најбогатијих људи и корпорација свијета. Овај „финансијски стимуланс“ вишеструко се исплатио „меценама неолиберализма“ што показују разорни ефекти ове идеологије која је продубила економску неједнакост људи у свијету, чинећи богатије још богатијима. Без обзира на почетне успјехе подизања економске активности и стандарда у многим дијеловима свијета, неолиберална доктрина је у коначном направила велике економске кризе и „фрустрирајућу“ неједнакост доводећи човјечанство у фазу скоро па „орвеловског свијета“. Други разлог је у томе што је неолиберална доктрина тражила савезнике у националним круговима склоним хрематистици.

Они су били „пета колона“ сваког друштва у којем је покушана или у великој мјери остварена његова неолиберализација. Ту су и бројни стипендисти, ученици неолибералне доктрине из различитих наука, од економије, преко политикологије, до филозофије. Многи од њих су, у скоро па теолошкој индоктринацији, прихватили неолибералну мисао касније је фанатично проносећи у својим окружењима. Све ово је дало простор неолибералним центрима моћи да се активно укључе у политичке процесе, најчешће као савјетници, усмјеравајући њима подобне, од њих финансиране, политичаре. Све ово пратиле су бројне психичке „методе“, од манипулације, сензорне депривације, тортуре, до „шок терапија“ које све наведено обједињују у „доктрини шока“ са циљем стварања „неолибералног поретка“. А она је јако битна за наш рад. Због тога се с правом враћамо на причу о „шок терапијама“ с којом смо отворили овај рад.

„Шок терапије“ су метод који су неолиберали користили, и данас користе, као ефикасан начин остваривања контроле над неким простором у којем су жељели да примјене своју доктрину. Био је то пут остваривања, од стране неолиберала, раније пројектованих криза које су они, најчешће, лијечили „терапијом“ садржаном у, касније јединственом, документу (догматизованом манифесту неолибералне „терапије“) под називом „Вашингтонски консензус“[1].

Прва држава у којој је примјењена ова „доктрина“ била је Чиле. У њему је на демократским изборима побиједио социјалистички оријентисан предсједник Салвадор Аљенде. Неолибералима који су на Јужну Америку, слично ранијим америчким доктринама,

1 Вашингтонски консензус или договор донесен 1989. године је сет од десет приједлога трансформисања економије у државама које се суштински своде на концепт „минималне државе“ и у интересу су најбогатијих власника крупног капитала. Вашингтонски договор је, према Јовану Душанићу, „разрађен од стране ММФ-а, Светске банке, Министарства финансија САД и УСАИД-а којим се земље у којима се примењује доводе у неоколонијлни положај. Економска политика заснована на принципима *Вашинīтоснкоī доīовора* води се у интересу светске олигархије и крупног капитала који имају огромну финансијску моћ, те и могућност да у малим и сиромашним земљама обликују политички, академски и медијски простор и усмеравају економску политику према својим интересима“ (Душанић, 2020: 7-8)

гледали као на „посјед“ Сједињених Америчких Држава, није се свидјела идеја о Чилеу који иде демократским путем ка социјализму. Из бојазни да не успије идеја социјализма на јужноамеричком тлу, неолиберални кругови који су већ тада имали савезнике и „пулене“ у америчкој администрацији, помогли су долазак на власт војне хунте предвођене генералом Августом Пиночеом: „Удар су подржале америчке корпорације, CIA и амерички државно секретар Хенри Кисинџер (Henry Kissinger). Он је насилно угушио све друштвене покрете и политичке организације левице, демонтирајући све форме народног организовања (попут јавних центара здравствене заштите у сиромашним државама у суседству). Тржиште радне снаге је било „ослобођено“ регулаторних или институционалних ограничења на пример од моћи синдиката). Али на који начин је требало оживети умртвљену економију? Политика увозне супституције (јачање националних индустрија субвенцијама или царинским заштитама), која је доминирала у настојањима земаља Латинске Америке да остваре економски развој, изашла је на лош глас, нарочито у Чилеу, где она никад није функционисала нарочито добро. Имајући у виду да је читав свет у економској рецесији, трагало се за новим приступом“ (Harvi, 2012: 22-23).

„Нови приступ“ дали су „терапеути“ са Католичког универзитета у Сантијагу. Они су били студенти Милтона Фридмана у Чикагу, па су због тога добили назив „Чикашки момци“. Као и њихов професор „гадили“ су се на идеје социјализма, социјалну државу и њен интервенционизам. Догматизовани идејом „свемогућег тржишта“ себи су дали задатак да „економски“, а очигледно и „духовно“, „излијече“ чилеанско друштво од идеја социјализма, а по свему судећи и демократије. Јер демокатија је за неолиберале добра само када побјеђују њихови „кандидати“, а народну вољу поштују само онда када то одговара њиховим интересима.

У пракси њихово дјеловање је, појашњава Наоми Клајн, подразумијевало сљедеће: „Фридман је научио како користити шокове или кризе великих размјера још средином седамдесетих година, када је радио као савјетник чилеанског диктатора, генерала Аугуста Пиночеа. Не само што су Чилеанци тада остали шокирани Пино-

чеовим силовитим ударом, него је и цијела држава боловала од тешке хиперинфлације. Фридман је савјетовао Пиночеу да наметне брзу и рафалну преобразбу економије – резање порезних стопа, слободну трговину, приватизиране услуге, резање јавне потрошње и дерегулацију тржишта. Чилеанци су доживјели да њихове државне школе замијене приватне које су плаћали ваучерима. Била је то најрадикалнија капиталистичка преобразба у повјести, касније позната као револуција „Чикашке школе", јер је велики број Пиночеових економиста студирао код Фридмана на чикашкоме Свеучилишту. Фридман је предвиђао да ће брзина, неочекиваност и опсег економских промјена „олакшати прилагодбу". Тој мучној тактици надјенуо је и име – економска „шок терапија". У сљедећим десетљећима, кад год би владе наметале насилне програме развоја слободног тржишта, одлучивале би се, све редом, за свеобухватно лијечење шоком, за „шок терапију". Пиноче је такође олакшао прилагодбе, стварајући властите шокове и изводећи у безбројним режимским собам за мучење гдје су се у мукама трзала многа тијела оних које се сматрало највјероватнијим запрекама на путу капиталистичке трансформације. Многи су у латинској Америци увиђали изравну везу између економских шокова који су осиромашивали милијуне и епидемија тортуре којима су кажњаване стотине тисућа људи због вјеровања у другачији облик друштва. Уругвајски писац Едуардо Гаелано упитао је: „Како је могуће одржати толику неједнакост, осим електро-шоком". Тачно тридесет година након што су се та три појединачна облика шока обрушила на Чиле, формула је поново изронула на површину, овај пут још силовитије, у Ираку. Прво је дошао рат, створен – како тврде аутори војне доктрине „Шока и ступора" – „да обузда противникову вољу, перцепцију и моћ разумијевања, те га тако учини потпуно немоћним да дјелује или узврати на дјеловање". Затим је стигла радикална економска шок-терапија коју, је док је земља још горјела, наметнуо главни амерички посланик, Л. Пол Бремен – масовна приватизација, потпуно слободна трговина, јединствена порезна стопа од 15 посто, радикално свезана државна управа. Ирачки привремени министар трговине, Али Абдула-Амир Алави, у то је вријеме изјавио да су

његови сународници „уморени и изможђени“ од експеримената који се врше на њима. Систем је доживио довољан број шокова, стога нам у економији није потребна још једна шок терапија“. Када су се Ирачани одупрли, опколили су их и одвели у затворе гдје су им тијела и свијести подвргнули новим шоковима – који су, том пригодом, били неизмјерно мање метафоричне природе“ (Klein, 2008: 15-16).

Овако дуг уводни дио рада методолошки је често „спорaн“, посебно код оних рецензената и читалаца који поглавља „мјере“, „методологију „секирају“, знање „провјеравају“ и тезе „одобравају“. Све то у циљу постизања „унификованог обрасца“ научног рада јер то је „прописана“ наука и то она „неолиберализована“. Управо се борећи, слободарски интуитивно, против прописаних „научних форми“ (ригидне методологије, квантитативног и квалитативног „мјерења“ и „одмјеравања“ научних радова) желимо да одржимо суштину наше основне мисли. Она је таква да неолиберализам тумачимо као идеологију која има за циљ да „богате учини још богатијима“, а подређене покорним, гдје у маниру „потпуног макијавелизма“, „крсташи неолиберализма“, не бирају средства како да дођу до остваривања свог базичног циља – а то је стварање глобалног свјетског поретка са јасном „кастом“ најбогатијих и масом која „орвеловски“ ћути и покорно трпи. У процесу покушаја остваривања „неолибералне хегемоније“ широм свијета нису се нашли само наведени Чиле и Ирак, ту су и Авганистан, бројне блискоисточне државе, источноевропски простори, а међу њима и Босна и Херцеговина која је студија случаја коју овдје описујемо.

Политика „шока“ у Босни и Херцеговини („трећеталасна“ демократизација „одозго“, урушавање „логике консоцијализма“, одсуство договора око питања државности и политичко-системског уређења, рат и политичко-војни интервенционизам неолибералних сила Запада)

Могућности остваривања и домети „шок терапије“ унутар неке државе зависе од њеног друштвеног, економског и политичког стања. Тамо гдје постоје снажне вертикалне и хоризонталне

друштвене подјеле, гдје је технолошка модернизација закаснила, економија слаба, образовање ниже, политичка култура и институције нестабилне, нефункционалне или без базичног легитимитета, остваривање „пројектованих криза“ је извјесније. Босна и Херцеговина је простор у којем је све наведено било одговарајући „инпут“ за неолибералне кругове који су жељели да јој пројектују „шок“ и касније пропишу „терапију“. Она сама по себи није геополитички или ресурсима била толико битна територија неолибералним центрима моћи, али јесте у контексту Југославије и свега оног што је она представљала. И не само у контексту Југославије, већ и у контексту „крваве границе“ глобалног сукоба цивилизација.

Босна и Херцеговина је плурално друштво. Под њима Џон Сиденхајм Фурнивал дефинише она друштва у којима постоје дубоке друштвене подјеле (Furnivall, 1948: 363). Оне су најчешће по основу расног, вјерског, националног, језичког и сл., у зависности од државе до државе. Мирјана Касаповић наводи да су „сва модерна друштва плуралистичка, али су само нека од њих плурална. У оба типа друштава постоје значајне културне, то јесте вјерске и етничке подјеле, али само у плуралним оне имају истакнуто политичко значење“ (Kasapović, 2011: 68). У Босни и Херцеговини постоје бројне вертикалне и хоризонталне линије подјела. Међутим, „истакнуто политичко значење“ има подјела по основу националног. У Босни и Херцеговини постоје три конститутивне нације: Срби, Хрвати и Бошњаци. У оквиру ове подјеле налази се религијска основа. Срби су примарно православци, Хрвати католици и Бошњаци муслимани. Суштински, бројни, прије свега српски аутори истичу да је некада у највећем дијелу Босне и Херцговине живио један народ – српски. Прихватање различитих религија (некада силом, а некад добровољно) довело је до религијског и вјерског сегментирања, сукоба и дистанце унутар некад једног народа. Политике освајача, примарно Османског царства и Аустроугарске монархије, које су фаворизовале своје доминантне религије, те касније политика Савеза комуниста која је ишла у правцу „стварања нових националних идентитета“ под идејом „права нација на самоодређење“, довела је до тога да се данас српском нацијом

идентификују углавном они који су православне вјероисповјести. Срби исламске вјере се примарно изјашњавају као Бошњаци (од 1993. године, док су се раније изјашњавали и били признати као Муслимани), а они католичке као Хрвати (још је крајем 19. вијека била снажна политика кроатизације католичког становништва у Босни и Херцеговини). Због тога и не чуди теза Милорада Екмечића који каже да је на овом простору „религија била вододјелница нације“ (Екмечић, 2007: 201). Ову тезу потврђује и Мирољуб Јевтић који истиче: „Скоро да су сви Срби православни, сви Хрвати римокатолици и сви Бошњаци муслимани. Мењање религије у прошлости је значило мењање нације; када су православни Срби мењали веру прелазећи у ислам, стварали су претпоставке да се данас трансформишу у Бошњаке. Исто се десило и са Хрватима“ (Јевтић, 2008: 171). Већ овако постављена основа рада изазива полемику и сврстава нас, према потенцијалним критичарима, у наводно „једностране“ и „необјективне“ тумаче прошлости. Научна коректност нас усмјерава ка томе да наведемо постојање низа историчара који пишу супротно овоме, попут Мустафе Имамовића, Мухамеда Хаџијахића, Ноела Малкома и сл, а који инсистирају на другачијој историјској генези, прије свега бошњачке нације. Ове изворе не можемо да прихватимо као тачне јер обилују бројним историјски нетачностима и „искривљавању“ историјских факата. Само питање изградње нација у Босни и Херцеговини довољно говори о снази њене религијско-вјерске подјеле која се „прелива“ у национална самоодређења, а она у културно-просвјетне, партијске, медијске и на крају невладине институције.

Национално-религијско сегментирање је најснажнија, али није једина релевантна подјела која Босну и Херцеговину чини рањивом и подложном „пројекцији шокова и криза“. Због тога дајемо преглед вертикалних и хоризонталних подјела које смо дефинисали у нашим ранијим радовима и истраживањима, а кроз неколико поља друштвених сегментирања: „Прво поље друштвених расцјепа у Босни и Херцеговини је сегмент културноисторијског расцјепа. Унутар њега постоји национално-вјерска трихотомија: Бошњаци (муслимани), наспрам Срба (православаца), наспрам

Хрвата (католика). Ово је, уједно, и најзначајнија линија подјела унутар плуралног друштва Босне и Херцеговине. О овом феномену смо писали у ранијим пасусима. Друго поље друштвених расцјепа у Босни и Херцеговини је сегмент политичко-вриједносног расцјепа. У оквиру ове подјеле постоји унутрашња стратификацијска дихотомија изражена на оси национално, вјерско и традиционалистичко, наспрам грађанског, секуларног и модернистичког. Треће поље друштвених расцјепа у Босни и Херцеговини је сегмент социоекономског расцјепа. Он подразумијева унутрашњу трихотомну подјелу на релацији нова транзицијска елита, наспрам средње класе у опадању и неприивилегованих социјалних група. Четврто поље друштвених расцјепа у Босни и Херцеговини је сегмент центро-периферног расцјепа. У њему постоје двије дихотомије. Прва се односи на подјелу означену у виду: евроатлантски и транзицијски противници, наспрам евроатлантских и транзицијских присталица. Друга се односи на подјелу везану за регионалне супротстављености, при чему се поставља релација: централисти наспрам децентралиста. Наведене линије друштвених расцјепа су укоријењене у политичким странкама у Босни и Херцеговини. Постојећа друштвена стратификација обликује њихове програме, организацију и политичку праксу. Као посљедица таквог корелатског дјеловања линија друштвених расцјепа на партије у Босни и Херцеговини, настаје њен партијски систем. Тиме је карактер подијељеног друштва Босне и Херцеговине пренесен у његову партијско-системску организацију" (Симовић, 2019: 39-40).

Наведена друштвена стратификација Босне и Херцеговине била је довољна да се у њој остваре „пројектовани шокови и кризе". *Први „шок" био је радикални умјесто еволуативног модела измјене политичког система*, при чему је дошло до конституционалног сукоба између елита подијељеног друштва. *Други „шок" био је рат, демографска и економска девастација Босне и Херцеговине*, а *трећи „шок" војно-политички интервенционизам „великих сила"*.

Наведени „шокови" захтјевају научно аргументовано појашњење. Ако је ријеч о „шоку", а касније ћемо писати и о „терапијама", очекује се да наведемо аргументовано који су то не-

олиберални кругови и на који начин „увозили кризу“ у Босну и Херцеговину, да би је послије „терапуетски“ лијечили и потчинили себи. Постављене тезе су научно одбрањиве, али не у мјери у којој то захтјевају научни радови највишег истраживачког квалитета. Разлог је више. Први је тај што је ово један од пионирских радова директно постављен у релацију неолиберална хегемонија – „шок терапија“ – Босна и Херцеговина. Други је везан за мали број докумената, стенограма и истраживачких радова на тему дешавања пред почетак и током рата у Босни и Херцеговини. Зато се ослањамо на поједине новинарске текстове, изјаве политичара из тога доба и њихова свједочења. За један овако постављен рад, писан у кратком временском периоду, ово су били тренутни домети.

Обнова вишепартизма у Босни и Херцеговини (1990) и измјена политичког система (1995) били су дио ширег процеса „трећеталасне“ демократизације свијета. Транзиција представља неопходнан временски период потребан да се оствари промјена из једног у други политички и/или економски систем. У контексту политичких промјена демократизације Источног блока крајем осамдесетих и током деведесетих година, Мирјана Касаповић пише: „То раздобље опћенито обиљежују убрзане промјене политичких и друштвених односа, велика неизвјесност у погледу исхода отпочетих процеса и њихових резултата, повећање броја политичких актера и усложњавање односа међу њима и др.“ (Kasapović, 1996: 11). Стари режими „реалног социјализма“ у Европи, како су често називани, били су у економској кризи, али и у кризи политичке партиципације, легитимитета и интеграције, па су и самопреиспитивања о исправности таквих политичких и економских система постајала све гласнија, а сукоби између присталица „статуса кво“ и снага које желе промјене све снажнији.

Међутим, међу онима који су жељели промјене, посебно међу ширим масама, најмање је било оних склоних дерегулисаном тржишту, укидању социјалне државе и увођењу „дивљег капитализма“ који се без државне контроле, по правилу, претвара у „Дивљи запад“ у којем доминира „закон јачег“. Хтјења највећег дијела слободномислећих људи била су демократизација њихових

политичких система и њихово економско отварање, али у складу са кејнезијанским политикама, уз заоставштину низа, за раднике, повољних и раније остварених домета социјалистичког система. Своје захтјеве и очекивања људи широм држава „реалног социјализма“ покушавају да остваре још од студентских протеста крајем шездесетих година, па све до рушења Берлинског зида 1989. године.

Пад Берлинског зида је у том тренутку давао наду. Милиони људи широм Источне Европе, послије „soft“ политике отварања Михаила Горбачова, су повјеровали да је дошло вријеме слободе, економских могућности и већег економског благостања. Западне елите су се утркивале да похвале и „помогну“, новцем, а примарно „савјетима“. Многи су остали преварени и трајно дезоријентисани. Ни данас многи не разумије да је то у највећој мјери био неолиберални „трик“, још једна заблуда о „новом почетку“, о „новом бољем“, као да њихова прошлост није имала ништа добро. Како су падали један по један режим, тако су „неолиберални мисионари“, слично ранијем искуству из Чилеа, Аргентине, Боливије и других земаља притицали помоћ „транзицијским државама“. Резултати су били погубни. Десила се пљачка државне имовине и тајкунизација која је изњедрила „олигархе“, политичке партије су постале ауторитарне скупине које су се борile за моћ партократизујући друштво и сводећи „дезоријентисане“ бираче у најбруталнији клијентизам, при чему је манипулација постала медијска свакодневница, демагогија „образац понашања“, док су једнако некада тоталитарним режимима „релног социјализма“, нове „демократске елите“ „софистицираније“ гушиле опозициони став, а посебно сваку критику према неолибералним идејама. Посљедица је била економска и демографска девастација држава бившег „реалног социјализма“, њихова презадуженост и десуверенизација, те никада у потпуности развијена политичка и медијска писменост, неопходна за истинску демократију.

Послије искуства са Боливијом када је наводно Џефри Сакс (тада „неолиберална перјаница у успону“) спојем „демократских реформи и економских промјена“, „комбинујући политичку и економску либерализацију“ „извукао“ Боливију из „инфлацијске

кризе" (Klein, 2008: 143-155) парадигма за успјех постала је „увоз демократије, то јесте политичка либерализација", све то како би за њом слиједила „економска трансформација" – по правилу у духу „Вашингтоснког консензуса". У „боливијском експерименту" се не спомиње да су реформе имале снажан отпор народа, посебно синдиката, који је окончан у тортури новог „демократског" режима (хапшења су била честа, као и мучења затвореника), да су плате Боливијаца изгубиле 40 посто своје „предреформске" вриједности, да је незапосленост увећана, да су радничка права ослабљена, а да је просјечан приход по становнику Боливије пао са 845 на 789 долара (Klein, 2008: 143-155). Једини су добитници ове „реформе" били најбогатији слојеви друштва и мултинационалне компаније. Овај експеримент је показао да се може и без „отвореног рата" увести „шок" и за њим сљедствена „терапија".

Пољска је била добар примјер тога. У овој држави је годинама „тињао" отпор тоталитарном режиму, слабој економији, а посебно према неправди и неједнакости створеној усљед снажења „црвене буржоазије" (то је била општа појава у државама „реалног социјализма"). Таква атмосфера изњедрила је покрет „Солидарност" чији је лидер био Лех Валенса. Овај је покрет тражио већа права за раднике, снажнији државни интервенционизам у привреди у корист заштите статуса радника и побољшања квалитета њиховог живота. У Гдањску 1981. године „Солидарност", у свом програму истиче: „Захтјевамо самоуправне и демократске реформе на свим разинама управе, и нов социо-економски сустав који у себи обједињује планирање, самоуправљање и тржиште" (Klein, 2008: 172). Побједивши на изборима, а уз велику подршку Католичке цркве, што је у Пољској значајно, „Солидарност" је дочекао низ изазова. Са једне стране су се борили за демократизацијсу друштва и рушење остатака бољшевичког система, а са друге стране са економском кризом. Ту се поново појављује Џефри Сакс. Уз помоћ Џорџа Сороша добија значајну улогу у обликовању политике „Солидарности", посебно што међу њеним члановима проналази савезника у министру финансија Лешека Балцеровича. Овај ће „неолиберални намјештеник" бити највећи

присталица приватизације државних рудника, бродоградилишта, фабрика, свих мјера које је предлагао Џефри Сакс (Klein, 2008: 174-178). Биле су потребне године, а касније и повратак пољских власти каквим, таквим, кејнензијанским политикама и државном интервенционизму, да се ова држава економски опорави.

О овоме пише Јован Душанић, један од најзначајнијих српских научника и критичара неолиберализма који је посветио велику пажњу феномену неолибералне транзиције у Пољској, Русији и Србији. Он наводи да је Пољска почела економски да се опоравља тек када је Гжегож В. Колотко (вицепремијер и министар финансија Пољске у периоду (од 1994. до 1997. године) покренуо процес у којем је Пољска „прешла са радикалног програма (такозване *шок терапије* која је у суштини представљала шок без терапије или *Плана Балцеровича* – названог по његовом аутору Лешеку Балцеровичу, вицепремијеру и министру финансија Пољске у влади Тедеуша Мазовјецког) ка дугорочном више избалансираном моделу тржишних реформи који је претходно разрађен у програму *Стратегија за Пољску* чији је аутор професор Колотко. После фијаска реформи по моделу *шок терапије* у првим годинама транзиције у Пољској, у периоду од 1994. до 1997. године просечни темпо раста износио је 6,4%, а на крају тог периода достигао је раст од 7,5%“ (Душанић, 2020: 162).

Године „неолибералних савјета и експеримената“ утицале су на чињеницу да је Пољска демографски ослабила, а политички никада није изградила партиципативну демократску културу којој су тежиле вође „Солидарности“. Они су у највећој мјери преварени. Временска дистанца нам даје за право да наведемо да су били у заблуди о великој иностраној економској помоћи, која је увијек имала снажна економска и политичка условљавања, и њиховој жељи да се Пољска политички развије. Отуд данас толика снага евроскептицизма у Пољској и склоност бирача ка суверенистима. То је вјероватно подсвјесно очекивање повратка ране политике „Солидарности“, а она је била усмјерена ка очувању суверене, стварању демократске и социјално сензибилне државе.

На овај начин оствареног, транзицијског процеса у Пољској, као и другим државама „реалног социјализма“ не би, вјероватно, било без великих геополитичких ратова и да није постојала политичка кооперативност Михаила Горбачова. Совјетски лидер је заговарао демократизацију СССР-а уз економске реформе које би овај простор учиниле социјалдемократском државом. Тада су најчешће наводили као узор скандинавске социјалдемократски уређене државе благостања. Михаил Горбачов је у овим процесима показао велику политичку наивност вјерујући да ће његово отварање Западу, подстаћи њихова улагања и партнерство, те зауставити геополитичку трку у наоружању и снажењу NATO савеза. За узврат неолиберални кругови на Западу (прије свега администрације САД, Велике Британије и Њемачке) су од њега тражили економске реформе по угледу на Чиле, Боливију, Пољску... Горбачев их је одбио. Али није Борис Јељцин. Он је омогућио распад Совјетског савеза, задржавши као предсједник Русију под својом контролом, онемогућавајући развој демократије у њој (извео је тенкове и 1993. године пуцао на руску Думу) и вршећи радикалне економске реформе према упутама бројних неолибералних „савјетника“, од већ поменутог Џефрија Сакса, преко Џорџа Сороша, економисте Јегора Гајдара, Анатолија Чубајса, особе која је проводила процес приватизације, до Андреа Илариjанова, Јурија Афанасијева, Гаврила Попова и Анатолија Собчака. Они су касније сарађивали са будућим олигарсима попут Владимира Гусинског и Бориса Берзовског (https://www.noviplamen.net/glavna/oktobar-1993-ruski-liberalizam-uz-zvuk-topova/).

Владавина Бориса Јељцина је имала катастрофалне посљедице по Русију. У том периоду држава је умногоме тајкунизована, свакодневно је губила суверенитет и међународни кредибилитет, унутрашњи сукоби су кулминирали (ратови у Чеченији и друге кризе), економија је девастирана, демографски пад је постао незаустављив, а стопа криминала је постала једна од највећих у свијету.

О феномену неолиберализације Русије и владавине Бориса Јељцина, Јован Душанић изводи сљедеће закључке: „Борис Јељцин је са својим *младим реформаторима* све до финансијског краха

у августу 1998. године, упорно спроводећи програм радикалних економских реформи, земљу довео у катастрофално економско стање. Бруто друштвени производ је у 1998. години износио 52% истог из 1989. године. Тако стрмоглав пад бруто друштвеног производа земље није забележен ни у време Првог светског рата (1914–1917, смањење од 25%), Грађанског рата који је после тога усledио (1918–1922, пад од 23%), а нити за време Другог светског рата (1941–1945, смањење од 21%) када је велики део земље био физички окупиран од стране фашиста. Нарочито драстичан пад бележи индустријска производња, а у оквиру ње машиноградња и лака индустрија. Због тога је дошло до значајних промена у структури индустријске производње (удео машиноградње и лаке индустрије са 41,1% у 1991. години смањен је на само 21,5% у 1998. години) и Русија све виши личи на земље трећег света које врше распродају својих сировина у замену за увоз потрошних добара. Инвестиције у привреду Русије смањују се из године у годину и у 1998. години чиниле су само 20% оних из 1991. године. У исто време дошло је до брзог пада животног стандарда становништва и његовог огромног раслојавања где на једној страни постоји новостворена невероватно богата класа и са друге стране огромна већина становништва која живи на ивици сиромаштва. Уз то, процењује се да 3/4 примања најбогатијих потиче из *сиве економије*. Економске тешкоће прати и демографска катастрофа. У Русији долази до веома забрињавајућег процеса депопулације (проценат смртности становништва расте и већи је од процента рођених који се смањује) што је у XX веку у Русији било забележено једино у ратним временима. Смртност у Русији је већа него у било којој земљи Европе, Америке, Аустралије и Азије (са изузетком Авганистана и Камбоџе), те већине земаља Африке. Просечни животни век је знатно скраћен и данас трећина умрлих не доживи пензиони узраст. Код мушкараца просечни животни век износи само 57 година и за више од 7 година је краћи него пре једне деценије. Смртност *јачег пола* у узрасту од 16-59 година већа је него што је била крајем XIX века. Стручна истраживања показују да преко 70% одраслих живи у стању дуготрајног психоемоционалног и социјалног стреса које изазива

забрињавајући раст депресије, психозе, алкохолизма и наркоманије. Очајање, изазвано економском ситуацијом у земљи, узрок је раста самоубистава и насиља у друштву“ (Душанић, 2020: 66-67).

Русија је бачена пред кољена неолиберала. Ако се узме у обзир да су неолибералии у Кини остварили побједу и ову државу, моћну и велику државу, у једном тренутку учинили „највећом свјетском радионицом“ производа за велике мултинационалне компаније и потрошачко друштво Запада, онда не чуди славодобитна теза западних теоретичара о „крају историје“.

У таквом униполарном свијету Југославија је требала исту „терапију“. Због тога не чуди што се већ помињани Џефри Сакс јавља као „савјетник“ посљедњег југословенског предједника савезне Владе Анте Марковића (Ante i Saks - Nedeljnik Vreme). Реформе Анте Марковића дале су позитивне резултате за кратко вријеме, посебно у контексту смањења инфлације, повећања плата и отварања предузећа. Међутим он није имао подршку републичких лидера који су имали фактичку моћ да до краја проведе своје замисли. Са својом партијом (Савез реформских снага Југославије) доживио је пораз на изборима у свим бившим југословенским републикама у којима се кандидовала ова странка. Анте Марковић који је заговарао очување Југославије није успио да анимира јавно мњење у своју корист. Његов рад код појединих теоретичара има димензију „месијанског генија“ којем није дата шанса да Југославију извуче из „зла самоуправљачке“ економије. Наше тумачење је да је Анте Марковић као припадник НОБ-а, поријеклом из изразито плуралне Босне и Херцеговине, био итекако свјестан ризика распада Југославије и потенцијалног „шока“ у виду грађанског рата. Стога је као либерално оријентисан економиста посегао за неолибералном „терапијом“ без „проведеног шока“. Наравно, умјереније од Боловије, Русије и сличних држава. Тиме је окупио непријатеље како међу поборницима социјализма, тако и међу неолибралима који су очекивали радикалнију економску трансформацију. Међутим, највеће непријатеље је добио међу владајућим елитама у југословенским републикама. Оне су биле мијешавина старих структура жељних моћи и власти и спремних да проведу неоли-

беральне реформе на само њима својствен начин и са очекиваним одржавањем своје моћи у виду регулативних механизама којих се нису одрицали. Све то пратио је пораст национал-шовинизма уз политичко-партијску пројекцију „страха једних од других“ о чему смо писали у ранијим радовима (Симовић, 2014). Социјалистичка Југославија, иако плурална и са траумом ратних сукоба, те изразито децентрализована Уставом из 1974. године, није била „лак“ случај за „мирно“ усвајање неолибералне доктрине. Због тога је за њену десуверенизацију и потпуно прилагођавање неолибералном дискурсу било потребно отворити сукобе и пројектовати кризе које у Југославији имају културно-историјско тло погодно таквом сценарију. То је на крају и урађено.

О овоме пишу бројни теоретичари. Послије Четрнаестог ванредног конгреса Савеза комуниста Југославије (20-22.01.1990) и сукоба центрипеталиста (примарно СК Србије) и центрифугалиста (примарно СК Словеније, подржане од стране СК Хрватске) јединствена организација која је управљала социјалистичком Југославијом је престала да постоји. Словенија и Хрватска активно дјелују на остваривању свог суверенитета за шта добијају подршку, прије свега Њемачке. Посебно је занимљив био избор Стјепана Месића за предсједника Предсједништва СФРЈ, који је активно радио на независности Хрватске и разбијању Југославије. О овим догађајима Смиља Аврамов пише сљедеће: „Под притиском Европске заједнице и САД, Месић је ипак преузео кормило земље 1. јула 1991. Положио је заклетву на верност Југославији само неколико дана након сецесије Хрватске, и заклетве дате „Независној Хрватској“. Тај чин деградирао је земљу, али и саму личност Месића. Нешто слично урадио је 1941. Влатко Мачек, вођа најмасовније хрватске странке, ХСС. У року од две недеље, дао је три различите изјаве на верност: најпре влади Краљевине Југославије, која је потписала Протокол о приступању Тројном пакту 25. марта 1941, потом пучистичкој влади генерала Симовића, а два дана након тога јавно је дао пуну подршку усташама и Независној Држави Хрватској, уз позив свим члановима ХСС „да искрено сарађују са новом владом“. Ништа мање не заслужује дипломатија САД и Европске

заједнице, која је ултимативно захтевала избор Месића, иако су имале богату документацију о субверзивној делатности Месића против Југославије. Само два дана након преузимања функције, Месић је тражио од министра Геншера признавање Словеније и Хрватске као независних држава. Док је у Бону наишао на пуно разумијевање, у Паризу је наишао на негативан одговор“ (Avramov, 1997: 142-143).

„Цезаризам“ неолибералних кругова који су умногоме кројили политике најважнијих држава Запада, а тиме и тадашње Европске заједнице, као „модела“ за будућу „глобалну државу“, доживио је врхунац у Југославији. Помагали су једне на штету других више дијелећи него спајајући елите и народе у овој држави. У том контексту Жарко Гудец и Мирослав Ђорђевић пишу: „Мешање ЕЗ у југословенску кризу било је све веће, а нарочито после одлуке о ембаргу која је донета у Риму, 9. новембра и који се односио само на Србију и Црну Гору. Сем тога, ЕЗ је 18. новембра у Бриселу на инсистирање немачке донела одлуку да призна суверенитет свим оним југословенским републикама које на њеним шалтерима поднесу захтев до 23. децембра 1991. године. Србија и Црна Гора, које су свој суверенитет добиле још далеке 1878. године на Берлинском конгресу, игнорисале ту одлуку ЕЗ, па је на њих примењен ембарго. Пристрасност и неуспешни покушаји ЕЗ да реши југословенску кризу, натерало је крње Председништво СФРЈ да се обрати ОУН 10. новембра са молбом да интервенише у југословенској кризи слањем мировних снага у Хрватску где су се борбе распрамсале. Немачка, 24. децембра самовољно признаје суверенитет Словеније и Хрватске, чиме је јасно исказала своју улогу у разбијању Југославије“ (Gudac, Đorđević: 268).

Рушење Југославије је стара историјска потреба германских кругова дефинисана у њиховој политици „продора на Исток“. Неолиберални центри моћи поникли у германском простору наставили су ову политику из нешто редефинисанијих интереса и са далеко софистицираним методама. Југословенска држава је од настанка имала снажне непријатеље. Са једне стране то су били њемачко-аустријски кругови који видјели пријетњу у обједиња-

вању Јужних Словена у јединствену државу. Такође су и ватикански кругови гледали на ову већински православну државу, као на простор сузбијања католичког утицаја и будућег ширења. Италија је показивала територијалне претензије ка источним обалама Јадрана. Радикални муслимански кругови су Југославију видјели као простор секуларизације муслимана и супротност њиховим интересима. Такође су Коминтерна и Стаљинов Совјетски савез жељели њено уништење што се одразило на дефинисање, касније ће се показати центрифугалних, политика Комунистичке партије Југославије. Иако је ово битна тема, њена разрада би оптеретила рад, посебно због тога што су многа питања око Југославије и југословенства детаљно разрађена. Тој историјској и политиколошкој грађи посветили смо се детаљније у нашим ранијим радовима (Симовић, 2019: 65-99).

У процесу рушења Југославије Босна и Херцеговина је била највећи страдалник. Њена историја је трагична прича о терору окупатора, међусобним конфликтима завађених група и сталној борби за слободу. Плуралност Босне и Херцеговине била је погодно тло за пројекцију „шока", а послије и за давање „терапија". С тим што је она по много чему „највећи политички експеримент" савремене Европе, прије свега у домену остваривања софистицираног облика неоколонијализма. Овдје се поставља логично питање, како је све почело?

Нема сумње да су сукоби у Босни и Херцеговини нераскидиво везани за распад Југославије. У том процесу Њемачка, касније подржана од стране Сједињених Америчких Држава, активно је радила на рушењу југословенске државе. Био је то неолиберални концепт пројекције „шока" како би се уситњен постјугословенски простор политички и економски ослабио, презадужио и геополитички лако контролисао. Да би се то постигло морао је да пропадне симбол југословенског заједништва. То је била Босна и Херцеговина или како су је често називали „Југославија у малом". Национално и религијски хетерогена, са снажном антифашистичком прошлошћу, али и бруталном историјом сукоба који су умногоме „санирани" полудеценијском „братствојединствујућом доктрином",

високим степеном национално мијешовитих бракова, економски ослоњена примарно на велике самоуправне привредне системе, културно аутентична са бројним истакнутим писцима (Петар Кочић, Бранко Ћопић, Светозар Ћоровић, Алекса Шантић, Иво Андрић, Исак Самоковлија, Мехмед Селимовић), редитељима (Емир Кустурица), музичарима (Владо Милошевић), сликарима (Јован Бијелић, Исмет Мујезиновић, Сафет Зец), Босна и Херцеговина је била „идеалан“ кандидат да се сав тај „микс који функционише и гдје су људи релативно срећни“ и гдје је постојало вјеровање да „ратова више неће бити“ уништи. Ако ни због чега другог онда до поруке да је „југословенски сан“ највидљивији у Босни и Херцеговини немогућ.

Почетке сукоба и будућих „шокова“, парадоксално је, можемо да видимо у почецима демократске транзиције. Обнова вишепартизма у Босни и Херцеговини отворила је питање односа између националног и грађанског. Историјска вертикала и снажење национално-сепаратистичког расположења у Словенији, Хрватској и на крају Македонији, те чести политичко-стратешки промашаји Слободана Милошевића довели су до преваге бирача у корист националних опција. На првим изборима доминантну побједу остварују национално-демократски обликоване партије: Странка демократске акције, Српска демократска странка и Хрватска демократска заједница (Симовић, 2019: 134). Прије избора, а посебно послије њих, актуелизовано је питање државности и политичког уређења Босне и Херцеговине. То је отворило радикалне сукобе између српске стране, која је заговарала останак у Југославији и муслиманско-хрватског блока (којем се у гласању неријетко прикључују лијево и грађански оријентисане партије), заговорнике бх независности. Сложености је допринијела чињеница да је око политичког система српска и хрватска страна имала сличан став тражећи стварање федерално уређене републике са бројним консоцијацијским механизмима. Муслиманска страна и највећи дио лијевих и грађанских партија заступао је цетралистичке ставове. Оваква политичка атмосфера покренула је процес конституцио-

налног сукобљавања у Скупштини Босне и Херцеговине који је у коначном довео до рата.

У низу докумената који су предлагани, а многи усвајани прегласавањем и мајоризацијом српског народа, навешћемо само оне најважније. Њих је како наводи Радомир Нешковић могуће подијелити у три основне групе: „а) акти као основа државне самосталности, б) акти као основа самосталности Босне и Херцеговине и равноправности хрватског народа и ц) акти као основа равноправности српског народа и очувања Југославије“ (Nešković, 2017: 156). Три групе аката представљају хтјења три национално-партијска блока. Супротстављени, а поједини од њих неријетко „подржавани“ из иностранства (муслиманске „вође“ од стране највећег дијела исламских држава, САД, Аустрије и сл., а хрватске примарно од стране Ватикана и Њемачке), национални лидери нису имали способност да артикулишу минимум консензуса већ су у својим политикама ишли ка максимализацији зацртаних интереса. У томе је предњачио Алија Изетбеговић. Као писац *Исламске декларације* (Izetbegović, 1990) водио је суштински панисламистичку политику. Пут ка њеном остварењу ишао је ка његовом „макијавелистичком“, у Босни и Херцеговини званом „притворно-мимикријском“ залагању за грађанску Босну и Херцеговину. Коначни циљ је било да, у датом тренутку, демографски потенцијал муслиманска популација оствари апсолутну већину и државу учини дијелом панисламског пројекта стварања „Земље ислама“.

Горе наведено смо у ранијим радовима опојмили као „рат конституционалним актима“ од 1991. до 1992. године. У том контексту наводимо сљедеће: „Све је почело са доношењем амандмана ЛХ на Устав Босне и Херцеговине (овај је амандман изгласан вољом Савеза комуниста Босне и Херцеговине пред крај њихове једнопартијске владавине) којим је помјерен баланс са етничког ка грађанском. Послије овог документа усљедила је иницијатива за конституисањем Вијећа народа коју је покренула Српска демократска странка и који би као политичко-системска институција имао могућност остваривања националног вета чиме би се спријечила мајоризација било које од конститутивних нација. Ова

консоцијацијски детерминисана иницијатива је одбијена послије чега је усљедила одлука о оснивању Српског националног вијећа, а затим одлуке о оснивању српских аутономних области и регије. По формирању прве демократски изабране скупштине 1990. године већина састављена од СДА, СДС и ХЦ је била међусобно нетрпељива и склона конституционалном прегласавању партнера што се види у низу донешених аката. Међу првима је био подношење Меморандума – писма о намјерама Странке демократске акције, а затим и дефинисање Платформе о положају БиХ у југословенској државној заједници. Ове су одлуке настале као производ окупљања антијугословенске коалиције око Странке демократске акције и Хрватске демократске заједнице. Реакција њиховог коалиционог партнера Српске демократске странке била је у доношењу одлуке о оснивању Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини (којој се прикључио посланик Српског покрета обнове те касније и десет посланика из тзв. „лијевог блока“ партија). Ово је тијело донијело низ одлука међу којима су најважније: Одлука о остајању српског народа Босне и Херцеговине у заједничкој држави Југославији, Одлука о организацији и провођењу плебисцита српског народа у Босни и Херцеговини о остајању у Југославији, Декларацију о проглашењу Републике српског народа Босне и Херцеговине, Устав Српске Републике Босне и Херцеговине и Одлуку о повлачењу представника представника СР Босне и Херцеговине из савезних државних органа и организација. Ускоро је и Хрватска демократска заједница донијела Одлуку о успостављању хрватске заједнице Херцег-Босне. Пресудан догађај у савременој историји Босне и Херцеговине био је доношење Одлуке о референдуму за суверену и независну. За ову су одлуку углавном гласали муслимански и хрватски посланици, примарно окупљени у Странци демократске акције и Хрватској демократској заједници“ (Simović, Ilić, 2022).

Конституционални сукоб отворио је простор за уплив иностраних актера и њихових мировних приједлога. Њихови рани неуспјеси („Кутиљеров план“) били су посљедица „цементирања“ неолиберализованих Сједињених Америчких Држава. Оне су дале простор Европској заједници да ријеши кризу у Босни и Херце-

говини, а при томе је „минирали“ када је то постигла дјеловањем Жозеа Кутиљера, енергичног и прагматичног дипломате. Споразум је омогућавао мир и систем „кочнице и равнотеже“ у виду консоцијацијских и етнофедерацијских механизама. О одредбама овог, по много чему „спасоносног споразума“, сажето пишу Ненад Кецмановић, Александар Врањеш и Жељко Бидимир: „Његова концепција рјешења босанске енигме заснивала се на признању државног оквира БиХ и унутрашњој територијално-етничкој подјели. Повезани дијелови са националним већинама Срба, Хрвата или Муслимана имали би високу аутономију и били координисани од заједничких органа у Сарајеву и Лисабону, па и Женеви, током више од мјесец дана у драматичном времену уочи референдума. Најзад, 18. марта 1992. из Лисабона је стигла спасоносна вијест: Изетбеговић, Караџић и Бобан парафирали су Кутиљеров план о уставним принципима и територијалној подјели БиХ. Представљао је то једини могући компромис да се задовоље све три стране“ (Кецмановић, Врањеш, Будимир, 2021: 182).

Међутим, тако нису размишљали неолиберални „шок“ мајстори. На приједлог америчког дипломате Ворена Цимермана Алија Изетбеговић повлачи потпис из Лисабона, али то није све. И раније је Алија Изетбеговић под Цимермановим утицајем одлагао постизање могућих договора и ријешавање кризе. То је несумњиво најконтроверзнији дио савремене историје Босне и Херцеговине и најважнија чињеница у тези да је у овој републици пројектован „шок“ који ће касније имати додатне „шокове“ и њима сљедствене „терапије“. О улози Ворена Цимермана у обликовању политике Алије Изетбеговића писали су бројни теоретичари. Неки су минимализовали, а неки преувеличавали ову релацију, посебно што су посљедице овакве политике биле грађански рат. Нека од тумачења ових догађаја и изнјете тезе су вриједне помена: „У Босни и Херцеговини је грађански рат почео притиском аустријског министра спољних послова Алојза Мока да се растерети српска надмоћ у Хрватској. Муслиманска и хрватска партија су 29. фебруара 1992. противно свим правним прописима, без Срба организовале референдум о независности. Пре тога је амерички амбасадор Ворен

Цимерман (Warren Zimmermann) успео да онемогући покушаје Алије Изетбеговића да са Слободаном Милошевићем уговори опстанак федерације у крњем саставу“ (Екмечић, 2007: 541).

Случај „Ворен Цимерман“ обрађивали су и други теоретичари. Ненад Кецмановић, Александар Врањеш и Жељко Будимир наводе да је послије Цимерманове посјете Сарајеву Алија Изетбеговић повукао потпис са Лисабонског споразума 28. марта 1992. године. Тиме је дипломатска активност Сједињених Америчких Држава „гурнула Босну и Херцеговину у дубљу кризу и будући грађански рат“ (Кецмановић, Врањеш, Будимир, 2021: 182). Послије сусрета са Алијом Изетбеговићем и вјероватних „упута“ Ворена Цимермана мијења се његова политика, као и политички курс Странке демократске акције: „Наионално-вјерска СДА је нагло почела да изиграва грађанску странку, која се бори за мултиетничку Босну, а сам Алија да глуми „предсједника свих Босанаца и Херцеговаца“. Није тешко закључити да је Ворен Цимерман муслиманском лидеру објаснио да је територијално-етничка подјела садржана у Кутиљеровом плану супротна америчкој идеологији и систему вриједности и да су САД спремне да подрже једино јединствену мултикултурну Босну. Било је то управо у складу са политиком мајоризације коју је Алија започео и изазвао распад Предсједништва и Скупштине – „један члан – један глас“, односно „један посланик – један глас“. Принцип већинске демократије који се примјењује у национално хомогеним заједницама, у национално подијељеним друштвима каква је БиХ значио је доминацију најбројнијих Муслимана који су уз гласове Хрвата над малобројним Србима имали већину. И то су већ демонстрирали у Скупштини БиХ“ (Кецмановић, Врањеш, Будимир: 182-183). Инсистирање на принципу класичне представничке демократије било је супротно логици консоцијализма у Босни и Херцеговини, који је имао институционализовану потврду у вријеме „куријалног бирачког права“ и паритета из периода Аустроугарске монархије, док је у вријеме социјалистичке Југославије „логика консоцијализма“ примјењивана без јасно дефинисаног институционалног оквира. Оног тренутка када је на „наговор“ Ворена Цимермана и њего-

вих „неолибералних налогодаваца“ Алија Изетбеговић кренуо путем рушења „логике консоцијализма“ у Босни и Херцеговини „жртвовао је мир“. Политици независности Босне и Херцеговине погодовало је и мишљење „Бадинтерове комисије“. Низ догађаја у које су били укључени инострани актери учинило их одговорним за бруталан грађански рат који је услиједио.

Рат у Босни и Херцеговини био је истински „шок“ за њено становништво. Године мира и „братствојединствујућег“ дискурса замијенила је „логика националног груписања“ и „међунационалног неповјерења“, логика која је касније довела до грађанског рата. Иако су раније кренуле борбе око Равног, пресудан догађај било је убиство Николе Гардовића испред Старе цркве на Башчаршији, Србина који је женио сина и који ничим није провоциорао било које друге нације. Том приликом рањен је свештеник Раденко Миковић. На српске сватове пред најстаријом српском црквом у Сарајеву, граду који су Срби одувијек доживљавали својим, што је он већи дио историје био, покренуо је српске протесте. Они су барикадама одвојили већинска српска насеља и тиме формирали будућу линију раздвајања. Била је то увертира у рат: „Само два дана послије убиства на Башчаршији започеле су борбе у разним крајевима Босне и Херцеговине. Крајем марта у Посавину су ушле регуларне јединице хрватске војске, ускоро су продрле до прилаза Добоју“ (Антић, Кецмановић, 2016: 305). Супротно, иностраној и бошњачкој историографији јединице Југословенске народне армије су држале неутралан став према овом сукобу. Са друге стране „специјалне јединице Драгана Викића, Зелене беретке и Патриотка лига почињу да врше терор над Србима у већински муслиминским и хрватским дијеловима града. Тако су муслиманске трупе Армије Р. БиХ 16. маја заузеле Пофалиће и масакрирале српске цивиле“ (Антић, Кецмановић, 2016: 305). Српска страна се самоорганизовала и успјела је да одбрани неке од највећих градских четврти попут Грбавице, Илиџе, Враца, дијелова Добриње, те највећи дио приградских насеља. Слично је било и у другим дијеловима Босне и Херцеговине.

Убрзо су, почетком 1992. године, формиране армије на све три стране. Армијом Босне и Херцеговине командовао је Сефер

Халиловић, Војском Републике Српске Ратко Младић и Хрватским вијећем одбране Миливој Петковић. Рат је био тежак, исцрпљујући са пуно међусобних злочина, често детерминисаних личним осветама. Рат су додатно компликовали „добровољци“, са једне стране то су били исламски фанатици који су чинили монструозне злочине над немуслиманским становништвом, али и хрватски и српски добровољци, често припадници криминалног миљеа, који су били сурови и често предмет критика, чак и команданата регуларних формација на ратиштима гдје би ови „специјалци“ били слани. Посебно је велико војно умјеће, војничку дисциплину и поштовање правила хуманог ратовања показивао Ратко Младић. Његов патриотизам и непоколебљивост да прави војне уступке политичком „прекрајању граница“, као и његове критике на рачун богаћења појединих структура доводили су га неријетко у сукоб са Радованом Караџићем (видјети детаљније у Симовић, 2019: 276).

Грађански рат у Босни и Херцеговини носио је са собом смрт, силовања, тортуру, избјеглиштво, дехуманизацију и убијање људског достојанства. Не постоји дио Босне и Херцеговине у којем се нешто од овога није дешавало. Свака нација је доживјела неку изразито, за њу битну, хронотопску тачку свог страдања. И док је то код Бошњака била Сребреница (1995) у којој је страдало неколико хиљада Бошњака, од којих су многи били цивили и дјеца, код Срба су то били пад тринаест западнокрајишких општина (1995) и српска страдања у Сарајеву (1992-1995). Сарајево је под контролом Армије Босне и Херцеговине, у то вријеме, било највећи концентрациони логор у свијету. Десетине хиљада Срба биле су заробљене у већински муслиманским и хрватским дијеловима града гдје су проживљавали терор: „Више стотина српских цивила убиле су паравојне јединице сарајевских криминлаца Мушана Топаловића Цаце и Рамиза Делалића Ћеле. Њихове јединице су брутално убијале, пљачкале и силовале током првих ратних година. Жртве су бацале у јаму на Казанима, или спаљиване. Јука Празина, Мушан Топаловић, Рамиз Делалић, Исмет Бајрамовић и други паравојни команданти били су официри АБиХ, за њихове злочине знао је бошњачки политички и војни врх, а постоје фо-

тосвједочанства да их је Алија Изетбеговић примао као газије тј. хероје одбране Сарајева“ (Антић, Кецмановић, 2016: 311). Предаја највећег дијела Српског Сарајева у Дејтону 1995. године, чему су кумовали Ричард Холбрук, уз несхватљиво попуштање Слободана Милошевића, и тек понеко нуђење алтернативе, био је посљедњи „шок“ не само Србима из Сарајева, већ и Републици Српској. У рату одбрањен главни град предат је на мировној конференцији и то уз пристанак Слободана Милошевића. Његова биографија је још увијек неистражена и његови мотиви нејасни, не само у овом већ и у многим другим догађајима. О контроверзама које су пратиле предају Сарајева и посљедицама које је тај чин оставио писали смо детаљније у нашим ранијим радовима (Симовић, 2019: 156-159).

Преговори за рјешавање кризе у Босни и Херцеговини вођени су примарно под арбитрирањем држава Европске уније и ње саме као организације. Међутим, успјех је постигнут тек интервенционизмом Сједињених Америчких Држава (које су претходно користећи се NATO савезом бомбардовале Републику Српску 1995. године и тиме угрозиле међународно право а обесмислиле га 1999. године агресијом на Савезну Републику Југославију). Претпоставка је да је то намјерно чињено како би Сједињене Државе учврстиле своју монополистичку улогу у свијету који је постао униполаран. О преддејтонском „арбитражном процесу“ и касније потписаном Дејтонском мировном споразуму писали су бројни аутори (Ксавије Бугарел (Bugarel, 20024), Милорад Екмечић (Екмечић, 2007), Радомир Нешковић (Nešković, 2011), Чедомир Антић и Ненад Кецмановић (Антић, Кецмановић, 2016), Владе Симовић (Симовић, 2019) и др., и на њихове радове треба обратити посебну пажњу. Анализом понуђених рјешења може се утврдити да је рано сазрела свијест „иностраних преговарача“ да се Босна и Херцеговина мора да организује децентрализовано, етнофедералистичи, уз бројне консоцијацијске механизме. Проблеми су били око територијалног разграничења и појединих институционалних рјешења. Прије него што је постигнут Споразум у Дјетону, сачињен је Вашингтонски споразум којим је створена муслиманско-хрватска федерација са примарно војним циљем освајања дијелова Републике Српске. По

завршетку тог процеса приступило се Њујоршким и Женевским преговорима, те у коначном преговорима у војној бази „Ратј Петерсон“ поред града Дејтона. У овом војном комплексу парафиран је Дејтонски мировни споразум 21.11.1995. године, а потписан 14.12.1995. године у Паризу. Међу једанаест анекса садржан је и Устав Босне и Херцеговине (видјети детаљније у: Дејтонски споразум за мир у Босни и Херцеговини, 2016). Ово је такође парадокс о којем су писали бројни теоретичари. Скоро да је постало опште мјесто у правној и политичкој науци да је политичка аномалија и преседан да се Устав Босне и Херцеговине уводи у ову државу путем међународног мировног споразума, умјесто да га креирају бх елите. При томе посебну проблематичност прави чињеница да овај документ никада није усвојен на референдуму или у државном парламенту, због чега му је етикета „октроисаног“ оправдана.

„Шок“ неочекивано брзе политичке транзиције, буђење национализама, рушење мултиетничког концепта једнопартијског режима Савеза комуниста, инострани интервенционизам, рат, „октроисани“ политички систем, демографска и економска девастација били су довољни да се народ дезоријентише и завади у мјери у којој га је лако контролисати. Тако болесно друштво тражило је лијек. Њега је понудио неолиберални тренд, неолиберални ученици и савјетници, на који су пристали бројни бх политичари. „Терапија“ је могла да почне.

Политика „терапије/а“ у Босни и Херцеговини (постдејтонски интервензионизам водећих земаља неолибералног Запада, „евроатлански мит – политика „штапа и шаргарепе““, високи представник з Босну и Хереговину и обесмишвање демократије, економска транзиција према моделу неолиберлне „догме“ на „бх начин“, страдање радника и достојанства човјека)

„Терапија“ у Босни и Херцеговини није била само садржана у сету економских реформи које су услиједиле у годинама њеног економског самодефинисања. Она почиње још у Дејтону када су инострани актери, прије свега неолибералне елите Сједињених

Америчких Држава, уз подршку посттачеровске Велике Британије, ослабљене Француске, уједињене Њемачке и Јељциновске Русије (о његовим везама са неолибералним савјетницима смо раније писали), креирали уставност и „правила понашања“ (*оштроисани конституционализам је прва „терапија“*) наводно суверене Босне и Херцеговине и њеном ратом шокираном и трауматизованом народу. Споразумом из Дејтона створена је асиметрична федерација сложеног типа коју чине два ентитета – Федерација Босне и Херцеговине и Република Српска. Оваква Босна и Херцеговина има уграђене бројне уставне механизме консоцијацијске демократије која чува конститутивне народе. На први поглед упада у очи да је ријеч о троконститутивној држави са два ентитета, у којој постоји ексклузивитет конститутивних нација – Бошњака, Срба и Хрвата. Сваком бољем познаваоцу плуралних друштава и етнофедерација ово није страно и неолигично. Међутим, чињеница је да је Босна и Херцеговина могла сходно тронационалној конститутивности изградити троентитетску структуру, што би било симетрично рјешење. Затим је било логично избацити многе етно одреднице из Устава, као ексклузивитет конститутивних нација због којег се дешава дискриминација Осталих у домену њиховог пасивног бирачког права за неке од појединачних функција, а увести чврсте федералне механизме паритетности и вета, уз већ постојећу високу аутономију ентитета. Овом рјешењу погодовала је у рату извршена етнотериторијализација. Она је производ етничког чишћења на све три стране, али је истовремено и реално стање у којем се налази плурално друштво Босне и Херцеговине. Симетрична федерација три ентитета (дефинисана националним границама конститутивних нација) са минималним уставним оквиром којим се штите „природна права“, а гдје цјелокупан политички систем почива на „за подијељена друштва специфичном“ моделу парламентаризма, била је најрационалније рјешење за ову државу. Таква „чиста“ консоцијацијско-федерална парламентарна демократија могла је да остварује одговарајући ниво стабилности и функционалности, али то није био интрес „терапуета“. Они су жељели нестабилан простор којем могу лакше да контролишу. Устав са низом

„отворених питања“ (нејасно дефинисане надлежности у неким сегментима различитих нивоа власти) и „тачака конфликата“ (бошњачко-хрватски односи у Федерацији Босне и Херцеговине) је била прва „терапеутска“ доза ријешења за Босну и Херцеговину.

Друга „терапија“ била је војно потчињавање Босне и Херцеговине. Због тога и не чуди што су први анекси дејтонског мировног споразума 1А и 1Б везани за војна питања. Овим анексима NATO трупе су кроз војну мисију IFOR (Снаге за имплементацију) добиле мандат да уђу у Босну и Херцеговину са више десетина хиљада војника и практично је окупирају (1995-1996). Касније је дошла мисија SFOR (Стабилизацијске снаге) (1996-2004), такође са Сјеверноатлантским вођством, а послије њих и EUFOR (Снаге Европске уније). Босна и Херцеговина је овим практично постала натовска база и само је одлучност српске политичке елите успјела да одржи какав-такав курс војне неутралности и не уђе формално у NATO савез.

„Трећа терапија“ је „европска перспектива Босне и Херцеговине“. Годинама је стваран мит да ће улазак Босне и Херцеговине у Европску унију стабилизовати Босну и Херцеговину и отворити јој простор за развој. То је помало бесмислено. Логично би било да се један демократски простор самоартикулише, створи одговарајућу правну државу по мјери својих грађана, оствари у њој владавину права и донесе економске политике којима би се отворио развојни циклус, али и социјалне политике којима би се обезбиједио одговарајући квалитет живота грађана. Мотивација за то не треба да буде Европска унија, већ бољи живот људи који живе у Босни и Херцеговини. Међутим, умјесто суверенистичким политикама посвећивања себи, политичке елите помогнуте „проноситељима“ европских вриједности и другим „трговцима срећом“, створиле су мантру о европским интеграцијама као ријешењу, а не као посљедици добро посложене државе. Са друге стране, Европска унија не жели Босну и Херцеговину у свом друштву. Она се са њом игра по систему – „штапа и шаргарепе“. Чак је и држава попут Бугарске, која је по много чему у тренутку уласка у Европску унију била у домену одређених стандарда на нивоу Босне и Херцеговине или

испод ње, постала њен члан. Очигледно је да је Босна и Херцеговина највећи европски и неолиберални „експеримент“ на Старом континенту. Од завршетка рата и формирања првих дејтонских институција Босна и Херцеговина има консензус најважнијих партија око приступања Европској унији. Почетком двијехиљадетих процес је интезивиран па је Босна и Херцеговина 2003. године добила статус потенцијалног кандидата. Три године касније потписала је Споразум о стабилизацији и придруживању. Он је ступио на снагу 2015. године. Формални захтјев за чланство у Европској унији Босна и Херцеговина је поднијела 2016. године. Три године касније Комисија о захтјеву Босне и Херцеговине за чланство у Европској унији усвојила је 14 кључних приоритета које Босна и Херцеговина мора да испуни да би отворила преговоре о приступању Европској унији. Приоритети су подијељни у четири подручја: Демократија и функционисање институција, Владавина права, Основна права и реформа јавне управе. Дјелимично су испуњена тек три услова (https://www.slobodnaevropa.org/a/za%C5%A1to-bih-te%C5%A1ko-mo%C5%BEe-ispuniti-14-uvjeta-eu-a/30868523.html).

О горе наведеном, као и проблемима европских интеграција Босне и Херцеговине смо детаљније писали у раду под називом „Европске интеграције Босне и Херцеговине и логика консоцијализма“ који је предат за објављивање (Симовић, 2022). Евроинтеграције су биле чест предмет злоупотреба јер су путем њих национално-партијске елите покушавала де остваре своје интересе. Ово је постало опште мјесто и о томе су писани бројни новинарски, али и научни радови. Према закључцима разних аутора Бошњаци европут посматрају као механизам за остваривање политичко-системске веће централизације у Босни и Херцеговини што се умногоме показало тачним. Српска страна жели да кроз евроинтеграције Босне и Херцеговине Републику Српску уведе у Европску унију са њеним високим надлежностима и тако се оствари у систему „европских региона“. Хрватској страни сама чињеница да је Хрватска дио Европске уније остаје довољан мотив за европут њихових политичких елита. Међутим, искуства са Европском унијом су таква да она неријетко „условљава“ бх елите евроинтеграцијама намећући

им свој политичко-вриједносни оквир и негирајући сувереност и демократску вољу народа који живе у Босни и Херцеговини. Таква понижавајућа и по много чему „софистицирана неоколонијална“ политика центара моћи у Европској унији, умногоме се остварује кроз политике Канцеларије високог представника за Босну и Херцеговину.

Дјеловање високих представника за Босну и Херцеговину је уз активан дипломатски ангажман и сталне притиске на дио политичара у Босни и Херцеговини, прије свега српских, по реду четврта набројана, а по садржају можда и најважнија „терапија“ прописана од стране неолиберала за ову државу. Институција високог представника за Босну и Херцеговину је дејтонска категорија. Анексом 10. Дејтонског мировног споразума високи представник за Босну и Херцеговину надгледа спровођење мировног споразума, олакшава превазилажење проблема у имплементацији Споразума, координише односе између страна и подноси извјештаје о стању примјене Дејтонског мировног споразума (Дејтонски споразум за мир у Босни и Херцеговини, 2016). Захваљујући овлашћењима из Синатре (1997), а посебно овлашћењима из Бона (1997) потврђеним у Мадриду (1998) која је високом представнику дао Савјет за имплементацију мира, тијело спорног настанка и легитимитета[2], високи представници су добили могућност да смјењују легитимно изабране представнике и доносе законе умјесто легитимно изабраних посланика у законодавна тијела. Овим су обесмишљене демократија и демократске институције у Босни и Херцеговини. У том контексту, а анализирајући бројне смјене и наметнуте законе од стране високих представника, Чедомир Антић и Ненад Кецма-

2 Прије потписивања Дејтонског мировног споразума у Паризу (14.12.1995), а послије парафирања споразума у Дејтону (21.11.1995), у Лондону је сазвана Конференција за имплементаију мира (8. и 9.12.1995) којом нису дата додатна овлашћења високом представнику, али је кроз формирање тијела под називом „Савјет за имплементацију мира“ то омогућено у даљем периоду. Иницијатор и творац ове идеје је британска министарка Паоулина Невил Џоунс. Циљеви су се суштински сводили на појачавање контроле над Босном и Херцеговином и одређивање њеног политичког и економског курса (детаљније о догађајима из Лондона 1995. видјети у: Кецмановић, Врањеш, Будимир: 272-273)

новић пишу: „Већ у мандату Карлоса Вестендорпа међународна подршка примјени Дејтонског споразума прерасла је у de facto протекторат. Томе је посебно допринио трећи по реду високи представник Вофганг Петрич, који је 'бонска овлашћења' почео да користи као главни инструмент свога дјеловања. Доносио је одлуке умјесто и против воље демократских установа уколико 'не могу или не желе саме да их донесу', и смјењивао политичаре за које би лично процијенио да крше дејтонски мировни споразум. Пошто над њим није било ефективне контроле, то је практично значило онога кога пожели. 'Бонска овлашћења' је високом представнику омогућио савјет за спровођење мира – у ком су представнике имале велике силе. Све док седам година касније економски и политички опорављена Русија није почела да се супротставља САД и ЕУ, високи представник је имао неограничену слободу дјеловања. Од 1995. године у Сарајеву су се смијенила седморица високих представника а за српски народ и Републику Српску најтежи је био мандат лорда Педија Ешдауна" (Антић, Кецмановић, 2016: 350–351)" (Симовић, 2019: 269).

Посебну штету демократији и стабилности партијског система и парламената нанио је „терапеут" Вофганг Петрич, за којег би био апсолутно оправдан надимак „Законодавац". Међу својом „заоставштином" најпроблематичнији је Изборни закон који је креирао и наметнуо 2001. године. Њиме је отворио је простор за велику партијску фрагментацију парламената, а тиме њихову нестабилност, затим низ изборних злоупотреба и начина којима се обесмишљава и исмијава демокатија.

Све наведено биле су политичке „терапије". Оне у малој, традиционално сиромашној и ресурсима релативно богатој држави биле су значајније од економских. Босна и Херцеговина је неолибералима битнија била као политички и друштвени експеримент, него као простор економског редефинисања. Нестабилност и геополитичка превирања у Босни и Херцеговини дали су јој јединствену економску позицију у Европи. Вјечити „позајмљивачи" и „репрограмери" кредита, са пупуњавањем финансијских рупа кроз „дознаке из иностранства" елите и становници Босне и

Херцеговине су по много чему феномен. Елите и народи у овој држави показали су се „врсним мајсторима преживљавања и кризног менаџмента“. Но, за тим не би ни постојала потреба да није у већој мјери, сходно трендовима деведесетих година двадесетог вијека, а и касније, у Босни и Херцеговини проведена „економска терапија“. „Економска терапија“ је подразумијевала дерегулацију тржишта и приватизацију некада велике јавне својине чије су посљедице биле катастрофалне по привреду и грађане Босне и Херцеговине.

Приватизација у Босни и Херцеговини је рађена у великој мјери према препорукама Вашингтонског консензуса који је дискурсно доминирао тадашњим државама у политичкој и економској транзицији. Феноменом приватизације смо се бавили нашим ранијим радовима. Прије свега у раду под називом „Партократија и синдикати у савременој Босни и Херцеговини“ (Simović, Matić, 2022).

У наведеном раду, а на бази истраживања бројних економиста, изнијели смо сљедеће закључке: „Процес приватизације у Босни и Херцеговини започет је 1990. године. Према радовима дијела економских теоретичара, наводи се да је тадашњи план државног врха, предвођен Антом Марковићем, предвидио да се приватизација одвија на начин да радници постану дионичари предузећа у којима су радили. Та врста приватизације је прекинута почетком ратова на простору бивше Југославије Активнији процес економске трансформације, у чијем је основу била приватизација, Босна и Херцеговина доживљава по завршетку рата, 1995. године. У почетку су донесени закони на нивоу ентитета којима установљен правни оквир за процес приватизације. У Федерацији Босне и Херцеговине Закон о приватизацији усвојен је 1997. године, док је Република Српска свој Закон о приватизацији усвојила 1998. године. Потпуно другачији Закон усвојен је 2006. године. Овим је законима одређен начин провођења приватизације. Законима је регулисана област везана за доделу и промет ваучера. Овај модел приватизације је друштвену својину претварао, кроз ваучере, у приватно власништво за мале новчане износе“ (Simović, Matić, 2022). У даљем тексту наводимо да радови „бројних теоретичара

и истраживача указују на то да су у Босни и Херцеговини власници приватизованих предузећа најчешће препродавали купљена предузећа. Често су их демонтирали и продавали у дијеловима, извлачећи из њих највиталније и најскупље сегменте. Обично су продаване искористиве машине, објекти и атрактивно земљиште. У тим процесима агенције за провођење приватизације су биле најчешће корумпиране и нису реаговале на овакву врсту транзицијских процеса. Према Амеру Загорчићу, начин наплате уложених ваучера огледао се и у подизању кредита код комерцијалних банака и стављању под хипотеку имовине предузећа" (Simović, Matić, 2022).

У поменутом раду, а опет користећи изворе ранијих истрађивача, смо извели сљедеће закључке: „Највећи дио предузећа приватизован у Босни и Херцеговини је затворен или пренамјенован. Често су предузећа приватизована, а онда су њихово земљиште или њихови објекти кориштени у друге сврхе. Негдје су прављени станови, негдје тржни центри, забавни објекти и слично. Радници су углавном остајали без посла, чиме је постратни период за многе постао једнако трауматичан као и ратни. Према појединим истраживањима књиговодствена вриједност предузећа која су приватизована или су то требала бити износила је преко 8,2 милијарди КМ. Међутим, према тим истим истраживањима, приход од приватизације предузећа износио је 1,3 милијарде. То би значило да је Република Српска од приватизације добила свега 16% процјењене вриједности својих приватизованих предузећа" (Simović, Matić, 2022).

Колико је био погрешан приступ економској трансформацији у Босни и Херцеговини која се темељила на често „мешетарској" приватизацији, говори нам компарација са Словенијом, која спада у ред држава које су провеле успјешнију економску транзицију у односу на многе друге. О томе пише Јован Душанић, преносећи анализу Ивана Рибникара у којој овај аутор каже: „ Најважнија ствар у транзицији је да се не дозволи да пропадне ниједно предузеће чији се проблеми могу решити. У Словенији је, на пример, пропало врло мало предузећа... Једна је логика да се

све почисти као да ништа не ваља па да се онда креће испочетка. То је погрешно. Словенија је спасавала све што се спасити могло. Спровели смо санацију банака. Делом су предузећа опстала преко банака, а делом добијала средства директно (од државе)... Ако пустите да пропадне све што мислите да не вреди, онда ће мало ишта остати... Уколико би после тога пропадања наступила јака предузетничка иницијатива што то би било добро. Но, то слабо иде“ (Душанић, 127: 2020).

Из наведеног можемо да закључимо да је Словенија успјешно извршила транзицију, да није масовно гасила своја предузећа, напротив. Они су из сваког од оних привредних субјеката која су економски посртала извлачили максимум како би их оспособили за даљи рад. У свему томе држава је интервенисала помажући предузећима. Суштински је ово супротно неолибералној доктрини и више је концепт који одговара социјалдемократским државама. Суштина словеначког успјеха, који има и бројне критичаре, је у томе што нису „слијепо“ прихватили „догму“ и сва „канонскаа“ правила Вашингтонског консензуса. Ово је несумњиво примјер побједе кејнензијанске логике, иако је минимално примјењена, у односу на смитовско-хајековско-фридмановсу доктринарну искључивост и засљепљеност „исправношћу минималне државе и дерегулисаог тржишта“. На жалост, у Босни и Херцеговини је обликован хибридни економски систем у којем су велика индустријска предузећа углавном пропала, производња је слаба, а водећи привредници су углавном продавци нафте, власници тржних центара, суштински препродавци робе, хотела и у најбољем случају људи из сектора рударства и шумарства. Плате у Босни и Херцеговини су ниске, број радних сати радника у реалном сектору изразито висок са често највише једним слободним даном у седмици, мобинг је свакодневан, заштита на раду често лоша, а разлика у платама и условима рада између јавног и реалног сектора је изразито висока. Партократија и клијентизам су свеприсутни, па је исељавање, посебно високо образованих младих људи и изразио квалитетних мајстора висок. За њих су отворена врата Европске уније. То нас наводи на питање, да ли су можда „шокови“

и „терапије“ иностраних актера имали баш то за циљ. Политичко, економско и демографско девастирање Босне и Херцеговине како би се добила јефтина радна снага, геополитички подобан простор и оно мало преосталих природних ресурса.

Закључак

Најзначајнији филозофи античке Грчке су имали један идеал, данас би то назвали „сан“. Била је то мисао о хармоничном полису у којем влада мир, у којем постоје добри закони саткани у конституционализму добре владавине која ради у корист свих. То је био идеал о простору гдје су људи поштовани и задовољни, гдје се привређује за опште добро од којег сви становници полиса имају корист. За оне који су својом похлепом, саможивошћу, несолидарношћу, манипулацијом и насиљем, правили дисхармонију, било је предвиђено протјеривање из полиса (остракизам). А то се у античко вријеме сматрало једном од највећих казни. Морал је имао најважнију улогу у политичком, економском и другим облицима дјеловања. Што није било морално за Грке није било политичко, није било ни економско. У уводним пасусима смо навели да је у античко вријеме економија представљала „делатност која је повезана са стварањем – производњом богатства (робе и услуга) усмерена на задовољавање животно неопходних људских потреба – и оријентисана на општедруштвено корисна решења у интересу већине грађана“ (Душанић, 2016: 30-31). Исто тако смо навели да је хрематисика била „повезана с прерасподелом богатства с циљем корпоративно-личног богаћења уже групе грађана и она се у древно време називала лихварство, то јесте зеленаштво“ (Душанић, 2016: 30-31). У сфери политике то је још једноставније појашњено. Само морално дјеловање у корист свих сматрано је политиком.

Од тада су прошли вијекови, а свијет је назадовао. Морал је избачен прво из политике, а потом из економије. Политика се свела не технику освајања и одржавања моћи, а економија на математику добити. И као што у политици моћ иде у руке мањине, тако и у економији слободног тржишта добит иде у корист неколицине. Спој

најбогатијих елита Запада, жељних још већег богаћења годинама је правила савезништва са политичарима жељним моћи. Но, требала им је идеологија која ће „рашчистити“ њихове заблуде, која ће бити толико „рационална“ и „слаткорјечива“ да ће је прихватити највећи број људи, вез обзира што је она била у њихову штету. Пронашли су је у радовима економиста Друштва Монт Пелерин. Њихове идеје ће учинити основу идеологије коју познајемо као неолиберализам. У томе су се посебно истицали Фридрих Хајек и Милтон Фридман. Посебно је Фридман направио од себе звјезду економије, а као нобеловац уживао је велики ауторитет. Све државно је мање или више сматрао погрешним, а приватно власништво и тржиште дизао на ниво „теолошког“. Кризе је сматрао пожељним како би иза њих дезоријентисаном народу слиједиле „терапије“ према његовим моделима. А они су давали резултате. Државе су се поједине богатиле, али је те бенефите користила изразита мањина. Већина је била осиромашена и слуђена. Ово је била идеологија богатих и радила је да они постану још богатији. Да би се то постигло нису се бирала средства: пројектоване су кризе, војне хунте, ратови, „обојене револуције“, рушене традиционалне културе, све под паролом увођења „слободе и демократије“.

Тако је страдала и Босна и Херцеговина. Ова је држава постала „експеримент“, њен суверенитет скоро да не постоји, партократија и клијентизам су снажни, а демократија умногоме обесмишљена, национални сукоби су снажни и воде у неизвјесност, економија и демографија су девастиране, а становништво се континуирано осипа. „Шок“ и касније „терапије“ у Босни и Херцеговини имале су бруталне посљедице. Оваквом стању не доприносе само инострани „лешинари“, већ и локалне елите склоне неолибералној логици гомилања политичке и економске моћи. Питање „шок терапије“ у Босни и Херцеговини, а у контексту неолибералне транзиције, није до сада истраживана тема. Овај рад, за који је аутор имао мало времена и доступне грађе, има бројне недостатке. Његов научни значај је не само у обрађивању једне овако комплексне теме, већ и у томе што он отвара могућност другим истраживачима да даље разрађују или полемишу са тезама заступаним у овом раду.

Неолиберализам у контексту Босне и Херцеговине је тема која то заслужује.

Литература

Avramov, S. (1997) *Postherojski rat Zapada protiv Jugoslavije.* Veternik: IDI.

Bugarel. K. (2004). *Bosna: anatomija rata*. Reč: Beograd.

Gudac, Ž., Đorđević, M. (1997). *Politička istorija XIX i XX veka: svetska i nacionalna*. Beograd: Gigoja štampa i Fakultet političkih nauka.

Harvi, D. (2012). *Kratka istorija neoliberalizma.* Novi Sad: Mediteran

Izetbegović, A. (1990). Islamska deklaracija. Sarajevo: Bosna.

Kasapović, M. (2011) *Pluralno i pluralističko društvo* u: *Političke analize*. Zagreb: Fakultet političkih znanoti.

Klein. N. (2008). *Doktrina šoka: Uspon kapitalizma katastrofe*. VBZ: Zagreb.

Nešković, R: (2017) *Nedovršena država 2.* Sarajevo: Fridrih Ebert Štiftung.

Simović, V, Matić, M. (2022). *Partokratija I sindikati u savremenoj Bosni I Hercegovini*. Zagreb: DUIREX.

Simović, V., Ilić. I. (2022). *Austrija i Bosna i Hercegovina u konsocijacijskoj teoriji i praksi*. Banja Luka: STED Jurnal (rad je prihvaćen i u procesu je objavljivanja)

Антић. Ч., Кецмановић. Н. (2016). *Историја републике Српске*. Београд – Бања Лука: Недељник – Службени Гласник.

Душанић, Б.Ј. (2016). *Економија постмодерне – допуњено издање*. Бања Лука: Економски факултет.

Душанић, Б.Ј. (2020). *Економско трокрижје 1: Економија постмодерне и неолиберализам*. Београд: Филип Вишњић.

Душанић, Б.Ј. (2020). *Економско трокрижје 2.: Бечарска економија и Вашингтонски договор*. Београд: Филип Вишњић.

Екмечић, М. (2007). *Дуго кретање између клања и орања: историја Срба у Новом веку*. Београд: Завод за уџбенике.

Кецмановић, Н. (2009). *Политика, држава и моћ*. Београд: Чигоја штампа.

Кецмановић, Н., Врањеш, А., Будимир, Ж. (2021). *Успон једне идеје: слобода и самосталност Републике Српске и улога Милорада Додика*. Београд: Службени гласник.

Кулић, М. (2020). *Филозофија и неолиберализам*. Београд: Српско филозофско друштво.

Медицински лексикон (1981)

Млађен. Ц., Петровић, М. Душко (пр.) (2016). *Дејтонски споразум за мир у Босни и Херцеговини*. Београд: Установа Републике Српске

Симовић, В. (2014). *Преварена демократија: Огледо политичким партијама у Босни и Херцеговини од 1990. до 1995. године.* Бања Лука: Арт принт

Симовић, В. (2019). *Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини*. Бања Лука: Факултет Политичких наука

Симовић, В. (2022). *Европске интеграције и логика консоцијализма.* Пале: Социолошки годишњак. *(*рад је предат на разматрање за објављивање)

Интернет извори

Ante i Saks - Nedeljnik Vreme (pristupljeno, 16.05.2022 u: 16:01)

https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=278084 (pristupljeno, 14.05.2022 u: 10:54)

https://www.aa.com.tr/ba/ekonomija/oxfam-najbogatijih-10-u-svijetu-udvostru%C4%8Dili-bogatstvo-za-dvije-godine-pandemije-covid-19/2475963 (pristupljeno, 13.05.2022 u: 17:00)

https://www.montpelerin.org/notable-members/ (pristupljeno, 14.05.2022 u: 17:02)

https://www.noviplamen.net/glavna/oktobar-1993-ruski-liberalizam-uz-zvuk-topova/ (pristupljeno, 15.05.2022 u: 18:11)

https://www.slobodnaevropa.org/a/izvjestaj-oxfama-62-ljudi-dryi-polovinu-ukupnog-bogatstva-svijeta/27494439.html (pristupljeno, 14.05.2022 u: 10:12)

https://www.slobodnaevropa.org/a/za%C5%A1to-bih-te%C5%A1ko-mo%C5%BEe-ispuniti-14-uvjeta-eu-a/30868523.html (pristupljeno, 15.05.2022 u: 11:11)

*

За бањалучку расправу која је организована поводом његове књига „*Економско трокњижје*“ Јован Б. Душанић припремио је прилог „*Велико повећање глобалне неједнакости у време пандемије*“,[3] који преносимо у наставку.

* * *

Захвалан сам Економском факултету Универзитета у Бањалуци на организовању расправе поводом изласка мојих књига „*Економско трокњижје*“, како је то у позиву учесницима наведено. На крају су организатори одлучили да се расправа обави (8.2.2022) у форми округлог стола на тему „*Економија постмодерне*“, чиме је нагласак стављен на тематику која је обрађена у првој књизи објављеног трокњижја. Посебну благодарност желим да изразим позваним панелистима који су прихватили позиве и учествовали у расправи, али и онима који, из оправданих разлога, нису могли да расправи присуствују, а припремили су своје писане прилоге, те млађим колегиницама и колегама са бањалучког Економског факултета који су узели активно учешће у расправи.

Сличан округли сто посвећен расправи о мојим књигама организован је у Београду 2017. године, а сада сам посебно почаствован да такав скуп организује Економски факултет Универзитета у Бањалуци на коме сам започео своју академску каријеру, пре скоро пола столећа.[4] Тада, на почетку радног века, мислио

3 Ауторизовано излагање објављено у: *Зборник радова са Научног скупа Економског факултета „Економија постмодерне“*, Бања Лука, 8. 2. 2022. године / Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет, 2022.

4 У Бањалуци је прво формирано одељење сарајевског Економског факултета, а формирањем Универзитета у Бањалуци (7.11.1975) то одељење постаје самостални Факултет. Прве школске 1975/6 године било нас је стално запослених 9 наставника и сарадника (декан Јован Родић, Хамдија Таловић, Обрад Марковић, Иван Марковић, Ђоко Слијепчевић, Катмерка Табаковић, Ранко Лончаревић, Миодраг Зец и ја). Пошто ће Факултета за неколико година прославити 50 година постојања, предлажем да од те године Факултет као свој дан обележава 7. новембра (када је постао самосталан факултет), а не у фебруару (када је постојало одељење ЕФ из Сарајева). Када је Факултет био у „раној младости“ у жељи да има што дужу традицију за свој дан је узео

сам да ћу до краја бити непрекидно у универзитетској настави и бавити се научно-наставним радом. Сплетом разних околности, после једне деценије, напуштам Бањалуку и мени омиљени посао. Одласком из Бањалуке у Београд (а нешто касније и у Москву) настаје вишегодишњи дисконтинуитет у мојој академској каријери и научно-наставном раду.

Међутим, искуства која стичем у том периоду ће ми касније помоћи у много бољем схватању економских процеса који се одвијају у земљи и свету и бити од непроцењиве користи када се после једне деценије поново вратим научно-наставном раду. У време тога дисконтинуитета имао сам непосредне увиде у реалне економске процесе, којих бих био лишен да сам се бавио само академском каријером.

Драгоцено искуство стекао сам радећи у другој половини 80-их и почетком 90-их година прошлог века у Београду на месту заменика генералног директора Индустрије пољопривредних машина „Змај“, фирми која је запошљавала више од 5.000 радника.[5] После тога, у Москви долазим управо у време распада СССР и када

први документ у коме се помиње његово име (Одлука о оснивању Економског факултета, донета 6.2.1975. године на заједничкој седници Већа удруженог рада, Друштвено политичког већа и Већа месних заједница Скупштине општине Бањалука). После пет деценија тих неколико месеци разлике нема више неки значај.

5 После пресељења из Бањалуке у Београду почињем да радим као саветник генералног директора београдске фирме „*Металсервис*“ и хонорарно на *Институту за економику индустрије* (касније преименован у *Економски институт*) где сам, између осталог радио, на пројекту *Идентификација и анализа постојећег стања и програм финансијске консолидације ИПМ Змај – Земун* (и био руководилац потпројекта *Финансијска консолидација*) у време када је Савезна влада увела привремене мере због великих проблема у пословању ове фирме. По завршетку пројекта који је добио позитивне оцене од тела (задуженог за опоравак Змај-а) које је формирала савезна влада (на челу којег је био њен потпредседник – Јанез Земљарич) и највећег повериоца (Беобанке) понуђено ми је да будем заменик генералног директора и у Змај-у конкретно реализујем програм који сам предложио. Прихватио сам понуду и за нешто више од три године колико сам био на том месту (односно до мога одласка на место директора новооснованог сопственог представништва у Москви), „Змај“ је прешао пут од фирме која је била пред ликвидацијом до најуспешније фирме београдске металне индустрије (да споменемо неке: ИЛР – Иво Лола Рибар, ИМТ – Индустрија мотора и трактора,

почиње економска транзиција у Русији,[6] која је за земљу имала катастрофалне последице и довела је до саме ивице пропасти.

Од средине деведесетих година XX века у наредне две деценије у фокусу мога истраживања су, прво питање економске транзиције постсоцијалистичких држава, а касније и глобална економска криза и трагања за њеним дубљим теоријским коренима. За те две деценије покушао сам да заокружим истраживања из економске проблематике и да се по одласку у пензију (2015) више посветим истраживању и објављивању радова из историје мога завичаја. У томе сам, чини ми се, добрим делом успео. Од тада сам објавио неколико књига на ту тему међу којима, треба истаћи књигу *Срби Босне и Херцеговине у XIX веку – борба за слободу и уједињење* (прво издање 2018, тврд повез, 707 страница), која је до сада имала девет издања и у припреми је ново допуњено (десето) издање.[7]

---

21. мај – Индустрија мотора, ИМВ – Индустрија мотора и возила, од којих је свака појединачно запошљавала по неколико хиљада радника).
То време поклапа се са временом када је на челу савезне владе Анте Марковић када је његов програм (*Програма економских реформи и мера за његову реализацију*) у привреди изазвао такву неликвидност који је реални сектор привреде довео у тешко, прво финансијско а потом и опште, стање. За разлику од осталих напред наведених фирми које су у том периоду доживеле финансијски колапс, „Змај" је успео да га избегне мерама које се не предлажу у економским уџбеницима, али су биле спасоносне.
Детаљније о реформама Анте Марковића видети у другој књизи *Економско трокњижје* или у тексту (*Заблуда која траје*) који је објављен у недељнику НИН (28.3.2019) који се може погледати и на: https://standard.rs/2019/04/19/jovan-b-dusanic-zabluda-koja-traje/

6 Шестогодишњи (1991-1997) боравак и рад у Москви поклапа се са временом када, после распада СССР-а, Русије започиње економску транзицију у складу са неолибералним програмом – *Вашингтонским договором*. О томе информишем и читаоце у нашој земљи, те у београдским економским часописима (*Економска политика, Финансије, Пословни круг*…), самостално или са супругом Татјаном, објављујем преко 70 текстова посвећених економској транзицији у Русији. Супруга и ја пишемо и један од првих уџбеника из те области (*Экономика переходного периода*, Москва, 1996), по коме у Москви држимо предавања на Економском факултету Универзитета међународног права и економије.

7 У том периоду објавио сам и књиге: *Прибинић – место у Републици Српској* (треће издање, 2021), *Прибинић – етнографски и други записи* (2021), *Страдање у Другом светском рату парохијана Стевана и Косте Душанића* (2022).

Због тога ћу за ову прилику само да наведем најновије податке, који су средином јануара 2022. године објављени у извештају Међународне организације за хуманитарну помоћ са седиштем у Великој Британији – *Оксфам* (*Оксфордски комитет за помоћ гладнима*), о забрињавајућем убрзању раста глобалне неједнакости у свету. Биће то допуна, односно актуелизовање свежим подацима проблема раста глобалне неједнакости коме сам посветио доста пажње у књизи „*Економија постмодерне*“.

Мада сам из издања у издање (2014, 2016, 2019, 2020) ове књиге констатовао да се негативни тренд наставља, најновији извештај *Оксфам*-а показује да је у последње време дошло до невероватног раста неједнакости, па се богатство милијардера од почетка пандемије увећало више него у претходних 14 година, а богатство десет најбогатијих људи на свету увећано је са 700 на 1.500 милијарди долара.

Пре него се осврнем на податке из овогодишњег извештаја *Оксфам*-а, прво ћу пренети уводни део о неједнакости (после кога детаљно пишем о економским, социјалним и политичким последицама неједнакости, концентрацији богатства и глобалној корпоративној контроли) објављен у наведеној књизи.

* * *

У време постмодерне све је очигледнија тенденција ка еманципацији економије, тј. њеног раздвајања од суверенитета националних држава.[8] Националне државе се све више развлашћују и политички, економски, социјални, морални простор савременог света више не одређују националне државе и њени традиционални

8 *„Пошто су реалне демократске структуре изграђене у оквирима држава-нација“, скреће пажњу Јирген Елзесер (J. Elsässer, Nationalstaat und Globalisierung: Als Linker vor der Preußischen Gesellschaft, 2009), „глобални капитал је објавио рат националним државама. Националне државе су данас стављене пред избор: или се отворити и пустити да глобални капитал све прождере; или бити проглашен за ‘непријатеља прогреса‘ и ‘неуспелу државу‘, затим бити нападнут и најзад уништен“.*
(Слободан Антонић – http://www.nspm.rs/prikazi/izazovi-globalnog-parazitizma.html)

институти. Покушава се створити глобални свет и универзални институти којим се руководи из једног центра. На економском плану то се огледа у доминацији транснационалних компанија над националним економијама, развоју глобалног тржишта која у основи не контролишу националне државе, него наднационалне структуре, те у демонтажи државе благостања.

Буџетски, али и административни ресурси државе постепено се све више стављају у службу крупног капитала. Организацију економија на националном (државном) нивоу све више замењује организација по корпоративној основи. Неколико крупних корпорација данас влада светом, а свака појединачно моћнија је од већине националних држава и у стању је да многе земље лако потчини својим интересима.

Државе се све више организују и функционишу по принципу корпорације и у њима се социјалне функције постепено демонтирају. Дистанцирање државе од социјалних обавеза и њихово пребацивање у целини на појединачне грађане води ка заоштравању социјалних противречности и великој социјалној поларизацији у којој имамо танак слој супербогаташа и масу осиромашених грађана, те значајно и брзо смањење средње класе.

Пишући о неолиберализму као идеологији постмодерне нагласио сам да се он реализује у интересу богатих и моћних, који имају огромну финансијску (и не само финансијску) моћ помоћу које обликују политички, медијски и (квази)научни простор како би се водила економска политика и јавно промовисале вредности које њима одговарају.[9] Због тога последњих година углавном слу-

9 Говорећи о својој књизи (*The Strange Non-Death of Neoliberalism*) британски социолог Колин Крауч, на питање новинара да ли се може рећи да је неолиберализам ипак успешан, одговара: „То је оно перфидно: нити је био, нити ће икада бити успешан. Али неолиберализам је моћан, то је истина. Две ствари су му помогле да постане популаран. Прво, као и марксизам, представља врсту упуства за употребу, које није само лако за читање већ се чини и да се може лако применити. Постоји само неколико основних претпоставки и ако их се неко придржава, може обликовати стварност онако како њему одговара. Неолиберализам је једностран и ни у ком случају модеран. Али далеко важнија је једна друга ствар – да неолиберална политика осликава интересе богатих, тј. моћних. Неолиберализам једноставно говори оно што

шамо да је проблем настао јер људи не живе у складу са реалним могућностима и да се мора ићи на даље *стезање каиша* и рационализацију радних места (преведено са орвеловског новоговора: даља отпуштања запослених). Много мање се говори о проблему неједнакости, тј. неравномерне и неправедне расподеле и концентрације богатства, те да ту треба тражити решење.

Годинама су топ-менаџери великих финансијских фирми примали астрономске бонусе и плате, а када је дошло до глобалне финансијске кризе (2008) ове фирме (које су кризи, у великој мери, и *кумовале*) нашле су се на ивици банкротства и власти САД су за њихово спасавање потрошиле хиљаде милијарди долара, да би после тога они наставили да раде *по старом систему* – улазећи и даље у све ризичније махинације и исплаћујући себи огромне плате и бонусе.

Богати и моћни су изградили систем у коме је ризик учињен заједничким, а профит само њиховим, где се остварују огромни приватни добици по основу јавног губитка, тј. добит се приватизује од стране уског круга моћних и богатих, а губици се социјализују – пребацују на масе слабих и сиромашних. Тако смо дошли у парадоксалну ситуацију да људи у XXI веку у скоро свим земљама света (и поред до сада невиђеног технолошког прогреса и раста продуктивности) раде све више времена за све мање новца, те да се у већини држава, па чак и у оним економски најразвијенијим, већ годинама реално смањују плате и пензије.

Све већим неједнакостима у економском систему САД, између осталог, допринео је и систем опорезивања, који је глорификован у време владавине неолибералне идеологије. Према неолибералним догмама, снижавање пореза и одустајање од прогресивног опорезивања, те пружање пореских повластица за богате

они желе да чују. А они желе да чују да ће њихови порези бити нижи, да радницима није потребна заштита нити праведније плате. Они желе да чују да разградња социјалне државе генерише раст. Да неолиберализам не говори оно што моћни желе да чују, сигуран сам да нико не би давао ни пет пара за мишљења таквих економиста. У питању су моћ и интереси, а не успех“. http://www.freitag.de/autoren/der-freitag/201evielleicht-hat-occupy-schon-heute-mehr-erreicht-als-die68er201c

инвеститоре мотивише привреду и грађане да више раде, што подстиче раст економије и доводи до убирања веће масе пореза, те на крају одговара свим грађанима (боље школство, здравство, безбедност и слично).[10] Стварност показује супротно – не долази до убрзања раста економије, те се убире мања маса пореза, па уместо бољег имамо све горе државне службе, што много не погађа богату мањину, него остале грађане.

Богати се ограђују од остатка друштва – они живе у елитним деловима које уместо обичне полиције обезбеђују приватни чувари и телохранитељи; уместо јавних паркова, базена и других спортских објеката, имају сопствене или посећују луксузне приватне клубове са тим садржајима; децу не шаљу у државне, него у приватне елитне школе и на универзитете; не лече се у државним болницама, него у приватним клиникама; не путују јавним транспортом у пренатрпаним аутобусима и метроима итд.[11] Роберт Франк истиче да богати не само да постају све богатији него за себе „стварају државу у држави, друштво у друштву и економију у економији."[12] Бити богат значи имати довољно новца да се не мешаш са онима који то нису.

---

10 Ради се, наиме, о измишљеном такозваном ефекту преливања (*trickle-down*) с врха на дно – од богатих ка сиромашним. Смањењем пореза, богатима ће остати више новца па ће се од њихове повећане потрошње и инвестирања део преливати и сиромашнима и то у већем износу него што би то био случај кроз трансфере финансиране од опорезивања богатих. Међутим, „сви конкретни докази говоре супротно. Једноставно речено, то се није никада догодило. Разметљиво богатство све богатијих никада није стигло до ниже средње класе која је тешко живела. Уствари догодило се баш супротно." (Yanis Varoufakis, *The Global Minotaur*, 2011)

11 „Умишљени савремени Западњаци ругају се идејама о расној неједнакости. Запрепашћени су законима који забрањују црнцима да живе у истим насељима са белцима, или да похађају школу са белцима, или да их примају у исте болнице где примају и белце. Али хијерхија богатих и сиромашних – која омогућује да богати људи живе у издвојеним и луксузним насељима, да похађају издвојене и престижне школе, и добијају медицинске услуге у издвојеним и опремљеним установама – изгледа савршено разумна многим Американцима и Европљанима." (Juval Noa Harari, *Sapijens – kratka istorija ljudskog roda*, Beograd 2014)

12 Frank, Robert. *Richistan: A Journey Through the American Wealth Boom and the Lives of the New Rich*, New York, 2007.

Милијардер Ворен Бафет (дуги низ година један од најбогатијих људи на свету) написао је *у Њујорк тајмс*-у како је 2010. године платио порез по стопи која је двоструко нижа од стопе по којој су порез плаћали његови запослени (он 17,4 одсто, а запослени око 40 одсто на пореску основицу). Иронично је додао како је пријатно имати пријатеље у Конгресу који воде рачуна о благостању богатих.

Од осамдесетих година прошлог века, када наступа време доминације неолиберализма, пореске стопе за најраспрострањеније дохотке грађана у САД су знатно снижене (са 70 одсто на мање од 40 одсто),[13] а скала прогресивног опорезивања и те како је ублажена. Истовремено, просечна стопа раста америчке привреде није бележила раст, него обратно. Од педесетих до осамдесетих година прошлог века, тај раст износио је просечно годишње 3,7 процената, а од почетка осамдесетих година до данас мање од три одсто. Поред тога, најбогатијим слојевима законски је дозвољено да своје дохотке искажу као профит на уложени капитал (капитална добит, дивиденда),[14] а не као обичан доходак (зараду), и тако плаћају порез од само 15 одсто.[15] Знатно је снижен порез на наследство и повећан порез на промет, што опет погодује најбо-

13 П. Кругман (у књизи: *The Conscience of a Liberal,* 2007) наводи податке да је пореска стопа на доходак грађана у време првог мандата председника Ф. Рузвелта била подигнута до 63%, а у време другог мандата на 79%, да би средином 1950-их година износила 91%. Федерални порез на профит корпорација са нешто мање од 14% у 1929. години порастао на нешто више од 45% у 1955. години. У исто време максимална стопа пореза на наследство некретнина повећавана је са 20%, прво на 45%, затим на 60% и 70% и на крају на 77%.

14 У укупним приходима богатих у САД зараде чине само 8,8%, капитална добит 57%, а дивиденде 16%. Истовремено, на 90% мање богатих домаћинстава отпада мање од 10% свих прихода од капиталне добити. (http://www.cbo.gov/sites/default/files/cbofiles/ attachments/10-25-HouseholdIncome.pdf)

15 Тако, на пример, менаџери хеџ фондова бивају награђивани у виду дела вредности актива које су им инвеститори поверили на управљање, а оно се стандардно обрачунава по *правилу 2 плус 20*. Конкретно, у виду награде они фиксно добијају 2% од вредности активе којом управљају и 20% од профита оствареног пласирањем тих актива. Средства које менаџери тако добијају, управљајући активама својих инвеститора, порески органи не третирају као обичан доходак физичких лица (који се опорезује по стопи од око 40%),

гатијима, а погађа најсиромашније. Друштво се убрзано раслојава на све мањи број изузетно богатих и огроман број сиромашних, уз брзо *тањење* средње класе. Уколико се овај тренд настави прети опасност да 99% становништва постане „постмодерна послуга за 1% најбогатијих“. [16]

* * *

У књизи „*Економија постмодерне и неолиберализам*“ (прва од три књиге „*Економско трокњижје*“ подсећам да сам у првом издању књиге *Економија постмодерне* (2014) објавио да, према извештају међународне организације *Оксфам* из јануара 2014. године, 85 најбогатијих људи на свету поседује богатство једнако оном којим располаже 3,6 милијарди најсиромашнијих људи – више од половине светског становништва. Две године после тога, када је изашло друго издање ове књиге, према новом извештају (јануар 2016) ситуација је погоршана – сада 62 најбогатијих на свету поседује богатство једнако оном које има 3,6 милијарди најсиромашнијих људи. У трећем издању исте књиге пише да је у годишњем извештају *Оксфам*-а, наведен податак да у 2017. години 43 најбогатијих милијардера располагало богатством једнаким оном колико и сиромашна половина света. Док се богатство светских милијардера повећало за годину дана 12%, у исто време 3,8 милијарди људи сиромашније половине света додатно је осиромашило за 11%.

Нажалост овај негативан тренд је настављен и у време пандемије интензивиран, како показује најновији извештај *Оксфам-а*. Ови извештаји се објављују сваке године, по правилу, непосредно уочи одржавања Светског економског форума у Давосу. У познатом ски центру у Давосу (Швајцарска) на том догађају присуствује хиљаде пословних и политичких лидера, научника и новинара, те познатих активиста и славних личности. Непосредно пре овогодишњег скупа у Давосу (који је, као и прошлогодишњи, због пандемије одржан онлајн) објављен је *Оксфам-ов* извештај под

него као профит на уложени капитал (пореска стопа 15%). (Видети: Jeffrey Sachs, *The Price of Civilization,* 2011)

16 Видети: Paul Mason, *PostCapitalism: A Guide to Our Future*, 2016.

насловом „*Неједнакост убија*“.[17] У извештају се наводи да је у време пандемије дошло до бржег раста неједнакости и да се током пандемије сваког дана појављивао по један нови милијардер, док је у том периоду 160 милиона људи су гурнути у сиромаштво.

Богатство милијардера од почетка пандемије увећало се више него у претходних 14 година, а десет најбогатијих људи на свету (Илон Маск, Џеф Безос, Бернард Арно, Бил Гејтс, Лери Елисон, Лери Пејџ, Сергеј Брин, Марк Закарберг, Стив Болмер и Ворен Бафет) увећали су своје богатство са 700 на 1.500 милијарди, брзином од 15.000 долара у секунди, односно 1,3 милијарде долара дневно. Ових десет милијардера имају шест пута веће богатства од 3,1 милијарде најсиромашнијих људи на планети. У исто време, код 99% светског становништва дошло је до смањења прихода, а број људи који живи у сиромаштву увећао се за 160 милиона. Неједнакост је допринела да сваког дана умре 21.000 људи, односно једна особа на сваке четири секунде.

Представљајући овогодишњи извештај извршни директор *Оксфам-а* Дени Срискандарџах је истакао како је нешто дубоко погрешно у економском систему. „Чак и током глобалне кризе, неправедни економски системи успевају да награде најбогатије, али не и да заштите најсиромашније.“ Његова колегиница Габријела Бухер, извршна директорка *Оксфам-а* додаје: „Милијардери су имали сјајну пандемију. Централне банке су додале хиљаде милијарди долара како би спасиле економију, а ипак је највећи део тога завршио у џеповима милијардера захваљујући буму на берзама… Никад није било толико важно да почнемо да исправљамо насилне грешке ове срамотне неједнакости, враћајући од елите моћ и екстремно богатство кроз порезе, чиме ћемо вратити новац у праву економију и спасити животе.“

У најновијем извештају *Оксфам-а* истиче се да раст неједнакости није ствар случаја, него је у питању „економско насиље до ког доводе структурне политичке одлуке које владе широм света доносе у корист најбогатијих и најмоћнијих људи“, те аутори овог

17 https://www.oxfam.org.au/wp-content/uploads/2022/01/Inequality-Kills_EN_web.pdf

извештаја *Оксфам-а* предлажу бројне мере које би владе широм света требало да предузму како би дошло до смањења неједнакости.

ЛИТЕРАТУРА

Crouch, Colin, *The Strange Non-Death of Neoliberalism*, Cambridge, 2011.

Frank, Robert, *A Journey Through the American Wealth Boom and the Lives of the New Rich*, New York, 2007.

Krugman, Paul, The Conscience of a Liberal, Boston, 2007.

Mason, *Paul, PostCapitalism: A Guide to Our Future*, London, 2016.

Sachs, Jeffrey, *The Price of Civilization,* New York, 2011.

Varoufakis Yanis, *The Global Minotaur*: *America, Europe and the Future of the World Economy (Economic Controversies*), London and New York, 2011.

Душанич Т. Н., Душанич И. Б.,*Экономика переходного периода*, *Институт международного права и экономики,* Москва, 1996.

Душанић Јован Б., *Економско трокњижје,* Београд, *2020.*

Јувал Ноа Харари, *Сапијенс – кратка историја људског рода,* Београд,2014.

http://www.nspm.rs/prikazi/izazovi-globalnog-parazitizma. html

http://www.freitag.de/autoren/ der-freitag/201evielleicht-hat-occupy-schon-heute-mehr-erreicht-als-die-68er201c

http://www.cbo.gov/sites/default/files/cbofiles/attachments/10-25-HouseholdIncome.pdf

https://www.oxfam.org.au/wp-content/uploads/2022/01/Inequality-Kills_EN_web.pdf

https://standard.rs/2019/04/19/jovan-b-dusanic-zabluda-koja-traje/

Момчило Спасојевић
књижевник
Бања Лука

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ ЈЕ НЕГАЦИЈА ХУМАНОГ ДРУШТВА*

У званичној биографији Јована Б. Душанића стоји да је рођен у Прибинићу, економију завршио у Београду а докторирао у Љубљани те да је редовни професор универзитета. До сада је написао 34 књиге (28 из области економије, остале из историје) и на стотине радова у домаћој и иностраној периодици.

За Јована Б. Душанића се, у позитивном смислу, може казати да је српски националиста, који је 1986. био ухапшен од тадашњих југословенских власти због вербалног деликта и избачен са Економског факултета у Бања Луци, гдје је радио као доцент. И заиста, тешко је срести човјека који више воли свој српски род и његову традицију од Јована Б. Душанића. Он не само да воли традицију српског народа и свога родног завичаја, већ је и помно изучава и афирмише. О свом родном Прибинићу, код Теслића, написао је, у релативно кратком времену, чак три књиге: „*ПРИБИНИЋ – мест̄о у Реп̄ублици Срп̄ској*“, два издања од 2006. године; „*ХРОНИКА срп̄ског села у Босни*“ 2007. године и „*ЛЕТОПИС срп̄ске п̄ородице из Босне*“, Београд, 2008. године.

Годину дана прије Душанићеве књиге о Прибинићу, изашла је моја књига о Шњеготини. Те двије књиге, заједно са књигом Бранка Перића „Чечава“ 2006. године промовисане су у Теслићу, а о књизи „Прибинић...“, књижевник Ранко Павловић и ја посебно смо говорили у Прибинићу, поводом стогодишњице тамошње основне школе.

---

* Објављено: Препорука за читање, *Неолиберализам је неīација хуманоī друшт̄ва*, Јован Душанић, Економија постмодерне, *Челиначке новине* број 225, јул 2018. године.

Од тада сам са Јованом Б. Душанићем стално у контакту. Када дође у Бања Луку, гдје је на Економском факултету ангажован на постдипломском студију, редовно се нађемо и поразговарамо. Ријеч је о врло скромној особи. Увијек путује аутобусом. Подстицај за науку, како каже, добио је онда када му је отац (1959) купио двотомну „Малу Просветину енциклопедију", коју је готово научио напамет. Из Брчког, гдје се породица преселила, за љетних распуста долазио је у Прибинић и Стару Дубраву, код стрица који је ту био жељезничар. У најљепшој животној успомени остала су му купања на Укрњи, испод куће Живојина Кострешевића. У Београду, у кругу рођака, Светозара Ст. Душанића, дугогодишњег управниак Патријаршијског музеја и његовог сина Слободана, члана САНУ-и, почео се бавити историјом, а круна тога му је књига од преко 700 страница „*Срби Босне и Херцеговине у XIX веку – борба за слободу и уједињење*", која је изашла из штампе ових дана и, као и његове три књиге о Прибинићу, бесплатно се дистрибуирају из Народне библиотеке „Иво Андрић" Челинац библиотекама у Републици Српској, као и књига *Економија постмодерне*.

Једна од изражених карактерних црта Јована Душанића је велика привржености православној духовности. Преко владике Јефрема, покренуо реализацију тестамента чувеног свештеника Стевана Душанића да се у Бања Луци подигне храм великмученику цару Николају II Романову. Камен-темељац за будући храм освештан је ове године.

Поменуту књигу, „*Економија постмодерне*" Јована Б. Душанића ми је са посветом поклонио 2016. године. И морам признати да сам је прочитао тек ових дана, дакле, пуне двије године касније, не вјерујући да ме књига такве природе може заинтересовати, али ме је просто одушевила. Чини ми се да би, са мало рекламе, та књига могла постати прави бестселер не само у сфери економске литературе, већ уопште.

У овој књига од 507 страница Душанић беспоштедно критикује неолибералну економску теорију и праксу, која доминира међународним економским односима. Своју основну тезу аутор је изнио већ у моту којим се каже да је економија, суштински, више

морална, него природна наука, али да данас важи правило: што више новаца зграбиш и натрпаш у џепове – то је боље. Мишљена је да живимо у времену науке без истине (у случају економске, али и већине друштвених наука), умјетности лишене лијепог (гдје се форсира естетика ружног) и политике без морала. Затим тврди да је међу академским радницима остало веома мало истинских интелектуалаца који, истина, не могу спријечити зло, али могу на њега указивати и назвати га злом.

Постмодерна се залаже за потпуно ослобађање човјека од сваког традиционализма (религиозног, националног, историјског) и одбацује институције и објективну истину, а интерес је једина истина. Она одбацује све оно што представља темељне вриједности: религија, породица, морал, истина, правда. Вјерује се како ништа, осим новца и материјалних ствари, нема вриједност и да је све толико релативно да више ништа није ни важно. Све је израженија неспремност да се човјек озбиљно посвети било чему, тачније склон је губљењу лојалности према свему: породици, пријатељима, радном колективу, вјери, народу, држави. Све се своди на новац и конзумирање и човјеков егоцентрични самољубиви инстинкт.

Постмодерна индустрија умјесто производње роба и услуга у првом плану има производњу информација – информационо друштво, а знање постаје све мање потребно. Ново информационо друштво омогућава да се данас могу обављати многи послови без посједовања елементарног знања. Касирка, на примјер, може добро обављати свој посао и без знања таблице множења. Презентације и одбрана докторских дисертација (обогаћени разним ефектима, сликама, звуковима), претвара се у групно читање, а кандидатова једина својина је фраза *хвала на īажњи.* Раније су интелектуалци били веома цијењени, утицајни и поштовани према којим се друштво равнало и којим се поносило, а данас су њихова мјеста заузели разни квазинаучници-шоумени.

Постмодерна економија настала је у најразвијенијим земљама Запада по шпекулативном моделу гдје доминира виртуелно (непостојеће) над реалним, реалном економијом. Виртуелна економија ствара новац берзанским шпекулацијама а у њој се тргује

практично ваздухом. Али виртуална економије, ипак, не може да постоји без реалне економије. Једноставно речено, виртуална економија је класична крађа, усисавање вриједности из реалног сектора од чега највећу корист имају развијене земље Запада и САД-а. Националне државе су од 1989. године, стављене пред избор: или отворити се и пустити да глобални капитал све пождере или бити проглашен за „непријатеља прогреса“ и „неуспјелу државу“, затим бити нападнут и најзад уништен.

Приватизиран је капитал свих грађана и дата појединцима и легализована тако да данас све функционише, углавном, по принципу корупције. Огромна маса људи постаје вишак и нуди бесплатну радну снагу. Економија у првобитном значењу, управљање домаћинством, више не постоји већ само богаћење мање групе грађана путем лихварства, зеленаштва што се не може прихватити као економија.

Неолиберализам као идеологија постмодерне, почиње од доласка на власт Маргарет Тачер у Енглеској 1979. године и Роналда Регана (почетком 1980. године) у САД-а базиран на идејама Монт Пелерин друштва (1947) у коме је било чак седам добитника Нобелове награде, а које глорификује приватно власништво, испољава апатију према улози државе, изражава презир према сиромашним који зависе од подршке која им пружа држава и које позива богате да се одрекну морала и обавеза према осталом дијелу друштва; не признаје националне особености, социјалну одговорност, морал и етичке принципе.

Неолиберализам је идеологија која се реализује у интересу богатих и моћних. Они имају огромну финасијску моћ (и не само финасијску) помоћу које обликују политички, медијски и (квази) научни простор како би се водила економска политика и јавно промовисале вриједности које њима одговарају. Богати се ограђују од остатка друштва – они живе у елитним дијеловима које умјесто обичне полиције обезбјеђују приватни чувари и тјелохранитељи; умјесто јавних паркова, базена и других спортских објеката, имају сопствене или посјећују луксузне приватне клубове са тим садржајима; дјецу не шаљу у државне школе, него у приватне елитне

школе и на универзитете; не лијече се у државним болницама већ у приватним клиникама. Бити богат значи имати довољно новца да се не мијешаш са оним који то нису. За неолиберализам се не може рећи да је успјешан, али да је моћан, то је истина. Нобеловац Стиглиц је казао: „Економски и политички систем којим није задовољна већина грађана не може да опстане на дуже вријеме". Једна од последица неолибералистичког концепта економије је и незапосленост која је данас, како у свијету тако и код нас, нарочито велика међу младим, узрасту који је најкреативнији. Без запослења млади нису у могућности да благовремено заснују породицу, што смањује њихову социјалну одговорност и руши социјалну стабилност у друштву. У немогућности да се часно заради новац расту крађе, разбојништва, нарко-трговина и слично.

Још у XIX вијеку енглески филозоф Џереми Бетман сматрао је да закон треба да обезбиједи максималну срећу, при чему срећа једног човјека не може да буде важнија од другог човјека. По његовом мишљењу ако се богатом узме хиљаду долара и да сиромашном, богати ће бити незнатно мање срећан, а сиромашног ће бити много већа те да богате треба више опорезовати и тако олакшати положај сиромашних. Политичка елита ништа не предузима да ограничи похлепу богатих јер је корумпирана и зависна од богатих.

У другој половини књиге ријеч је о мање занимљивој теми транзицији у Србији која је закаснила и кажњена док је, рецимо, Пољска за своју пионирску улогу у рушењу социјалистичког система била награђена од стране Запада. Вријеме ДОС-а Душанић сматра још једном изгубљеном деценијом, а њихов привредни концепт назива бећарском економијом. „Тешко Србија може очекивати неко добро од ММФ-а, јер до сада није донио никакаво добро ни једној држави којој је помагао називајући га „утјеривач дугова".

Др Марко Секуловић, у задњој реченици осврта на ову књигу, каже. „Увјерен сам да ће након читања ове књиге многе млађе колеге економиста доћи до закључка: економије није досадна и сувопарна наука" Рецензенти др Вујо Вукмирица и др Слободан Максимовић, професори емеритуси, за Душанића кажу да је његов приступ владајућим трендовима у економији опозицион „јер је за

њега економија, прије свега, друштвена и морална дисциплина. Због тога је годинама био прилично усамљен међу домаћим академским економистима „али је временом и упорношћу и убједљивошћу аргумената придобио велики број истомишљеника...“

Књига је писана вуковским језиком и стилом с јасноћом каквом је написана поменута „Мала Просветина енциклопедија“ , „библије“ Душанићеве младости.

Станко Станић
редовни професор
Бања Лука

НАУЧНИ ОПУС ЈОВАНА Б. ДУШАНИЋА
ПРЕДГОВОР – РЕЧ ДЕКАНА*

Економски факултет Универзитета у Бањој Луци прихватио је са задовољством идеју да буде издавач Тематског зборника о научном опусу проф. др Јована Б. Душанића.

Овај израз задовољства има извориште у чињеници што је професор Јован Душанић био асистент, а потом и наставник, од 1975. до 1986. године, у сталном радном односу на нашем факултету. И послије присилног удаљавања, односно прекидања радног односа, проф. Душанић је сарађивао са овим факултетом, што је манифестовано држањем предавања из већег броја предмета.

Са изразом посебне среће за академску заједницу Економског факултета у Бањој Луци истичем чињеницу да је професор Душанић стекао највише наставничко звање – редовног професора баш на овом факултету. Признаћемо, више је то афирмација овом факултету него што је лично професору Душанићу. И због ове чињенице имамо колегијалну и академску обавезу да будемо издавач овог Тематског зборника.

Ова наша одлука би сигурно била поздрављена од стране бројних генерација студената на основним и постдипломским студијама које су слушале вјежбе или предавања које је држао проф. Душанић из Финансијског рачуноводства, Управљачког рачуноводства, Кредитно-монетарне политике, Монетарних и јавних финансија и Банкарства. Све су то генерације срећних студената,

---

* Предговор – *Реч декана* за књигу *Научни опус Јована Б. Душанића* (Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2018) написао је проф. др Станко Станић.

између осталог, што су имали привилегију да буду студенти баш професора Душанића.

Објављивање овог зборника, такође, треба тумачити као јавно извињење за шиканирање и непријатности које је професор Душанић доживљавао у нашој средини у монтираном политичком процесу и прогону који је реализован 1985. и 1986. године. Подсјетимо се још једном, јавности ради, да је у априлу 1994. године Савјет Економског факултета донио одлуку којом је ставио ван снаге одлуку Савјета из јула 1986. године којом је професор Душанић искључен из наставног процеса, а самим тим и из радног односа. Тиме је професору Душанићу пружена морална сатисфакција и фактичка рехабилитација због прогона са Универзитета из идеолошких и политичких разлога.

Објављивањем овог зборника на одређени начин јесте и афирмација и нас као издавача јер је проф. Душанић један од ријетких достојанствених, цивилизованих и аргументованих критичара политике неолиберализма, која је економски опустошила Србију. Афирмација издавача и из разлога што је проф. Душанић написао велики број радова и што спада у онај мали број српских интелектуалаца из економске науке који су своју мисију нашли у писању и истинском истраживању наше економске стварности и будућности, односно што се предао истинском академском рударењу. У томе је био толико успјешан да је с правом прозван првоборцем у борби против неолиберализма.

Јовица Тркуља
редовни професор универзитета
Београд

ЈОВАН Б. ДУШАНИЋ, ДИСИНДЕНТСТВО КАО СУДБИНА*

Прво, желим да похвалим организатора овог научног скупа који наставља праксу да на овом месту у форми округлог стола организује расправу о научном делу и јавној делатности истакнутих српских интелектуалаца. Те расправе су важне за ширу јавност, за ужу стручну јавност и за самог аутора. Друго, организатор је и овога пута направио добар избор када је одлучио да предмет расправе на овом скупу буде научно дело и јавни ангажман проф. др Јована Б. Душанића. Реч је о вредном економисти који је своју мисију нашао у посвећености струци, писању и борби за достојанство позива економисте и професора. Резултат тога су његових тридесетак стручних књига из економије.

Душанићеве колеге економисти који су говорили пре мене указали су на његов допринос нашој економској науци. Један од њих га је назвао „првоборцем рата против неолиберализма".[1] Већина је поменула да су његове стручне економске анализе и упозорења били правовремени и велика је штета што су прошли без већег одјека у широј јавности. Поменут је и његов афинитет према историји, посебно историји свог краја о којој пише.[2] Ја ћу

---

* Ауторизовано излагање са округлог стола: *Расправа поводом књиге „Економија постмодерне" и других дела Јована Б. Душанића*, који је одржан у Београду 15.5.2017. године.
Објављено у књизи: *Научни опус Јована Б. Душанића*, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2018.

1 Небојша Катић, „*Јован Душанић – једна необична академска каријера*", реферат за Округли сто поводом научног дела Јована Б Душанића, стр. 2.

2 Исто, стр. 3.

говорити о остракизму проф. Јована Б. Душинића са Универзитета у Бањалуци и из његовог завичаја.

Путеви и странпутице ангажовања српских интелектуалаца

Последњи пут сам на овом месту учествовао у расправи о књигама Слободана Антонића, 24. октобра 2012.[3] Том приликом сам изнео једну констатацију и једну класификацију којом ћу почети своје излагање о проф. Јовану Б. Душанићу.

Протекле деценије ће бити забележене као време зла, насиља и преваре у југословенској ратној апокалипси и српској трагедији која је обесмислила сваку реч и интелектуални напор. У том драматичном времену српски интелектуалци су се кретали различитим путевима.

Први пут је био пут меланхоличног и резигнираног „бацања пера у трње" и дизање руку од интелектуалног рада и стварања. На том путу нашла се већина наших интелектуалних посленика затечена асиметријом између великог очекивања од тзв. револуције 1989. и суморне реалности која је грубо разоткрила изневерене наде.

Други пут је био пут политичког ангажмана. Немали број српских интелектуалних посленика ушао је у политичку арену и ангажовао се као 1) *лидери* водећих политичких странака и државе, 2) *„велики везири"* и интелектуални *вазали* чија је улога да политичким одлукама својих сизерена прибаве научну визу; 3) *кетмани* који се претварају да тобоже верују и прихватају једну политику; 4) *конвертити* који се, радикално мењајући уверења и ставове, прилагођавају сваком политичком тренутку; 5) *камелеони* који немају озбиљна уверења, те лако преоблаче политичку одежду; и 6) *продане душе* и пришипетље разних светских фондова, који су по налогу својих спонзора спремни на све.

Улазећи у политичку арену они су сагорели као научници и истраживачи, а потом компромитовали и потрошили ионако

3 *„Књигама на кризу"*, округли сто о књигама проф. др Слободана Антонића, који је одржан 24. октобра 2012. године у Београду у организацији Дома културе „Студентски град".

скроман кредит интелигенције у Србији. Тако је формирана политикантска, вазална интелигенција сачињена од бројне армије партијских аналитичара, кабинетских саветника, тзв. експерата, портпарола, али и корумпираних професора универзитета, научних саветника и истраживача, новинара, уредника и других интелектуалних посленика који зарад вишег статуса, разних привилегија, брже политичке или професионалне промоције прихватају поданички однос интелектуалних вазала и кетмана. О њима речито говоре графити на фасадама појединих факултета: „*За све ово су нам криви професори и академици*“, „*Бравар је био бољи*“.

Трећим путем је ишао мали број наших интелектуалаца, сматрајући да је он једино примерен њиховом људском и професионалном ангажману. То је пут теоријског истраживања артикулације драматичних збивања. Одговори ових истраживача имаће значај археолошког белега ископаног из згаришта једне цивилизације, који ће једног дана неки нови археолози откопавати и уграђивати као делове компликованог мозаика нашег времена.

Летимичан поглед на дело и делатност Јована Б. Душанића указује да је он један од ретких српских интелектуалаца који је најупорније и најдоследније ишао овим трећим путем. То потврђују његови многобројни наступи на стручним скуповима и јавним наступима у медијима и посебно тридесетак његових стручних књига које су настале у великом луку од *Система акумулације југословенске привреде* (1981) до *Економије постмодерне* (2016).[4]

4 Јован Б. Душанић и Миодраг Зец, *Систем акумулације југословенске привреде*, Научна књига, Београд, 1981; Т. Душанич, Й. Душанич, *Экономика переходного периода*, Институт международного права и экономики, Москва, 1996; Татјана и Јован Б. Душанић, *Транзиција у Русији*, Економска политика, Београд, 1998; Јован Б. Душанић, *Транзиција – велика шанса али и опасна замка*, Никола Пашић, Београд, 2001; Јован Б. Душанић, *Новац*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2001; Јован Б. Душанић, *Новац, кредит и банке*, Consseco institut, Сарајево, 2002; Јован Б. Душанић, *Транзиција у Србији – две године после,* Consseco institut, Сарајево, 2003; Јован Б. Душанић, *Пословно банкарство*, Consseco institut, Сарајево, 2003; Јован Б. Душанић, *Монетарна економија и банкарство*, Consseco institut, Сарајево, 2004; Јован Б. Душанић, *Монетарни и тржишни фундаментализам – као алиби за некомпетентност,* Геополитика, Београд, 2004; Јован Б. Душанић, *Економска транзиција и глобализација*, Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево, 2005; Јован Б. Душа-

Прво издање ове књиге *Економија постмодерне* имао сам задовољство да као уредник објавим као 81. свеску угледне Библиотеке „Политика и друштво", 2014. године.[5] Сада је пред нама ново, проширено издање ове књиге под истим насловом *Економија постмодерне*: *2. допуњено издање*.[6] Првом издању су додата два дела: „Транзиција у Србији" стр. 245–440 и трећи део (додатак): „Дисидентство као природно стање" стр. 443–493.[7]

нић, *Банкарско пословање*, Београдска пословна школа, Београд, 2006; Јован Б. Душанић, *Године пропуштених шанси – транзиција у Србији*, Београдска пословна школа, Београд, 2007; Јован Б. Душанић, *Монетарне и јавне финансије*, Београдска пословна школа, Београд, 2007; Јован Б. Душанић, *Washington consensus – кодификовани програм економског неоколонијализма*, Нова Европа, Београд, 2007; Јован Б. Душанић, *Бећарска економија – транзиција у Србији*, Београдска пословна школа, Београд, 2008; Јован Б. Душанић, *Банкарство*, Београдска пословна школа, Београд, 2008; Јован Б. Душанић, *Хиперинфлација – да ли нас историја нечему учи*, Београдска пословна школа, Београд, 2009; Јован Б. Душанић, *Доларска алхемија и казино економија – светска економска криза*, Београдска пословна школа, Београд, 2009; Јован Б. Душанић, *Деструкција економије 1 – Деценија српске транзиције*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2010; Јован Б. Душанић, *Деструкција економије 2, – Србија у вртлогу светске кризе*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2010; Јован Б. Душанић, *Деструкција економије 3 – како смо „уїазили" у бољи живот*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2011; Јован Б. Душанић, *Банкарски менаџмент*, Београдска пословна школа, Београд, 2012; Јован Б. Душанић, *Критика неолиберализма и транзиције*, Медик, Загреб, 2012; Јован Б. Душанић, *У заїрљају неолибералне хоботнице*, Институт за економско-правне експертизе, Београд, 2013; Јован Б. Душанић, *Неолиберализам, транзиција и криза*, Београдска пословна школа, Београд, 2013; Јован Б. Душанић, *Неолиберализам,* Catena mundi, Београд, 2015; Јован Б. Душанић, *Економија постмодерне*, Библиотека *Политика и друштво*, Београд, 2014; Економски факултет Универзитета у Бањалуци, 2016.

5 Јован Б. Душанић, *Економија посмодерне*, Библиотека *Политика и друштво*, Београд, 2014, 170 стр. Реч је о Библиотеци коју је основала група демократски настројених професора Правног факултета у Београду 1937. године. Уредници библиотеке били су професори Михаило Илић, Божидар, С. Марковић и Милан Жујовић. Они су успели да до почетка рата 1941. објаве педесет књига истакнутих аутора (Слободана Јовановића, Ђорђа Тасића, Драгољуба Јовановића и др.) у којима су обрађена важна питања друштваног живота на основу начела: истина демократија и интерес српског народа.

6 Јован Б. Душанић, *Економија посмодерне*, *Друїо допуњено издање*, Економски факултет Универзитета у Бањалуци, Бањалука, 2016, 506 стр.

7 Овај трећи део књиге „Дисидентство као природно стање" аутор је у неизмењеном облику преузео из своје књиге *Прибинићи – место у Рейублици*

Ова књига сведочи о томе да је проф. Душанић увек био спреман да са становишта своје струке одговори на кључна питања времена и да дâ свој допринос препороду српског народа. У том смислу он је почетком 2014. године прихватио позив да учествује у изради документа о могућим правцима развоја српског народа – *Ка српском становишту*.[8] Свој прилог је објавио као додатак у оба издања књиге *Економија постмодерне*.

Дисидентство као судбина

Наслов одељка „Дисиденство као природно стање" је непрецизан. Прво асоцира на Хобсово „природно стање", а Душанић говори о дисиденству као судбини, усуду. Друго у одељку се говори не само о дисиденству Јована Б. Душанића, већ о вишевековном дисидентству породице Душанић. Оно се односи на читаве генерације Душанића које су живећи у „тамном босанском вилајету" од XVIII до краја XX века биле изложене *зулуму*. Реч зулум је турског порекла и означава насиље, угњетавање, тиранију, дакле обухватао је и обухвата оно што се зове: *остракизам* у античкој традицији и *дисидентство* у руско-европској традицији.

У овој књизи аутор је показао да су оштрицу остракизма/дисидентства Душанићи из села Прибинић код Теслића доживљавали у континуитету од три века: од Турске, Аустроугарске, преко Независне државе Хрватске и комунистичке Југославије, до ратног вихора у Босни и Херцеговини.

Према усменом предању, Душанићи из Прибинића старином потичу из Старе Херцеговине одакле су се, због турских зулума, преселили прво у Подриње, потом у Посавину, а средином XVIII века у Прибинић се досељава поп Горан (рођен на прелому XVII и

Српској, друго издање, Београд, 2008, стр. 217–244, те допунио делом који се односи на свештеничко и четничко порекло које су му приликом прогана узимали као отежавајући околност.

8 Група аутора, *Ка српском становишту*, Evro Book, Београд, 2014, 254 стр. (Аутори: Владан Вукосављевић, Зоран Аврамовић, Слободан Антонић, Алекса Буха, Бојан С. Димитријевић, Јован Б. Душанић, Милош Јовановић, Жељко Будимир, Милош Ковић, Мило Ломпар, Слободан Рељић, Дарко Танасковић, Драган Поповић, Гордана Бјелобрк).

XVIII века) са делом породице која је преживела крвави сукоб са Турцима (када су убијени Горанов син Ђурађ и унук Лука – младић стасао за женидбу).[9]

Праунук попа Горана, Гаврило – Гавро је остао запамћен као популарни прота у Прибинићу и национални просветитељ, који се доследно борио за интерес српског народа и његове цркве. Средином XIX века добио је две дозволе (фермана) од тадашњег турског султана Абдул Меџида I за обнављање средњовековних манастирских цркава Липље и Ступље, задужбине краља Драгутина, који је на овим просторима (Усоре и Соли) владао од 1282. до 1316. године.

Доласком Аустроугарске у Босну (1878–1914) настављени су зулуми и прогони Душанића. Гаврилов син, прота Константин Коста (1835–1911), наставио је породичну традицију. Након завршене Бањалучке богословије код Васе Пелагића, посветио се свештеничком позиву. „На темељима разрушеног манастира Липље обновио је цркву и подигао цркву у Прибинићу (где је по народном предању био манастир Ступље).[10] Прота Коста је био „један од истакнутих народних представника који су се крајем XIX и почетком XX века борили (и изборили) код аустроугарских власти за верско-просветну аутономију Срба у Босни и Херцеговини".[11] Будући да се истакао као борац за верско-просветну аутономију Срба у БиХ, аустријске власти му деценијама нису дозвољавале подизање цркве и Српске народне школе у Прибинићу. Дозволу за изградњу цркве добио је (1900) када су аустроугарске власти почеле са изградњом католичке цркве у Прибинићу за велики број досељеника из других области Хабзбуршке монархије.

Треба посебно истаћи страдање проте (протојерej-ставрофор) Стевана К. Душанића (1866-1957), једног од пет синова проте Константина-Косте. Када је Стеван у Бањалуци завршио школовање, његов отац прота (протојерej) Коста је покушао да га упише

9 Јован Б. Душанић – Липљански, *Прибинић – место у Рейублици Срйској*, друго издање, Београд, 2008, стр. 96-97.
10 Исто.
11 Исто.

у Рељевску богословију у Сарајеву, али аустроугарске власти то не дозвољавају него траже да упише Кадетски корпус у Сарајеву. У породичном летопису је записано да је „власт настојала да младе из угледних породица школује за државне службенике који би касније радили у њиховом интересу, а угледне српске породице настојале су да своју децу школују за свештенике или учитеље како би могли да служе своме народу“.[12]

Као и његов професор Васо Пелагић, и прота Коста је изједначавао друштвену улогу свештеника и учитеља и у њима видео народне емисаре у времену када су писмени људи права реткост. „Не желећи да постане швапски официр и служи окупатору“, како пише у породичном летопису, Стеван се илегално пребацује у Србију где уписује Београдску богословију, а аустроугарске власти га проглашавају војним бегунцем.“[13]

Стеван после завршетка Београдске богословије (по препоруци митрополита Михаила и ректора Фирмилијана) одлази (1896) на даље школовање у Русију, где у Казању (код професора Антонија Храповицког) завршава (1901) Духовну академију и стиче научни степен кандидата богословских наука. У то време он је један од 24 Срба у БиХ са дипломом факултета. Међутим, аустроугарске власти му нису признале стечене дипломе и послале су га на четворогодишње одслужење војног рока (две године редовни рок и две по казни зато што је пребегао у Србију). Упркос томе, Стеван је наставио породичну традицију борбе за верско-културну аутономију.

Заслужан је за оснивање Митрополијске библиотеке у Сарајеву, изградње Српске народне читаонице и књижнице у Прибинићу, а заслужан је и за изградњу џамије у Прибинићу („која је изграђена већином прилозима народа православне вере из Прибинића, на потицај православног свештеника Стевана К. Душанића“).[14]

12 Исто.
13 Исто.
14 Петар Богуновић, *Из усорскоī краја и околине,* Просвјета, Сарајево, 1936.

Пошто се број деце у школи у Прибинићу стално повећавао, прота Стеван организује изградњу школе и у суседном селу Булетићу (које припада парохији Прибинић). Организује мештане из своје парохије у Прибинићу и Булетићу и помаже им да оснују сопствену земљорадничку задругу. У Прибинићу формира Соколско друштво и гради *Дом соколске чете*, такозвану *Соколану*. На иницијативу проте Стевана мештани Прибинића, у знак поштовања и захвалности, подижу спомен-чесму краљу Петру Првом Ослободиоцу, те споменик солунским борцима из Прибинића.

У Првом светском рату, прота Стеван је интерниран у логор у Араду, а у Другом светском рату у логор Цапраг (код Сиска). Током Другог светског рата изгубио је три сина: пуковника Светолика (1908–1944), адвоката Богољуба (1911–1943), и дипломираног машинског инжењера Драгољуба (1914–1941).

Страдање Душанића је настављено и после Другог светског рата у ФНР Југославији. Нове власти су се поново обрушиле на породицу Душанић. Први на удару је опет био прота Стеван. Уместо да уважавају његову страшну породичну трагедију, позне године и углед који је уживао, оне су га систематски злостављале и прогањале. Судбина проте Стевана је парадигма страдања свештеника у комунистичкој Југославији и приближава се страдању епископа Варнаве (Настића) и других свештеника СПЦ.

У јануару 1946. године нове комунистичке власти на кућном прагу убијају Илију Душанића, млађег брата Јована Душанића (професоров деда по коме је добио име) и комплетну породицу (од четрдесетак чланова) интернирају у злогласно усташко место Балеговац (касније преименовано у Ново Село) код Оџака у Посавини. Убиство и интернација породице Душанић извршена је без било какве званичне одлуке, а под изговором да ова породица скрива и помаже четнике који се налазе у шумама.

Најстарији син проте Стевана, Светозар (1907-1990) нове комунистичке власти избацују са посла (професор Прве мушке гимназије у Београду) и лишавају грађанских права (јер је бранио

„Гролову децу“ – коју су из гимназије избацивали због политичке делатности њихових родитеља) и он, на позив митрополита Јосифа прелази у Патријаршију, где ће до краја живота радити као управник Музеја СПЦ.[15]

У СФР Југославији (1963–1990) Душанићи су умногоме третирани као грађани „другог реда”. Према њима су власти имале став априорног неповерења као према четничкој породици. Зато за породицу није било изненађење када је један од њихових најбољих синова, доктор економских наука, доцент Економског факултета у Бањалуци и један од најомиљенијих професора, Јован Б. Душанић, проглашен за морално-политички неподобног, осуђен као народни непријатељ и 1986. године остракизован са Универзитета.[16]

По мом суду повест породице Душанић под радним насловом „Дисидентство као судбина” – драгоцена је за истраживања (историчара, етнолога, демографа, социолога, теолога СПЦ, правника...). Та повест је драгоцен материјал и за књижевнике, филмске ствараоце. Повест породице Душанић чека новог Андрића, Црњанског, Селимовића, нашег Бертолучија, Тарковског, Михалкова – који би је преточили у вредна књижевна и филмска дела.

До тада важно је да ми обавимо свој део посла, са становишта својих струка. Јован Б. Душанић је то урадио књигама *Прибинић – мест̄о у Реп̄ублици Срп̄ској*,[17] *Хроника срп̄скоī села у Босни*,[18]

15 Син Светозара Ст. Душанића, Слободан Душанић (1939–2012) био је редовни професор Филозофског факултета у Београду (и први који је на Универзитету у Београду добио почасно звање – професор емеритус), редовни члан Српске академије наука и уметности и гостујући професор на Универзитету у Лиону (Француска) и Универзитету Илионис (САД).

16 Треба поменути и чињеницу о којој Јован Б. Душанић не пише у својој књизи *Економија п̄ост̄модерне*, да су многи његови рођаци по очевој и мајчиној линији у време рата у Босни 1992–1995. морали да напусте своје домове и оду у прогонство. У то време у кући Јована Б. Душанића у Београду било је 28 избеглица из БиХ, углавном рођака по мајци (Минићи из Посавине).

17 Јован Б. Душанић – Липљански, *Прибинић – мест̄о у Реп̄ублици Срп̄ској*, Нова Европа, Београд, 2006, 205 стр.

18 Јован Б. Душанић – Липљански, *Хроника срп̄скоī села у Босни*, Никола Пашић, Београд, 2007, 357 стр.

Летопис Српске породице из Босне[19] и на страницама књиге *Економија постмодерне*. О повести Душанића писано је мало и успут Петар Богуновић, помиње Душаниће из Прибинића у својој књизи *Из усорског краја и околине*,[20] а Бошко Петровић пише о страдању Душанића у Другом светском рату у књизи *Братоубилаштво и парадокси једног тешког времена*.[21]

Ја сам спреман да на основу судских и црквених докумената обрадим „Прогоне и страдања проте Стевана К. Душанића", чија судбина је парадигма страдања православиних свештеника, али и парадигма отпора, доследности и визионарства. Наиме, у архиви СПЦ у Бањалуци сачувано је писмо проте Стевана са његовом последњом жељом. Писмо је написао 19. октобра 1956. у време када су комунистички казамати били препуни робијаша чији је једини грех био што су изрекли лепу реч о Русији и монархији. У протином писму пише: „да се у Бањалуци у знак захвалности српског народа подигне црква – манастир на Бањалучком пољу покрај извора Богославчева врела у име светих славјанских мученика Николаја Другог и његове породице Романов, који 1914. године ступише у рат, те у граду Јекатерингбургу дадоше своје мученичке животе за спас и слободу српског народа".[22] У то време на Бањалучком пољу је била велика војна касарна. Већина оних који су прочитали „Последњу жељу" проте Стевана мислили су да је то „бунцање" деведесетогодишњег старца, које не треба схватити озбиљно. Међутим, пре десетак дана, званичници Републике Српске и Српске православне цркве обавестили су јавност да ће у Бањалуци, покрај извора Богославчева врела бити подигнута црква у знак захвалности српског народа цару Николају Другом.[23]

19 Јован Б. Душанић – Липљански, *Летопис српске породице из Босне*, Никола Пашић, Београд, 2007, 419 стр.

20 Петар Богуновић, *Из усорског краја и околине,* Просвјета, Сарајево, 1936, 127 стр.

21 Бошко Петровић, *Братоубилаштво и парадокси једног тешког времена,* Просвјета, Теслић, 2003, 364 стр.

22 Прота Стеван Душанић, „*Посљедња жеља*", писмо Прео-свећеном архиепископу бањалучко-бихаћком Василију (Костић), од 19. октобра 1956.

23 http://rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=249254

Морално-политичка неподобност Јована Душанића

Осуда и изгон проф. др Јована Б. Душанића беочуг је у дугом ланцу остракизма најбољих синова породице Душанић из Прибинића. У раном детињству делио је судбину своје породице која је обележена као четничка и националистичка. На почетку универзитетске каријере доживео је да га избаце са Универзитета у Бањалуци из ванакадемских разлога (проглашен десничарем који је против социјализма и самоуправљања). У деценијама при крају његове универзитетске каријера био је изложен пошасти владајућих неолиберала у Србији (проглашен левичарем који је против капитализма и глобализације).

1. – У својој необичној, Катић с правом каже, „болно интересантној и атипичној академској каријери", проф. Јован Б. Душанић је доживљао да га више пута осуде за морално-политичку неподобност и остракизују. Први пут му се то десило на Економском факултету Универзитета у Бањалуци 1985–1986. када је оптужен да *делује са позиција грађанске деснице и српског национализма,* да је *против социјализма и самоуправљања*. Након тога је осуђен и као српски националиста, десничар и потомак свештеничке и четничке породице протеран са Универзитета и из завичаја.

Случај бањалучких универзитетских професора доцента др Јована Б. Душанића и мр Миодрага Зеца започео је 11. децембра 1985. године акцијом Службе државне безбедности у Бањалуци. Тога дана извршени су претреси у њиховим становима и одузети су им пасоши. Након тога, они су заједно са својим колегом асистентом мр Љубомиром Золотићем и још десетак професора и асистената са Универзитета приведени на саслушање у просторије Службе државне безбедности (СДБ). Пошто нису пристали да потпишу унапред припремљене записнике са саслушања у СДБ-у Душанић и Золотић су задржани у притвору од 11. до 14. децембра 1985. године.[24]

24 Јован Б. Душанић, *Економија постмодерне*, Друго допуњено издање, стр. 467–458.

Служба државне безбедности је сачинила информацију на основу анонимних под сумњивим околностима прикупљених изјава, у којој се тврди да су припадници ове „београдске групе“ пуних седам година „деловали с позиције национализма“, да су „грубо и тенденциозно коментарисали НОБ“ и да су „грубо нападали личност друга Тита и других истакнутих руководилаца“.[25] Ова информација је достављена Економском факултету у Бањалуци са предлогом да се преиспита морално-политичка подобност ових наставника.

Овај монтирани политичи процес узбуркао је тада бањалучку и југословенску научну и културну јавност. Реаговали су бројни медији: бањалучки *Глас*,[26] београдски *НИН*,[27] *Младост*,[28] *Политика*[29], *Новости*[30] и *Новости 8*,[31] загребачки *Данас*[32] и други. У настојању да објасни „случај бањалучких професора“ новинар *НИН-а* Звонко Симић се позвао на луцидну мисао Хане Арент у њеном трактату о антисемитизму: „Ништа не изазива толику завист, ништа толико не провоцира агресивност околине као богатство без власти. Да ли се то односи и на интелектуално богатство? “ – поставио је питање Симић.

Огласио се Апелом јавности и Одбор за одбрану слободе мисли и изражавања у којем стоји: „Обраћамо се југословенској јавности и свим људима добре воље и осетљиве савести с молбом и предлогом да најодлучније осуде овакво незаконито кажњавање др Јована Душанића и мр Миодрага Зеца и да предузму све што

25 Званично саопштење које је објављено у бањалучким дневним новинама *Глас* 31, маја и 1. јуна 1986. године, а потом пренела скоро сва југословенска штампа са карактеристичним новинским насловима: „Заговарали Велику Србију“, *Политика*, Београд, „Наставници кућног национализма“, *Ослобођење*, Сарајево, „Националисти за катедром“, *Новости*, Београд, итд.

26 Ј. С., „Националисте пред суд, *Глас*, Бања Лука, 25.06.1986, Душан Кецман, „Свједочење и чињенице“, 19–20.07.1976.

27 Звонко Симић, „Суд партије“, *НИН*, Београд, 22.6.1986,

28 Момчило Петровић, „Догодило се у Бања Гулагу, *Младост*, Београд, 16.6.1986.

29 „Душанић и Зец искључени из наставе“, *Политика*, Београд, 08.07.1986.

30 А. Козомара, „Студенти против искључења“, *Новости*, Београд, 27.06.1986.

31 Светлана Прлина, „Рашомон на Врбасу“, *Новости 8*, Београд, 19.06.1986.

32 Јован Бабић, „Гријех или грешка“, *Данас*, Загреб, 01.07.1986.

је у њиховој моћи да се ова двојица универзитетских наставника одмах врате у наставу.“ [33]

Упркос очигледним чињеницама да је реч о монтираном политичком процесу и овим протестима, наставници Економског факултета у Бањалуци подлегли су притиску тадашњих власти. Научно-наставно веће овог факултета је јуна 1986. године донело одлуку да се др Јован Б. Душанић и мр Миодраг Зец искључе из наставе. Савет Економског факултета у Бањалуци донео је 7. јула 1986. године одлуку којом су они искључени из научно-наставног процеса. [34]

Након ове одлуке Душанић је напустио Бањалуку и прешао у Београд, где је прво радио у привреди („Металсервису“, саветник генералног директора, 1986–1988 и у „Змају“, заменик генералног директора, 1988–1991), а затим постао директор представништва „Змај“ у Москви (1991–1997). У Москви је непосредно пратио процесе економске транзиције у Русији после распада СССР-а. По свему судећи, ова искуства у привреди и у Русији била су драгоцена за проф. Душанића. Она су му помогла да боље разуме и реалније посматра економску стварност. То је свакако унело нове димензије и обогатило његова истраживања економских процеса у Србији и свету. Универзитетску каријеру проф. Душанић је окончао на Београдској пословној школи – Високој школи струковних студија, где је обављао и дужност шефа катедре за економију (2008–2015).

Априла 1994. године Савјет Економског факултета у Бањалуци донео је одлуку којом је ставио ван снаге одлуку Савјета овог Факултета донесену јула 1986. којом су професори Душанић и Зец искључени из наставе. Стављајући ван снаге ову одлуку Савјет

33 „Апел јавности“, *Одбор за одбрану слободе мисли и изражавања, Саопштења и други документи*, приредио Коста Чавошки, Службени гласник 2009, стр. 116–117. Овај Апел су потписали: Андрија Гамс, Матија Бећковић, Коста Чавошки, Добрица Ћосић, Иван Јанковић, Неца Јованов, Михаило Марковић, Драгослав Михаиловић, Борислав Михаиловић Михиз, Никола Милошевић, Танасије Младеновић, Гојко Николић, Предраг Палавестра, Мића Поповић, Радован Самарџић, Младен Србиновић, Драгослав Срејовић и Љубомир Тадић.

34 Одлука Савјета Економског факултета у Бањалуци, бр. 05-576, од 09.07.1986.

Економског факултета је оценио да „ни у вријеме њеног доношења, а ни данас, нису постојали разлози за искључење из научно-наставног процеса др Јована Б. Душанића и мр Миодрага Зеца."

Шест година касније, 5. фебруара 2000. године на прослави 25-годишњице Економског факултета у Бањалуци, декан тог Факултета је у свом поздравном говору нашао за сходно да каже: „Због чињенице да је колектив Економског факултета у вријеме те афере, у прољеће 1986. године, пропустио да енергичније стане у одбрану својих колега, морална је обавеза нас њихових колега који смо из тог времена и данас на Факултету, да им упутимо јавно извињење због тога, с једне стране, те да им се и захвалимо што су и поред непријатности и шиканирања, која су тада доживљавали, били спремни да понови буду у функцији развоја Факултета онда када је то од њих затражио управо овај Факултет. Збивања тог времена представљају најтамнију страницу у животу овог Факултета: она, као да су наслућивала долазак тежег раздобља; али овог пута не само на Факултету, већ и нашег ширег окружења."[35]

На тај начин, проф. Душанић и проф. Зец су добили моралну сатисфакцију и фактичку рехабилитацију због изгона са Универзитета из идеолошких и политичких разлога.

2. – Током последњих деценија проф. Душанић је поново доживео да га оптужују за морално-политичку неподобност и покушају да стручно дискредитују. Наиме, он се од 1996. године до данас на јавној сцени, често сам у арени, супротстављао пошасти неолиберализма и његовим ригидним витезовима. После октобарског преврата 2000. и доласка на власт ДОС-а, он је у континуитету беспоштедно критиковао неолиберални економску теорију и праксу које доминирају међународним економским односима, владајућим економским институцијама и праксом транзиције бивших социјалистичких земаља, укључујући и Србију.[36]

35 Из поздравног говора декана проф. др Станка Станића на прослави 25-годишњице Економског факултета у Бањалуци.

36 В. Бојан Димитријевић, Рецензија за књигу *Економија постмодерне*, у Јован Б. Душанић, *нав. дело*, стр. 496.

Моћни, неретко са позиције највише власти, неолиберали су га оквалификовали као „задртог конзервативца и догмату", који се налази на „крајње левој страни политичког спектра, тамо где се до пре две деценије налазио комунистички покрет, те да је из тих разлога против капитализма и глобализације". Неретко, када им понестане стручних аргумената они су покушавали да проф. Душанића морално дисквалификују путем идеолошког етикетирања, да га ставе на стуб срама као (нео)комунистичко страшило.

Проф. Душанић је један од ретких економиста у Србији који је доследан у критици наметнутог неолибералног концепта уништавања националних економија суверених држава. Храбро је улазио у стручне полемике са овим „неолибералним младотурцима" и „еврофанатицима". Износио је углавном стручне, научно утемељене ставове и судове. Будући да поседује образовање и ширину у схватању економије, он је успео да се стручно и аргументовано супротстави неолибералима и јапијевцима који су по налогу својих иностраних ментора и спонзора разорили српску привреду.

Име професора Душанића запазио сам почетком 2000-их година, када сам прочитао његове одговоре у анкети која је годинама из недеље у недељу излазила у једном београском недељнику и где су одговоре на питање, где би инвестирали 10.000, 50.000 и 100.000 евра, давали (паралелно) по један предузетник (практичар) и академски економиста (теоретичар).[37] Тада сам запазио да се он битно разликује од осталих економиста који су јавно експонирани на јавној сцени. За разлику од свих других анкетираних који су углавном одговарали да би улагали у неки бизнис (радња, фарма и слично) који би им омогућио брзу оплодњу уложених средстава, проф. Душанић је предност дао улагању у образовање свога сина – инвестицији која је неизвеснија и резултате даје на дуги рок.

37 Одговори проф. Душанића на питање где би инвестирао средства били су: 10.000 евра – уложио сам у синовљеве летње школе енглеског језика у Кембрицу и Оксфорду (уместо аутомобила кога никада нисам имао); 50.000 евра – улажем у синовљеве редовне и постдипломске студије у Бечу и Мадриду (уместо викендице коју никада нисам имао); 100.000 евра – када бих имао уложио бих у синовљеве докторске студије у САД.

Штавише, Душанићеве анализе и књиге показале су се као „пророчке, јер је он недвосмислено предвидео да ће исход примене неолибералног модела бити неуспешан за земље у транзицији, да ће довести до пораста међународне неједнакости и да ће виртуелна економија ослоњена на хипертрофирану берзанску активност, неограничену емисију долара, неконтролисану либерализацију и дотад невиђену похлепу крупног капитала, довести до светске економске кризе и оголити теоријски доминантни модерни правац неокласичне-неолибералне економске мисли као идеологију богатих и моћних за глобално господарење светом“.[38]

Нажалост, тај погубни економски концепт, безрезервно је прихваћен и примењиван од 2000. године у Србији. Без обзира на његове катастрофалне последице и то што је одбачен у већини земаља у транзицији, он још увек ужива подршку значајног дела политичке елите Србије. Зато је важно да се стручна и шира јавност упозна са трагичним последицама тог разарајућег концепта и да препознају економске убице, које су данас преобучене у еврофанатике – српски шовинизам заменили бриселским нацизмом.

Колеге економисти за овим столом су указали на Душанићеву стручну, утемељену и доследну критику неолиберализма. Његов приступ најзначајнијим питањима са којима се данас суочава економска наука (транзиција и криза постсоцијалистичких земаља, глобална економска криза и неолиберализам као владајућа економска теорија) увек је био „у опозицији према владајућим трендовима у нас и у свету“.[39] Поједини га по дубини и свеобухватности критике неолиберализма, по теоријској аргументацији и аналитичко-синтетичкој методологији, по способности предвиђања и визионарства – стављају „раме уз раме са највећим међународним економистима и критичарима неолибералног модела међу којима издвајамо: нобеловце Штиглица, Кругмана, Тобина, Спенса, затим

38 Бојан Димитријевић, Рецензија за књигу *Економија пост-модерне* стр. 448.
39 Вујо Вукмирица, Рецензија за књигу *Неолиберализам*, у Јован Б. Душанић, нав. дело, стр. 501.

Пикетија, Галбрајта Млађег, Колотка, Чанга, руске академике и друге ауторе.“[40]

Међутим, уместо академске расправе и стручног дијалога у којем се сучељавају аргументи... Душанићева критика и упозорења су или игнорисана, или су дочекивана „на нож“. Он је мирно, достојанствено и цивилизовано одговарао на такве критике. По правилу, текстовима у новинама, стручним часописима и књигама. (Колико ми је познато, једино је од српских неолиберала проф. др Љубомир Маџар смогао снаге да призна и ода признање проф. Душанићу за овако коректно академско и цивилизовано држање у бескомпромисним полемикама са њима.)[41]

Врлине и мане књиге *Економија постмодерне*

1. – На крају универзитетске каријере припремајући књигу за Економски факултет у Бањалуци (граду где је ову каријеру започео), проф. Душанић је одлучио да након два дела стручних расправа, објави на крају књиге додатак „Дисидентство као природно стање“. У њему су садржани документи везани за тзв. Случај бањалучких универзитетских професора 1985–1986.

Мислим да је проф. Душанић добро поступио што је објавио документарну хронику о том случају. Посебна вредност те хронике је богата документациона грађа коју је прикупио. Он наводи званичне (пре свега, универзитетске и партијске) документе и текстове објављене у средствима јавног информисања. Своје кратке напомене и коментаре ставио је као напомене и појашњења у фуснотама.

---

40 Бојан Димитријевић, Рецензија за књигу *Економија постмодер-не,* стр. 499.

41 Почетком 2016. године проф. др Љубомир Маџар је објавио књигу под насловом *Мој обрачун са њима*, Алфа БК Универзитет, Београд и Универзитет Доња Горица, Подгорица, 2016. у којој је највећи простор посветио полемици са проф. др Јованом Б. Душанићем. Књигу је професор Маџар поклонио Душанићу са следећом посветом: „*Свом политичком неистомишљенику, идеолошком опоненту и трајном полемичару Јовану Душанићу – човеку у вези са којим се људска раван јасно одвојила од полемичке и који ме је толико пута уверио у искрено пријатељство и чојство високо диґнуто изнад наших професионалних размирица. Љубо Маџар*“.

На тај начин, Душанићев текст у књизи није (само) лични документ, него је аутентично сведочанство о времену у коме смо живели и у којем су многи аутономни критички оријентисани интелектуалци остракизовани. Његово искуство потврђује истину „да бурна времена која живимо на овим просторима не дозвољавају да се клатно историје мало умири и задржи у природном положају него стално иде из једног екстрема у други. Велика већина (из разноразних разлога) воли да је на страни званичне идеологије, па када је клатно на левом екстрему они који их не следе и остају у нормалном стању за њих су десничари, а касније постају левичари када се клатно званичне идеологије помери у десни екстрем.“[42]

Судбина је проф. Душанићу наменила да се, по правилу, увек налази у мањини. По његовим речима он се на то „потпуно привикао и то ми уопште не смета. То траје од мојих најранијих дана када сам одрастао у породици која је третирана као непријатељска тада владајућем комунистичком режиму, а уз то сам за време комплетног осмогодишњег школовања живео у једној босанској чаршији у којој је осим наше породице и још неколико породица просветних радника живео искључиво муслимански живаљ (са којим је наша породица гајила пријатељске односе и из тог периода носим најлепше успомене).“[43]

Стара изрека каже: „Свако зло има и нешто добро.“ У злом усуду и остракизовању Душанића има и нешто добро. Усуд прогона и дисидентства прекалио их је и учинио спремнима на све недаће и изазове. О томе њихов потомак говори овако: „Ма колико то парадоксално звучало то ми је помогло да се унутрашње осећам потпуно слободним човеком. Веома рано сам у породици научио да не обраћам пажњу на владајуће ‘*испра̄вне*’ ставове и да будем слободан од мишљења већине али неслободан од своје савести, те да пре свега размишљам како да ми савест буде чиста, а не како ме доживљава већина људи. Управо су му слобода од мишљења масе и неслобода од сопствене савести омогућиле да се увек осећам

42 Јован Б. Душанић, *Економија пост̄модерне*, *Друго допуњено издање,* стр. 444.
43 Исто.

слободним човеком, чак и у затвору у који сам доспео 80-их година прошлог столећа."[44]

2. – Упркос похвалама које су са разлогом изречене за овим столом о књизи *Економија постмодерне*, ја бих проф. Душанићу упутио и неколико критичких примедби и сугестија.

Није јасно зашто и чему овај трећи део (додатак) „Дисиденство као природно стање" у књизи која се бави ужестручном темом из области економије? (Једини разлог који се слути из кратког предговора књиге су можда захтеви издавача Економског факултета у Бањалуци који је понудио аутору да на крају своје универзитетске каријере затвори ту каријеру на месту где ју је започео). Уз то, тај део је неконзистентан: садржи (1) Изгон породице Душанић и (2) Изгон Јована Б. Душанића, који су, оба изгона, механички спојени и дати тек у скици: површно, половично, недовољно документовано и заокружено.

Аутор је у трећем делу књиге испољио аљкав однос према документима које је прикупио, неке објавио и цитирао. Он се није потрудио да дâ прецизне податке о изворима и документима које помиње, да омогући будућим истраживачима да непосредније дођу до тих докумената. У фуснотама су коментари аутора а не подаци о документима. (Пример је веома оскудна документација о проти Стевану К. Душанићу, која је, нажалост, неупотребљива за нова истраживања). Овакав однос према документационој грађи и изворима је недопустив, посебно ако је намера аутора да књига буде документ времена, а не лична исповест.

Да сам био уредник или издавач ове књиге, инсистирао бих да проф. Душанић напише посебну књигу под насловом *Дисиденство као судбина* или *Усуд дисиденства* која би садржала први део „Дисиденство породице Душанић" и други део „Изгон професора Јована Б. Душанића". Разуме се све то написано и поткрепљено богатом документацијом и историјским изворима првога реда.

44 Исто, стр. 444–445.

О осталим примедбама на књигу *Економија пост̄модерне* ћу другом приликом. Ипак, овде ћу поменути једну веома озбиљну примедбу. Документи презентовани у књизи, разна сведочења о случају проф. Јована Б. Душанића, укључујући и ова изречена у нашој расправи за овим округлим столом превиђају једну битну чињеницу. Превиђају да је главни ослонац, подршка проф. Душанићу, у извесном смислу и већи страдалник од њега, била његова супруга Татјана. Она је напустила свој родни град Москву (и прекинула започету успешну каријеру као кандидат економских наука), велику Русију, њену славну традицију и дошла да живи са Јованом у тамном *Босанском вилајет̄у*, да дели судбину остракизованог професора. У најтежим тренуцима његовог изгона и страдања, она му је била једини ослонац. Родила му је и одгојила сина Арсенија којим се могу поносити не само они него обе његове домовине, и Србија и Русија. Као што је њен супруг следио тегобни пут најбољих али остракизованих српских синова од Вука Караџића, Светозара Марковића, Владимира Јовановића, Васе Пелагића, Петра Кочића, до Слободана Јовановића и Михаила Ђурића – тако је и Татјана Душанић следила пут пожртвованих Рускиња: од женâ декабриста, Достојевског, Толстоја, до супруга Пастернака, Мандељштама, Солжењицина и других, које су својом подршком и жртвом учиниле да њихови супрузи, свему упркос, преживе и створе велика дела.

Закључак

1. – Проф. др Јован Б. Душанић је делио судбину своје породице која је од 18. века била изложена зулуму/дисидентству. Дакле, дисиденство је за Јована Б. Душанића – усуд, како он каже, „природно стање“ откада он зна за себе. У време издаје и аутокомромитације интелектуалаца у Србији, проф. Душанић је сачувао аутономну критичку позицију и достојанство позива.

Већина учесника за овим округлим столом, као и аутора поменуте књиге *Ка срп̄ском ст̄ановишт̄у,* сложила се да је немогуће извршити успешан препород Србије ако истовремено не дође до духовног преображаја нашег народа. Једино тако може

да се прекине садашња владавина шунда, кича и неукуса у нашем културном животу; да изађемо из круга затвореног друштва у коме владају примитивци оличени у новокомпонованим богаташима: „бизнисменима" и инстант-политичарима.

Све што нам се догодило, у великој мери је последица оваквог понашања надобудне, сујетне, поткупљене и медијски промовисане српске интелигенције. Има ли у Србији других интелектуалаца осим оних што се надмено шепуре у нашем јавном животу, сматрајући да је критеријум политичке правоверности и оданости једини релевантан у стицању друштвених признања и награда за интелектуално стваралаштво? Има ли поред армије кетмана, скретача пажње, фабриканата магле и произвођача кича и лажи, истинских зналаца и ваљаних људи?

Има. То су они припадници наше интелигенције који, по правилу, нису имали и немају праву прилику да кажу шта мисле, јер се од галаме добро плаћених „политички коректних Срба" и „професионалних Срба", није могао чути њихов глас. То су они за које Милан Грол користи „просту а садржином велику реч *ваљан човек*, што ће рећи човек који ваља својој породици, ваља општини, земљи, ваља свакој заједници у којој је: човек који гледа на добро заједнице као на своје добро, паштећи се за то добро сматра да 'гледа своја посла'... Од тог осећања узајамности, од дељења добра и зла, како каже народна изрека, почиње осећање ваљаног човека".[45]

Српски друштвено-политички и културни препород почеће када овакви припадници наше интелигенције, спутани у својој отаџбини и расути свуда по свету, добију могућност: да изнесу своја мишљења и предлоге о националном и државном интересу; да као научници, уметници и стваралоци понуде стручне и компетентне одговоре на изазове времена; да постану креатори нове државне политике која ће неговати слободан дух, право на супротно мишљење, толеранцију и право људи да се удружују ради

45 Милан Грол, *Кроз две деценије Југославије*, Библиотека „Политика и друштво", Центар за унапређивање правних студија, Београд, 1999, стр. 13–14.

остваривања културних и других потреба; да нам отворе путеве изласка из беспућа.

2. – Након свега што је проживео, проф. Душанић корача последњу деоницу свог часног животног пута и живи своје земаљске пензионерске дане, без имало цинизма, горчине и осветољубивости, „са очима изван сваког зла“ и надом да, ипак, није све било узлуд. (Ја имам привилегију и задовољство да му у том корачању понекад правим друштво у дугим шетњама новобеоградским Савским кејом).

У свом тексту Небојша Катић има занимљиву констатацију о Јовану Б. Душанићу и његовом трауматичном искуству: „Сада, када се све ипак сретно завршило, можда је то трауматично искуство било оно што англосаксонци називају *'a blessing in disguise'*. У Србији би рекли: *ко зна зашто је то (било) добро*.“[46] Руси за то имају веома мудру изреку у којој се, између осталог, сажима искуство њихових дисидената: „*Не было бы счастья, да несчастье помогло*“, („Не би било среће, да несрећа није помогла“).

У Босанској Крајини, Срби имају своју максиму, која је израз њихове тешке повести и болног искуства: „*Никада се не зна који је камен – камен спотицања, а који је споменик!*“ Са данашње дистанце посматрано, чини ми се да је камен на који се Јован Б. Душанић спотакао 1985. на Бањалучком универзитету, омогућио да кроз деценије мукотрпног рада у струци и часног деловања на јавној сцени – подигне споменик својој струци, породици, завичају и роду.

Тај споменик служи на част њему као аутору, науци којом се бави и часном позиву којем је, по угледу на своје претке – монашки служио и служи.

46 Небојша Катић, стр. 2.

Лорна Штрбац
Политиколог
Београд

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ, ТРАНЗИВИЈА И КРИЗА*

Београдска пословна школа је 2013. године издала књигу проф. др Јована Б. Душанића: *Нелиберализам, транзиција и криза*. Рецензије за ову књигу потписали су проф. др Благоје Бабић и проф. др Ђуро Медић.

Јован Б. Душанић је српски економиста рођен 07.07.1950 у селу Прибинићи (општина Теслић). Редовне и последипломске студије завршио је на Економском факултету у Београду док је докторску дисертацију одбранио на Економском факултету у Љубљани. Радио је у економској школи у Бечеју (1974-1976), од 1976 године ради на Економском факултету у Бања Луци, затим се сели у Београд где се запошљава као саветник генералног директора „Металсервис"- а. Године 1989. прелази у ИПМ „Змај"-Земун на место заменика генералног директора. Од 1992. године директор је представништва ИПМ „Змај" у Москви. На Економском институту у Београду запошљава се 1994. године, где ради као виши научни сарадник. Од 1994. до 1997. године узима одсуство из Института и поново одлази у Москву, где ради као саветник у представништву „Беоагенција". Школске 1995/1996 и 1996/1997 одржао је заједно са мр Татјаном Душанић комплетна предавања за студенте Економског факултета на Институту међународног права и економије у Москви из предмета „Економија транзиције". Такође је учествовао у изради већег броја пројеката на Економском факултету у Бања Луци, Рударском институту у Београду, Технолошко-металуршком факултету у Београду, Институту за економику индустрије у Београду, Институту за тржишна истра-

* http://www.nspm.rs/prikazi/neoliberalizam-tranzicija-i-kriza.html?alphabet=l

живања у Београду, и Економском институту у Београду. Од 2002. године ради као професор Монетарне економије и банкарства у Београдској пословној школи.

У досадашњој научној и академској каријери Јован Б. Душанић објавио је следеће књиге: 1. Систем акумулације југословенске привреде (коаутор Миодраг Зец,1981); 2. Економика претходнога периода (коаутор Татјана Душанић, 1996); 3. Транзиција у Русији (коаутор Татјана Душанић, 1994); 4. Новац (2001); 5. Транзиција – велика шанса, али и опасна замка (2001); 6. Новац, кредит и банке (2002); 7. Транзиција у Србији – две године после (2003); 8. Пословно банкарство (2003); 9. Модерни тржишни фундаментализам – као алиби за некомпетентност (2004);10. Монетарна економија и банкарство (2004); 11. Економска транзиција и глобализација (2005); 12. Банкарско пословање (2006); 13. Године пропуштених шанси – транзиција у Србији (2006): 14. Washington consensus – кодификовани програм економског неоколонијализма (2007); 15. Монетарне и јавне финансије (2008); 16. Бећарска економија – транзиција у Србији (2008); 17. Банкарство (2008); 18. Хиперинфлација – да ли нас историја нечему учи (2008); 19. Доларска алхемија и казино економија – светска економска криза (2009); 20. Деструкција економије 1 – Србија у вртлогу светске кризе (2010); 21. Деструкција економије 2 –деценија српске транзиције (2010); 22. Деструкција економије 3 – како смо угазили у „бољи живот'" (2011); 23. Банкарски менаџмент (2012); 24. Неолиберална хоботница (2013); 25. Неолиберализам, транзиција и криза (2013), итд.

Књига: *Неолиберализам, транзиција и криза*, састоји се из три дела: 1. Транзиција у Србији, 2. Светска економска криза, 3. Неолиберализам. У књизи је представљено неколико реферата и расправа са саветовања Научног друштва економиста (објављених у часопису Економског факултета у Београду – *Економски анали*), и округлих столова Академије економских наука (објављених у часопису Економског факултета у Београду – *Економске идеје и пракса*), те радови који су објављени у часописима *Финансије* и *Нова српска политичка мисао*.

Иако се данас неки с носталгијом сећају социјализма, ипак кључне карактеристике друштава Источне Европе током 80-тих година, а посебно крајем 80-тих биле су социјална и економска депресија. Следствено томе, сама транзиција, од већине становника ових земаља, дочекана је као историјска шанса да се изађе из зачараног круга сиромаштва и политичке репресије коју је више деценија у мањем или већем степену стварао једнопартијски политички систем. У Совјетском савезу-централној земљи Источног блока, покушаји (Перестројка и Гласност) да се земља демократизује и либерализује завршили су неуспешно. Ове реформе довеле су до експлозије индипендистичких покрета широм совјетског друштва и на крају до распада земље. Годину дана након што је последњи председник СССР-а Михаил Горбачов добио Нобелову награду за мир, земља је престала да постоји.

Распадом Совјетског савеза и Варшавског пакта, те падом комунистичких режима широм Источне Европе, појавило се читаво јато држава (Русија, Белорусија, Украјина, Јерменија, Естонија, Литванија, Летонија, Азербејџан, Киргистан, Казахстан, Грузија, Таџикистан, Туркменистан, Узбекистан, Молдавија, Чешка, Словачка, Пољска, Мађарска, Румунија, Бугарска, Албанија, Словенија, Србија, Хрватска, Македонија, Црна Гора) које су крајем 80-тих година и почетком 90-тих (с изузетком држава које су настале распадом СФРЈ и СРЈ код којих су се главне и кључне фазе транзиције одвијале почетком 21. века) ушле у један од најзначајнијих процеса 20. века, процес комплетне друштвене трансформације. Имајући у виду чињеницу да је укупан број људи тј. становника ових држава око 400 милиона, историјска одговорност глобалних институција које су својим активностима биле инкорпориране у процес транзиције ових друштава, затим државних руководстава, свих постојећих актера у политици, одговорност научних заједница, експерата, за исходе транзиције, била је огромна.

Време непосредно пре транзиције, као и оно на самим почецима транзиције карактерисали су социјална и економска депресија, али и наивно уверење и нада да ће, од стране заговорника

транзиције, пројектована и антиципирана будућност, бити реализована. У производњи слике ружичасте будућности учествовали су управо кључни актери транзиције: глобалне институције попут Светске банке и ММФ-а, транснационалне корпорације, државне владе, компрадорска предузетничка класа и компрадорска интелигенција.

Док је некада, давних осамдесетих година, тема – Транзиција у Источној Европи, била у фокусу пажње светске аналитике, данас се транзицијом и исходима транзиције ретко ко бави. Суморна слика друштава која су прошла кроз транзицију сама по себи говори све. Она поставља питање ко је одговоран за толико уочљиву дискрепанцију између садашње стварности и некада пројектоване и антиципиране будућности? Односно, зашто нису створене правне, демократске и социјално стабилне државе на простору Источне Европе? У трагању за одговором на питање ко је одговоран за грешке у транзицији, јавном мњењу се сугерише читава листа криваца: глобалне институције, домаће владе, политичке странке, експерти (страни или домаћи), стране компаније, домаћи капиталисти, тајна друштва, итд... Број потенцијалних криваца је толики да је могуће непрекидно манипулисање јавним мњењем усмеравајући бес и социјално незадовољство, час на једног, час на другог кривца.

Теоријско истраживање економских идеја које су постојале на тлу бивших социјалистичких земаља у периоду након пада комунизма вероватно би показало да је међу економистима, социолозима и филозофима, постојао плурализам приступа друштвеним променама које ће уследити током 90- тих година. Но, упркос том плурализму, као доминантан успоставио се онај модел промена, којег су како западни, тако и домаћи теоретичари, назвали неолибералним моделом.

Савезна Република Југославија, за осталим државама које су прошле кроз транзицију, каснила је око десет година. По мишљењу аутора књиге, то кашњење била је прилика да се избегну све грешке и лутања кроз које су прошле остале земље у транзицији. Аутор

сматра да је кључна грешка свих ових земаља била у изабраном моделу реформи.

У Првом делу књиге: *Транзиција – бећарска економија*, аутор даје своје објашњење савременог економског глобалног развоја. Јован Б. Душанић истиче да савремени глобални економски развој карактеришу две тенденције: тенденција светске олигархије да потчини својим интересима светску привреду, и тенденција појединачних економских система да се том потчињавању одупру и заштите свој интерес. Светску олигархију аутор дефинише као сложену разнородну свеукупност транснационалних корпорација и банака, научних, консултантских и правних институција које их опслужују, међународних финансијских организација, затим разних организација које обликују јавно мњење. (Душанић, 2013:18) Проблем улоге транснационалног капитала у транзицији бивших социјалистичких земаља, посебно у транзицији СРЈ, и касније саме Србије, је веома сложен. Аутор сугерише да је погрешно објашњавати деловање светске олигархије теоријама завере. Теорије завере, не само што не доприносе разумевању деловања светске олигархије, оне чак и укидају могућност да се економска, али и укупна друштвена збивања анализирају из транснационалне персепктиве. Односно, теорије завере, одређене, сасвим легитимне научне проблеме делегитимишу и избацују из сфере рационалне и научне анализе. Дакле, Јован Б. Душанић сматра да је деловање светске олигархије потребно објашњавати искључиво са становишта интереса крупног капитала. Тај интерес, светска олигархија, остварује увлачењем земаља у дужничку зависност, подривањем друштвених ауторитета, корумпирањем и деморалисањем друштвене елите, подстицањем хаотичног стања у друштву итд.

Од самог почетка постпетооктобарских реформи Јован Б. Душанић је критиковао неолиберални модел транзиције. Он сматра, да економски модели, који се иначе граде и дефинишу у оштрој борби за контролу над институцијама државне власти између компетитивних актера политике, треба да буду теоријски разрађени и кохерентни програми домаће компетентне елите која ће радити

у интересу своје земље, а не комрадорске касте. Национални интерес сваке државе, по Јовану Б. Душанићу, огледа се у „потреби одбране независности своје земље, обезбеђењу високог стандарда и благостања свих грађана, очувања сопствене националне културе и могућности реализације властитих друштвених вредности." (Душанић, 2013:20) Ови интереси се огледају у „отварању према међународном економском окружењу (зналачки користећи сопствене компаративне предности), привлачењу иностраног (првенствено директног) капитала, међународној кооперацији (која треба да буде под националном контролом и да обезбеђује заштиту унутрашњег тржишта), ограничавање иностраних инвестиција у сфере које су од виталног националног значаја (као на пример банке у Чешкој, енергетика у Русији и земљиште у Словенији итд), подршка домаћим произвођачима и стимулисање конкурентности националне привреде." (Душанић, 2013:20)

Попут већине бивших социјалистичких друштава, Савезна Република Југославија се на почетку 21. века, са десет година кашњења у односу на остале транзиционе земље, определила за радикалне економске реформе базиране на Вашингтонском консензусу, који је крајем 80- тих година формулисан од стране ММФ- а и Светске банке, УСАИД-а и првобитно био намењен земљама Латинске Америке. Последња Југославија је из искуства осталих транзиционих земаља требала да схвати и научи да либерализација, дерегулација и приватизација саме по себи не воде економском расту.

Имајући у виду чињеницу да су, како у осталим земљама, тако и у СРЈ и касније самој Србији, неолиберално оријентисани економисти имали монопол над институцијама у којима се дефинише и спроводи економска политика, само неслагање које је исказивао Јован Б. Душанић морало је да произведе одређене реакције. Та реакција је била цензура. Јасно је да су цензура, институционално маргинализовање, евентуално стигматизовање и етикетирање, као и насиље над оним који нарушава униформност мишљења, јасан знак одсуства демократије у неком друштву. На не-

колико места у књизи аутор говори о томе како су његови текстови, научни радови или реферати за конференције које је организовало Научно друштво економиста били или скраћивани, или у целости одбијани и цензурисани. Један од таквих радова био је реферат за конференцију коју је 2006. године организовао НДЕ с насловом: *Либерализација, стабилизација, приватизација – програм модернизације Србије или програм економског неоколонијализма*. Овај рад објављен је у часопису *Нова српска политичка мисао*. Сам наслов рада говори о два тумачења једног истог процеса – процеса транзиције, једног по којем ће начин на који се транзиција спроводи довести до модернизације земље, и другог по којем ће тај процес државу довести до колонијалног статуса, односно редуковати њене ресурсе и шансе за развој и напредак.

С обзиром да је прошло више од деценије након што су радикалне економске реформе почеле, данас је могуће на основу разних индикатора донети суд о реформама кроз које је прошла српска економија, као и суд о самом моделу по којем су оне спровођене. Јован Б. Душанић каже да је данас, ма колико то парадоксално звучало, стање српске привреде теже него 2000-те године. У међувремену држава је распродала огромну имовину, додатно се задужила у иностранству и по тој основи огроман прилив девизних резерви усмерила пре свега у текућу буџетску потрошњу, без значајнијег ефекта на привредни раст. Аутор књиге је овакву економију назвао *бећарском економијом*. Она се своди на распродају очевине, задуживање код комшија и трошење новца у лумперајима и кафанама. Одговорност за такву економску политику, по ауторовом мишљењу, сноси економска и политичка квази елита на власти, али исто тако и академски економисти који су, како то илуструју часописи *Научног друштва економиста* и *Савеза економиста Србије*, пропагирали и подржавали управо овакву економску политику. (Душанић, 2013:129)

Године 2010. одржана је пленарна сесија Научног друштва економиста, и аутор је за ту сесију написао реферат са насловом: *Још једна изгубљена деценија – учинци прве деценије српске тран-*

зиције. „Вашингтонским договором наметнут је модел привређивања који је по својим карактеристикама атипичан – заснива се на распродаји имовине, задуживању, увозу и потрошњи, што је неминовно производило дефиците (спољнотрговинске, буџетске..) и државу водило у дужничко ропство, а њене грађане у сиромаштво и безнађе." (Душанић, 2013:146) Овај модел реформи није довео до економског раста и просперитета, него супротно по свим индикаторима он је произвео дубоку економску кризу, контроверзне бизнисмене и спекуланте, који су кроз приватизацију опрали новац и очерупали предузећа. „Низак ниво штедње и инвестиција и велика потрошња, која је омогућена распродајом државне имовине и додатним задуживањем у иностранству, низак ниво запослености (уместо раста стално смањење броја запослених), изостанак суштинског реструктурирања привреде (ограничено углавном на отпуштање радника), неефикасно корпоративно управљање (партијско кадрирање и велика дискрециона права која су праћена корупцијом, ортаклуком, непотизмом итд) онемогућили су очекивани дугорочно одржив економски раст и довели до катастрофалних горе наведених резултата, те колапса српске привреде." (Душанић, 2013:150) У овој књизи Јован Б. Душанић предлаже замену атипичног модела привређивања типичним моделом привређивања, односно замену бећарске економије домаћинском економијом.

Други део књиге носи наслов: *Светска економска криза – казино економија*. Јован Б. Душанић сматра да финансијска криза из 2008. године није коњуктурна него системска. Она значи крај хегемоније САД. На конференцији у Бретон Вудсу 1944. године, донета је одлука о формирању ММФ-а и Међународне банке за обнову и развој, америчка национална валута – долар постао је светски новац, а америчка централна банка (Систем федералних резерви) гарантовала је конвертибилност долара у злато (35 долара за једну унцу – око 31 грам злата). САД 1971. године укидају конвертибилност долара за злато, а долар без покрића је и даље опстао као светски новац, јер су то САД могле да наметну осталима због своје супремације – економске, политичке и војне. Осим

тога, економија Сједињених држава све више постаје виртуелна, те нестаје веза између финансијског и реалног сектора. У реални сектор је постало нерентабилно инвестирати како због скупе радне снаге, тако и због огромних улагања како би се испоштовали еколошки стандарди. Огроман капитал почиње да се преусмерава из реалног у финансијски сектор привреде, или се сели у друге земље са јефтином радном снагом. (Душанић, 2013:191) Економија САД је постројена на великој потрошњи и без велике потрошње она не би могла да функционише на начин како је то деценијама чинила. (Душанић, 2013:192) Због тога је било потребно додатно стимулисати потрошњу, а то је остварено помоћу јефтиних и лако доступних кредита.

Крајем 90- тих година и почетком прве деценије 21. века, кредити су давани по веома либералним условима. Банке су законом ЦРА из 1977. године, који је доживео промене и амандмане током 1989,1992,1994. године охрабриване да одобравају кредите и људима с ниским и средњим примањима. Маса хипотекарних кредита се стално повећавала (после 2000. године просечан годишњи раст од 10%), а каматна стопа се смањивала са 20% почетком 80-тих година до 1% средином нултих година 21. века. Раст потражње за некретнинама на тржишту водио је расту цена некретнина тако да се балон некретнина све више надувавао и било је само питање момента кад ће пући. (Душанић, 2013:195). Године 2007. појављују се проблеми с плаћањем дуга по хипотекарним кредитима и исте године долази до раста каматне стопе на 20% .

Мере које су тада предузете против економске кризе биле су попут гашења пожара бензином. Председник САД је у финансијској дерегулацији и одсуству државног интервенционизма видео основни узрок кризе. Он је захтевао већу улогу државе у економском животу САД, али та већа улога није се састојала у стварању механизама помоћи и одбрани интереса најугроженијег дела америчког становништва, него супротно у пружању помоћи носиоцима капитала, односно банкама, упумпавањем свежег новца како би се спасиле америчке компаније.

У овом делу књиге аутор пише и о Исланду и Грчкој. Банкарски систем у Исланду којег су чиниле три банке: *Ландсбанки, Кауп̄хт̄инг̄* и *Глит̄нир* је 2008. године доживео колапс. Тадашња исландска коалициона влада је намеравала да се задужи у иностранству како би спасила сопствене банке. Убрзо су исландски грађани демонстрацијама и протестима срушили ову владу. Но, нова коалициона влада која је дошла на власт је имала намеру да настави са истом политиком задуживања. Исландски парламент је 2010. године усвојио закон по којем је држава има обавезу да намири дугове пропалих банака према клијентима из Холандије и Велике Британије. Међутим председник државе је одбио да потпише овај закон, и он је организовао у марту 2010. године референдум на којем су се грађани, њих 90% изјаснили против закона. Након тога, у Исланду су банке национализоване, из здравог дела актива су формиране нове банке, док је остатак препуштен банкроту. Такође су покренути судски поступци против кључних личности из приватног сектора, као и против политичара који су одговорни за крах банака и неодговорно понашање банкара. Данас Исланд бележи економски раст, и стопу незапослености која је испод 5%, као и суфицит државног буџета, и има развијену мрежу социјалне заштите којом штити најугроженије делове исландског становништва.

Трећи део књиге: Неолиберализам – идеологија економског неоколонијализма, посвећен је анализи неолибералне идеологије, њене улоге у земљама транзиције, као и у самој Србији, експонентима неолиберализма у Србији. У самом наслову поглавља се види како аутор схвата неолиберализам. Он ову идеологију, која се сматра идеологијом транснационалне капиталистичке класе која је, пре свега, у функцији заштите интереса крупног капитала и репродукције повлашћеног социјалног положаја ове класе у друштву, схвата као субјективни, односно идејни апарат који легитимише процес колонизовања периферних друштава.

За разлику од касних 80-тих током којих неолиберализам није имао алтернативу, данас када су учинци неолибералне еко-

номске политике поражавајући на све стране (висока задуженост великог броја држава у ЕУ, висока стопа незапослености у земљама које су прошле кроз транзицију као и земљама чланицама ЕУ – Грчка, Шпанија, Португал, Италија итд, пад привредне активности, талас деиндустријализације итд) ретко ко реторички брани ову идеологију. Интересантан је пример Алена Гриспена, човека који се налазио на челу Централне банке САД (Систем федералних резерви) и који је сматран иконом неолиберала. На саслушању пред Конгресом САД је изјавио да је имао велику веру у моћ тржишта, те да је накнадно увидео грешку у неолибералној идеологији слободног тржишта. (Душанић, 2013:281) На том саслушању председавајући је питао Алена Гриспена да ли сопствена уверења о деловању слободног тржишта сматра грешком. Ален Гриспен му је одговорио да је све оно у шта је веровао 40 година била грешка. Већина некадашњих најватренијих заговорника неолиберализма се данас дистанцира од економске политике базиране на принципима ове идеологије. Током прве деценије 21. века, а посебно данас, конфронтације међу неолиберално оријентисаним економистима, социолозима и филозофима суштински су на теоријском плану завршене у корист противника неолибералне економске политике и филозофије. Али, то са друге стране још увек није довело до суштинских промена у спровођењу саме економске политике јер се саме институције у којима се дефинише политика нису промениле. Економска криза која се десила на тлу Европе и САД и њен значај, у самој Србији је, или негиран (то није некаква озбиљна криза, она ће бити разрешена за тили час), или је светска финансијска криза, са друге стране, експлоатисана као аргумент којим се правда колапс српске привреде.

У овом делу књиге аутор је пажњу поклонио и анализи привредног успеха које су бележиле неке азијске земље последњих деценија. Заједничко неколицини азијских земаља као што су Јапан, Јужна Кореја, Сингапур, Кина је чињеница да су оне почеле свој развој у условима који су били далеко од повољних. Јапан је држава која је била поражена у Другом светском рату, у Јужној

Кореји је после Другог светског рата избио грађански рат, док је Кина доживела Културну револуцију 1966-1977 године. Азијски модел којег су примењивале ове земље при модернизацији карактерисали су следећи фактори: „стратегија развоја заснована на извозно оријентисаној индустријској политици, изузетно висок ниво штедње и инвестирања, те поетапност и прагматичност у реформисању привреде. Поред тога, све ове земље карактерише сличан традиционални систем вредности и одсуство демократије." (Душанић, 2013:309)

Док је, са једне стране, неколико азијских земаља у првој деценији 21. века доживело привредни раст, на тлу ЕУ и САД финансијска и привредна криза довела је до дубоких социјалних превирања, пораста социјалних неједнакости, пораста стопе незапослености (која је у неким земљама као што су то Шпанија, Грчка, итд. неподношљиво висока), пада привредних активности, високе задужености држава итд.

Генерална скупштина УН је у новембру 2008. године основала Комисију од 20 независних финансијских експерата (из САД, Русије, Кине, Индије, Бразила, Немачке, Француске, Велике Британије, Јапана) који су написали Извештај о реформи међународног монетарног и финансијског система – поуке кризе. У закључку пише: „Ова криза је најзначајнија глобална криза за последњих 80 година, али она није од оних катастрофа које се не могу предвидети или избећи. Шта више, по нашем мишљењу, криза је дело људских руку: резултат грешака приватног сектора и неправилне, унапред осуђене на неуспех, политике државе...Изворoм многих грешака учињених у државном и приватном сектору била је економска филозофија, која је доминантна у последњих четврт века – неолиберализам или тржишни фундаментализам. Поред тога формирано је ригидно мишљење да тржиште има способност саморегулисања, те да не постоји потреба државног регулисања... Кључне идеје и идеологије које се појављују под разним називима – неолиберализам, тржишни фундаментализам или доктрина Ва-

шингтонског договора, биле су у најмању руку сумњиве..“ (Видети: Душанић, 2013:380)

Суштинска дискусија о неолиберализму у Србији није ни постојала, упркос чињеници да се ради не само о економској теорији, него и политичкој филозофији чија је једна од карактеристика заговарање десуверенизације, релативизације државе и етничког идентитета, односно о идејном пројекту који не само што заговара уређивање економских односа на начин да функционисање привреде буде искључиво у интересу крупног капитала, него и слабљење државе генерално. Кад је реч о улози државе, по мишљењу Јована Душанића, у развијеним привредама њена улога је: стварање законодавне основе и владавине права, дефинисање оквирне макроекономске политике, спречавање монополског понашања, развијање система социјалне заштите, улагање у људски капитал и инфраструктуру, гарантовање личне слободе и сигурности, спречавање криминализације друштва, итд. У Србији је, по мишљењу аутора, још потребнија значајна улога државе, посебно у почецима реформисања привреде када би се држава требала појављивати као покретач развоја. Аутор даље каже: „Држава није проблем сама по себи, него је проблем када је некомпетентна, неефикасна и неодговорна, каквом су је створили наши властодршци. Стога није решење да се због садашњег лошег рада државне администрације заговара минимизирање улоге државе и у будућности, него лошу државу треба заменити добром државом, на чијем челу ће бити компетентна, ефикасна и одговорна власт.“ (Душанић, 2013:158)

Проф. др Јован Б. Душанић је у књизи: *Неолиберализам, транзиција и криза*, своју пажњу посветио читавом низу проблема. Он је дао своје виђење глобалног економског поретка, указао је на значај и утицај који је *Вашингтонски консензус* имао на економска кретања у свету, посебно на земље у транзицији, дао је објашњење светске финансијске кризе из 2008. године, анализирао је улогу коју је неолиберална идеологија имала у дефинисању модела реформи у Србији и стање привреде након спровођења неолибералних реформи. Упркос чињеници да су ставови економиста,

попут Јована Б. Душанића, о томе како треба водити економску политику једне државе, а да то буде у интересу њених грађана, теоријски били исправнији, њихов утицај на дефинисање економске политике Србије, био је далеко мањи од утицаја екстремних неолиберала. Читањем наведене књиге Јована Б. Душанића, читаоци ће имати прилику да се упознају са економским идејама, које су у Србији, претходних деценију и више, биле углавном цензурисане или игнорисане, упркос њиховој ваљаности. Остаје нам нада да се у будућности ово неће дешавати. И свест о томе да је потребно да се увек залажемо за плурализам ставова и идеја унутар не само економске политике, него и сваке друге, како би у том плурализму пронашли оно што је најбоље, и оно што води одбрани, заштити и остварењу интереса грађана државе у којој живимо. Онолико колико смо у стању да подносимо плурализам, толико је у нама као појединачним личностима, али и у друштву у целини, развијен и присутан осећај за слободу.

ПОДАЦИ О АУТОРИМА
(подаци из времена када су написали радове)

Књига прва
О ЕКОНОМСКИМ РАДОВИМА ПРОФЕСОРА ДУШАНИЋА

1. Слободан Антонић, *редовни професор универзитета,* Београд
2. Благоје Бабић, *редовни професор универзитета у пензији*, Београд
3. Борис Беговић, *редовни професор универзитета*, Београд
4. Зоран Видојевић, *редовни професор универзитета у пензији*, Београд
5. Карло Вујева, *студент свеучилишта*, Загреб
6. Вујо Вукмирица, *професор емеритус*, Бања Лука
7. Владимир Гречић, *редовни професор универзитета у пензији*, Београд
8. Бојан Димитријевић, *редовни професор универзитета*, Београд
9. Бранко Драгаш, *банкар и предузетник*, Београд
10. Бошко Живковић, *редовни професор универзитета*, Београд
11. Милена Јовичић, *редовни професор универзитета*, Београд
12. Небојша Катић, *пословни консултант*, Лондон
13. Љубомир Кљакић, *социолог и политиколог*, Београд
14. Брацо Ковачевић, *редовни професор универзитета у пензији,* Бања Лука
15. Слободан Комазец, *редовни професор универзитета у пензији*, Београд
16. Мишо Кулић, *професор емеритус*, Источно Сарајево

17. Слободан Максимовић, *професор емеритус*, Источно Сарајево
18. Борис Малагурски, *филмски редитељ*, Торонто – Суботица
19. Љубомир Мађар, *професор емеритус*, Београд
20. Бошко Мијатовић, *научни саветник*, Београд
21. Ђуро Медић, *редовити професор свеучилишта*, Загреб
22. Никола Мојовић, *редовни професор универзитета у пензији,* Бања Лука
23. Вук Огњановић, *редовни професор универзитета у пензији,* Београд
24. Филип Павић, *студент свеучилишта*, Загреб
25. Бранко Павловић, *адвокат и публициста*, Београд
26. Радован Пејановић, *редовни професор универзитета у пензији,* Нови Сад
27. Слободан Покрајац, *редовни професор универзитета у пензији,* Београд
28. Огњен Радоњић, *редовни професор* , Београд
29. Слободан Рељић, *ванредни професор универзитета*, Београд
30. Марко Секуловић, *редовни професор универзитета у пензији,* Београд
31. Владе Симовић, *доцент*, Бања Лука
32. Момчило Спасојевић *књижевник*, Бања Лука
33. Станко Станић, *редовни професор,* Бања Лука
34. Јовица Тркуља, *редовни професор универзитета*, Београд
35. Лорна Штрбац, *политиколог*, Београд

Књига друга

О НАУЧНОЈ ПУБЛИСТИЦИ ПРОФЕСОРА ДУШАНИЋА

1. Жељко Вујадиновић, *историчар*, Бања Лука
2. Владимир Димитријевић, *књижевник*, Чачак
3. Бранко Драгаш, *банкар и предузетник*, Београд
4. Мишо Ђурић Херцеговац, *епски народни песник*, село Жабица код Љубиња
5. Стефан Живковић, *студент*, Копенхаген
6. Игор Ивановић, *књижевник и публициста,* Београд
7. Драгомир Ј. Карић – Пећанац, *предузетник*, Београд
8. Небојша Катић, *пословни консултант*, Лондон
9. Ненад Кецмановић, *професор емеритус*, Београд
10. Милош Ковић, *ванредни професор*, Београд
11. Борко Крстић, *редовни професор универзитета у пензији*, Ниш
12. Горан Латиновић, *редовни професор универзитета*, Бања Лука
13. Мило Ломпар, *редовни професор*, Београд
14. Никола Маринковић, *књижевни критичар*, Београд
15. Љубомир Маџар, *професор емерутус*, Београд
16. Слободан Наградић, *филозоф*, Бања Лука
17. Марко Паовица, *књижевни критичар*, Београд
18. Бранко Перић, *књижевник,* Источно Сарајево
19. Ранко Поповић, *академик и редовни професор универзитета,* Бањалука
20. Слободан Рељић, *ванредни професор универзитета*, Београд
21. Момчило Спасојевић *књижевник*, Бања Лука
22. Радован Субић, *доцент*, Бања Лука
23. Срђа Трифковић, *ванредни професор универзитета*, Бања Лука